KALENDARIA
ECCLESIÆ UNIVERSÆ
IN QUIBUS
TUM EX VETUSTIS MARMORIBUS, TUM EX CODICIBUS, TABULIS, PARIETINIS, PICTIS, SCRIPTIS, SCALPTISVE, SANCTORUM NOMINA, IMAGINES, ET FESTI PER ANNUM DIES
ECCLESIARUM ORIENTIS, ET OCCIDENTIS,
PRÆMISSIS UNIUSCUJUSQUE ECCLESIÆ ORIGINIBUS
RECENSENTUR, DESCRIBUNTUR, NOTISQUE ILLUSTRANTUR
STUDIO, ET OPERA
JOSEPHI SIMONII ASSEMANI
BIBLIOTHECÆ VATICANÆ PRÆFECTI, ET SACROSANCTÆ BASILICÆ PRINCIPIS APOSTOLORUM DE URBE CANONICI.
TOMUS TERTIUS.
ECCLESIÆ SLAVICÆ, SIVE GRÆCO-MOSCHÆ.

OME, MDCCLV.
BUS FAUSTI AMIDEI
POLÆ IN VIA CURSUS.
RIORUM FACULTATE.

ЙОСИФ СИМОНИЙ АСЕМАНИ

КАЛЕНДАРИ НА ВСЕЛЕНСКАТА ЦЪРКВА

ЗА СВЕТИТЕ СЛАВЯНСКИ АПОСТОЛИ КИРИЛ И МЕТОДИЙ

БЪЛГАРИЯ
В ТВОРЧЕСТВОТО
НА ЧУЖДЕСТРАННИ
ИСТОРИЦИ
XVII–XIX ВЕК

КНИГА ВТОРА

ИЗДАТЕЛСТВО
НАУКА
И ИЗКУСТВО
СОФИЯ

БЪЛГАРИЯ

В ТВОРЧЕСТВОТО

НА ЧУЖДЕСТРАННИ

ИСТОРИЦИ

XVII—XIX

ВЕК

Книга втора

ЙОСИФ СИМОНИЙ АСЕМАНИ

ЙОСИФ СИМОНИЙ АСЕМАНИ

СЪСТАВИТЕЛСТВО,
ВСТЪПИТЕЛНА СТУДИЯ,
ПРЕВОД И КОМЕНТАР

МАРГАРИТА СТ. КИСКИНОВА

ПОД РЕДАКЦИЯТА НА

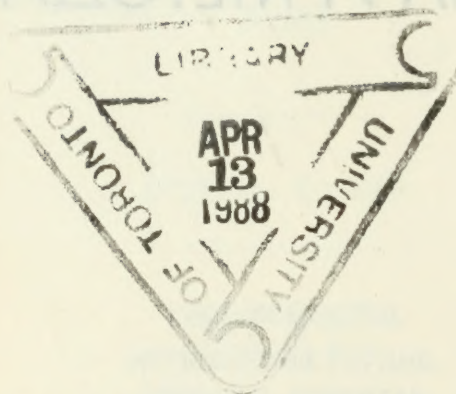
ВАСИЛКА ТЪПКОВА-ЗАИМОВА

ХУДОЖНИЦИ

БОГДАН МАВРОДИНОВ, ЖЕКО АЛЕКСИЕВ

КАЛЕНДАРИ НА ВСЕЛЕНСКАТА ЦЪРКВА ЗА СВЕТИТЕ СЛАВЯНСКИ АПОСТОЛИ КИРИЛ И МЕТОДИЙ

НАУКА И ИЗКУСТВО
СОФИЯ
1987

Индекс 9415

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР
7

ЙОСИФ СИМОНИЙ АСЕМАНИ И НЕГОВИЯТ ТРУД „КАЛЕНДАРИ НА ВСЕЛЕНСКАТА ЦЪРКВА"
9

КАЛЕНДАРИ НА ВСЕЛЕНСКАТА ЦЪРКВА

КНИГА ТРЕТА

на календарите на славянската, т. е. гръко-московската църква
61

ЧАСТ ПЪРВА
61

За светите славянски апостоли Кирил и Методий. И за обръщането на хазарите, българите и моравците в Христовата вяра

Глава първа
61

За светите апостоли на хазари, българи и моравци Кирил и Методий

Глава втора
109

Местоположението на Моравия и произходът на моравците. Първото им покръстване по времето на Лавреакския архиепископ Уролф. От него били учредени две техни епископства. Техните князе Моймир и Привина. Приемниците на Моймир — Растица и Свентоплук; на Привина — Хецило и Браслав. История на покръстването на баварците и каринтийците. Предели и князе на Каринтия. Санът и смъртният ден на св. Кирил. Оплакванията на епископите на баварците против моравците. Методий е въвел у моравците славянския език при богослужението според латинския религиозен обред, а не според гръцкия

Глава трета
191

За епископите и архиепископите на Моравия. Излага се и се подлага на критика гръцкият списък на архиепископите на Моравия и България. Също — и списъкът на Оломоуцките епископи

ПРИЛОЖЕНИЕ

Титули и начални страници от посвещенията и текста на „Календари на вселенската църква" и 5-те гръко-московски таблици

БЕЛЕЖКИ
233

ПОКАЗАЛЕЦ НА ИМЕНАТА
267

ПРЕДГОВОР

Предлаганата книга „Календари на вселенската църква“ е втората от поредицата „България в творчеството на чуждестранни историци — XVII—XIX в.“ и съдържа избрани страници от 6-томния труд на ватиканския учен от XVIII в. Йосиф Симоний Асемани.

Въпреки че името на Й. С. Асемани е отдавна известно в българските научни и културни среди, за живота и творческото му дело, което е многостранно, се знае малко, тъй като досега не е имало специално изследване за тях. Затова си позволих в първата част на встъпителната студия да дам по-обширен преглед по тези въпроси, за да насоча вниманието на неговите бъдещи изследвачи и да облекча подбора на темите им. Основно място в студията обаче е отделено на „Календарите“ — на историята на тяхното създаване и на проблемите, които авторът е застъпил в тях. С няколко думи — това е сложно по състав и многопластово произведение, в което наред с основната тема — християнизацията на славяните и създаването на църковна институция у тях — е застъпена цялата европейска средновековна история до средата на XV в.

На историята на българите Й. С. Асемани е отделил значително място в своето изследване. И неговото виждане по редица въпроси представлява безспорен интерес. От друга страна обаче, проучването му за българите е пръснато в първите пет тома — поради хронологическия характер на изложение. Поради тази причина и поради големия обем, който ще е необходим, такова издание засега е трудно осъществимо.

Основната причина обаче да се спра точно на тази част от труда на Й. С. Асемани, а именно — на първата част (съдържаща 3 глави) на том III на „Календари“, може да се потърси в две насоки. През 1985 година чествувахме 1100 години от кончината на славянския просветител Методий. Делото на братята Константин-Кирил и Методий отдавна вълнува научните и културните среди не само в България. А именно тази част от своя труд Й. С. Асемани е посветил на техния живот и дейност. Струва ми се, че неговото проучване ще представлява интерес за широк кръг читатели. От друга страна, поради негови съображения и изводи, тук той е изложил и тезата си за покръстването на българите. Така че както поради съдържанието, така и поради компактността на изложението изборът падна именно на тази относително малка част (170 латински страници) от огромния труд на Й. С. Асемани „Календари на вселенската църква“, обхващащ над 2800 с. (без предговорите и посвещенията).

Както структурата, така и езикът на труда е сложен и многопластов. Причина за това са използуваните от Й. С. Асемани извори и историографски проучвания, писани в различни периоди

и в различна среда — трудът включва латински и византийски извори от ранното средновековие до автори хуманисти от средата на XVII и началото на XVIII в. В превода е направен опит — доколкото е възможно — да бъдат отразени особеностите в езика на отделните извори.

Преводът е направен от латинския оригинал. В коментара съм посочила и обяснила личните и географски имена, като съм се опитала да направя и съответната идентификация и локализация; добавила съм и бележки с филологическо, историческо и културноисторическо значение. На места съм посочила и евентуалните различни становища и сигурните тълкувания на някои въпроси, но поради насочеността на книгата към масовия читател съм се ограничила по отношение на обема на цитираната литература. Коментарът е приложен в края на книгата и е с поредна номерация към всяка глава.

В превода са спазени възприетите в оригиналния текст означения, както следва: 1) дословните цитати са обозначени с кавички, като в кръгли скоби с курсив е предадено тълкуването на Й. С. Асемани; 2) с курсив са предадени перифразираните от ватиканския учен цитати, а неговият коментар или поясненията му са пак в кръгли скоби, но с нормален шрифт.

Общоизвестните лични и географски имена съм предала в тяхната най-разпространена в науката форма и транскрипция. Запазила съм формите в оригиналния текст на онези имена, които в текстовете у Й. С. Асемани са с по-особена форма или се срещат в няколко варианта, като съм направила опит те да бъдат предадени според научната транскрипция, а оригиналните латински форми съм сложила в коментара.

Пагинацията на оригинала е изнесена в полето пред превода.

Авторовият коментар на Й. С. Асемани е изложен под линия, както е в оригиналното издание.

В превода моите добавки и пояснения съм дала в квадратни скоби. Съобразила съм се и с традицията по отношение на предаването на владетелските титли. Затова, въпреки че според мене у Й. С. Асемани има по-широка и мобилна употреба на термините, в превода те са предадени: „рекс — крал“, „дукс — княз, дук“, „принцепс — владетел, княз“.

Като илюстративен материал в книгата са приложени от всеки том на „Календара“ титулна страница, първа страница от посвещението и първа страница от текста. По технически причини тези три страници от 6-и том не могат да бъдат включени.

Изказвам благодарност на акад. И. Дуйчев, проф. В. Тъпкова-Заимова, ст.н.с. Н. Драгова, ст.н.с. д-р К. Георгиев, проф. Н. Кочев, проф. П. Коледаров, П. Колев и на всички, които със съвет и конкретни бележки са ми оказвали помощ и съдействие в процеса на работата.

к.и.н. *Маргарита Кискинова*

ЙОСИФ СИМОНИЙ АСЕМАНИ И НЕГОВИЯТ ТРУД „КАЛЕНДАРИ НА ВСЕЛЕНСКАТА ЦЪРКВА“

„Този писател остава гордостта не само на маронитската общност за всички времена, но заема почетно място и в западния научен свят като заслужаващ похвала радетел за източните науки.“Такова е определението на добрия познавач на арабската християнска литература Георг Граф[1] за Йосиф Симоний Асемани, когото съвременните световни енциклопедии определят лаконично само като голям учен маронит и кустос на Ватиканската библиотека.

Името на Й. С. Асемани вече е станало широко известно у нас посредством глаголическото евангелие, съхранявано във Ватиканската библиотека (Cod. Vat. Slav. 3). Префектът на Ватиканската библиотека кардинал Анджело Маи е включил това евангелие в своя каталог[2] на съхраняваните в библиотеката ръкописи с бележката, че то е донесено от Й. С. Асемани в Италия след отиването му в качеството на папски легат в Сирия. Така евангелието става познато сред славянските филолози под името „Асеманиево“[3] и като че ли „поглъща“ личността на откривателя си, прикрепвайки името му като постоянен епитет към себе си.

Името Joseph Simonius Assemanus, което той пише върху титулните страници на своите неарабски произведения, е латинизираната форма на арабското име Yūsuf Šim'ūn as-Sim'ānī. Simonius е транскрибираната от самия него форма на арабското Ibn Šim'an[4] (син на Симон), а Assemanus (итал. Assemani) — на арабското фамилно име as-Sim'ānī, означаващо също произхождение от някой Šim'an = Simon и носено от няколко представители на това семейство, известни на науката[5].

Йосиф Симоний Асемани е роден на 27 август 1687 г. в Северен Ливан, в малкото селище Hasrūn[6] в подножието на Dschebel Makmel. През 1928 г. там му е била издигната бронзова статуя от потомците маронити[7], които го смятат за най-прославения техен представител поради достиженията му в науката и издигането му в църковната йерархия. В началото на 1696 г., на 8-годишна възраст, момчето е заведено в Рим от вуйчо си Yūsuf Ni'ma as-Sim'ānī, епископ на Триполи, за да бъде записано като ученик в Колегията на маронитите[8]. Йосиф Симоний преминава целия курс на обучението с теологическа и езикова насоченост[9]. Със завършване на учението си през 1710 г. той получава научната степен доктор по теология[10]. Още като студент Й. С. Асемани проявява качества за

научна дейност и подчертана работоспособност, като става автор на няколко труда[11].

След завършването на образованието си през 1710 г. Й. С. Асемани е ръкоположен за свещеник и причислен към Ватиканската библиотека като скриптор на арабски и сирийски език. Един списък, изготвен от племенника на Йосиф Симоний — Стефан Еводий Асемани[12], изброява различните почетни длъжности, с които е бил удостоен Й. С. Асемани. През 1721 г. той е избран за бенефикарий, а по-късно — последователно за каноник и praelatus domesticus на базиликата „Св. Петър". Заемал е и следните длъжности: utriusque signaturae referendarius, Sanctae Romanae et Universalis Inquisitionis consultor, Sacrae Poenitentiariae Apostolicae sigillator[13]. В апробациите[14] към том I на „Календари на вселенската църква" Й. С. Асемани е титулуван епископ (praesul) на Римската курия.

На 30 септември 1730 г. от скриптор на сирийски и арабски Й. С. Асемани става втори кустос на Ватиканската библиотека, а на 3 януари 1739 г. е повишен в първи кустос[15]. На тази висока длъжност, до която никой ориенталец преди него не се е издигал (по-късно я заема неговият племенник и пряк приемник Стефан Еводий Асемани), Йосиф Симоний остава в продължение на 29 години — до смъртта си на 13 януари 1768 г.[16].

От многобройните висши църковни длъжности, получени от Й. С. Асемани, последната и най-високата е санът титулярен епископ на Тир (1 декември 1766 г.). Йосиф Симоний Асемани е погребан в църквата на Маронитската колегия San Giovanni Evangelista („Св. Йоан Кръстител"). Неговата епитафия е публикувана от J. N. Daraūnī [17].

Бързото издигане на Й. С. Асемани се дължи на придобитата от него слава на блестящ учен и е подпомогнато от смелата му предприемчивост. Цялата му дейност през неговия дълъг живот е отдадена на идеята да направи Ватикана не само хранилище на книги и ръкописи, за което извършва лично две пътувания на Изток, но и център на науките и публикациите, следствие на което са и всички негови трудове.

В стремежа си да направи Ватиканската библиотека основно хранилище на изворите за ориенталистичните изследвания Й. С. Асемани поощрява увеличаването на вече съществуващия, но все още недостатъчен фонд от източни ръкописи и намира в лицето на папа Климент XI[18] (1700—1721 г.)пламенен съюзник. Още през 1707 г. по нареждане на този папа е бил изпратен в Египет маронитът Елиас Асемани, братовчед на Йосиф Симоний. Той е бил приет учтиво от коптския патриарх Йоан XVI (1676—1718) и в манастира Wādī Natrūn. При това свое пътуване Елиас е успял да закупи едва 40 кодекса, повечето сирийски, които при това са пострадали много при едно корабокрушение на Нил. Въпреки предубеждение-

то и възраженията срещу такива покупки от различни инстанции Й. С. Асемани успява да получи от папа Климент XI поръчката и средствата, за да продължи закупуването на ръкописи от Изтока. Неговото пътуване продължава от 30 юни 1715 г. до 9 януари 1717 г. В Египет Й. С. Асемани получава като подарък от коптския патриарх няколко ръкописа, други успява да закупи от манастира „Макарий“ и главно от т. нар. „Сирийски манастир“, т.е. манастира S. Maria Deipara[19] в пустинята Нитрия на изток от Нил. От този именно манастир, известен вече с книжовните си съкровища (тъй като за тях е съобщил още през 1633 г. френският капуцин Gilles de Loches), Й. С. Асемани съумява да закупи много и значителни по съдържанието си сирийски ръкописи[20]. Голям брой ръкописи той придобива след това при престоя си в Сирия — в Дамаск, Ṣaidanāyā и Алепо, и в Триполи в Ливан. Повторно извършеното от него пътуване от Кайро до манастирите „Св. Антоний“ и „Св. Павел“ остава без резултат. По време на тази обиколка Й. С. Асемани събира 150 ръкописа на различни източни езици: коптски, етиопски, арабски, персийски, турски и предимно сирийски. Резултат от подреждането, изследването и описанието на новопридобитите кодекси след завръщането му във Ватикана е грандиозната Bibliotheca orientalis, плод на 11-годишен труд[21].

За осъществяването на амбицията на Й. С. Асемани да превърне Ватиканската библиотека в център на източните ръкописи е спомогнало и второто му пътуване и пребиваване в Ориента от 1736 до 1738 г., когато е изпълнявал възложените му от папа Климент XII (1730—1740 г.) църковнополитически и организационни задачи в качеството на апостолически легат[22]. Поводът за това пътуване е свикването на национален църковен събор по желанието на маронитския патриарх Йосиф IV (Yūsuf Ḍargām al-Ḫāzin, 1733—1742 г.) и на неговите епископи за решаване на основни въпроси, свързани с църковната дисциплина, литургията и църковното право, които са били предмет на остри противоречия. В отговор на желанието на патриарха и епископите Климент XII предоставя на Й. С. Асемани всички пълномощия по свикването, подготовката и ръководенето на този събор, известен в църковната история под името „Ливански“, който заседава от 30 септември до 2 октомври 1736 г. в манастира al-Luwaiza. Проект на решенията на събора, в съгласие с Тридентския събор[23], Й. С. Асемани е направил на латински език още преди отпътуването си (на 17 декември 1735 г.). Поради оказаната съпротива в процеса на заседаването, проектът отчасти е променен и въпреки че накрая съборът гласува предложените решения[24], тяхното практическо осъществяване е препятствувано от оформилата се силна опозиция, което омаловажава успеха на неговата мисия. На 24 февруари Й. С. Асемани напуска Сирия и на път за Рим посещава маронитите в Кипър, където провежда един епархийски събор, а след това се отбива в Египет. То-

зи път донася от Ориента за Ватиканската сбирка много ръкописи, около 2000 монети и медали и надписа с дадените от Домициан (81 — 96 г.) привилегии на Египет. Именно по време на това последно засвидетелствувано пътуване на Асемани за издирване и закупуване на ръкописи той е открил и известното старобългарско глаголическо евангелие.

С активна научна дейност Й. С. Асемани се занимава в продължение на повече от 60 години — от 1707 г. до смъртта си. Според класификацията на Г. Граф[25] тази дейност включва: I. Произведения, издания и преводи на арабски език; II. Литературно-исторически и други неарабски трудове[26].

Първите работи на Й. С. Асемани са няколко ръководства по логика и психология, определени от Граф като „бързи младежки работи, разпръснати в различни сбирки". Аз бих ги нарекла студентски съчинения. Това са автографи, т. е. със собствен — на Асемани — почерк, които, както доказват малкият им обем и насочеността на темите към проблемите на граматиката и на логиката и психологията, имат характер на курсови работи или упражнения; трактат върху християнската философия и изследване върху натурофилософията и психологията. Между младежките работи на Й. С. Асемани е и преводът на апологията на Euthymius Saifī на латински език[27].

Едно църковноисторическо и църковноправно изследване на арабски език върху патриарсите в Ориента Й. С. Асемани е подготвил още като студент в Рим, съвместно със своя по-възрастен състудент Симон Еводий (Sham'ūn 'Awwād), който после става патриарх на маронитите[28]. По-късно списъкът на патриарсите на Антиохия е публикуван от J. Notain Daraūnī под авторството единствено на Й. С. Асемани[29].

Дневник на арабски език (Yaumīya), който обхваща времето от пристигането му в Сирия (Бейрут) на 17 юни 1736 до отпътуването му на 24 февруари 1738 г. В него той подробно разказва за срещите, посещенията, тържествените богослужения, писмената подготовка, които са предхождали събора, за обсъжданията и свързаните с тях дела на легатите по време на самия събор, както и за своята собствена работа във връзка със същия събор. Доклад за протичането на събора съществува на италиански език[30].

Още по време на пребиваването си в Сирия Й. С. Асемани е написал като наредби (rusūm) към решенията на събора пасторски напътствия[31] за причастието, за всеобщата грижа за душата и за подредбата на църквите, адресирани до свещениците (hawārina).

От времето на пребиваването на Й. С. Асемани в манастира al-Luwaiza през 1736 и 1737 г. са и четири, запазени в ръкопис, негови канонически работи, свързани пак с Ливанския събор, които, изглежда, се основават на една по-ранна негова разработка,

излязла в Рим; те се отнасят до правилата и предписанията за сирийските монаси маронити от ордена „Св. Антоний“ от Ливанската конгрегация и съдържат: а) правила и предписания за монасите от маронитската общност, придружени с решенията на събора; засягат се и въпроси, свързани с произхода и разрастването на ордена „Св. Антоний“; б) правила и предписания за монахините от ордена „Св. Антоний“, влизащи в Ливанската монашеска конгрегация; в) устав на основания от западни мисионери женски орден „Страданията на Богородица“ по правилата на ордена на августинците и по 50-те правила на св. Франциск от Залес, придружен с духовни указания на Й. С. Асемани; устав на клириците от катедралната църква в Алепо, отнасящ се до църковните длъжности, нравствения живот и богослужението[32].

Й. С. Асемани отдава внимание на светската история с отпечатването на една арабска хроника за историята на Сицилия за периода 827—963 г., съпроводена с латински превод[33], и с издаването през 1729 г. във Венеция на приписваната погрешно на копта Abū Sākir ibn Butrus ar-Rāhib Chronicon orientale[34].

Във връзка с езиковото обучение са една сирийска[35] и арабска[36] граматика.

Запазени са и редица писма, писани на арабски, на Й. С. Асемани по различни поводи (от 1710 до 1764 г.)[37].

Извлечения от сирийската история[38] са публикувани през XIX в. в Рим.

Арабски и сирийски сбирки от актовете на Ливанския събор[39] и преводи на Светото писание.

За науката интерес представляват предимно трудовете на Й. С. Асемани, писани на латински език, с историческо, литературноисторическо, църковноправно и църковноисторическо съдържание[40]. Огромни по замисъл, те са останали незавършени. За техния проектиран обхват добиваме представа от публикувания от Анджело Маи списък[41] на ръкописи на неиздадени трудове на Й. С. Асемани, които са притежание на негови наследници[42].

Трудът, който е създал славата на ориенталиста Й. С. Асемани на Запад, е Bibliotheca orientalis Clementino—Vaticana, Romae 1719—1728[43]. Този труд е бил замислен като общ преглед на цялата християнска и мюсюлманска литература на Близкия изток. От заплануваните 12 тома са излезли само три (третият като двутомник). Те са посветени на историята, организацията и литературата на Сирийската църква с трите ѝ клона — ортодоксален, монофизитски и несториански. Дадени са и биографични данни за пишещите на арабски автори, въведени са в оригинал и в превод на латински голям брой текстове, неизвестни или слабо познати. Според Граф ограниченият изворов фонд[44] на Асемани е довел до известна непълнота и до грешки при определяне на авторството. Граф обаче признава значението на Bibliotheca orientalis за изу-

чаването на литературите на Изтока, посредством която те са въведени в европейската наука.

В том I се намира предговорът към целия труд. Авторът прави преглед на генезиса на Ватиканската ръкописна сбирка (особено на ориенталската), дава съобщение за експедицията на Елиас Асемани и изчерпателен реферат за собственото си пътуване за издирване на източни ръкописи и за работата си по обработването им. Според приложения в края на предговора план Bibliotheca orientalis е трябвало да включва 4 раздела: I. Сирийски автори и преводи; II. Арабските християнски и мюсюлмански автори; III. Коптските и етиопскитте книги и главните персийски и турски паметници; IV. Църковнаа сирийска литература и Библията в превод на сирийски и арабски език.

В том II след увод, посветен на католическата църква и общо на ересите, и след обширно изследване върху монофизитизма следват няколко глави с историческо, догматическо и църковноправно съдържание. Авторът дава списък в азбучен ред на патриарсите и мафрианите[45], епископите и манастирите, придружен с исторически данни. В главата за староеврейството е включена история на яковитските патриарси и мафриани, заимствувана от тяхна хроника, последвана от каталог с имената им и датите на тяхното патриаршество.

В том III, 1 Асемани прави преглед на Patriarchae Chaldaeorum seu Nestorianorum, ex Mari, Amro, Bar-hebraeo et aliis.

Началото на том III, 2 е посветено на историята на несторианството. Нататък в отделни глави са разгледани несторианските митрополити и епископи, обредът на ръкополагането им и историята на несторианските епархии, другите рангове на клира, монашеското съсловие с неговите манастири и др.

В края на всеки том Й. С. Асемани е включил индекс на постъпилите във Ватиканската библиотека по времето на Климент XI и Инокентий XIII (1721—1724 г.) ръкописи, между които Codices Nitrenses, донесени от Елиас Асемани от манастира Wādī Natrūn в Египет, Codices Amidenses (от Amida или Diyārbakr), Codices Beroeenses (от Aleppo) и ръкописите, закупени лично от него[46].

Следващите, останали неосъществени томове, е трябвало да съдържат сирийските и арабските сбирки на християнски и мюсюлмански автори[47].

Въпреки че замисълът на Й. С. Асемани не е осъществен напълно, въпреки наличието на някои пропуски и неточности, все пак за изучаването на сирийски език, на сирийската литература и църковна история Bibliotheca orientalis остава основен труд, който и днес е запазил значението си, както смятат някои съвременни изследвачи[48].

През 1732 г. Й. С. Асемани по внушение на кардинал Анджело Мария Квирини започва издаването на трудовете на Ефрем Си-

рин, осъществено на два етапа в сътрудничество с йезуита маронит Petrus Benedictus (Mubārak) и Стефан Еводий Асемани[49], осъществено в периода 1732—1746 г.

Хронологически следва трудът, който представлява най-голям интерес за българската историческа наука между работите на Й. С. Асемани, именно Kalendaria ecclesiae universae („Календари на вселенската църква"). По-долу ще се спра подробно на историята на създаването и на съдържанието на този труд.

Italicae historiae Scriptores. Romae 1751—1753[50]. Й. С. Асемани е проектирал да изготви тази история като приложение към труда на Муратори Rerum Italicarum Scriptores[51]. Асемани упреква Муратори, че в своето издание той е пренебрегнал ватиканските ръкописи. Тази работа на Й. С. Асемани представлява обширно изложение на средновековната история — предимно, но не изключително църковна — на Южна Италия. Оригиналността на труда се заключава преди всичко в широкото използуване на арабски извори, някои показвани за първи път на Запада.

Й. С. Асемани е замислил едно издание, с право наречено от Граф „гигантско"[52], с изготвянето на общ каталог на всички съхранявани във Ватиканската библиотека ръкописи. В това дело той е привлякъл за сътрудник племенника си Стефан Еводий, чието име поставя на първо място на титулната страница. От 12 предвидени тома, които е трябвало да описват в три раздела всички ръкописи от Ватиканската библиотека на всички езици, съответно — 6 тома — за ръкописите на източни езици, 4 — за гръцките, 10 — за латинските и европейските, Й. С. Асемани е успял да осъществи само първите три тома на каталога — един — с опис на староеврейските, и два — с опис на сирийските (халдейските) кодекси. Ръкописите, използувани с многобройни и дълги цитати в Bibliotheca orientalis, в каталога са описани подробно и точно; ръкописите, чиито език и култура Й. С. Асемани е сметнал, че познава слабо, са обработени от негови сътрудници. Подготвената част от IV том, съдържаща опис на арабските ръкописи, екземплярите от първите три тома и много други научни материали са били унищожени от избухнал в дома на Й. С. Асемани пожар. В общия предговор към том I на каталога, чието кратко заглавие е Bibliothecae apostolicae Vaticanae codicum manuscriptorum Catalogus. Romae 1756—1759[53], Й. С. Асемани излага плана на целия труд и дава интересни исторически и административни бележки за Ватиканската библиотека.

Пет книги в пет тома са излезли от Bibliotheca Juris Orientalis canonici et civilis. Romae 1762—1766, труд, който е трябвало да бъде една всеобща история на източното църковно право.

От останалите работи на Й. С. Асемани — било ориенталистични, било на друга тема, ще спомена изданието на Менология на император Василий, което той е подготвил. Текстът е предаден в

гръцкия оригинал с успореден собствен превод на Асемани на латински. Изданието е отпечатано в Урбини през 1727 г. Пак в Урбини през 1737 г. Асемани издава и граматика на гръцки език.

Освен цялостно запазените работи на Й. С. Асемани са известни и някои оцелели фрагменти от негови проучвания, свързани с историята на източното християнство, които са писани на италиански език. Публикувани са и много речи, които Й. С. Асемани е изнесъл на латински и италиански език при различни случаи.

Kalendaria ecclesiae universae е 6-томен труд, който може би представя най-добре личността на Й. С. Асемани, неговата великолепна езикова и историческа подготовка.

Като повод за създаването на този труд са послужили пет таблици, които Асемани нарича „Капониеви" по името на техния дарител — маркиз Ал. Гр. Капони. Четирите от тях съдържат църковните празници от годишния кръг, а петата — 27 изображения на празниците от Неделята на Митаря и Фарисея (четвъртата неделя преди първата неделя на Великия пост) до Неделята на всички светии (първата неделя след Петдесетница).

От публикуваното в том I на „Календарите" описание на таблиците става ясно, че те са били свързани във формата на гръцки кръст така: четирите, съдържащи изображенията на светците от празниците на годишния кръг, образуват рамената на кръста, а петата таблица, на която са изобразени най-големите неделни християнски празници, е разположена в центъра. В това описание се прави сравнение на „Капониевите" таблици с таблиците, публикувани от боландистите в Acta Sanctorum, T. I. Maii. В описанието, а и в някои от приложените мнения на различни специалисти се изказва предположението, че това е един илюстрован менологий, т. е. илюстрован календар. Това предположение според мене е вярно, тъй като в тях са включени не само минейните празници, но и триодният цикъл.

Пътят на „Капониевите" таблици от Русия до Ватиканската библиотека Й. С. Асемани е описал в началото на том I на „Календарите" — първоначално те са били подарени на свещенослужителя в гръцката църква „Св. Георги" във Венеция Герасим Фока от руския император Петър I Велики (1721—1725 г.); братът на Герасим — Марин, ги е продал на маркиз Капони, а той от своя страна ги е завещал на Ватиканската библиотека.

В първоначалния замисъл и вариант Асемани се е ограничил само върху коментара на тези таблици. Работата върху тях е започнала по инициатива на маркиз Александър Григорий Капони още по времето, когато по нареждане на кардинал Анджело Мария Квирини Йосиф Симоний е работил върху превода на латински език на гръцките съчинения на Ефрем Сирин. Обработката на таблиците се е състояла в прибавяне на обяснителни бележки. Предвиждало се е отпечатването на коментара да стане заедно с офорти

от гравираните преди това върху медни плочки таблици. С други думи, коментарът е имал помощна задача, а именно — да тълкува на римокатолическия свят празниците от годишния кръг на гръкославянската православна църква.

Когато в този си вид работата е била завършена и е предстояло отпечатването на книгата, тя е била прекъсната от Асемани поради смъртта на Капони (на 21 септември 1746 г.), който дотогава се е бил погрижил и петте таблици да бъдат гравирани върху мед. Четирите таблици съдържат славянските ефемериди[54], а петата — изображенията на празниците, които споменах по-горе и на които Асемани дава подробно описание в том V.

Вероятно Асемани е щял и сам да се върне към работата върху таблиците, които още отначало са предизвикали неговия интерес. Към това обаче го е подтикнал племенникът на починалия маркиз Капони — римският патриций Франческо Мария Кардили, който явно е наследил научните интереси на своя вуйчо, защото по негова инициатива е бил изготвен през 1747 г. от учения Доменико Георгий каталог на библиотеката на Капони, приобщена според завещанието на маркиза към Ватиканската библиотека[55].

И така първоначално работата се е заключавала в издаването на славянските ефемериди, придружени с разяснителния текст на Асемани. След възобновяването на работата върху тях у Асемани се оформя идеята за създаването на история на всемирната църква, като бъдат привлечени и гръцките, сирийските, арменските, египетските, етиопските и латинските календари. Той вижда необходимостта от такъв труд поради факта, че дотогава са съществували многобройни публикации и изследвания по частни въпроси, засягащи религиозната догматика и практика, но е липсвал цялостен труд върху историята на вселенската църква[56].

„На нас ни остава — казва Й. С. Асемани в посвещението си към том I, отправено към папа Бенедикт XIV (1724—1730 г.)—да възстановим образа не на една или друга, а на цялата поднебесна Църква, който [образ] е представен както в писания, така и върху резби, пергаменти, мрамори, таблици или метали, [да възстановим облика] на всички светци и празници, които са били почитани някога, а и сега още почитат християнските народи в целия свят, през дните на годишния кръг. . . Да се представи старата богословска традиция от наченките на християнската религия до наше време; да се разкаже историята на всички народи — както на тези, които са приели общността на светия Апостолически престол, така и на тези, които поради ерес или схизма са се отделили от него; също и на тези, които са живели извън общността на правоверната църква и които техните пастири украсяват с прекрасното име на благочестието — и на тях е показано времето, известени са делата им и са посочени грешките, поради които те са се отцепили като

плевел от житото и като вълци от овцете от ония, които са получили похвалата на истинска светост всред ортодоксалните“[57], и така да се направи обзор и на старите, и на нововъведените празници на вселенската църква, Източна и Западна.

Така планираната тема е определила и подготвителната работа върху труда. Трябвало е да бъдат проучени „всички църковни трудове на почти всички езици“, както писмените паметници, така и скулптурните, релефните и рисуваните паметници, съхранявани в библиотеките, архивите, хранилищата, обществените музеи и частните сбирки „на целия свят и особено на Апостолическия престол“, трябвало е да се опознаят също и останалите „мирски неща“, които по един или друг начин са били свързани с темата[58].

Разширяването на обхвата и задълбочаването на проблематиката са променили и първоначалната структура на труда. Сега първата задача, която си е поставил Асемани, е била да съпостави „Капониевите“ таблици с други, също славянски ефемериди. Към тях, предадени в оригинал на славянски и в превод на латински, той е прибавил две други таблици, също славянски, за месеците януари и февруари, от Капониевия музей и ефемеридите, издадени от хуманистите Папеброх, Посевино и Кулцински, които са били представени на славянски език в края на четирите евангелия от старите Ватикански ръкописни кодекси. По този начин той е целел да разграничи на базата на сравнението чисто славянските светци от тези, които са били почитани и от двете църкви — гръцка и славянска. Асемани е възнамерявал да включи в тази успоредица и описанието на намиращата се също в Капониевия музей гръцка таблица с картини от Стария и Новия завет, преведена на латински от учения йезуит Йосиф Роко Вулпий. Впоследствие обаче той решава, че трябва да я отнесе към тома за гръцката църква (останал неосъществен), „понеже тя е гръцка, изработена от гръцки монаси и изписана с гръцки, а не с руски букви“[59].

Осъществените шест тома на „Календарите“ представляват пълен завършек на първата част от общия замисъл—това е историята на цялата славянска църква както с латински, така и с гръцки религиозен обред, такава, каквато тя е била в продължение на почти 10 века. По план са се предвиждали още шест тома, посветени на историята на останалите източни църкви — гръцката (т. VII), сирийската — маронитска, яковитска и несторианска (т. VIII), арменската (т. IX), египетската и етиопската (т. X), и на римокатолическата църква (т. XI и XII).

Й. С. Асемани сам формулира обхвата, границите на осъществената част от своя труд така: „да не допуснем нашият коментар да се отклони от църковните празници и учредяването на славянските църкви, освен дотолкова, доколкото е необходимо за описанието на самите славянски таблици и за оценяването на почитта към онези светци в руската църква, чиито имена не са включени в на-

шите таблици, но се срещат в други, по-нови гръко-московски календари"[60]; за да бъде обяснен култът към тях, „трябва да се знае от кои, с какво решение и по кое време той е постановен; но понеже всички тези неща не могат да бъдат установени, без да бъде изложена ясно и добре светата доктрина на църквата от учредяването на християнската църква чак до онова време [на създаването на таблиците — бел. М. К.], с всички нейни глави и членове, т. е. патриарсите, епископите, князете, царете, клира и народа, затова тук смятаме да съставим хронологически списък на техните [т. е. на славянските църкви — бел. М. К.] духовни глави и на князете или царете, макар че това на пръв поглед няма нищо общо с поставената от нас цел. Поради тази причина решихме, след като изложим [първо] произхода и развитието на всички славяни, [тогава] да изследваме началото на обръщането във вярата в Христа на русите и на другите народи с този език и религиозен обред, които се наричат общо славяни"[61].

Оттук се изясняват две неща:

1. Подхождайки комплексно към въпроса, Асемани е виждал историческата постановка като фон, на който могат по-ясно и релефно да бъдат очертани чисто църковноисторическите факти. Изследването на използуваните от Асемани исторически извори показва обаче, че на практика се е получило друго: историческите данни, макар и като цяло подчинени на основната цел на автора, все пак като че ли изпълват цялата картина[62].

2. Асемани е възприел хронологическия принцип на изложение, а не тематичния. Това е определило и структурата на работата — вмъкването в даден отрязък от време на свидетелства за много и различни народи и оттам, когато се засяга един и същ проблем или се осветлява даден исторически факт от различна гледна точка — честите понякога повторения на един и същ цитат от даден извор или връщания към дадено събитие. Хронологическият принцип на изложение обаче, наред с трудностите, които възникват поради струпването на огромен материал за определен период, предлага и едно значително предимство: като „жалонира" периода с твърдо установени дати и събития от историята на Франкската и на Византийската империя, той дава възможност да се вместят в тях и да бъдат датирани и някои свидетелства за другите, по-малко проучени дотогава народи; оттук и фанатичната прецизност, граничеща с увлечение, у Й. С. Асемани към проблемите на хронологията.

От казаното дотук става ясно, че основен научен интерес за Асемани представляват християнизацията и покръстването на славянските народи в историческото им своеобразие.

След така оформилия се у Асемани план за създаването на една история на вселенската църква у него се е зародила идеята да допълни тази история с онзи труд, останал неосъществен, за

който той говори в предговора към том I — идея, възникнала по аналогия, от приликата в сюжета — поради наличието на също славянски надписи и по други църковни паметници: върху Монстролиенското покривало с лика на Христос и върху таблицата във Ватиканската базилика, представяща също образа на Спасителя и на князете на апостолите Петър и Павел. Това приложение е трябвало да обхваща 7 тома и да съдържа описание на светите изображения и реликви, за да се получи пълна представа за всички форми на християнския култ[63].

В края на общия предговор, след като отново разграничава своя труд от едно чисто историческо изследване, Асемани посочва част от ползуваните от него извори, общоисторически изследвания и отделни монографии върху историята на славяните. Сам той не е уточнил в каква степен си е служил с изброените от него изследвания и извори. Както изглежда, това не са само консултирани трудове, а извори за историята на славяните изобщо, които той е използувал в цялостното си изследване.

СЪДЪРЖАНИЕ НА „КАЛЕНДАРИ НА ВСЕЛЕНСКАТА ЦЪРКВА"

След прегледа на замислите на Й. С. Асемани ще се спра на конкретно осъществената част на „Календари на вселенската църква". Пълното заглавие на работата според старата историографска практика представлява резюме на целия труд и стои на титулната страница на всеки том. Пълното заглавие на труда гласи:

KALENDARIA ECCLESIAE UNIVERSAE

in quibus tum ex Vetustis Marmoribus, tum ex Codicibus, Tabulis, Parietinis, Pictis, Scriptis, Scalptisve, Sanctorum Nomina, Imagines, et Festis per annum dies ECCLESIARUM ORIENTIS, ET OCCIDENTIS, Praemissis uniuscuiusque Ecclesiae Originibus Recensentur, describuntur, Notisque illustrantur studio, et opera JOSEPHI SIMONII ASSEMANI Bibliothecae Vaticanae Praefecti, et Sacrosanctae Basilicae Principis Apostolorum de Urbe Canonici. Tomus primus. Kalendaria Ecclesiae Slavicae, sive Graeco-Moschae. Romae, ex typographia Komarek, Apud Angelum Rotilum Linguarum Orientalium Typographum, 1750. Tomus secundus (-sextus). Kalendaria Ecclesiae Slavicae, sive Graeco-Moschae. Romae, sumptibus Fausti Amidei Bibliopolae in via Cursus, 1755*.

През 1750 г. е излязъл само първият том, а останалите пет са публикувани през 1755 г.

* Превод на заглавието е даден тук на титулната страница.

Всеки един том носи общия наслов Kalendaria Ecclesiae Universae, sive Graeco-Moschae и се състои от две части.

* * *

Том първи. Насловът гласи:
КНИГА ПЪРВА. Календари на славянската, т. е. на гръкомосковската църква. Част първа. За „Капониевите“ таблици. Част втора. Учредяване на църквата на славяни, руси, московци, българи [520 с.]*.

След общото за всички томове заглавие на първия том, който е отпечатан в типографията на Комарек през 1750 г. (единствен от шестте), а по-късно е преиздаден през 1755 г. от Фауст Амидеи, следва посвещението на автора към папа Бенедикт XIV, а след него предговорът към том I, който е всъщност и общ предговор към целия труд. Асемани е сметнал за уместно да приложи след предговора и едно описание на гръко-московските „Капониеви“ таблици[64], и няколко мнения за тях от различни лица, всичко на италиански език. Мненията принадлежат вероятно на специалисти в различни области на науката и изкуството[65].

Апробациите към том I са четири: трите от тях, подписани на 1 април 1750 г., принадлежат на Petrus Franciscus Fugginius, втори кустос (вицепрефект) на Ватиканската библиотека, Fr. Th mas Maria Mamachius O. P. Theologus Casanatensis и Francisc Marianus, бенефикарий на Ватиканската базилика и скрипто на гръцки език на библиотеката, а четвъртата — от 4 април същата година — е на Constantinus Ruggerius, префект на Bibliotheca Imperialis. И четиримата цензори изказват категорично одобрение за издаването на труда,давайки ласкави отзиви за ерудицията и благочестието на автора Й. С. Асемани.

Предложението за отпечатване на труда и към шестте тома е от F[ranciscus?] M[arianus?] de Rubeis, като в първия том той се титулова Archiep[iscopus] Tarsi Vicesgerens, а в останалите — Patriarcha Constantinopolitanus Vicesgerens.

Разрешението за отпечатването на том I принадлежи на Fr. Joseph Augustinus Orsi Sacri Palatii Apostolici Magister Ordinis Praedicatorum, а на останалите пет тома (II—VI) — на Fr. Vincentius Elena Magister Socius Reverendissimi Patris Sac. Pal. Apostol. Mag. Ord. Praedic.

Както отбелязва в общия предговор към 6-те тома, Асемани е предвиждал първият том да бъде разделен на четири части, чието съдържание той резюмира така: това е изследване, което има за

* Латинските наслови на отделните томове вж. у *Кискинова, М.* [Кандидатска дисертация, с. 45, 51, 60, 66, 72]; *Същата.* Йосиф Симоний Асемани — един изследвач на българското минало. [Живот и творчество] — В: Помощни исторически дисциплини. Т. 3. С., 1981, с. 111.

цел да се установи кой е донесъл гръко-московските таблици в Италия; каква е тяхната форма, материя и възраст, по която те стоят на първо място сред останалите славянски таблици, издадени от Папеброх; какво представляват рисуваните изображения и какви са славянските надписи към отделните изображения; после следва сравнение на „Капониевите" таблици с две други славянски таблици за месеците януари и февруари от Капониевия музей и със славянските ефемериди от старите Ватикански кодекси, издадени от Папеброх, Посевино и Кулцински.

В том I Асемани е разгледал следните проблеми:

Част първа „За Капониевите таблици", съдържаща дванадесет глави, засяга следните въпроси:

Проследява се пътят на „Капониевите" таблици от Русия до Ватикана. (Според Асемани те са били подарени по времето на папа Урбан VIII (1623—1643) от руския император Петър I Велики на свещенослужителя на гръцката църква „Св. Георги" във Венеция Герасим Фока, чийто брат Марин ги е продал на маркиз Александър Григорий Капони.) Дава се описание на материята и формата на таблиците, сравняват се имената на живописците с тези на „Менологня на Василий" и се прави пълно описание на петте таблици с техните изображения и надписи на славянски.

Прави се сравнение на „Капониевите" таблици с „Боландистките" и с ефемеридите на Кулцински. Според Асемани „Капониевите" таблици са по-стари от издадените от Папеброх, тъй като освен св. Кирил и св. Сава не включват по-нови славянски светии. Освен това според него те представляват в чист вид православния религиозен гръко-славянски обред, понеже в тях не са включени в числото на светците схизматици или със съмнителна вяра, и вероятно са създадени в някой от Атонските манастири.

Проследява се възстановяването на иконопочитанието и на други видове изображения на Втория Никейски събор (787 г.), разглежда се животът и канонизирането на Йоан Златоуст, Григорий Нисский (Нисийски), Кирил Александрийски, Козма и Дамян, и др., и различните видове изображения върху злато, сребро, църковни утвари и одежди.

Описание на изображенията в църквите и манастирите на Атон.

Дава се определение на термините икона, идол, изображение, подчертава се разликата при отдаването на почит към Бога и към светците у гърците и у латинците.

Отбелязва се, че освен гърците в Атон имат свои манастири и българите, сърбите, иверите (т. е. грузинците) и русите и че по иконографски особености гръко-московските „Капониеви" изображения са сходни с атонските. Извежда се заключението, че тези таблици са били изработени от гръцки, от български или от сръбски живописец.

Прави се преглед на различните наименования „календари",

„менологии“, „минеи“, „синаксари“, подчертава се различното им съдържание, разграничават се латинските термини „календари“, „фасти“, „латеркули“, „албуми“ и „матрикулати“ от гръцките „минеи“ и „синаксари“, разглеждат се видовете светски и религиозни диптиси, посочва разликите в трите вида църковни диптиси — съответно — на епископите и светците, на ктиторите и на починалите християни, отъждествяват се „Капониевите“ таблици с гръцките „ейконес, ейконисмой и ейконисмата“ и се разглеждат древните и християнските римски календари върху мрамори, пергаменти и стенописи.

Прави се описание на няколко славянски ръкописни кодекса[68].

Подлагат се на критика наблюденията и коментарите по отношение на „Капониевите“ и други гръко-московски ефемериди и църковноисторическите бележки на Антонио Посевино, Папеброх, Йохан Петер Колий (Kohlius), Матей Караман (Ядренски архиепископ), Игнатий Кулцински, Николай Карминий Фалкони (първо Мартирански епископ, после архиепископ на „Св. Северина“).

От част втора на том I, озаглавена „Учредяване на църквите на славяните — руси, московци и българи“, започва историческата част на изложението на „Календарите“ и са застъпени в 5 глави следните проблеми.

Наред с историческите извори Асемани предава и легендата за произхода на скитите и сарматите, посочва тяхното разселване в историческо време и предлага етимология на племенните им имена.

Асемани представя сведенията за славяните у гръцките, арабските, персийските и турските и у западните хронисти и прави преглед на срещащите се форми на племенното им название.

Излагат се различните мнения за произхода на имената „руси“ и „московци“, предлага се етимология на тези имена, представят се и други наименования на русите и московците и редица свидетелства за тях у гръцките и латинските писатели.

Накрая се разлеждат мненията на различни писатели за произхода и разселването на славяните.

* * *

Насловът на том II е:

КНИГА ВТОРА. За календарите на славянската, т. е. гръкомосковската, църква. Част първа. Църковни начала на славяни, българи и руси. Част втора. За русите, българите и моравците [391 с.].

Посвещението с готовия за отпечатване том Асемани е предал от Ватиканската библиотека на 5 декември 1754 г.

Има две апробации без дата от Petrus Franciscus Fogginius и Franciscus Marianus Vatic. Bibilothecae Graecus Scriptor.

Този том заедно с останалите четири е издаден на разноски на Фауст Амидеи, книжар на „Виа Корсо“. От издаването на том I до предаването на том II са изминали четири години. Причината за това ново прекъсване Асемани съобщава в посвещението: по настояване на различни лица той е трябвало да публикува вече готовите книги „по неаполската и сицилианската история“[67].

Том II е посветен на сина на детронирания крал на Великобритания Яков III[68] — принц Хенрик, кардинал на Светата Римска църква, херцог на Еборак (Йорк), архипрезвитер на пресветата Ватиканска базилика.

Съдържанието обхваща „църковната история на славяни, хуни и нормани през IX и X век“. В посвещението, за да обоснове застъпената в този том тема, Асемани повежда своеобразна дискусия с редица учени[69], които са приписвали на тези два века (особено на X в.) почти „пълен варваризъм“ и смятат този период за „нещастен, тъмен, див, жесток и какъв ли не друг“ поради липсата на писатели, и „оплакват печалното положение на християнската църква, която никога не се е намирала в по-критически момент, нито е била изложена на по-явна опасност от пълно загиване“[70] поради нравите на някои порочни папи, поставени на апостолическия престол от недостойни хора[71]. Срещу това общоприето мнение Асемани противопоставя следните доводи:

1. „Незнанието и Непознаването“, които са причината този век (именно X в.) да се нарича „тъмен“ и „невеж“, не може да бъде аргумент. Асемани отбелязва, че при по-внимателно проучване се установява наличието на много гръцки и латински писатели, които „по времето на Бароний и Белармин“, т. е. през XVI в., не са били известни.

2. Привличайки цитати от различни апологети на християнската религия и църква[72], които възхваляват единосъщието и неразделността на Бога, вечната истина и единството на църквата въпреки отклоненията на отделни нейни предстоятели, Асемани изтъква, че през тези векове в Западната църква не е имало случаи на отмятане от църквата или на схизма.

3. Тезата на цитираните автори за гибелното състояние на църквата през тези два века Асемани опровергава с исторически факти и с цялата жар на риторическата си дарба. На известните и възпявани от византийски и латински автори кръстоносни походи, първият от които е бил инспириран от папа Урбан II (1088—1099) през 1095 г. на църковния събор в Клермон, и водени през целите следващи два века (до 1270 г.) за освобождаването на Светата земя от сарацините, на „местата, които нашият Господ е осветил с рождението, живота, чудесата и кръвта си“, които обаче поради раздорите между християнските владетели „от края на XIII век отново са обречени на летаргия под властта на варвари и враждебни на християнското име неприятели“[73], Асемани уподобява пред-

приетия от Никифор II Фока (963—969 г.) през 964 г. и 965 г. поход срещу сарацините, вследствие на който ред градове на Киликия, Сирия, Финикия и Ливан са били пресъединени към Константинополската империя.

4. В защита на тезата си за фактическия разцвет на християнската църква през IX и X в. Асемани излага и най-силния си аргумент: не е възможно църковната институция да се е намирала пред катастрофа точно в периода, през който една трета от съвременния на Асемани християнски свят е била приобщена към Христовата църква[74].

Ето конкретно проблемите, разгледани от Асемани в том II.

Част I е озаглавена „Учредяване на църквите на славяни, българи и руси". В 5 глави са застъпени проблемите около:

Нахлуването на хуните-авари в Тюрингия по времето на Зигеберт I (561—575 г.); борбите на славяните-венеди под водачеството на Само по времето наДагоберт I (629/30—639 г.); избиването по заповед на Дагоберт I на оттеглилите се в Бавария българи; християнизирането на венедите според житието на залцбургския епископ Віргилий и славянската хроника на Хелмолд.

Военнополитическите стремежи и разширението на Франкската империя към Саксония, Бавария, Славиния [-Словакия] и Панония и историята около покръстването на венедите, хуните-авари, саксите, вилзите, абодритите, бо̀ите, баварците и каринтийците. Накрая Асемани е отразил и установяването на новата система на съдебно-административна организация на пограничните области, създадена от Карл Велики (768—814 г.).

Политиката на Карл Велики по отношение на покорените народи в нейните две направления: по пътя на християнизирането и подчиняването им на епископства с широки имунитетни привилегии — от една страна, и чрез разселване на някои покорени народности в други области — от друга. Разгледан е въпросът за произхода на поляците и чехите и е даден списъкът на първите князе на Полша и Чехия според писателите на бохемската история. Отразени са войните на датчаните със северните славяни и с франките. За горна граница на този период Асемани определя възцаряването на Лъв V Арменец (813—820 г.) за император на Византия и смъртта на Карл Велики, настъпила на 28 януари 814 г.

Събитията в Европа от 814 г. до 840 г. — при управлението на Людовик Благочестиви. От българската история Асемани коментира аспирациите на българите към Панония и политическото пратеничество от страна на хан Омуртаг(814/16—831 г.) до Людовик за определяне на западната граница на българските земи с Франкската империя. Отбелязан е и процесът на разпадането на Франкската империя в междуособните борби между Людовик и синовете му. Съобразно темата на целия труд, Асемани е отделил голямо място на създаването и на широките пълномощия на архиепископ-

ствата на Реймс, Пасау, Лавреак и др., на апостолската дейност на редица техни епископи; тук именно той излага и основния материал, на базата на който в том III гради своята теза за покръстването на моравците и за същността на мисията на Константин-Кирил и Методий в Моравия.

Поделянето на Франкската империя през 843 г. във Вердюн между синовете на Людовик — Лотар, Людовик и Карл; взаимоотношенията им със съседните народи; присъединяването на Австразия, Тюрингия, Саксония и др. към Баварското кралство; борбата на западните славяни — моравци, чехи, ободрити с Източнофранкската (Германската) държава; борбите на Източнофранкската държава с норманите; покръстването на 14 чешки князе от Людовик II Немски (817—876 г.); междуособните борби между Людовик и синовете му и последвалата след смъртта му подялба на държавата между неговите синове Карломан, Людовик и Карл. В рамките на историята на Западна Европа Асемани е включил синхронни събития от историята на Изтока: споменава за обсадата на Константинопол от русите през 860 г.; засяга въпроса за покръстването на българите през 865 г.; пише за връзките на българския двор с папството и с Людовик. Съобразно темата си Асемани обсъжда борбата между папството и Константинополската патриаршия и между Франкската империя и Византия за сфери на влияния; той отделя особено голямо внимание на събитията в Моравското княжество, за да подготви основния си материал за защита на тезата си за покръстването на Моравия и за дейността на Кирил и Методий.

Част втора е озаглавена „За русите, българите и моравците" и включва 2 глави.

Следвайки общата хронология на своя труд, Асемани отново поставя като долна граница на разглежданите в тази глава събития разделянето на Източната франкска държава през 843 г. между синовете на Людовик Благочестиви. Верен на своя диалектически подход[75], той продължава да разкрива християнизацията на славяните, в случая на русите, като процес. На базата на сравнителния метод, съпоставяйки данните на гръцките историци, резултатите от изследванията на Пагий, Льо Киен, Бароний, Монтакуций и Бандурий, подлагайки на строга критика един анонимен гръцки извор за покръстването на русите и достигайки до своя датировка за Фотиевото послание до патриарсите на Изтока, Асемани очертава процеса на християнизация на русите от времето на Василий Македонец (от 870 г.) до Владимир Велики (980—1015 г.), т. е. до 1015 г., по време на чието царуване е станало, по определението на Асемани, „третото покръстване" на русите.

След като е датирал „първото покръстване" на русите в 871 г., Асемани продължава хронологическото си проучване от 872 г., т. е. от издигането на Йоан VIII (872—882 г.) на папския престол. Но свързвайки политиката на папството от този период с идеята за

приобщаване на България към Рим, Асемани отново се връща към един по-стар период (392—865 г.). Във връзка с борбата на папската курия с Константинополската патриаршия за влияние в Балканския Югоизток Асемани прави отстъпление в хронологическия си принцип. От параграф IX до параграф XXXV (на глава 2 от част II), с който и свършва този том II, на стотина страници Асемани излага българската история от първите свидетелства за българите, т. е. още от „предбалканския" период, до покръстването им по времето на Борис I (852—889 г.). С други думи, той е разделил българската история на предхристиянска и на християнска, макар че в началото на следващия том III е изтъкнал като причина за такова разделение чисто количественото натрупване на данни. На изследването на Асемани върху българската история ще се спра специално по-долу.

* * *

Том III има следния наслов:
КНИГА ТРЕТА. За .календарите на славянската, т. е. гръко-московската църква Част първа. За светите славянски апостоли Кирил и Методий; и за обръщането на хазарите, българите и моравците в Христовата вяра. Част втора. За северните славяни, моравците, бохемците [=чехите] и за норманите, унгарците, печенегите, хазарите, българите и русите [422 с.].

Посвещението е отправено към Йоахим Портокареро, кардинал на Римската църква, легат на испанския крал Фердинанд VI (1746—1759 г.) при Апостолическия престол. Асемани е посветил този том на кардинал Портокареро поради неговите заслуги към маронитите в Сирия, Финикия и Палестина, на които е бил определен за протектор от папа Бенедикт XIV. Тъй като Асемани произхожда от сиро-маронитско семейство, изглежда, че в случая той е отдал дължимата почит на покровителя на сиро-маронитите в Изтока.

Ръкописът на книгата и посвещението са предадени на 13 април 1755 г.

Има две апробации без дата от Petrus Franciscus Fogginius и Franciscus Marianus Vaticanae Basilicae Beneficarius et Bibliothecae Graecus Scriptor.

Както се вижда от наслова, първата част на този том е посветена на Константин-Кирил и Методий и на покръстването на българите. Анализ на тази част от проучването на Асемани ще дам по-долу*.

Във връзка с моравската мисия на Кирил и Методий във втора глава на тази първа част Асемани е изложил подробно история-

*Вж. тук стр. 36 и сл.

та на моравците от първото им споменаване в изворите през 825 г. до времето на папа Йоан IX (898—900 г.). Особено внимателно той проучва моравската история по времето на Ростилав и Светополк, тъй като именно при Ростислав започва дейността на двамата славянски апостоли в Моравия, а при Светополк в качеството си на епископ, а по-късно и на архиепископ,Методий е започнал въвеждането на богослужение на славянски език в църквата.

Във втората част на том III Асемани се занимава с политическата и военната история на северните славяни, моравците, чехите, норманите, унгарците, печенегите, хазарите, българите и русите. По необходимост хронологическият принцип на изложение и тук е нарушен.

Тази част съдържа 7 глави със следното съдържание.

За периода от коронацията на Карл II Плешиви за император до коронацията на Арнулф за крал на Франция Асемани е отбелязал подчиняването на северните славяни — линони и силези — от кралство Германия; неуредиците в Средна Европа, предизвикани от далмати, чехи и моравци, и норманското нашествие на юг.

Появата и установяването на унгарците в Панония през 889 г. Отбелязано е обединението на унгарските племена под властта на един върховен владетел Арпад,привличането на унгарците за съюзници на Византия във войната ѝ с българите, избухнала по времето на Симеон (893—927 г.) поради преместването на българското тържище от Константинопол в Солун и траяла от 889 г. до 893 г. според изчисленията на Асемани. Ватиканският историк разказва и за поражението, което българите нанесли на унгарците и на гърците, след като сключили съюз с печенегите.

Събития от моравската история по време на управлението на Арнулф като крал на Германия. Това са присъединяването на Бохемското херцогство към Моравия и водените от моравците войни с германци, унгарци и българи. Главата завършва със смъртта на Светополк през 894 г.

Събитията в Европа, ограничени хронологически от Асемани в периода от коронацията на Арнулф за император през 896 г. до смъртта му през 899 г. По-интересно за нас е, че тук Асемани отново се спира на свидетелството във Фулденските анали към 896 г. и го опровергава хронологически, посочвайки, че войната с унгарците и ромеите е продължила от 889 г. до 893 г. Асемани е отбелязал и междуособиците в Моравия.

Военнополитическата история на Панония. Съобразно основната тема на труда вниманието на Асемани е съсредоточено върху промените в църковноадминистративното деление в Средна Европа в исторически план по времето на папите Йоан VIII (872—882 г.), Йоан IX (898—900 г.), Лъв VII (936—939г.), Агапит II (946—956 г.) и Бенедикт VII (975—984 г.), промени, предизвикани от борбата

между Залцбургската и Патавийската (на Пасау — бел. М. К.) епархии, респективно между латинското и немското духовенство за надмощие в Панония и Моравия.

Последните две глави на том III са посветени предимно на събитията от българската история от времето на Симеон до падането на България под византийска власт. Глава шеста е наречена „Българските царе Симеон и Петър; кралете на германците — Конрад и Хенрик Птицеловец. Унгарците нарушават сключения с Хенрик деветгодишен мир и са разбити от него. Същият Хенрик покорява бохемците, славяните-абодрити и норманите“. Във втората част на тази глава Асемани разглежда събитията в Средна Европа по времето на кралете на Германия Конрад I (911—918 г.) и Хенрих I Птицеловец (919—936 г.). Очертана е агресивната политика на тези първи двама крале от Саксонската династия спрямо полабските славяни, налагането на християнството сред тях и борбата на Германия срещу унгарците.

* * *

Том IV има наслов:
КНИГА ЧЕТВЪРТА. За календарите на славянската, т. е. гръко-московската църква. Част първа. Църковни начала [учредявания] на славяните в Русия, Унгария, Бохемия [=Чехия] и Полония [=Полша]. Част втора. Църковни начала [учредявания] на славяните в Далмация и Илирик [459 с.].

Има посвещение на папа Бенедикт XIV.

Апробациите са две — от Petrus Franciscus Fogginius, без посочена дата, и от Franciscus Marianus Vatic. Basil. Benef. et Bibliothecae Scriptor Graecus, с дата 1 юли 1755 г.

Подробното запознаване с историята на славянския народ, дотогава вероятно не добре познат на Асемани, и задълбоченото вникване в нея вследствие на дългогодишен труд явно му е внушило уважение и възхищение, за да формулира следното: „Ако съществува история на някой народ или на някое време, която да заслужава да се предаде на потомството, това е историята на развитието на славянския народ, който, възникнал от малки начала, разраствайки се в най-силен народ, е поставил в своя власт на шир и длъж съседните народи на Изтока и Запада така, че като преминал от онази първоначална дивост към по-добър начин на живот, е включил в себе си едновременно гръцката и латинската църква, разпространила се по целия свят“[76].

Посвещението е отправено към папа Бенедикт XIV като към продължител през XVIII в. на традиционната политика на папството, като застъпник на делото на Николай I (858—867 г.), Адриан II (867—872 г.), Йоан VIII, Инокентий III (1198—1216 г.) и др. по отношение на славянския свят и славянските църкви. Личните за-

слуги на Бенедикт XIV в тази насока са се изразявали в усилията му по сближаването на гръко-славянския и латинския религиозен обред за осъществяване на уния с църквите в Далмация, Илирик, Полша, Русия, Подолието, Украйна, Белорусия, Литва и в уточняването на декрета за използуването на славянския език при богослужението в църквите със славяно-латински религиозен обред, изразени в редица папски писма и разпоредби[77].

Част първа е озаглавена „Учредяване на църквите на славяните в Русия, Унгария, Бохемия и Полония" и съдържа 3 глави.

Асемани първоначално отбелязва свидетелствата на Херберщайн и Кулцински за първите руски князе от Рюрик (862—879 г.) до Владимир I Велики. След като излага най-ранните свидетелства у византийските и западните писатели за русите преди времето на Рюрик, той се спира на първия поход на русите срещу Константинопол през 859 г. и на похода на Игор (912—945 г.) през 941 г. Отбелязана е историята на Киевска Рус по време на Светослав (945—973 г.), Ярополк (973—980 г.), Владимир и събитията при неговите приемници Святополк и Ярослав. Отново ще подчертая, че Асемани разглежда християнизирането и на русите като процес, довел до официалното покръстване по времето на Владимир през 988 г.; той се спира и на въпроса за учредяването на Киевската митрополия и за нейното отделяне при Ярослав (1019—1054 г.) от Византийската църква.

Асемани отделя място и на унгарската военнополитическа история по времето на Арпад (894—907 г.), Золтан (907—947 г.), Токс (Taksony, 947—972 г.) и Гейза (972—997 г.). Същевременно той очертава постепенното проникване на християнството сред унгарците. След като прави преглед на различните мнения за времето на покръстването на унгарците, Асемани дава своя датировка — 984 г. Той отбелязва и официалното признаване на кралската титла на Стефан (Ищван) I (997—1038 г.) от папа Силвестър II (999—1003г.). Именно във връзка с коронацията на Стефан I за крал на Унгария Асемани поставя въпроса за достоверността на свидетелството за отдаването на кралска титла на полския владетел Болеслав, с решаването на който се занимава в следващата глава.

Нататък Асемани засяга отново един продължителен период— от 890 г. до 1126 г. Историята на Моравия, Чехия и Полша е разгледана успоредно, като от политическата история се засягат въпроси, свързани с присъединяването на Бохемското херцогство към Моравия през 890 г. и отделянето на Бохемия в самостоятелно княжество след разпадането на Великоморавия; отбелязана е борбата на чешките и полските владетели за признаване на кралското им достойнство от страна на папството или от кралете на Германия. Основен проблем обаче, освен покръстването на чехите и поляците, е уреждането на църковния живот при тях. В исторически аспект Асемани разглежда учредяването на Гнесненското архиепископ-

ство в Полша и на Пражкото епископство в Чехия; борбата за надмощие между Пражкото епископство и възстановеното Оломоуцко епископство и др.

Част втора, озаглавена „Учредяване на църквите на славяните в Далмация и Илирик", се занимава с християнизирането на югозападните славяни и с църковното устройство у тях. Включва 4 глави.

Тук са разгледани въпроси на историческата география. Прави се обзор на промените на наименованията на отделните географски и административни области на Балканския полуостров, настъпили във връзка с различното административно деление през различните епохи. Специално внимание Асемани отделя на промените в териториалния обхват на древен и нов Илирик, на установяването на хърватите и сърбите в земите на Балканския полуостров и на ранното проникване на християнството сред хърватите.

Нататък Асемани се занимава предимно с историята на Хърватско от възникването на държавно обединение сред хърватите в средата на IX век; с борбите за престола през X—XI в., вследствие на които станало възможно Венеция да наложи господството си по почти цялото хърватско крайбрежие; до попадането на хърватите във васална зависимост на Унгария в началото на XII век.

Трета глава включва събитията в Хърватско иДалмация по времето на кралете Кресимир II, Стефан, Кресимир III, Стефан II и на кралете на Унгария Андреа (1046—1061 г.),Саломон(1063—1074 г.), Гейза (1074—1077 г.) и Ладислав (1077—1095 г.). Още в началото Асемани синхронизира недостатъчно известните данни от историята на Хърватско с по-проучената история на Унгария, за да очертае времето на отделянето на Антибарската, т. е. Дуклянската епископия от Салонската архиепископия и въздигането ѝ в архиепископия. От останалите въпроси, които той разглежда, по-значителен е въпросът за първия църковен събор в Спалато (Сплит), който според него се е състоял между 1067г. и 1073 г.; на този събор е било взето официално решение за забрана на употребата на славянския език при богослужението и Методий е бил заклеймен като привърженик на арианството. Опровергавайки това обвинение, Асемани се спира и на причините за забраната на славяно-латинския религиозен обред у поляците и чехите, а позволяването му у далматинците и илирийците. Накрая той отбелязва разделението на Далмация на гражданска и църковна, като всяка от тях се подразделя на четири части, които обаче не са съвпадали по обхват и територия.

Последната глава от този том е особено интересна и заслужава специално изследване. Тук само ще набележа въпросите, които са поставени в нея. Насловът е „За употребата на книжовния славянски език и за забраната на употребата на простонародния език при богослужението у далматинците и илирийците; и за техните

славяно-латински църковни книги“. Асемани разяснява разликата между църковния и говоримия славянски език; спира се на различните диалекти на говоримия славянски; прави обстоен преглед на ръкописните славянски книги с религиозно съдържание и на печатните бревиарии, мисали и книги от Светото писание; проучва и преводите на Библията и Евангелията, направени на църковнославянски и на говорим славянски език, и посочва причините, наложили поправките и подготовката на критични издания.

От особено значение е изследването, което предлага Асемани, на един глаголически псалтир, включен към публикувания от Охридския архиепископ Рафаел Левакович през 1648 г. според Cod. Vat. MSS. 6471 бревиарий. Под влияние на погрешно вкорененото мнение, че „илирийските“ букви са създадени от св. Иероним (починал през 420 г.) и по податката на един преписвач на този псалтир от XIII век, че той е писан по времето на последния архиепископ на Салона — Теодор, както издателят, така и Матей Караман смятали, че псалтирът е съставен между 638 г. и 640 г. Асемани доказва, че преписът е направен действително по времето на Теодор, но това е втори архиепископ с такова име, и то след преместването на архиепископството от Салона в Спалато [Сплит]. Изводът на Асемани е, че преписът е направен от превода на Константин-Кирил и Методий по времето на този втори Теодор — между 880 г. и 890 г.

* * *

Насловът на том V е следният:
КНИГА ПЕТА. За календарите на славянската, т. е. гръко-московската, църква. Част първа. Църковни начала [учредявания] на сърбите, албанците, босненците, власите и българите. Част втора. За „Капониевите“ гръко-московски таблици. Първа таблица на рутенските [=славянските] ефемериди. Месец септември. Месец октомври. Месец ноември. Втора таблица на рутенските ефемериди. Месец декември [528 с.].

Има само една апробация без дата от Franciscus Marianus Vatic. Basil. Benef. et Bibliothecae Scriptor Graecus.

Том V съдържа в началото посвещение отново към папа Бенедикт XIV. Като изтъква качествата на Бенедикт XIV като църковен писател в трудовете му за канонизирането на светците, за Господните празници, за празниците на Богородица и на някои светии, за „пресветото жертвоприношение на литургията“, за произхода, формата и службата на седемте тайнства, за религиозните и църковните обреди и по други въпроси, Асемани се спира особено подробно на труда на Бенедикт XIV за съборите, в който папата е изследвал причините и начина на тяхното свикване, реда на провеждането им, подлежащите на обсъждане на тях въпроси и

съборните решения. Във връзка с този труд именно Асемани споменава и за своята работа в качеството си на апостолически легат по организирането и провеждането на Ливанския национален църковен събор през 1736 г. Непълният успех навремето по приемането на предложените от него проекторешения на събора трябва да е засегнал и огорчил силно Йосиф Симоний, защото почти 20 години по-късно той намира удовлетворение отново да подчертае, че именно папа Бенедикт е потвърдил валидността на този събор и „всички и всяко едно поотделно издадени от него статути, декрети, наредби и канони с апостолическо писмо от 1 септември 1741 г." и че възраженията на Антиохийския патриарх Йосиф по отношение на някои частни въпроси (като отделянето на монахините от монасите, извършването на ръкополагането на епископите, броя на епископствата) са били отхвърлени с писмо от 14 февруари 1742 г., в което папата отново е утвърдил взетите на събора решения.

Застъпените в този том въпроси Асемани е определил така: „Оставям в Твоите пресвети нозе този пети том за славянската или гръко-московската църква, в който, след като съм разказал за учредяването на църквите на сърбите, албанците, босненците, власите, българите и русите, съм започнал да обяснявам ефемеридите на светците, които се почитат от гърците и русите, изящно нарисувани на „Капониевите" таблици".

Към втората част на този том Асемани е приложил втория предговор в този труд. Тук авторът резюмира съдържанието на част I на том I, която съдържа неговите наблюдения и преценки върху различните известни „гръко-московски таблици, които собствено трябва да се наричат славянски или рутенски ефемериди, както с фигури, така и без изображения, и за тяхната материя, форма, възраст, наименования, употреба, а също и за тези, които или са ги разяснили със свои писания, или са издали на латински други, ако не славянски, но не различни от тях"[78].

Нататък в предговора Асемани дава пояснения върху начина на изложението си: текстът от таблиците е предаден в неговия славянски оригинал в латинска транскрипция и с успореден превод на латински; след всяко име или лема[79] има сравнителни бележки от гръцките минеи и латинския мартирологий и съпоставка с надписите от таблиците на Папеброх, Посевино, Кулцински и Фалкони, за да стане очевиден за всички „толкова старият религиозен обред на славянската църква в годишния кръг на неделното, ежедневното и празничното богослужение". Тук именно трябва да отбележа, че Асемани, без да се задоволява с просто сравняване и без да се доверява сляпо на авторитета на тези учени, е подложил предложения от тях коментар на строг анализ и критика, почиващи на широките му филологически познания.

Преди да пристъпи към конкретния материал, Асемани дава

описание и пояснения, които смята за необходими и които представляват своего рода археографско описание[80].

Накрая на описанието Асемани цитира изложените от Зигмунд Херберщайн в коментара към „Московските дела“ напътствия по отношение на произношението на руските думи.

Съвсем естествено тук възниква въпросът, защо се е налагал този втори предговор и защо има до известна степен дублиране на материала с вече разглежданите от Асемани въпроси в първата част на том I. Налага се изводът, че именно втората част на том V и целият том VI са представлявали осъществяването на първоначалния замисъл на ватиканския учен — публикуването на „Капониевите“ таблици, съпроводени с коментар, и сравняването им с другите вече известни славянски ефемериди.

* * *

Й. С. Асемани е изчерпил с това подготвителната и външната страна по публикуването на своя труд. Очевидно той е смятал, че ефемеридите ще се вместят в тази втора част на том V. Обемът на материала обаче е наложил чисто механичното отделяне на една част в един следващ — 6-и том, така че в част II на том V е била поместена само първата таблица и ефемеридите за месец декември от втората таблица с тяхното описание и коментар, а ефемеридите от втората таблица за януари и февруари и останалите три таблици са публикувани в отделен том със следния наслов:

КНИГА ШЕСТА на рутенските [=славянските] ефемериди. Втора таблица. Месец януари. Месец февруари. Трета таблица на „Капониевите“ гръко-московски ефемериди за месеците март, април, май. Трета таблица на рутенските ефемериди. Месец март. Месец април на третата таблица. Месец май на третата таблица. Четвърта таблица на „Капониевите“ гръко-московски ефемериди за месеците юни, юли, август. Четвърта таблица на рутенските ефемериди. Месец юни. Месец юли на четвъртата таблица. Месец август на четвъртата таблица. Пета таблица на рутенските ефемериди, съдържаща подвижните празници от годишния кръг, от четвъртата неделя преди Велики пости[81] до неделята след Петдесетница[82]. I. Триод и пентикостар[83]. II. Изборни евангелия [84], т. е. евангелските четения от годишния кръг. III. Руските „Капониеви“ картини, които се съдържат в петата таблица [596 с.].

Това разделяне очевидно е станало по решение на издателя. Затова именно се явява и едно като че ли изолирано посвещение не от самия Асемани, а от издателя на неговите „Календари“ Фауст Амидеи, отправено към францисканеца Игнасио Домингес (Ignatius Dominguez), човек, заемащ висши църковни длъжности и с широки пълномощия, а вероятно и известен меценат. Това посвещение е изключително ценно, тъй като от известната досега литера-

тура то единствено дава оценка на съвременник за твореца Асемани извън служебните преценки, предадени почти с едни и същи формули в апробациите към всяка книга.

Апробацията към том VI е една от 16 ноември 1755 г. от Franciscus Marianus Vatic. Basil. Benef. et Bibliothecae Scriptor Graecus.

* * *

Част първа на том V е озаглавена „Учредяване на църквите на сърби, албанци, босненци, власи и българи".

Тук, след като е посочил мненията на различни изследвачи за произхода и езика на албанците, Асемани излага резултатите и от собствените си изследвания. Според него албанците са се преселили на Балканския полуостров от азиатска Албания след заселването на хървати, сърби и българи и са се установили в областта на Нов Епир. Той очертава заеманата от тях територия в съвременната му епоха и изброява някои от техните по-големи градове. Цитира и трите форми на името на този народ — Albanenses, Arbanenses и турското Arnauti. Мнението на Асемани за албанския език е, че той се отличава както от гръцки, така и от стария илирийски. Трябва да отбележа, че под „илирийски" език той разбира езика на славяните на Балканския полуостров, както самият той неведнъж уточнява.

С произхода на сърбите и тяхното заселване на Балканите Асемани се занимава в глава I от част II на том IV. Там той посочва идентичността на наименованията Serblia и Sorabia, serbli и sorabi и отбелязва, че сърбите са се преселили през VII в. по времето на императорИраклий (610—641 г.) на Балканите от Бяла Сърбия.Тук той изброява само по-големите градове и области, включени в Сърбия.

След това е застъпена сръбската история,обхващаща събитията по времето на Неманичите. Първоначално е разгледан периодът 950—1034 г., когато сръбската територия е била поделена между България и Византийската империя. Същинската история на Сърбия Асемани започва да разглежда от момента на освобождаването на Зета от византийска власт по времето на Стефан Войслав. Нататък Асемани излага историята на Сърбия, Рашка, Дукля и Албания синхронно по времето на папите Григорий VII (1073—1085 г.), Инокентий III (1198—1216 г.), Хонорий III(1216—1227 г.), Николай IV (1288—1292 г.), Климент V(1305—1314 г.), Йоан XXII (1316—1334 г.), Инокентий VI (1352—1362 г.), Урбан V (1362—1370 г.). Както се вижда, и тук историческите събития са подчинени на основната тема на автора и се разглеждат повече във връзка с борбата на Римската курия с Константинополската патриаршия за влияние на Балканите. Историческото изложение в тази глава

завършва с последния представител на династията на Стефан Неман — Урош IV (1355—1366 г.).

После Асемани се занимава с историята на Босна, като историческият преглед стига до покоряването ѝ от турците. Основният проблем обаче, който той застъпва, е борбата на папството с патарените.

Последната глава, с която завършва и историческата част от изследването на Асемани, излага историята на Второто българско царство.

За да завърши общият преглед на проблемите в „Календарите“, трябва да се отбележи, че част втора на том V и целият том VI съдържат самите славянски ефемериди, т. е. празниците на светците за всеки ден от годишния кръг, с техния коментар, т. е. това, в което се е състояло и с което се е изчерпвало изследването според първоначалния замисъл на Асемани. Тук е необходимо да се изтъкне още следното: преди да пристъпи към описание и тълкуване на подвижните празници, отразени в петата „Капониева“ таблица, Асемани е направил подробен анализ на триодите, пентикостарите и изборните евангелия, използувани в православната църква.

БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ В „КАЛЕНДАРИ НА ВСЕЛЕНСКАТА ЦЪРКВА“

На историята на българите Й. С. Асемани посвещава голяма част от изследването си и сумарно тя обхваща около 500 с., т. е. ако не беше пръсната в петте тома, на нея би бил посветен почти един цял том. Още в глава XI на том I с наслов „Поява на българите, хърватите и сърбите по времето на Ираклий“, Асемани засяга сложния проблем за етническата принадлежност на българите. Тъй като според него главен критерий за народностна принадлежност е езикът, той отнася българите към славянския етнос. За това заключение на Асемани могат да се изтъкнат като вероятни две причини: създаването на писменост на славянски език, в основата на която са залегнали българските говори, и съвременното на Асемани историческо състояние.

Разглеждайки свидетелствата на византийските писатели, които в своите съчинения говорят за хуногундури, хуногундобългари, котригури, контраги и т. н., Асемани стига до извода, че с всички тези имена те са отбелязвали българите, които все още не са им били познати със собственото си име; българите са станали известни на ромеите с племенното си название, след като са започнали системни нападения в територията на Византийската империя.

Въз основа на данните у Никифор, Теофан и Павел Дякон Асемани проследява разделението на българските племена и при-

чините за разселението на българите от Велика България в Панония, Равенския екзархат и Беневентското дукатство и по долното течение на Дунава.

Интересна е позицията на Асемани за създаването на българската държава на Балканите и за нейната организация. Той категорично заявява, че Мизия е била не отстъпена от Константин Погонат на българите, както смятали някои изследвачи, а че те лично, както свидетелствуват и самите византийски писатели Никифор, Теофан и Скилица-Кедрин, са я завладели със силата на оръжието си, като византийският император е бил принуден да сключи мир с тях, обещавайки им и ежегоден данък. Той засяга и въпроса за статута на славянските племена в българската държава. Тълкувайки свидетелството в гръцкия текст на Теофан, Асемани приема становището, че те са имали подчиненото положение на данъкоплатци. В последния му извод може да се види пробив в схващането му за еднородството между славяни и българи.

Накрая на тази глава Асемани прави опит да уточни хронологията на събитията около преминаването на Дунава и установяването на българите в североизточната част на Мизия при Варна и стига до извода, че войната между българи и ромеи е започнала през 678 г., а фактическото признаване на българската държава чрез сключването на мирния договор е станало през 680 г., и то наскоро преди началото на Шестия Вселенски събор срещу монотелитите, т.е. преди 7 ноември 680 г.

Систематичното изложение на българската история от „предбалканския" ѝ период до покръстването през 865 г. Асемани започва от параграф IX до края на том II (параграф XXXV). Тук авторът пространно е разгледал политическата история, управлението на отделните български ханове и проявите на гонение на християните.

След като отново се е спрял на първоначалните местожителства на българите около Волга и при Меотидското езеро, т.е. Азовско море, и е отбелязал нападенията на българите в ромейските територии, тяхното разделение и разселение и установяването на Аспаруховите българи на Балканите, Асемани съсредоточава вниманието си върху историята на новообразуваната на Балканите българска държава. Интерес представлява неговата позиция за границите на България. Включвайки свидетелствата на средновековни географи като Ал-Бергенди и Бен-Алварди за пределите на България (които всъщност се отнасят за Волжка България) и допускайки известен анахронизъм, Асемани изнася северната граница на Дунавска България към пределите, владени някога от Кубратовите българи, а и до земи от период, предшествуващ образуването на т. нар. Велика България.

Както споменах, Асемани основно е проучил и процеса на утвърждаването на прабългарския етнос в историята и събитията

на Балканите като активен фактор в епохата, предхождаща установяването на българите на Балканите, но бележеща тяхното противопоставяне на Византийската империя или единодействието им с нея.

От събитията по времето на Тервел (700—721 г.) Асемани не е споменал единствено за кесарството на българския хан и отстъпването на областта Загоре на България. Премълчаването на тези факти би могло да се отдаде на желанието на Асемани да не се омаловажи значението на ценната териториална придобивка, ако тя бъде свързана с езическия период на българската държава, а да бъде приписана изцяло на покръстването и по този начин да бъде подчинена на основната тема на „Календарите".

От времето на Кормисош (Кормесий) (721—738 г.) нататък Асемани започва да излага конкретно за българите своята теза за християнизирането на един народ като процес. Освен безпристрастно цитиране на изворите той е посветил нарочен параграф на покръстването на Телериг, вероятно за да докаже, че случаи на приемане на християнството от страна на българи, и то — от българската върхушка, е имало далеч преди официалното приемане на християнството в България.

Излагайки обстойно политическата история по времето на Крум(803—814 г.), Асемани отделя специално място на проучването си върху свидетелствата за гоненията на християнството. Това насочва на мисълта, че той е видял в акта на покръстването на българите от Борис не толкова политическата страна на въпроса, а логичния завършек на процеса на християнизация на населението.

За периода след смъртта на Крум, т. е. след 814 г., до времето на Борис в изследването на Асемани върху българската история могат да се посочат следните по-интересни моменти. На първо място — етимологията на имената Телериг — от Teler-chan, и Омуртаг (Mortago и Murtago) — от Morad-chan. Тук се явява известно противоречие между езиковеда Асемани и историка Асемани като застъпник на тезата за славянския произход на прабългарите.

На второ място трябва да се изтъкне изследването на Асемани за приемниците на Крум. След като е изложил основните византийски свидетелства по този въпрос, особено показателна за подхода му като историк е неговата критика на Дюканжевото изложение. Той посочва, че Дюканж се позовава на един-единствен извор, именно Менология на император Василий, в който се споменава само Цок, но не е цитирал другия извор на изложението си — гръцките минеи (по определението на Асемани), т. е. Синаксара на Цариградската църква, в който се говори за двама владетели — Дукум и Диценг. Без да заявява направо, Асемани явно намеква за известно своеволно обединяване на двата извора от

страна на Дюканж. От друга страна, той поставя под съмнение достоверността на свидетелствата както в Менология на Василий, така и в Синаксара. Основанията му са следните: 1) по-голямо доверие трябва да се отдава на Константин Багренородни (по-нататък към този извор той присъединява и изложението на Скилица-Кедрин), отколкото на други по-късни писатели, което показва, че според историческата концепция на Асемани един исторически извор е толкова по-достоверен, колкото по-близо до описваните събития е създаден; 2) възможно е авторът на минеите да е измислил имената на двама владетели — Дукум и Диценг или Цок, и да ги е вметнал между Крум и Омуртаг, тъй като подобен случай в изворите се среща у Никифор, който е вместил двама неизвестни владетели—Умар (766 г.) и Токту (766—767 г.) — между Сабин (763—766 г.) и Паган (767—768 г.). Последното разсъждение на Асемани дава основание да се заключи, че той е допускал възможността в по-късните извори да се конструират несъществуващи събития по аналогия на известията (достоверни или недостоверни) в други, по-ранни извори.

По въпроса за приемника на Крум за Асемани няма съмнение, че това е бил Омуртаг(~815/816—831 г.). За останалите три имена той предлага хипотези: или Омуртаг е бил с две имена, като второто е било Цок; или Дукум и Диценг, живели по времето на Крум и Омуртаг, са били техни военачалници, които са преследвали християните. Той ги смята обаче не само за военни лица, но до известна степен и за полусамостоятелни владетели (феодали). И двата повдигнати от Асемани въпроса продължават да се разискват и в наше време.

Някои въпроси на Асеманиевата хронология за разглеждания период също будят интерес. Докато той разрешава въпроса около личността на наследника на Крум и определя времето на началото на неговото управление в 814 г. въз основа на собствени наблюдения по изворите, като дава и свои заключения, по въпроса за годината на сключване на 30-годишния мирен договор с Византия се задоволява да приеме предложената от Пагий хронология — 817 г., и да отбележи мнението на Мелхиор Инхофер, че мъченичеството на ромейските пленници се е случило преди сключването на мира през 818г. Липсата на едно по-обстойно проучване на Асемани по този въпрос е до известна степен необяснимо, тъй като годината на сключването на договора е тясно свързана с времето на прекратяване на преследването на християнството и на византинизма от страна на българския владетел, а съответно и с основната тема на „Календарите“.

Асемани продължава изложението си с управлението на Маламир(831—836 г.) и Борис (852—889 г.). Тук прави впечатление следното. Първо, името, с което той нарича Маламир, е Владимир — според свидетелството на Лъв Граматик. По този причина се на-

лага предположението, че свидетелството на Теофилакт Охридски в „Житие на Тивериуполските мъченици" за синовете на Омуртаг не му е било познато. Второ, Асемани приема за най-вероятна година на встъпването на власт на Маламир 827 г. Трето, за Пресиан (836—852 г.) той споменава единствено в бележка, вероятно защото по негово време не е засвидетелствувано нито гонение на християните, нито има сведения за по-масово християнизиране на поданици на българската държава.

Много обстойно Асемани се занимава с военната история по времето на Борис. Вниманието му е насочено изключително към уточняване на хронологията на събитията. Този негов интерес не е самоцелен, а отново е свързан с темата за християнизацията, тъй като въз основа на анализа на свидетелствата по-нататък Асемани обосновава и хронологията на покръстването на българите. Анализирайки изворите, той стига до извода, че грешките както у някои византийски хронисти, така и у предхождащите го историографи се дължат на нарушаването на реда на разказа от страна на Константин Багренородни. Логически обосновано съгласно изворите, Асемани отнася началото на нападенията на българите срещу ромейските владения към първите години на регентството на Теодора. Също въз основа на анализ на изворите, по пътя на логиката той свързва нарушаването на един вероятно подновен договор с обективната принуда на едно неорганизирано стопанство — периодичното неплодородие, което очевидно е било една от причините за нападенията в съседните области и главно на юг към Тракия и тема Македония.

Изложението на военнополитическата българска история Асемани продължава в последните две глави на част II на том III. В първите седем параграфа на глава шеста, чието наименование е цитирано тук при общия преглед на съдържанието, Асемани се занимава със събитията по времето на Симеон (893—927 г.) до възцаряването на Петър (927—969 г.). Църковната и културната история от този период тук той не застъпва.

След като излага българската история по западните и византийските извори и сравнява техните данни, Асемани предлага редица поправки в хронологията на събитията. Например: първата война между българите и ромеите (съюзени с унгарците) той датира между 889 г. и 893 г.; според него втората война от 913 г. е продължение на военните действия, започнали още през август 912 г., и е траела до 923 г.; неуспешната война с хърватите е последната, която е водил Симеон, починал според изчисленията на Асемани на 27 май 927 г. Както се вижда, заключенията на Асемани съвпадат с изводите на по-късни изследвачи[85]. Като причина за неточностите в хронологията на събитията по време на Симеон у предхождащите го историографи (например—у Дюканж[86]) Асемани посочва грешката в индиктите у византийските автори, въз

основа на които са правени изчисленията. За връзките с Римската курия той говори другаде — в том III, част I, глава III, параграф XIII. Накрая Асемани споменава и четиримата синове на Симеон — Михаил, Петър, Иван и Вениамин или Баян.

Последната VII глава на том III е посветена изцяло на събитията от българската история от възцаряването на Петър до пълното покоряване на България от Византия. В заглавието съдържанието е резюмирано така: „Заговорът на Иван и Михаил, смазан от брат им — българския цар Петър. Никифор Фока подстрекава русите срещу Петър. Като победил българите, руският княз Сфендостлав завладява Мизия. Император Йоан Цимисхи, приемник на Никифор, след като разбил русите, си възвръща Мизия и покорява българите. Когато въстанали, император Василий ги усмирил и присъединил България към Византийската империя. Взема под покровителството си хърватите.“

В тази глава Асемани се занимава с един продължителен и сложен период от развитието на българската държава. С управлението на Петър именно започва постепенно упадък на България, довел в крайна сметка до разделението на държавата и падането ѝ под византийска власт. След като в предишната глава е изложил изворите по възцаряването на Петър и сключването на мир с Византия през 927 г., тук Асемани отбелязва болярското съзаклятие против Петър; нарушаването на мира по времето на Никифор Фока (963—969 г.) през 967 г.; първия поход през 968 г. и втория поход през 969 г. на русите под водителството на Светослав (945—973 г.) в България; отцепването[87] на Комитопулите след смъртта на Петър; войната на Йоан Цимисхи (969—976) с русите през 971 г. и победата му над тях през същата година, чиято хронология Асемани изяснява прецизно. Следват завладяването на Североизточна България от ромеите; продължителната съпротива на Комитопулите; войната между Самуил (969—1014 г.) и Василий II (976—1025 г.); събитията при приемниците на Самуил — Гаврил Радомир (1014—1015 г.) и Иван Владислав(1015—1018 г.); съпротивата на българите под водителството на Ивац; окончателното покоряване на цяла България през 1018 г. Главата завършва с попадането на Хърватско, след покоряването на България, във васална зависимост на Византия и със сломяването на съпротивата на воеводата на Сремска област Сервон.

В том IV от историята на българите Асемани е отбелязал единствено въстанието на Петър Делян и на Алусиан от 1040 г., завършило с неуспех през 1041 г.[88]. На въстанието на Георги Войтех и Константин Бодин от 1072 г. Асемани тук не се е спрял. Него той излага в глава II на том V, но не като събитие от българската история, а от сръбската. Според него след потушаването на въстанието на Петър Делян и Алусиан част от граничещите със Сърбия територии, дотогава подвластни на византийците, са били

присъединени към Сърбия и тях именно наследникът на Стефан Войслав (1040—1042 г.)—Михаил (1050—1084 г.), е предоставил на своя син Константин Бодин. С други думи, от свидетелствата на Скилица-Кедрин Асемани не прави извод за ново въстание на българите, подкрепено отвън, а за опит на Сърбия да анексира част от подчинената в този период на Византия българска територия.

Последната III глава на том V, част I, с която завършва и историческата част от изследването на Асемани, излага историята на Второто българско царство. Тя е озаглавена „За власите и българите. Възстановяването на царство България и Влахия. Списък на царете от 1200 г. до 1462 г. Царят на България и Влахия Йоан получава от папа Инокентий III царска корона, скиптър и хоругва, а Търновският архиепископ — палиум и патриаршески сан. Списък на Охридските архиепископи. Разяснява се изобразеният с фигури славянски Ватикански кодекс". Основните проблеми, които засяга Асемани, са следните. На първо място Асемани се спира на Влашко, проучвайки етимологията на името, разглежда тази област в историко-географски план и прави преглед на влашките воеводи до присъединяването ѝ към България по времето на Асеневци. Изложението на българската история започва от въстанието на Асен и Петър и възстановяването на царството през 1187 г. и стига до падането на България под турска власт. Особено внимание Асемани отделя на българската история по времето на Калоян (1197—1207 г.) и папа Инокентий III (1198—1216г.) именно поради сключването на уния с Римската църква, от която на българския владетел е била призната титлата „rex", а на Търновския архиепископ е бил даден сан „primas", т. е. както уточнява сам Асемани, патриарх.

Много интересен момент в изследването на Асемани е този, че той не приключва българската история с падането на Видинското царство, а продължава да проучва съдбата на Влашко, което според него е продължило съпротивата срещу турците под управлението на потомците на Шишмановци, за каквито Асемани смята Мирча (Myrxas), Дракула (Dracules) и Влад (Bladus), до 1462 г. Иначе казано, Асемани вижда във Влашко не само васално подчинено на българите воеводство, което със завладяването на България от турците автоматично поема свой самостоятелен политически път, а го смята за органично цяло с България, управлявано от българи — потомци на последните български царе, станало последен стожер на българската политическа свобода.

В последния параграф на тази глава Асемани на пет страници[89] дава обстойно описание на Ватиканския препис на Манасиевата летопис и поставя началото на нейното проучавне[90]. Това е *„пергаментен кодекс in folio, написан с изключително изящно славянско писмо и език,* означен между славянските кодекси с № 1". Той съдържа „Кратката хроника на Константин Манаси, преведена

от гръцки на славянски език от неизвестен преводач, посветена на Иван-Александър, цар на българи и гърци, с изображения на Константинополските императори и на същия Иван-Александър и синовете му, а също така и на истории, които се разказват в отделни глави от Светото Писание. А пък започва от Сътворението на света и завършва по времето на Никифор Вотаниат, който е управлявал от 1078 до 1080 г. след Христа." Критиката на латинския превод в Парижкото издание от 1655 г. и вярната транскрипция и превод на българските надписи в миниатюрите, които предлага Асемани, позволяват почти със сигурност да се предположи, че той е познавал и български език. Заслужава да се отбележи и фактът, че датировката, която предлага Асемани на този книжовен паметник, а именно че според него той е създаден около 1350 г., се приближава до възприетата днес[91].

Преводът на Асемани е любопитен и в друго отношение. Става дума за термина „rex", който в традиционната западна терминология има значение „крал". Предложеният от Асемани превод на лемата ІС ХС ЦРЬ ЦРЕМЬ И ЦРЬ ВѢЧNЫІН — Jesus Christus Rex Regum et Rex Aeternus—дава основание за извода, че по негово време терминът „rex" е разширил значението си и освен като „крал" може да се интерпретира и като „хан" и „цар"[92].

КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКАТА ПРОБЛЕМАТИКА У Й.С. АСЕМАНИ

Предлаганият превод съдържа тази част от изследването на Асемани, в която той се занимава с живота и дейността на Константин-Кирил и Методий и която поради характера и обема си може да се нарече „монография".

В изследването си за двамата братя Асемани на практика използва всички налични извори. За основен извор той приема „Италианска легенда", наречена от него първо житие, като съпоставя данните в нея със свидетелствата в „Моравската легенда" (второ житие), с исторически достоверните сведения у Анастасий Библиотекар и с други по-късни известия — повече или по-малко верни — от два Оломоуцки бревиария, от т. нар. „Степенная книга", от Якоб де Ворагине и Петрус де Наталибус[93], излагайки същевременно проучванията на Хенсхен, Пагий, Стредовски и Колий по този въпрос. Трябва да отбележа, че Асемани не е отминал и до известна степен легендарното свидетелство на Андреа Дандоло[94] за тях.

Проучвайки византийските извори, Асемани стига до извода за идентичността на брата на Константин-Кирил — Методий, и споменавания от византийските летописци „монах Методий, по произход — ромей, по занаят — живописец". Оттук и заключението му, че двамата братя са имали дял в покръстването и на бъл-

гарите, тъй като във връзка с Методий, съпоставяйки свидетелствата в житията и във византийските хроники, той стига до извода, че „съвпадат времето, името Методий, мястото на проповядването. . .“.

Асемани избягва пряк отговор на въпроса за произхода на Кирил и Методий. Все пак, че той е смятал славянските апостоли за гърци по произход, може да се заключи от неговия коментар, свързан със степента на познаване на славянския език от тях и с преводите им на религиозни книги на него. Асемани се присъединява към мнението на Колий, че те са знаели славянски език, тъй като „този език е бил познат на *многина гърци* [курсивът от М. К.], особено на образованите, поради постоянните търговски връзки, които са съществували в Гърция с хазарите и с другите славяни“.-

Нататък проучването на Асемани е насочено към мисиите, изпълнявани от двамата братя. Двете мисии, на които се е спрял, хазарската и българо-моравската (според неговата теза), той изследва в три насоки. От една страна, той обсъжда въпроса за броя на участвуващите в тях проповедници, от друга — за причините за избора именно на двамата братя, а от трета — за действителния характер на всяка от мисиите. Същевременно хронологията (в случая — времето, по което е осъществена всяка една мисия) остана един от основните проблеми, които занимават Асемани.

Изхождайки от данните в изворите и подлагайки на критика изводите на предхождащите го историографи (преди всичко на Хенсхен, Пагий, Колий и Стредовски), Асемани стига до извода, че хазарската мисия е станала през 848 г. и че в нея е участвувал само Константин-Кирил. Във връзка с хазарската мисия той прави дълъг коментар за етническата принадлежност на хазарите и за характера на езика им, като доказва, че те са тюркски. Подчертавайки етническото различие между хазари и славяни, Асемани представя и една своеобразна езикова карта на областта между Каспийско и Черно море. В заключение той изтъква, че *характерът на хазарската мисия* е бил чисто *проповеднически* и че за тази цел Кирил е усвоил в Херсон тюркски език, за да може да общува с хазарския хаган, посочвайки, че и самата титла „хаган“ е от тюркски, а не от славянски произход. Следователно, отбелязвайки факта, че Кирил е усвоил по време на тази мисия вероятно хазарския език, цялото внимание на Асемани е насочено към предварителното знаене на славянския език и към вероятната подготовка на преводи на религиозни книги от страна на Константин-Кирил. Би могло да се предполага, че за Асемани политическата страна на тази мисия и стремежите на Византия за приобщаване и на по-отдалечените от империята народи към нейната културна общност са били явни,още повече, че по-нататък в изводите си за причините за официалното признаване на славянския език от страна на пап-

ската курия той намеква за подобна политика на Византия специално към славянския свят.

Като горна граница на българо-моравската мисия на славянските апостоли Асемани определя 868 г. — годината на пристигането им в Рим. Един от главните въпроси, които разглежда Асемани тук, е свързан с борбата между латинското и немското духовенство за надмощие в Моравия и Панония. Основен обаче за него остана въпросът, свързан с тезата му за характера на мисията на Кирил и Методий в Моравия. Ненапразно той е приел за главен извор анонимната „История на покръстването на баварците и карентийците“, чиято тема е постепенното християнизиране на Панония, Бавария и Карантия в периода VII—IX в. посредством мисионерската дейност на немското духовенство. Целта на Асемани е била да докаже, че християнството е проникнало и е било вече утвърдено в Моравия и преди отиването наКирил и Методий там. И парадоксалното в случая е, че той прави това не за да омаловажи значението на дейността на двамата братя.

Напротив, Асемани извежда на преден план една нова страна на мисията на Кирил и Методий в Моравия. Въз основа на изворите той съумява да докаже пръв измежду изследвачите на живота и дейността на славянските апостоли, и то след внимателно и подробно вникване в тях, че основната мисия на двамата братя в Моравия е била *просветителска*. Наблягайки на текста в „Италианска легенда“, в който се споменава, че Ростислав е поискал от император Михаил III учител ad LEGENDUM, Й. С. Асемани тълкува израза по следния начин: „за да ги научи да ЧЕТАТ“. Но верен на тезата си за постепенния процес на християнизиране на народите, той посочва, че Кирил и Методий вероятно са имали същевременно и задачата да покръстят останалата част от нехристиянското моравско население. Основна обаче според Асемани е оставала тази страна от дейността им с просветителски характер — да предадат и тълкуват на моравците на понятен за тях език Светото Писание и Евангелието.

Един от най-важните въпроси в тази част от изследването на Асемани се отнася до времето, по което е възникнал проблемът за богослужението на славянски език. Въз основа на писмата на папа Йоан VIII до Методий и до Светополк той стига до извода, че това е станало след смъртта на Кирил и в началото на епископската дейност на Методий в Моравия — между 868 и 871 г.

Въпроса за времето на въвеждането на богослужение на славянски език Асемани свързва с въпроса за сановете на Кирил и Методий. След дълго и сложно съпоставяне на изворите той заключава, че Константин-Кирил е починал в монашество, без да е приел епископски сан, тъй като в противен случай той би бил титулуван от папа Йоан VIII епископ, а не Философ, и че Методий първоначално е получил само епископски сан през 868 г. от папа Ад-

риан II и в писмата от 879 г. е назован от Йоан VIII архиепископ на Моравия и Панония почетно. Действителен архиепископски сан Методий е получил едва след като е отвел със себе си в Моравия трима епископи, негови суфрагани, през 880 г.

Основен в изследването за Кирил и Методий е стремежът на Асемани да докаже, че те не са били в религиозен конфликт с папството, тъй като според писмата на Йоан VIII богослужението се е извършвало „според римския религиозен обред, но на славянски език". Съблюдавайки историческата истина обаче, Асемани не е могъл да премълчи действителната причина за решението на папа Йоан VIII да разреши богослужение на славянски език — политико-религиозните цели на Римската курия в борбата ѝ с Константинополската патриаршия за влияние в Средна Европа. Или по определението на Асемани „. . . папа Йоан е склонил да разреши употребата на славянския език при богослужението, но след предварителна проверка както на правоверното учение на Методий, така и на точния превод на Светото Писание и на богослуженията на славянски език. Най-после, ако след повторната молба на княза и народа на Моравия папата е откажел [да изпълни] исканията им, те несъмнено са щели да се обърнат към гръцката църква, от която лесно са щели да получат това като българите"[95].

При изследването на използуваните от Асемани извори за Кирил и Методий възниква въпросът, защо той не е въвел „Житие на Климент" като доказателство на тезата си за участието на двамата братя в покръстването на българите, след като цитира и това житие, когато разработва проблема за първите български архиепископи. Налага се изводът, че причина да не го включи като доказателствен материал за дейността на Кирил и Методий е съображение от религиозен характер и произтича от възникналата между двете църкви — Римската и Източноправославната — схизма. Очевидно според Асемани, дори когато е в синхрон със собствена негова теза — в случая за дейността на Кирил и Методий в България — един извор не може да служи за доказателство, ако изхожда от ръката на изявен схизматик — противник на католическата църква. Искам да подчертая обаче, че това е единственият случай, когато се установява пренебрегване от страна на Асемани на извор, който му е познат.

Изложението за покръстването на българите е един от най-силните моменти в цялостното изследване на Асемани. Веднага искам да подчертая, че той има учудващо реалистичен поглед (дори от съвременна гледна точка) както върху характера на самия акт, така и по отношение на хронологията на покръстването. Асемани разглежда и латинските, и византийските извори. Към първия тип — латинските — се отнасят тези, които според изследването на Асемани доказват участието на Кирил и Методий в покръстването. На практика те са два — „Моравската легенда" и „Ста-

рият Оломоуцки бревиарий",като към тях той е привлякъл като косвено свидетелство един намек в „Италианска легенда" — именно нареждането на император Михаил Константин Философ да отиде при него, което Асемани тълкува, че императорът ги е повикал от България в Константинопол, за да ги изпрати в Моравия. След като е установил времето на пристигането им в Рим — 868 г., приемайки за доказано участието на братята в покръстването на българите, Асемани отбелязва, че това е станало преди 866г. — до повикването им в Рим.

Установяването на годината на покръстването Асемани започва от проучването на византийските извори, които разделя на две групи. В първата той е включил свидетелствата на продължителя на Теофан, Скилица-Кедрин и Зонара, според чието изложение редът на събитията е следният: предотвратяването на войната между България и Византия вследствие на дръзкия отговор на Теодора; последвалата мирния договор размяна на пленници, между които Теодор Куфарà и сестрата на Борис;приемането на християнството след премахването с Божия помощ на връхлетелия българите глад и под въздействието на проповедта на Теодор Куфарà и на сестрата на Борис, от една страна, и на живописеца Методий — според легендата — от друга; победата над въстаналите срещу новата религия; придобиването на областта Загора като следствие на покръстването и сключения с Византия мир. Според Асемани историографи като Бароний и Хенсхен са стигнали до заключението, че покръстването на българите е станало през 845 г. — четвъртата от съвместното управление на Михаил и Теодора, именно въз основа на свидетелствата у посочените византийски хронисти. Той отбелязва, че и самите хронисти вероятно са имали предвид същата година, макар че в изложението си те продължават със събития, твърде отдалечени от тази дата и станали едва през 857 г., т. е. след почти 10 години.

Към втората група византийски автори Асемани отнася свидетелствата на хронистите от кръга на Симеон Магистър и Логотет — Лъв Граматик, Псевдо-Симеон и продължителя на Георги Монах и на Никита в „Житие на патриарх Игнатий". Той посочва, че според техните данни покръстването на българите е станало не преди 861 г. — четвъртата от самостоятелното управление на Михаил. В тези хроники последователността на събитията е следната: първи сблъсъци между българи и ромеи, станали след ръкополагането на патриарх Игнатий; заплахата на Борис за обявяване на война и предотвратяването ѝ благодарение на смелия отговор на Теодора; сключването на мирен договор и размяната на пленници, между които били Теодор Куфарà и сестрата на Борис; избора на Варда за кесар и победата на ромеите над изтощените от глад българи; покръстването на Борис и на част от българите в Константинопол през четвъртата година от самостоятелното управление на Михаил;

заповедта на Борис след завръщането му в България зографът Методий да му нарисува картината на Страшния съд; потушаването на избухналия заради приемането на християнството бунт; предоставянето на областта Загора на българите от император Михаил. Асемани изтъква, че според Никита покръстването на българите е станало в годината на провеждането на Фотиевия псевдосъбор, т. е. в 861 г.

Според Асемани главното различие между двете групи византийски свидетелства е в подредбата на предаваните събития, откъдето се явява и разликата в тяхната хронология.

По-нататък Асемани подлага на критика изследванията на Стредовски, Хенсхен и Пагий по този въпрос. Особен интерес предизвикват следните моменти. Асемани приема посочената от Хенсхен последователност на събитията, именно че покръстването на българите е предхождало покръстването на моравците, което обаче според Хенсхен е станало през 856 г. Асемани отдава тази грешка у Хенсхен на объркаността последователност на разказваните събития от първата група византийски хронисти.

Много по-обстойно Асемани се спира на мнението на Пагий за времето на приемането на християнството от българите. Работейки със същите извори, които ползува и Асемани, Пагий се опира изключително на свидетелството на Никита и смята за година на покръстването 861 г. Като допълнителен доказателствен материал той е използувал посоченото в двете латински жития време на дейността на Кирил и Методий в Моравия — четири години и половина. Тъй като те са тръгнали за Рим малко преди смъртта на папа Николай I, т. е. през 867 г., то посоченото време на престоя им в Моравия доказва според Пагий, че те са напуснали България през 863 г.

Както посочих, Пагий познава и използува същите извори, с които си служи и Асемани. Съществено в случая е как всеки от тях е подходил към познатите му извори и как ги е интерпретирал. За Пагий основни са свидетелствата на византийските хроники и латинските жития. На тях и на съставената въз основа на техните данни хронология той е подчинил автентичните сведения, изхождащи от съвременниците на събитията Анастасий Библиотекар и Фотий, следвайки аналистичната традиция.

У Асемани се наблюдава съвършено различен подход. Във връзка с покръстването той е събрал и коментирал почти всички налични свидетелства — както византийски, така и западни. С данните от византийските хроники обаче Асемани си служи извънредно внимателно и ги използува изключително, за да уточни последователността на свързаните с българската история по времето на Борис събития, без да прави опит да гради хронологическите си проучвания върху тях.

При уточняването на годината на покръстването на българите

Асемани се опира на автентични документи. Това са писмото на папа Николай до Людовик Немски от 864 г., отнасящо се до пратеничеството на Борис до Людовик за сключване на съюз и приемане на християнството, и посланието на Фотий до патриарсите на Изтока — за дейността на Павел Популонски и Формоза Портуенски в България през 866 г. Въз основа на тези две свидетелства Асемани стига до извода, че покръстването е станало след 864 г. На базата на разказа на Анастасий Библиотекар в „Житие на папа Николай I" и на писмото на Николай до Хинкмар Реймски, в които се съобщава за пратеничеството на българския княз до папата, свързано с допитванията на българите по верски въпроси, Асемани стига до заключението, че българските пратеници, пристигнали в Рим през август 866 г., са се отправили обратно за България заедно с папските легати през ноември същата година, а са пристигнали там в началото на 867 г.

За най-сигурно свидетелство за времето на покръстването на българите Асемани смята пасажа в „Отговорите" на папа Николай по допитванията на българите, отнасящи се до разправата на Борис с въстаналите против покръстването велможи. Той подчертава, че покръстването и потушаването на бунта са станали преди август 866 г.

И така, разсъждавайки върху документирания от папа Николай в „Отговорите" факт, че българският княз е приел кръщението малко преди да отправи пратеници в Рим, пристигнали там през август 866 г., Асемани заключава, че покръстването е станало или в края на 865 г., или в началото на 866 г. Според данните от посланието на Фотий той приема за по-вероятна 865г., тъй като именно през 867 г. папските легати са започнали дейността си в България.

Тук Асемани отново се спира на въпроса за участието на Кирил и Методий в покръстването на българите. Основавайки се на свидетелствата в житията, че те са проповядвали първо сред българите, после сред моравците, той повторно отбелязва, че се натрапва изводът за идентичността на брата на Константин Философ — Методий, с известния от хрониките живописец Методий. Крайният извод на Асемани за „четирите години и половина", за които се говори в житията като продължителност на дейността им в Моравия, е, че те не са пречка и опровержение за участието на двамата братя в покръстването и на българите, тъй като този период не трябва да се схваща само за Моравия, а за Моравия и България заедно.

Резултата от проучването си по покръстването на българите Асемани формулира така: то „нито е било еднократно, нито е станало през една и съща година".

Според него първото покръстване се е разпространяло върху

ограничен брой българи и е станало след 814 г. под въздействието на преселените от Крум от Адрианопол християни-ромеи.

Второто покръстване, но на малцина българи, Асемани приписва на дейността на Теодор Куфарà и на сестрата на Борис. Той смята, че именно наличието на приели християнството българи е било причина някои писатели да отнесат масовото покръстване на българите към началните години на управлението на Теодора като регент, т. е. към 845 г.

Третото покръстване, което Асемани нарича „всеобщо", е станало именно през 865 г. Той отбелязва, че първоначално, след сключването на мирния договор с ромеите и под прякото въздействие на нарисуваната от Методий картина на „вдъхващото ужас Второ пришествие Господне", са били кръстени само Борис и неговите приближени, а след потушаването на бунта е бил покръстен и целият останал народ. В резултат именно на покръстването е била отстъпена на българите областта Загора.

Асемани коментира и въпроса за мястото на покръстването и от кого е било извършено то. Изводът му е, че това е станало именно в България и като потвърждение сочи реакцията на антихристиянски настроеното болярство, последвала веднага след това. Като доказателство, че покръстването е било извършено от презвитери (цитирайки Фотий) или от епископ-схизматик, Асемани изтъква повторното миропомазване от страна на папските легати, които са извършили „свещенослужение на потвърждението [конфирмацията], щом може без светотатство да се повтори от друг". С това Асемани очевидно отразява различието между католическата и православната религиозната практика, според която кръщението в Западната църква е било валидно, когато е било извършено единствено от духовно лице с епископски сан, докато на Изток това е било допустимо и за по-низшите църковни санове.

Асемани е взел отношение и по въпроса за статута на новосъздадената българска църква. Неговият извод е, че на българите е бил изпратен епископ от Византия пет години след покръстването — през 870 г.

* * *

В своя труд „Календари на вселенската църква" Йосиф Симоний Асемани се очертава като автор, в чиито изследвания на първо място стои *историзмът*. В основата на неговите проучвания са залегнали историческите извори, измежду които той отдава категорично предпочитание на автентичните документални свидетелства. Ако отбелязва и въвежда извори с легендарен характер, използувани у други историографи, Асемани го прави с цел да ги противопостави на достоверните исторически свидетелства и да ги опровергае.

Към изворите Асемани подхожда *критично* и главният му *метод* на работа с тях е *сравнителният*. В помощ на историческото си изследване той прилага достиженията и в други области на науката — етимологията, лингвистиката, филологията, историческата и политическата география, хронологията и т. н. С други думи, Асемани последователно прилага *комплексния* метод на изследване.

Особено характерно за Асемани като историк е рационалното му мислене и реалистичният му поглед върху историята и историческите процеси. Предметът на изследването му в „Календари" засяга християнизацията и покръстването на славянските народи, но религията за него е историческа реалност, служеща, както той самият неведнъж намеква, на политико-религиозните цели на църквата — католическа и православна. По същество „Календари" представляват политическа история на европейските народи през Средновековието, поднесена в църковноисторическа форма.

В много отношения като историк Асемани се приближава до модерната историография, проявявайки стремеж към компетентно критическо мислене, до известна степен свързано с днес съществуващото политическо мислене в историографията.

От гледна точка на съвременната наука, в която проблемите се стесняват по обхват и обем, амбициозните замисли на Йосиф Симоний Асемани биха могли да изглеждат предизвикателство към времето и човешките възможности. У този автор като че ли отеква онзи стремеж към всеобхватност, така присъщ на средновековната диреща мисъл. Ако не беше резултатът от огромната му научна дейност! Макар и в по-голямата си част незавършени, макар и с някои празнини или грешки, трудовете на Асемани остават като паметник, издигнат от него самия, паметник на собствената му ерудиция, амбиция и трудоспособност.

Много негови изследователи търсят причината за редица исторически неточности и пропуски в трудовете на Асемани в тяхната многобройност и в разнообразието на тематиката им. Това е и причината те да останат незавършени. Въпреки всичко достатъчен е дори само един от многото големи негови трудове, за да бъде защитена и днес приживе още утвърдената му слава на учен и на една от най-забележителните личности на международната ориенталистика на XVIII в., на задълбочен и компетентен познавач на източните исторически и книжовни извори[96]. Чрез обширните си публикации той ги направи достъпни на научния свят, нему принадлежи „честта, че е осведомил учените от Европа за литературните богатства, заключени в сирийските ръкописи"[97].

Й. С. Асемани твори в областта на историята, литературната история, историята на религията, християнската църква и църковното право, филологията, философията. Неговите трудове са основен фонд, вложен в световната история на културата.

За отношението на съвременниците на Асемани към неговата книжовна дейност, към прецизността му на учен и достойнствата му на литератор говори изказването за него на издателя Фауст Амидеи в посвещението към Игнасио Домингес в том VI на „Календари на вселенската църква": „. . . От това тъй красноречивият автор, неустрашим за всички трудности, е започнал така да възобновява и почти да възкресява светите и най-прочути паметници за онези истински герои, които са воювали или са се мъчили, или най-после са страдали в името на Бога и за Вярата, и за себе си, и за другите, че лесно би казал всеки, че те са се върнали, за да ни се явят." И по-нататък: „. . . така Този [Асемани— бел. М. К.], все още Единствен, е записал за вечни времена с букви, всичките златни, въпреки вече почти безкрайната отдалеченост на вековете от този тъй свят мъж, какви неща са били изстрадани или извършени от търпението, учеността, светостта, постоянството, примеа, любовта, мъжеството, най-после — от всички други неизразими дела на Земните (макар и Смъртни)."

БЕЛЕЖКИ

[1] GRAF, G. Geschichte der christlichen arabischen Literatur. T. III. Città del Vaticano, 1949, S. 444.

[2] Catalogus codicum Bibliothecae Vaticanae arabicorum, persicorum, turcicorum, aethiopicorum, copticorum, armeniacorum, ibericorum, slavicorum, indicorum, sinensium. Item eius partis hebraicorum et syriacorum quam Assemani in editione praetermiserunt edente Angelo Mai eiusdem Bibliothecae Praefecto. Romae 1831, Pars II, 101—105.

[3] Има няколко издания на т. нар. „Асеманиево евангелие". Вж. RACKI, FR. Assemanov ili Vaticanski evengelistar. Zagreb, 1865; ČRNČIĆ, IV. Assemanovo izborno evangjelje. Rim, 1878; VAJS, J., J. KURZ. Evangeliarium Assemani. Codex Vaticanus. Pragae, I—1929; II—1955. Най-новото проучване вж. ИВАНОВА—МАВРОДИНОВА, В.— А. ДЖУРОВА. Асеманиевото евангелие. Старобългарски глаголически паметник от X в. Художествено-историческо проучване. С., 1981.

[4] Леви Дела Вида дава друга форма на бащиното му име — Sha'mūn, която определя като специфично християнска, и отбелязва, че майката на Йосиф Симоний е била омъжена за някакъв далечен братовчед. Вж. Dizionario biografico degli italiani. (DBI). T. 4. Roma, 1962, p. 437; също LEVI DELLA VIDA, G. Richerche sulla formazione del' più antico fondo manuscritti orientali della Biblioteca Vaticana. — In: Studi e Testi, 92. Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1939, 1 sqq. Против формите Simon и Assemann, дадени от Пфайфер, вж. HOFFMANN, A. G. — E. NESTLE. — In: Realencyclopädie für protestantische Theologie und Kirche. (RE). II. Bd. Leipzig, 1897, 144—146.

[5] Арабските имена са предадени според възприетата в научната литература латинска транскрипция.

[6] За родното място на Асемани няма единство в литературата. Хазрун се приема от най-големите изследвачи на живота и творчеството на Асемани — LEVI DELLA VIDA, G., — DBI. T. 4, p. 437; GRAF, G. Geschichte, III, S. 444; BOZZONE, A. M. — In: Grande dizionario encyclopedico. Edd. II. T. I. Torino, 1954, p. 1004; BOON, A.—In: Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique. T. 4. Paris, 1930, col. 1096; SCHALL, A. — In: Lexicon für Theologie und Kirche. T. I. 1957, p. 942; Meyers enzyklopädisches Lexicon. Bd. 2. Mannheim, 1973, p. 756. Триполи е посочен за негово родно място от PARISOT, J. — In: Dictionnaire de Théologie catholique. (DTC).T. I. Paris, 1910, col. 2120; вж. и Энциклопедическій словарь. Т. II. СПб., 1891, с. 312; Der grosse Brockhaus. Bd. I. Wiesbaden, 1952, col. 446; Enciclopedia Motta. Edd. II. Milano, 1959, p. 469; Grand Larousse encyclopédique. T. I. Paris, 1960, p. 644; The encyclopedia americana, vol. II. New York, 1964, col. 419—420.

[7] Вж. GRAF, G. Op. cit. S. 444; SCHALL, A. Op. cit., loc. cit. Маронитите са християни-католици в Сирия и Ливан. Названието си са получили от името на религиозния деец от VII в. Марон. Първоначално монотелити, от VIII в. стават самостоятелна секта, а от XVI в. са признали върховенството на Ватикана. Богослужението при тях се извършва на сирийски език. По-подробно вж. Атеистический словарь. М., 1983, с. 278; Советская историческая энциклопедия. Т. 9. М., 1966, кол. 138.

[8] Колегията на маронитите е основана през 1584 г. от известния реформатор на Юлианския календар папа Григорий XIII (1572—1585).

[9] По сведение на Хофман—Нестле, Асемани е трябвало да изучава 30 езика. Срв. RE, II, S. 144.

[10] Повечето биографични данни за Й. С. Асемани съм извлякла от пръсна-

тите в различни негови трудове автобиографични бележки. Тази научна степен е включена в пълното заглавие на Bibliotheca orientalis.

[11] За научната му дейност и написаните от него трудове вж. тук от 12 до 16 стр. По-подробно вж. КИСКИНОВА, М. Йосиф Симоний Асемани — един изследвач на българското минало (Живот и творчество). — В: Помощни исторически дисциплини. Т. 3. С., 1981, 104—115; СЪЩАТА. (Кандидатска дисертация. С., 1984, 9—31).

[12] Cod. Vat. Lat. 8225, ff. 221 r-v. Вж. LEVI DELLA VIDA, G. — DBI. Т. 4, p. 438.

[13] Тези длъжности са посочени в пълното заглавие на Bibliotheca Juris Orientalis. Вж. КИСКИНОВА, М. Йосиф Симоний Асемани. . ., с. 102 и 114; СЪЩАТА. Дисертация, с. 4 и 28.

[14] Approbatio означава официално потвърждение или одобрение на даден труд или предложение за отпечатване на труд. Като термин ще въведа латинската форма.

[15] Така назовават заеманата от него длъжност неговите биографи. Самият Й. С. Асемани на титулните страници на Kalendaria ecclesiae universae и Bibliotheca iuris orientalis се нарича praefectus.

[16] Тази дата посочват LEVI DELLA VIDA, G . DBI. Т. 4, p. 439; LEVI DELLA VIDA, G. Ricerche. .., p. 1 и GRAF,G. Op. cit., S. 444. За дата на смъртта му се посочва: 14 януари — в Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste, ed. J. S. Ersch und J. G. Gruber. Leipzig, 1821, VI, 117 sq. Энциклопедическій словарь, II, с. 312 и The New Century Cyclopedia of Names, edited by Clarens L. Barnhart. Volume one. New York, 1954, p. 243; 17 януари — в Der grosse Brockhaus, I, col. 446; 31 януари — от FURLANI, G. — In: Enciclopedia Italiana di Science, Lettere ed Arti (EISLA). T. 4. Roma, 1949, p. 994.

[17] DARAUNI, J. N. Series chronologica Patriarcharum Antiochiae. Romae 1881, p. 4. Този труд не ми е достъпен.

[18] VON PASTOR, L. Geschichte der Päpste im Zeitalter des fürstlichen Absolutismus. T. XV. Freiburg in Breisgau, 1930, S. 363 засяга активната дейност на този папа за обогатяване на Ватиканската библиотека с ръкописи.

[19] Богатата библиотека на този манастир се е състояла от кодекси, произлизащи от Багдад, който през X в. е бил средище на книжовното образование с училища на несторианците и яковитите. През 923 г. тези кодекси е закупил Abt Moses от Nabisis от халифа Moktadir. За богатата сбирка на манастира папата е бил известен от маронита Габриел Хава. Вж. VON PASTOR, L. Op. cit., S. 363 и PARISOT, J. DTC. T. 1, col. 2120.

[20] Леви Дела Вида съобщава, че още преди това от този манастир са постъпили във Ватиканската библиотека няколко ръкописа по различни пътища и без да е известно, че произхождат оттам; друга значителна покупка е направена от манастира през XIX век (през 1837 г. и 1847 г.) в полза на Британския музей. Вж. DBI. T. 4, p. 438; също VON PASTOR, L. Op. cit., S. 363; LAMMENS, H. — In: Etudes (ed. Pères de la Compagnie de Jesus), LXIV (1895), 286 sq.

[21] Срв. тук, от с. 13 до с. 15. По-подробно вж. КИСКИНОВА, М. Йосиф Симоний Асемани. . ., 108—110; СЪЩАТА. Дисертация, 16—20.

[22] Вж. свидетелството на Хофман—Нестле, RE, II, p. 144. Авторите изнасят на преден план политическата мисия на Асемани при турците в защита на ливанските католици. Срв. статията на FURLANI, G. EISLA. T. IV, p. 994.

[23] Съборът е бил проведен в гр. Тренто (лат. Tridentum) от 1545 до 1553 г.

[24] Решенията на този събор са утвърдени от папа Бенедикт XIV с писмо от 1 септември 1741 г. Вж. PARISOT, J. DTC. T. 1, col. 2120—2122. У Асемани — в посвещението към том V на „Календари", p. a3, v. 101—105.

[25] GRAF, G. Op. cit., S. 447 и 451.

[26] При разглеждането на трудовете на Асемани ще си позволя да следвам възприетата от Граф схема.

[27] Вж. GRAF, G.Op. cit., S. 447 sq. Срв. КИСКИНОВА, М. Йосиф Симоний Асемани. . ., с. 104; СЪЩАТА. Дисертация, 9—10.
[28] По сведение на Паризо, Стефан Еводий, родственик на Й. С. Асемани, е ръкоположен от папа Бенедикт XIV за патриарх на 16 март 1743 г. PARISOT, J. DTC. T. 1, col. 2120—2122.
[29] Целият ръкопис се съдържа в Cod. Vat. Syr. 421. Вж. КИСКИНОВА, М. Йосиф Симоний Асемани. . ., с. 105; СЪЩАТА. Дисертация, 10—11. Срв. GRAF, G. Op cit., S. 448.
[30] Този дневник е издаден от Louis Bulaibil в Mašriq-Al-Mašriq măgalla katūlikiya sarqiya — Al-Machriq. Revue catholique orientale) 25 (1927), 454—459, 502—517, 569—585 от един частен ръкопис.
[31] Те са издадени от един ръкопис в 'Ašgūt (1799) от A. Šiblīs в Mašriq 25 (1927), 277—286, 347—354.
[32] Вж. КИСКИНОВА, М. Йосиф Симоний Асемани. . . , с. 106; СЪЩАТА. Дисертация, 12—13.
[33] Хрониката е издадена у CARUSIUS, J. B. Bibliotheca historica Regni Siciliae, I, 2 (Panormi 1723) 2—16, Chronicon Siculum ex codice arabico Cantabrigiensi.
[34] Chronicon orientale Petri Rahibi Aegiptii primum ex Arabico latine redditum ab Abrahamo Ecchellensi, nunc nova interpretatione donatum, eiusdem dissertationes IV. Venetisis 1729. — In: Corpus Scriptorum historiae Byzantinae. T. XVII. Ново издание на Cheikho: Petri ibn Rāhibi Chronicon orientale. Interpretationem olim ab Abrahamo Ecchellensi institutum a J. S. Assemano revisam iterum ad fidem arabici textus recognovit P. L. Cheikho. S. J. Beryti, e Typographeo catholico, 1903. — In: Corpus scriptorum christianorum orientalium. Scriptores arabici. Versio. Ser. 3, t. 1. По-подробно вж. КИСКИНОВА, М. Йосиф Симоний Асемани. . . , 106—107; СЪЩАТА.Дисертация, 13—14.
[35] Vat. syr. 389 (1707, автограф).
[36] Rudimenta linguae arabicae, cum cathechesi christiana. Romae 1732.
[37] Вж. по-подробно КИСКИНОВА, М. Йосиф Симоний Асемани. . . , с. 107; СЪЩАТА. Дисертация, 14—15.
[38] Вж. GRAF, G. Op. cit., S. 455.
[39] Латинският протокол на събора според А. Май е запазен в архива на Пропагандата. Според него в същия архив и в архива на Инквизицията би трябвало да се намират и някои теологични студии, напр. върху валидността на египетския ритуал при ръкополагането и по други църковни въпроси.
[40] Според класификацията на GRAF, G. Op. cit., S. 451 — „литературноисторически и други неарабски трудове".
[41] MAI, A. Scriptorum veterum nova collectio. III, 2. Romae 1828, 166—168. ВЖ. и DARAUNI, J. N. Op. cit., 4—11.
[42] Според Леви Дела Вида, DBI. T. 4, p. 440 по-вероятно е това да са нереализирани проекти.
[43] Пълното заглавие, вариантите му в следващите томове и насловите на отделните част вж. у КИСКИНОВА, М. Йосиф Симоний Асемани. . . , 108—110; СЪЩАТА. Дисертация, 16—20.
[44] Това са съхраняваните във Ватикана ръкописи, събрани предимно по време на експедицията на Елиас Асемани и на самия Йосиф Симоний Асемани.
[45] Това е титла в Сирийската яковитска църква, която по ранг е непосредствено след патриарха. Днес — титла на митрополита на Иерусалим и на епископа на яковитите в Южна Индия като представители на Антиохийския патриарх. Вж. The Oxford Dictionary of the Christian Church. 2d ed. F. L. Cross and E. A. Livingstone. London, 1974, p. 868; по-подробно — Encyclopedic Dictionary of Religion. Vol. F-N. Washington, 1979, 2236 sq.
[46] Вж. LEVI DELLA VIDA, G. Ricerche. . . , p. 2. A. 1.
[47] По-подробно вж. КИСКИНОВА, М. Йосиф Симоний Асемани. . . , с. 109; СЪЩАТА. Дисертация, 19—20.

[48] Срв. LEVI DELLA VIDA, G. DBI. T. 4, p. 438. Подробности за обхвата на Bibliotheca orientalis вж. у КИСКИНОВА, М. Дисертация, 16—20.
[49] Вж. GRAF, G. Op. cit., S. 454. Подробности вж. у КИСКИНОВА, М. Йосиф Симоний Асемани. . . , с. 110; СЪЩАТА. Дисертация, с. 20.
[50] Пълното заглавие вж. у КИСКИНОВА, М. Йосиф Симоний Асемани. . ., с. 112; СЪЩАТА. Дисертация, с. 26.
[51] MURATORIUS, L. A. Rerum Italicarum Scriptores. T. I—XXVII. Milano, 1723—1738; T. XXVIII, Milano, 1751.
[52] GRAF, G. Op. cit., S. 453.
[53] За предстоящото издаване на този каталог Асемани споменава в общия предговор към том I на „Календари". По-късно фотолитографско издание на този труд е излязло в Париж през 1926 г. Вж. E. TISSERANT B ORIENTALIA N. S. 5 (1939), 102—108. Неиздадените части са публикувани от А. Май във вторите части на 4-и и 5-и том на Scriptorum veterum nova collectio. Romae 1831.
[54] Ефемеридите са календари с празниците на светците за всеки ден от годишния кръг.
[55] Вж. Praefatio, p. XXXI, v. 10—15; XXVIII, not. 1.
[56] Посвещение към том I „На папа Бенедикт XIV", p. VI, 11—13, v. 17—19; p. VII, v. 5—6; p. X, v. 18—19; p. XI/b2, v. 6—7; p. XIII, v. 1—6; p. XV v. 11—14.
[57] Пак там, p. VII, v. 9—p. IX/b, v. 12.
[58] Пак там, p. XXIV, v. 7—10.
[59] Пак там, p. XXXVIII, v. 17— p. XXXIX, v. 1.
[60] Пак там, p. XL, v. 15—23.
[61] Пак там, p. XL, v. 25 — p. XLI/f, v. 15.
[62] За вждането на Асемани вж. ASSEMANUS, J. S. Kalendaria. . . , III, p. 1/A
[63] Praefatio, p. XXXV/e2, v. 20— p. XXXVII, v. 2. Подробности вж. у КИСКИНОВА, М. Дисертация, 41—42.
[64] Ragguaglio di cinque TavoleGreco-Mosche, o sieno Fasti de' Santi, che si conservano in Roma nel Museo del Sig. Marchese Alessandro Gregorio Capponi, Furier maggiore del Palazzo Apostolico. Roma, presso Rocco Bernabo, 1731.
[65] Подробно вж. КИСКИНОВА, М. Дисертация, с. 46.
[66] Повече пак там, с. 50.
[67] Срв. заглавието на труда и сведенията за него тук, с. 15 и бел. 50.
[68] Вероятно има печатна грешка. Трябва да се отнася за Яков II (VII) Стюарт (1685—1688 /+1701/), който е бил принуден да абдикира след извършването на държавен преврат през 1688 г. и коронацията за крал на Англия на Вилхелм III Орански (1689—1702) през 1689 г. Не е ясно дали принц Хенрик е емигрирал по това време, или се е посветил на църквата още преди това.
[69] BARONIUS, C. Annales Ecclesiastici a Christo natu ad annum 1198, T. I—XII. Romae 1588—1607. Ad annum DCCCC, num. 1 et num. 3; ad annum DCCCCXII, num. 8; също и с J. Mabillonius, Cardinalis Bellarminus, Genebrardus. Подробно вж. КИСКИНОВА, М. Дисертация, с. 52.
[70] BARONIUS. C. Op. cit., ad annum DCCCC, num. 3; у ASSEMANUS, J. S. Посвещение към Kalendaria. . . , II p. b. 2, v. 1 sqq. Вж. и КИСКИНОВА, М. Дисертация, цит. м.
[71] Срв. BARONIUS, C. Op. cit., ad annum DCCCCXII. Вж. КИСКИНОВА, М. Дисертация, цит. м.
[72] PAGIUS, A. Critica historico-chronologica in universos annales ecclesiasticos eminentissimi et reverentissimi Caesaris cardinalis Baronii. Tomus primus. Parisiis 1689. Tomus secundus (-quartus). Genevae 1705. Ad annum 900, num. 11; BARONIUS, C. Op. cit., ad annos DCCCCVIII et DCCCCXII; също и с Natales Alexander, Bellarminus, Mabillonius, Augustinus, Tertullianus. Подробно вж. у КИСКИНОВА, М. Дисертация, с. 53.
[73] Вж. Асемани в посвещението към том II, p. d, v. 2.
[74] Пак там, p. d2, v. 43—50.
[75] За термина „диалектика" вж. Кратък философски речник. С., 1953, 94—96.

[76] Вж. Асемани в посвещението към том IV, p. a, v. 1—12. Под понятието „славянски народ", употребено в единствено число, той очевидно разбира славянската етническа общност.
[77] Вж. бележките към посвещението към том IV на „Календарна", pp. b, b2, c, c2; срв. КИСКИНОВА, М. Дисертация, с. 67.
[78] Вж. предговора на Асемани към том V, част II, с. 208.
[79] Лемата е цитат от Светото Писание.
[80] Вж. предговора на Асемани към том V, част II, 208—210.
[81] Великият пост започва 40 дни преди Великден. Четвъртата неделя преди него е неделята на Митаря и Фарисея. Вж. тук с. 16.
[82] Т. е. до неделята на всички светии. Вж. тук с. 16.
[83] Триодът е богослужебна книга в православната църква. Състои се от 2 книги: постен — съдържащ песнопения и молитви за Великия пост, и цветен — посветен на прославата на Пасхата(Великден) и следващите я празници. Пентикостарът е друг вид църковна книга, свързана с триода, в която се съдържат службите от Пасхата до осмия ден след Петдесетница, т. е до първата неделя след Петдесетница — Неделята на всички светии — според Източноправославната църква. (Католическата църква чествува Вси светии на 1 ноември.)
[84] Отпечатано е eclogadia. Правилната форма е eclogaria (eclogarius—избран, подборен). Терминът означава, че при богослужението се четат отделни, подбрани пасажи от четирите евангелия — на Матей, на Марко, на Лука и на Йоан.
[85] За този период срв. ЗЛАТАРСКИ, В. История на българската държава през средните векове. Т. I/2, С., 1971, 280—494; История на България. Т. 2. С., БАН, 1981, с. 292; КАЖДАН, А. П. К вопросу о начале второй болгаро-византийской войны при Симеоне. — В: Славянский сборник. Т. I. М., 1959, 23—28.
[86] DU CANGE, CAROLUS DU FRESNE. Historia Byzantina duplici commentario illustrata. Lutetiae Parisiorum, Billaine, 1680, Familiae Sclavonicae etc., 311—313.
[87] Думата, която е употребил Асемани, е invasus, означаваща в случая „нападнат, присвоен".Действително е имало противодействие срещу българския царски двор,водещ тогава провизантийска политика,от страна на антивизантийски настроените кръгове, чиито изразители стават синовете на комит Никола — комитопулите Давид, Мойсей, Аарон и Самуил. Че те подемат продължаването на държавния живот на България, подчертава не само приетото от тях политическо устройство, но и организацията на църковния живот. За *български* патриарх те поставят избягалия от Преслав патриарх Дамян. Този акт е категоричен израз на това, че комитопулите продължават традициите на българската държава, известна в литературата като Първо българско царство, защото през Средновековието израз на народностна принадлежност е именно църковното самоопределение. Срв. История на България. Т. 2. С., 1981, с. 398 и цитираната там литература.
[88] Вж. ASSEMANUS, J. S. Kalendaria. . . , IV, 87—91/M2.
[89] Пак там.
[90] ДУЙЧЕВ, И. — В: Летописа на Константин Манаси. С., 1963, с. XIV—XVII, предава пълния текст у Асемани и оценява високо работата му върху него.
[91] Вж. пак там.
[92] Въпреки това заключение в превода е употребено общоприетото значение „крал."
[93] За тях вж. глава I от превода, бел. 25, 26 и 42.
[94] Вж. глава I от превода, бел. 51.
[95] Вж. ASSEMANUS, J. S. Kalendaria. . . , III, p. 170.
[96] LEVI DELLA VIDA, G. DBI. T. 4, p. 438.
[97] DUVAL, R. La littérature syriaque. Paris, 1899, p. XIII.

КАЛЕНДАРИ НА ВСЕЛЕНСКАТА ЦЪРКВА,

в които

както от древни мраморни паметници, така и от книги, таблици, развалини, рисунки, писания и резби, са изредени, описани и разяснени с бележки светите имена, иконите и празничните дни през годината

на ИЗТОЧНАТА и ЗАПАДНАТА ЦЪРКВА,

като преди това са изложени началата на всяка една църква, с усилието и труда

на ЙОСИФ СИМОНИЙ АСЕМАНИ,

префект на Ватиканската библиотека и каноник на Свещената базилика на княза на Апостолите на Града.

ТОМ ТРЕТИ

НА КАЛЕНДАРИТЕ НА СЛАВЯНСКАТА, Т. Е. НА ГРЪКО-МОСКОВСКАТА, ЦЪРКВА

РИМ, 1755

1/A

КНИГА ТРЕТА
на календарите на славянската, т. е. гръко-московската, църква

ЧАСТ ПЪРВА

За светите славянски апостоли Кирил и Методий. И за обръщането на хазарите, българите и моравците в Христовата вяра

ГЛАВА ПЪРВА

За светите апостоли на хазари, българи и моравци Кирил и Методий

Св. Кирил, който се нарича и Константин Философ, укорява Фотий, че поставя две души у един и същи човек.

1 Когато във втора част на книга втора реших да пиша не само за *русите* и *българите,* но и за *моравците,* почти изпитах в себе си това, което най-често се случва на самия връх на високите планини: леките снежинки, след като паднат от дърветата и се натрупат, най-после устремно се сгромолясват като огромна лавина. Защото, когато стигнах до произхода на българската църква, изведнъж ми проблеснаха много и сигурно не излишни и не безинтересни неща, които придадоха по-голям обем на книгата, отколкото беше предвидил печатарят. Така че
2 към тях не можеха удобно да се вместят останалите неща, отнасящи се за моравците, които бях подготвил твърде подробно и изчерпателно. Затова сметнах, че ще бъде полезно да ги отделя от книга втора и да им предоставя главно място в тази трета книга.

Анастасий Библиотекар[1] в предисловието си към Константинополския събор, глава IV[2], пише следното за св. Кирил, наричан преди *Константин,* апостол на славяните и за Фотий[3], който все още не се е добрал до Константинополския [патриаршески] престол. „Преди няколко години същият този Фотий проповядваше, че всеки

човек има две душѝ*. Когато Константин Философ, мъж пресвят и много голям негов приятел, го упрекнал, като му казал: „Защо, всявайки такова заблуждение у народа, ти погуби толкова душѝ?“, той отговорил: „Не от стремеж да заблудя някого“, казал, „изрекох такива слова; а за да проверя какво би направил патриарх Игнатий[4], който имен но прогони най-мъдрите мъже, ако през негово време се разпространи някаква ерес, появила се от силогизмите на философите. Но аз не подозирах, че с праханта на тези думи ще заблудя толкова душѝ.“ На това онзи [възкликнал]: „О, мирска мъдрост, която се обърква и руши! Запратила си стрели в многолюдната и голяма тълпа и не си съобразила, че някой от всички тези може да бъде наранен. Разбира се, на всички е ясно, че както очите, колкото и да са големи и отворени, ако пред тях се изпречи пушек от плява, не могат да виждат отвъд него, така и очите на твоята мъдрост, колкото и да са големи и отворени, но заслепени напълно от дима на алчността и завистта, не могат да видят пътеката към истината. И поради това истина е, което казваш: не си предполагал, че ще нараниш някого
3/A2 с удара си, защото, бидейки така заслепен от гореспоменатите си страсти против патриарха, не си предвидил какво ще сториш.“ Този Константин, с прозвище *Философ*, не е никой друг, освен *св. Кирил* (както правилно отбелязва Хенсхен[6] към IX март, параграф IV за свв. Кирил и Методий, № 29, с. 17 и Пагий[7] към година 857, № XI), който заедно със своя роден брат *св. Методий* е привлякъл към християнската вяра славянския род. В „История на царството на славяните“, съставена от Дуклянския презвитер[8], се чете следното: „Тогава Божият мъж Константин, комуто после папа Стефан[9], когато го посветил за монах, дал името Кирил, започнал да проповядва на краля Евангелието на Христа и вярата в Светата Троица. Благодарение на неговата проповед крал Светопелех[10] *(т. е. князът на славяните в Моравия*[11]*)* повярвал в Христа и се покръстил заедно с цялото си кралство.“ Преди това той го

*Този Фотиев грях е бил осъден на Осмия събор[5], в канон XI според превода на Анастасий, т. 8 на съборите, Лабе, с. 1132 и канон X според гръцкото издание, т. 8 на съборите, с. 1374, които съдържат следното: *„Както учи Новият и Старият завет, у човека душата е една и е силна поради разума и разбирането; и тази мисъл на всички отци и учени-богослови църковната доктрина утвърждава; но има хора, които обявяват, че у човека има две душѝ, и подкрепят своята ерес с някакви порочни умозаключенийца. И така, този свети Вселенски събор всегласно анатемосва основоположниците на тази нечестивост, заедно с цялата им секта. Който пък след това би се осмелил да каже нещо против това, анатема.“*

нарича *Философ*, но там греши, когато пише, че името *Кирил* му било дадено от папа Стефан, защото не е възможно Кирил да е живял чак до времето на Стефан V, което скоро ще докажа. Пагий пише, че не може този разговор на Константин с Фотий да се е провел по-късно от 857 г. Защото към 847 г., № 19 и към 858 г., № 12, той посочва, че светият патриарх Игнатий е бил свален от престола на 23 ноември на същата 857 г., а е бил избран на 4 юли 846 г. Хенсхен пък на посоченото място казва: *„Изглежда, че премъдрият* Константин е порицал онова дръзко учение на Фотий около 848 г. или през следващата, защото през 847 г., след смъртта на св. Методий[12], до патриаршеското достойнство в Царския град е бил въздигнат св. Игнатий, син на император Михаил Куропалат"[13].

II

По кое време св. Кирил е водил този разговор с Фотий; кога е бил изпратен в Хазария и от кого? И бил ли е в Русия?

Оттук изпадат в грешка онези, които пишат, че същият този Константин е бил изпратен да проповядва Евангелието сред хазарите през 843 г. Защото през тази година св. Игнатий още не е бил патриарх и никъде не се споменава, че св. Константин се е върнал от Хазария[14] във Византион[15] през 847 или 848 г. Йохан Георг Стредовски[16] в *„Религиозна история на Моравия или Житие на свв. Кирил и Методий", Солисбачи,* 1710, с. 99 и Колий[17] във *„Въведение към славянската литературна история и дело", Алтонавия,* 1729, с. 135 пишат следното: „Между-
4 временно се случило, че докато тези двама братя, Кирил и Методий, живеели в Константинопол[18], около 843 г., князът на хазарите, подтикнат от някакво особено внушение на божеството, проводил при императрица Теодора[19] пратеници с молба да прати при него мъже с изпитано благочестие и ученост, проповедници на Божието слово. С голяма готовност тя изпълнила това и веднага изпратила Методий и Кирил." Не само в годината, но дори в броя на евангелските проповедници има явна грешка: защото в житието на свв. Кирил и Методий*, издадено от Хенсхен, се казва, че при хазарите бил изпратен само Кирил, т. е. Константин, със следните думи: „По времето на император Михаил[20] живял някакъв мъж, знатен по произход, родом от град Солун**, на име Константин***. Поради чудната

*От ръкописния Блаубурански кодекс, към IX, март, с. 22[21].

**В Оломоуцкия бревиарий, съставен през 1495 г.[22], вместо *Солун* се чете погрешно *Александрия: „Както се установява от житията на много светци и от различни хроники, свв. Кирил и Методий[23], родни братя от Александрия, изкусни в гръцкия и славянския език, са пристигнали в Моравия"[24].*

***Якоб де Ворагине[25]. *„Един свещенослужител, на име Философ"*

му надареност той бил наричан Философ (петдесет дена преди смъртта си с позволението на върховния първосвещеник* приел името Кирил, казвайки, че това име му било открито по Божие внушение). А когато възмъжал, понеже проявил голямо благочестие и мъдрост, бил удостоен там[30] със свещенически сан. По същото време при споменатия император в Константинопол пристигнали пратеници на хазарите, молейки го настойчиво да благоволи да изпрати при тях някой учен мъж, който да ги поучи в истинската вселенска вяра. Между другото те съобщавали, че ту юдеите, ту сарацините се мъчели да ги привлекат към своята вяра. Тогава императорът, след като се посъветвал с пат-
5 риарха, изпратил натам споменатия Философ, доверявайки се напълно на неговия ум, на достойния му за похвала начин на живот и на нравствената му чистота." Същото това именно за св. Кирил, т.е. Константин Философ, се разказва и в друго** негово и на брат му Методий житие у Хенсхен, с почти същите думи: „По времето прочее, когато император Михаил държал върховната власт на Новия Рим[33], живял някакъв мъж от знатен произход, родом от град Солун, на име Константин. Поради удивителната си надареност, с която от ранно детство се отличил необикновено, той заслужено бил наречен с прозвището Философ. Когато възмъжал и бил отведен от родителите си в столицата, понеже проявил голямо благочестие и мъдрост, по повеля Господня бил удостоен там със свещенически сан. По това време при споменатия император пристигнали пратеници на хазарите, молейки го настойчиво да благоволи да изпрати при тях някой учен мъж, който да ги поучи в истинската вселенска вяра, и т. н. Тогава императорът, след като се посъветвал с патриарха, повикал споменатия Философ и го изпратил натам[34] с най-големи почести заедно с техните и своите пратеници, доверявайки

Петрус де Наталибус[26]: *„на име Филип"*. И двамата — неправилно. Името му е било Константин, по професия—философ. В бревиария, с който си служат бохемци, моравци и поляци, четение I, погрешно се казва, че баща на Кирил и Методий е бил *„Константин, с прозвище Философ"*, защото това е било името на самия Кирил, както е известно от писмото на очевидеца Анастасий Библиотекар до крал Карл[27] от 875 г., в което за него се казва следното: *„Константин, по прозвище Философ, мъж велик и наставник с апостолски живот, дойде в Рим по времето на достопаметния папа Адриан[28] и върна мощите на св. Климент в престола му"*[29].

*На Адриан II. Константин и Методий, повикани от Николай I[31] в Рим, се срещнали на 23 ноември 867 г. с папа Адриан II, който наследил починалия междувременно Николай.

**От ръкописния кодекс на Франциск Дюшен за пренасяне мощите на св. папа Климент[32].

се напълно на неговия разум и красноречие." Кой е бил този патриарх, не се споменава и в двете жития. Но че това е бил св. Игнатий, се установява от това, което научаваме от Анастасий Библиотекар: а именно, че Фотий злоумишлено е съчинил тези неща, за да разпали омраза към същия Игнатий, за което го изобличава и Константин Философ. Очевидно това без съмнение е станало, преди той да се отправи към хазарите. Но, както преди малко казах, св. Игнатий е наследил в Константинополската патриаршия починалия Методий не по-рано от 14 юни 846 г. и е бил свален несправедливо от престола на 23 ноември 857 г., когато на негово място е бил ръкоположен Фотий. Най-после след като Фотий е бил отстранен на 25 септември 867 г., Игнатий е бил възстановен на престола на 23 ноември същата година; умрял е на 23 октомври 877 г. Следователно Кулцински[35] се лъже, когато в предисловието към „Основи на рутенската църква", поставяйки свв. Кирил и Методий след св. апостол Андрей между тези, които са въвели християнската вяра в Русия, пише така за Кирил и Методий: „Кирил, по отечество солунчанин, изучен в светската и в религиозната книжнина в Константинопол и наречен поради изключителната си мъдрост Философ, бил изпратен от св. патриарх Игнатий през 867 г. в Русия. Когато се отправил натам, открил в Херсон мощите на св. папа и мъченик Климент. След като останал известно време с едно такова съкровище в Русия, се върнал обратно в Константинопол, а оттам поради настойчивото искане на княз Растислав[36] отишъл в Моравия. Заедно със спътника си Методий работил там дълги години за покръстването на славяните — именно на моравците, българите, сърбите и русите. Най-после, като отишъл в Рим, умрял около 880 г." Защото, първо, има грешка в годината 867 г., през която той казва, че св. Игнатий е изпратил св. Кирил в Русия; защото през тази година Кирил и Методий, след като още преди това били обърнали в Христовата вяра хазари, българи и моравци, били повикани в Рим от св. папа Николай I, както ще стане известно от това, което предстои да се каже. Второ, грешка е в *„Русия"*; защото не в Русия, а в *Хазария* най-напред е бил изпратен св. Кирил. После заедно с брат си Методий е посветил [във вярата] българите и най-накрая — моравците и съседните им бохемци. За русите — нито дума у старите писатели.

III

Името, родината, родителите на св. Кирил, т. е. Константин Философ.

Средовски твърди, че баща на Кирил и Методий е бил *Константин,* наречен с прозвище *Философ, римски* гражданин и патриций, произхождащ от знатно римско семейство*, който, като се сбогувал с Константинопол, където се бил преселил, се установил с цялото си имущество в Солун. Във всеки случай, изглежда, че онова, което се казва за град *Рим* като за негово [на Кирил] отечество, откъдето се бил преселил в Константинопол, е почерпано от Кедрин[38], който нарича брата на Кирил Методий, по произход римлянин [=ромей], **Μεθόδιόν τινα Μοναχὸν, Ῥωμαῖον τὸ γένος, ζωγράφον τὴν τέχνην,** *„един монах Методий, по произход римлянин, по занаят — живописец";* неговите думи са следните, Базелското изд., с. 443. „Тогава се случило и нещо друго, което като че ли повело княза за ръка към благочестието и го утвърдило в него. Понеже изгарял от ненаситно желание да ловува, за да задоволява винаги това свое удоволствие, поръчал на монаха Методий, по произход римлянин, по занаят живописец, да изпише неговото жилище с [ловни] сцени." Също и Константин Багренородни[39] в „Хронография", кн. 4, № 15[40], нарича Матодий *римлянин*: „Но казват, че се случило и друго такова нещо. Понеже княз Богор[41] се увличал страстно по лова, поискал и в едно от жилищата му, в което често отивал, да се изрисуват тези неща [ловни сцени], та да има за наслада на очите си същите гледки и през нощта, както през деня. И така, обвзет от тази страст, **Μετακαλεῖται μοναχὸν τινα τῶν καθ' ἡμᾶς Ῥωμαῖον ζωγράφον· Μεθόδιος ὄνομα τῷ ἀνδρὶ,** извикал един монах от нашите, римски живописец, на име Методий." А относно името на техния баща *Константин* справедливо съществува колебание: защото славянската книга, чието наименование е *„Степенная книга"***, глава XI, нарича бащата на Кирил и Методий — *Лъв Солунчанина*[42], със следните думи: „Изпратените от императора на Изтока Михаил Методий и Константин, синове на Лъв Солунчанина, след като превели много свещени книги и съставили благодарение на своя талант, с голяма похвала и с полза за Църквата, своя азбука, пристъпили към задължението си да проповядват Евангелието. Най-после Методий бил ръкоположен за епископ на Моравия, а Константин умрял в монашество, след като приел името Кирил***." Следователно родното им мя-

*Вероятно е почерпил това от Оломоуцкия бревиарий [от 1495 г. (за него вж. по-горе в забележка)[37].

**Т. е. Gradualis liber, написано на славянски език.

***У Колий, „История на свещените славянски книги", §. VIII, с. 125[43].

та

сто е било не *Рим*, а *Солун*. Затова в стар
Оломоуцки бревиарий[44], у Хенсхен към IX
Кирил е наречен по народност *грък* така: „Б
рил, по народност грък, вещ в латинските и
сания, след като българите повярвали, започнал в името
8 на Светата Троица и на неделимото Единство да проповядва вярата на Господа наш Исуса Христа и сред народа на Моравия." Това точно разбират гръцките писатели, когато наричат *Методий и Кирил римляни* по произход: именно всички християни в Източната, т. е. Византийската империя са били наричани *ромеи*, т. е. *римляни*, според обичайния начин да се казва, както тази империя се е наричала *Римска*, а императорите на Изтока са се наназовали *императори на римляните*, макар всъщност да са били гърци или сирийци, или арменци, или от друга източна област: именно поради столицата Константинопол, престолнина на тази империя, която е добила името *Нов Рим*[46].

IV

Свидетелства за свв. Кирил и Методий, отпечатани и ръкописни. Излага се житието на двамата братя, издадено от Хенсхен. Също какво пишат за тях Андреа Дандоло и Стредовски.

Съществуват две жития на свв. Кирил и Методий, издадени от Хенсхен към IX март. Първото[47] започва от с. /19 с пренасяне мощите на свети Климент, от ръкописа на Франциск Дюшен: „По времето прочее, когато император Михаил държал върховната власт на Новия Рим, живеел мъж от знатен произход, родом от град Солун, на име *Константин*." Другото[48] [започва] от с. 22, *от Блаубуранския ръкопис:* „По времето на император Михаил живеел мъж, знатен по произход, родом от град Солун, на име Константин." На с. 24 са прибавени *Църковните четения за същите свв. Кирил и Методий от стария ръкописен Оломоуцки бревиарий*[49]. Начало: *„Блаженият Кирил, по народност грък, вещ в латинските и гръцките писания, след като българите повярвали, започнал в името на Светата Троица и на неделимото Единство да проповядва вярата на Господа наш Исуса Христа и сред народа на Моравия."* Най-накрая следва покръстването на бохемците от св. епископ Методий — в „Житие на св. мъченица Людмила"[50], от ръкописа на Будинския манастир. Начало — с. 24, кол. 2: „те, нещастните, славяните, наричани сега бохемци, които сега живеят на север, били „съсипани от гибелна чума." Хенсхен във встъпителния си коментар, говорейки за народите *хазари, българи, моравци и бохемци*, обърнати в Христовата вяра от свв. Кирил и Методий, дава в параграф IV освен това и хронология на тяхното

апостолско проповядване, твърдейки, че св. Кирил бил
9/В покръстил хазарите при отиването си през 848 г. след Хр. в Херсон, че след това бил пристигнал при моравците около 867 г., най-после, че бохемците били приели християнската религия преди 894 г., когато Кирил бил вече мъртъв. В общи линии Хенсхен пише тези неща, които ще изложим едно по едно.

И първо ще се каже за хазарите. В двете жития на *Константин* Философ, който приел името *Кирил*: „*Когато възмъжал и бил отведен от родителите си* (от град Солун) *в столицата, бил удостоен* там със сан свещеник." Андреа Дандоло[51] в хрониката си към 864 г., където [става дума] за избирането на венецианския дож Урсо Партициак[52]: „По това време Константин Солунчанинът, на когото папата дал името *Кирил*, мъж правоверен, вещ в Божиите писания и владеещ различни езици, обърнал във вярата краля на българите заедно с народа му. И след като приел служителите на светия орден от Апостолическия престол, кралят дотолкова укрепнал във вярата, че немного след това, след като определил за крал по-големия си син, сам той, отказвайки се от света, станал монах."[53] *И малко по-нататък:* А благодарение на проповедта на блажения Кирил кралят на Далмация[54] Светополис[55], който произхождал от Одроил[56], брата на готския крал Тотила[57], приел католическата вяра заедно с целия си народ. Той бил коронясан от легата на Апостолическия престол кардинал Хонорий в Далматинската равнина в присъствието на православни епископи и апокрисарии[58] на константинополския император Михаил, с чиято помощ бе възвърнал кралството си, и го разделил на четири части: „*И малко по-нататък:* „Блаженият Кирил, наричан още апостол на всички славяни, защото ги насочил към вярата и им превел на славянски език богослужението, след отлива на морето извадил мощите на блажения папа Климент[59] от Херсона, където те били хвърлени в Понтийско море[60], и ги занесъл в Рим, където те се съхраняват в църквата, наречена на негово име[61]; и впоследствие не след дълго блаженият Кирил умрял." Както виждаш, никакво споменаване за Методий. Но колко грешки има в този разказ, ще видим нататък.

Йохан Петер Колий в „История на свещените славянски книги", с. 134,предава по Стредовски: „Когато тяхната (става дума за Константин и Методий) слава достигнала до ушите на Теодора, жената на император Теофил[62], тя взела решение да възстанови заедно с учителите и учените науките и свободните изкуства[63], изхвърлени някога от

Константинопол от Михаил Балба[64], и не против волята си, а на драго сърце повикала там между останалите преславни мъже и *Методий и Кирил*. След като те не след дълго пристигнали там, били назначени на църковна служба от тогавашния Константинополски предстоятел Методий. Някои съобщават също, че те са станали монаси; Средовски обаче отрича, че те са влезли в монашеското съсловие, преди да отидат от Гърция в славянските земи. *И малко по-нататък заключава:* „Едва много след като нашите двама мъже отишли в славянските земи, Кирил е влязъл в ордена на черноризците; но никъде не срещаме, че Методий е бил причислен някога към това съсловие." Наистина няма никакво старинно свидетелство за тези неща, които се казват тук за повикването на Кирил и Методий от Теодора в Константинопол. Напротив, нещата, които Средовски погрешно смята, че се отнасят за Теодора и за тези братя, у историците се разказват за Михаил Балба, кесар Варда[65] и Солунския епископ Лъв Философ[66]. Кедрин[67], с. 429, за Михаил Балба [пише]: „И дотолкова бил против науката, че дори не позволявал децата да бъдат обучавани в тези неща, та да не би други да подготвят оттам средства, чрез които да открият и изобличат това му безумие, или, подпомогнати от знанието, като си служат с бързината на очите и езика, сами да прославят това дело; защото толкова бил бавен в изписването на буквите и в свързването на сричките, че друг по-лесно би прочел книга, отколкото той би написал буквите на собственото си име." Кедрин[68], с. 430, за кесар Варда: „Междувременно Варда ръководел обществените работи и се стремял в душата си към властта, която своевременно постигнал. Същият възстановил мирските науки, които от много години вече били напълно занемарени и изчезнали поради варварщината и необразоваността на императорите. Той определил отделна школа за всяка наука на отделно място, а за най-висшата от всички — философията — школа при самия дворец в Магнаура.[69] И така от негово време науките отново започнали да процъфтяват. . . Философия преподавал онзи голям философ Лъв, роднина на патриарх Йоан[70]. Този Лъв бил епископ на Солун и понеже, след като били прогонени *иконоборците*, и самият той също лишен от своята длъжност, живеел в бездействие, бил привлечен на тази работа. Кедрин продължава да разказва подробно по какъв начин този Лъв преди това е станал известен на император Теофил. А когато почитането на иконите било възстановено от императрица Теодора, както патриарх Йоан, така и епископ Лъв като иконоборци са били лишени от

11/B2 сановете си, но след отстраняването на Теодора от двореца кесар Варда поставил Лъв за магистър на обучението по философия. Съвсем ясно се стига до заключението, че нито този Лъв е бил баща на Кирил и Методий, нито Кирил и Методий са били повикани от Солун в столицата от Теодора, нито пък решението за възобновяване на науките е било взето от нея. Следователно Стредовски обърква всичко.

А че Кирил е станал монах в славянските земи, се установява от първото житие, с. 21, № XI, в което се казва, че след смъртта на Кирил в края на 867 г. или в началото на 868 г. в Рим, неговият брат Методий е говорил така пред папа Адриан II: „Тогава гореспоменатият му брат Методий пристъпил към светия първосвещеник и падайки в краката му, казал: „Сметнах за достойно и необходимо да кажа на Твое Блаженство, Апостолически Отче, че когато тръгвахме от нашия дом, за да служим [на делото], което и извършихме с Божия помощ, нашата майка ни закле с много сълзи, ако се случи някой от нас да умре, преди да се върнем, живият брат да отнесе починалия си брат в неговия манастир и да го погребе там с достойно и съответствуващо погребение. Моля, прочее, Ваша Светлост да даде на мене, недостойния, това благоволение, за да не изглежда някога, че съм се противопоставил на молбите и клетвите на майка ни[71]. Във второто житие, с. 23, № 12, се казва, че блаженият Методий е искал *„да отнесе със себе си в Моравия“* тялото на починалия си в Рим брат Кирил[72]. Това служи за доказателство, че двамата братя, ако не в Константинопол или в Солун, са имали свой манастир поне в Моравия. Че Методий действително е бил причислен по някое време към монашеското съсловие, свидетелствуват Продължителят на Багренородни[73], № 15, за Михаил, сина на Теодора, Куропалат[74], с. 25, и Кедрин, с. 540, когато пишат, че кралят на българите Богор бил много уплашен, след като видял картината на Второто пришествие Господне[75], която бил нарисувал монахът Методий, и когато той му я разяснил, той се отрекъл с клетва от своите богове. Ще цитирам техните думи после.

V

Евангелската експедиция на св. Кирил при хазарите.
12 *Бил ли му е спътник и неговият брат Методий? Определя се времето и поводът за тази експедиция.*

И двете жития, с. 19 и 22: „По това време при споменатия император (*Михаил, син на Теофил и Теодора*) дошли пратеници на хазарите, които молели настойчиво да благоволи да изпрати при тях някой учен мъж, за да ги поучи във вселенската вяра. Между другото те съобщили, че „ту юдеите се опитват да ни обърнат към своята вяра, от една страна, ту

сарацините, от друга — към своята. Но понеже не знаем към кои е за предпочитане да преминем, поради това решихме да поискаме съвет за нашата вяра и спасение от най-великия и християнски император, уповавайки се изключително на вашата честност и старо приятелство." Тогава императорът, след като се посъветвал с патриарха, повикал споменатия Философ и го изпратил натам с най-големи почести заедно с техните и своите пратеници, доверявайки се напълно на неговия разум и красноречие. Прочее, след като веднага било приготвено всичко необходимо, като тръгнал на път, пристигнал в Херсон. Тази област е съседна и граничи със земята на хазарите. Останал там известно време, за да изучи езика на онзи народ[76]. Историкът продължава да разказва подробно, че Кирил, търсейки мощите на светия папа Климент, отишъл заедно с епископа, с управителя на града и с други хора на някакъв остров, където намерил реброто, главата и други останки на св. Климент заедно с котвата, с която бил хвърлен в морето, и ги пренесъл тържествено в метрополната църква. После прибавя: „След това гореспоменатият Философ тръгнал на път и с помощта на Бога—Изкупител на всички, пристигнал при онзи народ, при който бил изпратен. Със силата на своето слово той отвърнал всички тях от заблудите, които те били съхранили поради лукавството както на сараците, така и на юдеите. Хазарите, много ободрени, укрепнали и поучени в правата вяра, отправили благодарности към всемогъщия Бог и към неговия служител Константин Философ. Освен това изпратил писмо до императора с големи благодарности, защото със своето благоразположение съдействувал да се върнат към истинната и вселенската вяра; уверявали, че искат поради това дело да останат завинаги подчинени на неговата власт и предани във всяко отношение. А като изпратил Философа с много почести, те му предложили най-големи дарове, които той всички отказал като истински философ и поискал вместо тези дарове да освободят колкото пленници чужденци имали, за да ги отведе после със себе си. Това било изпълнено веднага"[77].

13 Че това е станало през 843 г. след Христа, предава по Стредовски Колий, с. 135, със следните думи: „Междувременно се случило, че през 843 г., когато двамата братя живеели в Константинопол, владетелят на хазарите, подтикнат от някакво необикновено внушение на божеството[78], изпратил пратеници при императрица Теодора с молба да изпрати при него мъже с изпитано благочестие и ученост, проповедници на Божието слово. С голяма готовност тя

веднага изпратила Методий и Кирил"*. Но че е бил изпратен само Кирил без Методий, а също, че пратениците на хазарския хаган са дошли при император Михаил, се чете и в двете жития. Освен това, че това се е случило не през 843 г., а след 848 г., изтъква Хенсхен във встъпителния си коментар към житието на свв. Кирил и Методий, параграф IV, № 30: „*И не много след това*** *самият Константин бил изпратен, за да разясни тайнствата на християнската вяра на хазарите, които поискали това от император Михаил, чието име на управляващ благо и честито заедно с благочестивата си майка и със сестра си Текла и на съблюдаващ свято по това време благочестието било вече известно дори сред чужденците. И така по съвета на майка си и на сестра си, и на патриарх Игнатий Михаил избрал за това дело Константин. Веднага след това той отишъл в Херсон, там най-напред научил славянски език, употребяван и от хазарите*[80], *и вероятно превел на този език Евангелието и други книги от Писанието*[81] *или Еклезиаста*[82], *които смятал полезни и подходящи за поучението на варварите и за общите молитви, от които им посочил формулите, които можели да се използуват и в частните молитви. За това дело създал нова азбука, може би, понеже, както и сега още някои източни народи, те си служели с някакви йероглифи, които нито могат толкова лесно да се научат поради големия им брой, нито са годни също така да изкажат всичко — изобразяват се ня-*
14 *какви фигури като свързани в последователност букви, с които, разположени различно една спрямо друга, се предават не цели думи или изрази, а срички с определено движение [на устните] и произнасяне на звуковете*[83]. *Та създал нова азбука така, както знаел, че е станало с гръцката и латинската. Но все пак е било необходимо тези букви да бъдат различни и от едните, и от другите, за да не се объркват четящите, за които както собственото, така и пис-*

*Колий в бележка към с. 136. F.: „Това нещо Стредовски, с. 95, разказва така: „*Радостно Теодора посрещнала от името на своя син исканията на пратениците на хазарите и след като се посъветвала със светия патриарх Методий (различен от нашия Методий)*[79], *определила за това дело Кирил, който после взел за другар в пътя си своя брат.*" И двамата грешат: защото не Методий, а Игнатий е бил патриарх по това време, т. е. през 848 г.; и не Методий заедно с брат си Кирил, а само Кирил бил изпратен при хазарите.

**Става дума за онова неразумно учение на Фотий, което Кирил, т. е. Константин, е порицал през 848 г. или през следващата, понеже през 847 г., след смъртта на св. Методий до патриаршеските знаци на столицата е бил въздигнат св. Игнатий, син на император Михаил Куропалат.

мото на друг език, е било [еднакво] ново. След като създал азбуката и след като междувременно намерил мощите на св. Климент, отишъл при хазарите и бързо, тъй като те по своя воля вече искали, ги посветил в нашата религия. Завърнал се в Константинопол, след като свършил това дело и след като вероятно оставил при хазарите православни свещеници от Таврика[84], които били предимно неофити, знаещи езика им, и имали задачата да извършат богослуженията им и каквито други неща били необходими, и да ги управляват“[85].

VI
Местоположение на Хазария. Хазарският език е различен от славянския.

Така [пише] Хенсхен. Що се отнася до годината, през която хазарите са били покръстени от св. Кирил, на драго сърце се съгласявам с него: особено съм съгласен с този аргумент, понеже по-горе според Константин Багренородни, към 10-ата година от управлението на Теофил, т. е. през 838 г., хаганът на хазарите е помолил чрез пратеници да построи за своя народ крепостта Саркел[86], за да могат да се защищават от печенегите. Но това, което Хенсхен прибавя за езика на славяните, [че бил] еднакъв с хазарския, който Кирил бил научил, докато пребивавал в Херсон, и за религиозните книги, преведени там от него на славянски език, след като изнамерил нови буквени знаци за този език, това именно смятам, че не може да се приеме по никакъв начин. Както защото не е възможно в продължение на малкото месеци, през които Кирил е останал в Херсон, да е научил този език и да е превел на него толкова религиозни книги, така и защото езикът на хазарите не е родствен на славянския, понеже хазарите си служат с хунски, т. е. с тюркски език, а не със славянски. Кедрин[87] към XVI година от управлението на Ираклий[88] споменава: Τοὺς Τούρκους τῆς ἑῴας οὓς καὶ χαζάρους ὀνομάζουσιν, *източните тюрки, които наричат и хазари*. Багренородни, „За управлението на държавата“, глава 38: *„Тюркският народ преди е обитавал близо до хазарския, в област, името на която е Лебедия*[89]*, по името на първия им войвода*[90]*, който се е казвал именно Лебедий, а по ранг, както и останалите негови приемници, се е назовавал войвода. През тази област, прочее, именно през гореспоменатата Лебедия, протича река Хидма*[91]*, която се нарича също и Хингил*[92]*. И именно тогава те по някаква причина са се наричали не тюрки, а сабартасфали*[93]*,*
15 σαβαρτάσφαλοι. *Техните племена са били седем и никога не са имали владетел, било местен, било чужденец, а са имали някакви воеводи измежду самите тях, пръв от*

които е този Лебедий, когото споменахме горе. С хазарите пък са живели заедно три години, като съюзници във всичките им войни. И хаганът, владетел на Хизария, поради тяхната сила и другарство дал за жена на първия войвода на тюрките Лебедий знатна хазарка, подбуден от славата за неговото мъжество и от известността на рода му, за да има от него потомство. Случило се обаче, че Лебедий не добил от хазарката деца. Печенегите пък, които някога се наричали Кангар[94], **Κάγγαρ** *(защото това име Кангар у тях означава знатност и мъжество), когато вдигнали оръжие срещу хазарите, победени, били принудени да напуснат своята земя и да се заселят в областта на тюрките. А когато избухнала война между тюрките и печенегите, наричани тогава Кангар, войската на тюрките била разбита и разделена на две части. Едната се заселила в източно направление, в страната Персия, и те и до ден днешен се наричат сабартасфали по името на тюрките. Другата част се установила в западно направление със своя войвода и вожд Лебедий, в област, наречена Ателкуза*[95], *която сега населява народът на печенегите.*" [Багренородни] продължава да разказва, че Лебедий е бил повикан от хагана, владетеля на хазарите, за да го постави начело на тюркския народ, но като негов данъкоплатец. Понеже той се отказал от управлението, начело бил поставен синът на Салмуца[96], друг войвода на Лебедий, Арпад[97]: „*Него*, казва, „*тюрките направили владетел, като го издигнали тържествено на щит според обичая на хазарите. И този Арпад [станал] владетел на тюрките — преди него друг те никога не са имали. Измежду неговите потомци вече чак до днес* (т. е. до 949 г.) *се избира владетелят на Тюркия. А след няколко години печенегите, като нападнали тюрките, ги подгонили заедно с владетеля им Арпад. И така, разбити, бягайки, като навлезли в страната Велика Моравия, търсейки място, за да се заселят, тюрките изтласкали местните жители и установили там* своите местожителства, които владеят и до ден днешен. И от това време война с печенегите тюрките не са имали*"[98].
16 Багренородни, гл.39 за родовете на кабарите:„*Кабарите*[99]),

*С тюрките граничат следните народи: на запад — Франкия; на север — печенегите; на юг — Велика Моравия, т. е. страната на Сфендоплох[100], която е напълно опустошена от тюрките и вече се владее от тях самите; а хърватите са съседни на тюрките при планините. Багренородни, гл. 13 и 40: „*Съседи на тюрките са: в източна посока — българите, от които ги разделя река Истър, която се нарича и Дунав; в северна посока — печенегите; на запад — франките; на юг — хърватите.*"

Κάβαροι, *са се отделили от народа на хазарите. А след като станало разделянето им и избухнала междуособна война, първата част победила. Едни от тези, които били победени, били убити, а останалите, бягайки при тюрките, се събрали в земята на печенегите и там установили местожителищата си. След като било свързано взаимно приятелство, те били наречени кабари. Там именно те и научили тюрките на хазарски език. И днес още говорят същия диалект, но си служат и с езика на тюрките."* Макар че Абул-Фарадж[101] обявява, че хазарите и тези народи, които обикновено наричаме *грузинци**, т.е. *колхите* и *иверите*, са едни и същи, все пак е известно, че той се е измамил в това, затова, защото *хазарите*, т.е. източните *тюрки***, и народите *хоразмии*, които обитават на север от Каспийско море, след като нахлули в *Иверия*[102] и *Колхида*[103], които днес се наричат *Менгрелия*[104] и *Гуриел*[105], са ги държали в подчинение известно време. Впрочем известно е, че хазарите са различни от грузинците, както защото *хазарската* област, в която са се преселили някога северно от Каспийско море,*** е разположена над Меотидското езеро[106] и е съседна на печенегите и херсонците, така и защото и езикът на хазарите е *тюркски*, а речта на грузинците е съвсем различна; най-после, защото *грузинците*, т. е. азиатските ивери****, тези, които имат местожителство ме-

*Вж. Herbelot в Bibliotheca Orientalis, 407—408 под думите Gurge, Kurge, les Georgiens и Gurgistan, la Georgie. И p. 1002 под думите Khozar и Khazar.

**Че *хазарите, тюрките* и *кабарите* са били в началото един и същ народ, който по-късно е получил различни имена от различните си вождове, свидетелствува Багренородни в „За управлението на държавата", гл. 38, 39, 40.

***Първото поселище на хазарите е било над Каспийско море, откъдето и това море до ден-днешен се нарича от перси, турци и араби „Хазарско море".

****Багренородни, „За управлението на държавата", гл. 23: „*Има две Иверии. Едната е разположена около Херкулесовите стълбове*"[107], т. е. в Испания, „*а другата Иверия се намира при Персия*". И в глава 45, говорейки за втората, казва: „*Иверите са се преселили от Йерусалим в страната, която сега населяват, през 400 или 500-ната година*", т. е. около 450 г. след Христа. После в глава 46 описва тяхната генеалогия и ясно твърди, че те заедно с абазгите[108] са християни. Прокопий[109] в кн. 1 „За Персийската война", гл. 12: „*Поселищата на азиатските ивери достигат Каспийските пристанища на север; отляво—на запад—Лазика*[110]*; отдясно — на изток— народите, които са подчинени на персите. Те са християни, най-здраво придържащи се измежду всички, които знаем, че се славят с това име, към религиозните закони и тържествени служби, макар и да са били подчинени още от старо време на персийския цар.*" По [името на] лазите Меотидското езеро е наречено от турците, татарите и арабите

жду Каспийско море и Евксинския понт[114], са приели Хри-
17/С стовата вяра още от времето на Константин Велики[115] и затова у гръцките историци често се споменава, че те почитат Христа. Не е чудно, прочее, че хаганът на хазарите, подбуден от примера на херсонците, иверите, лазите и заните, които били приели християнските тайнства по-рано, сам също поискал да приеме християнската вяра. Смятам обаче, че не може да се приеме по никакъв начин, нито че Кирил е научил в Херсон славянски език, нито че хазарският хаган си е служил с този език. Изглежда, че на същата безсмислица у Хенсхен и Стредовски се е натъкнал и Колий, понеже на с. 136 добавя следната бележка: *„Това станало"*, казва, *„през 843 г. според изчисленията на Стредовски, с. 95. Стредовски твърди, че преди да пристигнат при хазарите"* (т. е. Методий и Кирил; а това е погрешно, защото само Кирил се е отправил към хазарите), *„те несъмнено са научили славянската реч в гръцката колония Херсон, където тогава е имало много жители и граждани, които са говорели славянски език**. *Но тук се натрупват много неща, от които се стига до заключението, че те не са усвоили тогава за първи път славянския език, а са го знаели още преди това. Първо, защото не е възможно майката на император Михаил III Теодора да е изпратила такива хора, които не са познавали езика на народи, при които е трябвало да отидат. След това вероятно този език е бил познат на мнозина гърци, особено на образованите, поради постоянните търговски връзки, които са съществували в Гърция с хазарите и с други славяни. Най-после би изглеждало невероятно според изчисленията на самия Стредовски за толкова кратко време, изминало между пратеничеството на хазарите, молещи за служители на Божието слово, и пристигането на Методий и Кирил при хазарите.*

„Лазийско море". Че лазите са били даже много добри християни, свидетелствува също Прокопий в кн. 2 „За персийската война", гл. 28, където от гл. 25 до 30 нашироко описва Лазика, а в кн. 1, гл. 15 разказва, че *Tzani*, т. е. *Zani* и *Sani*, народи, обитаващи стръмните леви склонове на планината Тавър[111], откъдето река Фазис[112] се устремява към Колхида, малко преди Персийската война[113] премахнали безбожието и всички приели християнската вяра[113а].

*Шест езика са господствували по това време в областите, разположени между Каспийско и Евксинско море[116]. Именно *гръцкият* — у херсонците; *грузинският*, т. е. иверският — у иверите и колхите; *славянският* — у руситe и другите [славяни]; *арменският* — у арменците; *арабският* — у саранците; *персийският* — у персите; *тюркският* — у турките, хуните, хазарите, татарите. Че Кирил и Методий са знаели *славянски, гръцки* и *латински*, посочват документите за тях. Следователно, Кирил трябва да е научил тюркски, докато е пребивавал в Херсон, за да може да общува с хазарския хаган. Впрочем и самото наименование *хаган* е тюркско, а не славянско.

те да са научили междувременно съвършено един толкова
18 *труден език, камо ли да са превели [на него] много религиозни книги. Защото [Стредовски] пише, че през 843 г. са дошли пратениците на хазарите в Константинопол, а през следващата 844 г. нашите* [Кирил и Методий] *вече са започнали своята дейност. Вж. неговата книга, с. 95 и 200. Това, че Методий е бил по народност илириец*, се приема от някои: вж. Acta Eruditotum anno 1705, p. 240, където това мнение* се споделя от твърде сведущия по въпроса Ернест Глукий.

VII

Кирил и Методий предават Евангелското учение първо на българите, после на моравците.

Преминавам от хазарите към българите и моравците. В първото житие на свв. Кирил и Методий, у Хенсхен към IX март, с. 20, № 7, не се споменава нищо за покръстването на *българите.* Веднага се добавя, че след хазарите към Христовата вяра са били привлечени *моравците* заедно с техния владетел Ростислав[117]. Обаче във второто житие[118], с. 22, № 4, първо се говори за покръстването на *българите*, после — за покръстването на *моравците.* А владетелят на Моравия, узнавайки какво е било направено от Философа в страната на хазарите, грижейки се за народа си, също изпратил при споменатия император пратеници, молейки го да отправи за известно време истински учител при неговия народ, който би могъл цялостно да ги запознае с правата вяра, изискванията на закона и пътя към истината. Отнасяйки се благосклонно към молбата му, императорът изпратил там споменатия Философ заедно с брат му Методий и наредил да им се отпуснат обилно средства за път. И така, като тръгнал, първо пристигнал при българите, които с Божия помощ обърнал чрез своята проповед към вярата. А пък като продължил оттам, пристигнал в страната Моравия." И № 6: „Когато узнал всичко това, папа Николай се възрадвал на това, което му било съобщено, именно за покръстването на българския и моравския народ и за намирането на мощите на св. Климент, и т. н." Църковните четения в ръкописния Оломуцки бревиарий[120], с. 24, № 1, съдържат следното: „Блаженият Кирил, по народност грък, вещ в латинските и гръцките писания, след като българите повярвали, започнал. . . да проповядва вярата на Господа наш Исуса Христа и сред народа на Моравия." Хенсхен във встъпителния си коментар[121], параграф 1,

*Без съмнение, защото негова родина е бил Солун. Старият Илирик[119] обаче е обхващал не само Македония, но и по-отдалечени области [на север и запад].

№ 2 и сл., пише, че Кирил и Методий са покръстили разли-
19/C2 чни славянски народи: а именно Кирил — *хазарите*, живеещи близо до Евксинския понт; а пък двамата — *българите*, произлизащи от Сарматия[122], и *трибалите*[123], слели се с българите; после — *моравците*, славянски народ, някога широковластен; и най-накрая — *бохемците*. А в параграф IV, № 31[124], отнася покръстването на моравците към 856 г. след Хр., след което последвало покръстването на бохемците. В № 35 [Хенсхен] стига до извода, че то е станало след 867 г.[125]. Но ние вече посочихме по-горе[126], според Аналиста от Мец[127], че кралят на Германия Людовик[128] заповядал да бъдат покръстени през 845 г. на осмия ден след Богоявление[129] четиринадесет князa на бохемците които пожелали да приемат християнската религия заедно с хората си.

Средовски в заглавието на своята книга изброява народите, които свв. Кирил и Методий са привлекли към християнската вяра. Заглавието е следното: „Свещена история на Моравия или Житие на свв. Кирил и Методий, по произход — римски граждани, по ранг Константинополски патриции, по образование — най-задълбочени философи, по църковен сан — Велехрадски[130] архиепископи; възлюблени апостоли на народа на Моравия, Горна Бохемия, Силезия, Хазария, Хърватско, Монгрелия, Черказко, България, Трибалия, Босна, Русия, Далмация, Панония[131], Дакия[132] Каринтия[133], Карниола[134] и почти цяла Славиния[135]. [Свещена история], съставена с тежък труд според различни книги на историците, както писани саморъчно, така и от писари, според традицията на предците, и официалните, заслужаващи доверие документи, и вулите на римските папи, в която [история] поради взаимно свързаната последователност на времената и делата са използувани различни паметници от древността, откакто съществуват войни, мирни договори, съюзи, поражения, стари вярвания и т. н. на моравците; издадена от Йохан Георг Средовски, апостолически протонотариус[136] и т.н., също и свещеник на Павловичи. Солизбачи 1710, [— quarto] 14°." Но освен изключително некултурния и варварски начин на изразяване, който отбелязва у Средовски Колий, в бел. L на с. 141, книгата има и този недостатък, че прави и Кирил (който е умрял като монах и презвитер) Велехрадски архиепископ и измисля, че същият заедно с брат си Методий е бил апостол и на области, които още отдавна преди това са били повярвали в Христа. Макар и да казват прочее, че българите са били привлечени към Христовата вяра от свв. Кирил и Методий преди моравците, все пак смятаме, че трябва да се
20 разкаже последователността на делата им, така както е

предадена и в двете жития. После ще разискваме за годината, през която са се случили тези неща.

VIII

Кирил е изпратен заедно с Методий в Моравия. И двамата са повикани от св. папа Николай в Рим, а след неговата смърт са приети почетно от Адриан II.

„А след като Философът“ (Кирил, т. е. Константин, както се чете в първото житие, № 7) *„се върнал от Хазария в Константинопол, владетелят на Моравия Ростислав*, като научил какво е било направено от Философа в страната на хазарите, грижейки се за народа си, също изпратил при споменатия император пратеници и известител, че неговият народ се е отказал от идолопоклонничеството и желаел да съблюдава християнския закон. Но те нямали такъв учител, който да ги научи на това, което трябва да изповядват и на самия съвършен закон. Той го моли да изпрати в тези земи такъв човек, който би могъл цялостно да запознае онзи народ с вярата, изискванията на Божия закон и пътя към истината. Отнасяйки се благосклонно към молбите му, императорът наредил горереказаният Философ да отиде при него и го изпратил натам, т. е. в земята на славяните заедно с брат му Методий, като обилно му отпуснал средства [за път] от своята хазна“*[137]. *Второто житие, № 4: „И така, като тръгнал* (Кирил заедно с Методий), *първо пристигнал при българите, които с Божия помощ обърнал чрез своята проповед във вярата. Като продължил оттам, пристигнал в страната Моравия, носейки със себе си мощите на св. Климент“*[138]. Първото житие, № 7: *„Когато пристигнал с Божия помощ в онази земя, местните жители, като узнали за неговото пристигане, се зарадвали твърде много, защото чули, че носел със себе си мощите на блажения Климент и Евангелието, преведено от споменатия Филсоф на техния език. Прочее, излизайки извън града, за да ги посрещнат, те ги приели с почести и с огромна радост. И така те* [братята] *започнали да се занимават ревностно с това, което били дошли да свършат: да обучават децата им на четмо и писмо, да уреждат църковни служби и да размахват косата на своето слово за изтръгване на различните заблуди, които открили сред този народ. И след като по този начин били изтръгнати и унищожени всички плевели на пороците от това заразено поле, започнали да засяват кълновете на Божието слово“*[139]. Второто житие, № 5: *„Докато мъжът Божи проповядвал*

*Rastislaus [Ростислав] е различен от Svvatoplucus, Svvatopluk, Sfentipulco, Svvadopluk и Zuentepluck [Светополк], както после ще докажа.

тези неща с тъй спасително красноречие и разпалвал в сър-
цето на краля и народа вече вдъхнатата по Божия воля
21 благодат, самият крал, който заедно с голяма част от народа си бил здраво укрепнал в това учение, без да се спира насред път, без да се усъмни във вярата, а с голяма радост в душата си, с голяма надежда в настоящето и бъдещо спасение, настоявал с най-съкровени молби да го посвети в истинните свети тайнства на вселенската вяра. Когато чули това, светите мъже, просълзени от радост, настойчиво отправяли молитви Богу заради тяхното желание да се покръстят, после представители на Вечния цар[140] като благословен дар смъртния цар, очистен с водата на светото кръщение. И когато мъжете Божи изцяло привлекли чрез религиозното си усърдие краля заедно с неговия народ към светлината на вярата, излагайки и тълкувайки им после Новия и Стария завет и превеждайки им много книги от гръцки и латински, постановили публично да се отслужват на славянски език в църквата Божия каноническите часослови и литургиите"[141]. Оломоуцкият бревиарий: „И с Божия помощ, след като ги бил привлякъл към Христа, създал нови букви, т. е. азбука, и превел от гръцки и латински на славянски език Стария и Новия завет и много други книги и постановил да се служат в църквата освен литургиите и другите канонически часослови [на този език], както и до днес се прави в земите на славяните, най-вече — у българите. И много душѝ били спечелени поради това за Господа Христа"[142]. За религиозните книги, преведени от Кирил на славянски език, и за изнамерената от него азбука ще стане дума другаде. Първото житие, № 7: „И така останали в Моравия в продължение на четири години и половина и насочили този народ към вселенската вяра*. Там оставили всички писания, които им се сторили необходими за църковната служба. След като узнал всичко това, преславният папа Николай, твърде възрадван от това, което му било съобщено оттам, наредил и ги поканил с апостолическо послание да отидат при него. Когато получили вестта, те се зарадвали твърде много и отправили благодарствена молитва Богу, че са получили толкова много, като са заслужили да бъдат призовани от Апостолическия престол. Прочее, като се отправили на път веднага, повели със себе си някои от своите ученици, които смятали достойни да получат епископ-

*Второто житие, № 6 — така: *„А те останали в Моравия четири години и половина, през които насочили народи на тази земя по спасителния път."*

ско достойнство. И така, след известно време пристигнали
22 в Рим. Но понеже не много преди това горепосоченият папа Николай се бил преселил при Бога, Адриан II, който го наследил в Римското първосвещенничество, узнавайки, че споменатият Философ носел със себе си мощите на блажения Климент, които бил открил със своята ревностност, твърде много бил възрадван“[143]. За другите неща, които са станали в Рим, ще разкажа по-късно. Във второто житие, № 6, се съобщава причината, поради която са били извикани в Рим от папа Николай: „Когато узнал всичко това, папа Николай се възрадвал на това, което му било съобщено, а именно за покръстването на българите и моравците и за намирането на мощите на св. Климент. Но, от друга страна, се удивил, че Божи служители са се осмелили да служат каноническите часослови на славянски език. Поради това наредил с апостолическо послание да отидат при него в Рим. Като се отправили веднага на път, те пристигнали в Рим, когато междувременно папата вече бил умрял. Но папа Адриан, узнавайки, че Кирил носел със себе си мощите на св. Климент, много възрадван, излязъл с клира и народа да ги посрещне и ги приел почетно със светите реликви“[144]. *А по-нататък*: „Но Апостоликът и другите ръководители на църквата порицали блажения Кирил, именно щото се бил осмелил да служи каноническите часослови на славянски език и да промени постановленията на светите отци“[145]. Папа Николай е умрял на 13 ноември 867 г., на който ден се почита неговата памет от Римския мартиролог[146]. А Адриан, втори папа с това име, е встъпил в папство на 14 декември на изтичащата 867 г. И така, папа Николай е повикал в Рим през 866 г. след Христа братята Методий и Кирил, след като те вече са били привлекли българите и моравците към Христовата вяра. Когато те са пристигнали там, ги е приел приемникът на папа Николай — Адриан II, през 868 г. А това, което се казва за папа Николай, че се удивил, задето Божии служители са се осмелили да служат на славянски каноническите часослови, това, казвам, ще обсъдя другаде и същевременно ще изтъкна, че не по времето на Николай, нито на Адриан, а по времето на папа Йоан VIII[147] е станало онова, което погрешно се отнася към времето [на папството] на Николай и Адриан.

IX

По какъв начин кралят на българите Богорис е бил обърнат в Христовата вяра и е приел името Михаил според
23 *гръцките писатели Багренородни, Кедрин, Куропалат и Зонара? И през коя година според Бароний, Хенсхен и други?*

От казаното се разбира, че първо българите, после — моравците чрез проповедта на свв. Кирил и Методий са били привлечени към Христовата вяра преди 866 г. Но през коя година се е случило това, няма единство между писателите. Следователно, за да се хвърли светлина, трябва да се повторят нещата, които цитирах горе[148] за княза на българите Богорис според гръцките писатели.

Константин Багренородни (или този, който по заповед на Багренородни е подел „Хронографията" на Теофан[149], която трябвало да продължи от началото [на управлението] на Лъв Арменец[150]) в книга 4 — за сина на Теофил и Теодора — Михаил, гл. 13 и сл.*, пише така за владетеля на българите Богорис, който, обърнат в Христовата вяра, приел името Михаил: „Впрочем, владетелят на България, на име Богорис, когато узнал, че жена управлява империята, станал по-дързък. И така, като отправил пратеници при Теодора, я заплашил, че като наруши договора[151], ще поведе войски срещу нея. А тя, без да прояви нещо женствено или недостатъчно мъжествено, така му отговорила: „Ще претърпиш поражение, понеже и аз от своя страна ще поведа срещу тебе войска; и вярвам, че аз ще спечеля победата. Ако ли пък не се случи [така] и самият ти ме победиш, пак ще имам надмощие аз самата, и на моя страна ще бъде явно правото на победа, понеже ще ти е отстъпил не мъж, а победена жена." Уплашен от този отговор, варваринът предпочел мира пред войната и подновил договора за приятелство[152], без да се осмели да предприеме нещо дръзко. Междувременно Теодора, подбудена от някакви сновидения или подтикната от друга мисъл, решила, че трябва много ревностно да се издири монахът, наричан Теодор, с прозвище Куфарà[153]. А той бил отведен [в България] дълго преди това заедно с други пленници**. И така, тя изпратила при владетеля на България [пратеници] и молела с писмо той да заповяда да се издири старателно човекът, за да го откупи от него на цена, каквато той поиска. А той, намерил удобен случай, на свой ред изпратил пратеници и поискал тя да върне при него сестра му, пле-

*Парижкото издание, с. 101.

**Вероятно през 813 г., когато, след като Адрианопол[154] бил превзет от българския владетел Крум[155], много хиляди християни оттам и от Македония[156] са били прехвърлени от Крум отвъд Дунава.

нена отдавна при едно нападение на ромеите* и която то-
24 гава била държана в двореца. И така, понеже по време на пленничеството си искрено била предала душата си на Христовата вяра и била изучена на четмо и писмо, и понеже, освен това, се възхищавала (както подобава) от целия християнски ред, от почитта към Бога и упованието в него, щом се върнала при брат си, тя не преставала да му проповядва и да го посвещава в християнското учение и да хвърля в него семената на вярата и благочестието. Той вече бил научил нещичко от този Куфарà, за когото споменахме, и бил узнал началата на висшето учение. И така, след като изпратил монаха, получил обратно сестра си според закона на размяната. Оставал обаче това, което бил — в неверие и все още поклонник на своите богове. Но някаква, пратена му по Божия воля напаст (именно глад[160]: така било наредено, за да се поучат и отучат от злото тези, които като земни [хора] са по-пристрастени [към ядене] и по-пълни по природа), която измъчвала неговата страна и я съсипвала ужасно, го принудила да призове Бога, отпъждащ злините (към когото често, както подобава, Теодор и сестра му отправяли възхвали и когото те почитали). Когато Бог го освободил от наказанието, Богорис прегърнал истинската вяра и като приел купела на възрождението от епископа, който бил изпратен от столицата, се нарекъл по името на императора — Михаил. Но казват, че се случило и нещо такова. Понеже владетелят Богорис страстно се увличал по лова, поискал и в едно от жилищата му, в което често отивал, да бъдат изрисувани тези неща [ловни сцени], та да има за наслада на очите си и през нощта същите гледки, както през деня. И така,

*По времето на император Теофил (както пише Лъв Граматик[157]) онези пленници християни, които Крум, след като превзел Адрианопол, прехвърлил отвъд Дунава, желаейки да се върнат в родината си, когато Михаил, т.е. Богорис, владетелят на българите, тръгнал на поход срещу Солун[158], се качили на кораби и преминали Дунава и оттам, с Божия помощ, се прехвърлили в родината си. Тогава вероятно са отвлекли и отвели сестрата на владетеля. Или по-скоро сестрата на Богорис е била отведена малко след смъртта на Крум — през 814 г., тогава, когато император Лъв Арменец (както предава Багренородни в неговото животописание, № 13[159]), слизайки в тишината на нощта от планината, в която се бил престорил, че бяга, се нахвърлил върху неочакващите нищо лошо българи, и като започнал сражение с тях, тъй като били невъоръжени и отпуснати в сън поради онова обмислено бягство на императора, ги подхвърлил на такава сеч, че понеже ромеите нападали от всички страни според уговорката си, напълно разбил цялата им войска. А като извършил набег, опустошил цялата област и отвел оттам всички възрастни, а неврастните деца избил, удряйки ги в камъните и земята, и веднага след това се върнал в ромейските земи.

обзет от тази страст, извикал един монах от нашите, ромейски живописец, на име Методий. Когато човекът бил вече при него, по някаква Божия воля и промисъл, му казал: „Не искам да рисуваш избиването на хора във война или изтреблението на животни и зверове, а нещо, което внушава страх у гледащите със самия си вид и което буди ужас чрез нанесените багри." А той [монахът], комуто било известно, че нищо не е така страшно, както Второто пришествие Господне, го нарисувал там съвършено и с целия си опит в изкуството[161]. И поставил от едната страна пра-
25/D ведниците, които ще получат награда за делата си, а от другата страна — грешниците, събиращи зле плодовете на деянията си: именно в момента, когато Съдникът ги осъжда на неописуеми мъки, отблъсквайки ги неумолимо от себе си[162]. Щом видял тези неща с очите си, когато картината била завършена, владетелят почувствувал в себе си страх от Бога поради вида му; най-после, посветен в Божиите тайнства, приел дара на Божието кръщение късно през нощта[163]. Това не останало скрито и предизвикало бунта на целия му народ. Той, с малък отряд от свои [приближени], с божествения кръст на гърдите си, прогонил бунтовниците от града. И вече не тайно, а съвсем открито направил християни и останалите, сами също жадуващи това. И така, като преминал към истинската вяра и благочестие, γράφει δὴ πρὸς τὴν δέσποιναν περὶ γῆς, той пише на императрицата *(т. е. Теодора)*, че ще я моли за земя, понеже границите на неговата територия били потесни, отколкото [било нужно] за числеността на народа му. И затова я моли с по-голяма увереност, понеже вече не са две [страни], а едно [цяло], свързани с нерушимата връзка на вярата и приятелството. Обещава, че ще ѝ се подчинява, че ще се държи с нея така, та никога с нищо да не бъде разклатен вечният мир. Понравила се на Теодора молбата и дала на българите областта, която тогава била пуста, именно която е на изток от Ферея[164], ἀπὸ τῆς Σιδηρᾶς (това е името на мястото, по това време граница на владенията на ромеите и българите) до Девелт[165] (българите я наричат Загора[166]). И така по този начин цяла България преминала към благочестието и към християнската вяра, след като Бог ги довел до познаването му, и то посредством тъй малки искри и удари. И така, като получили обещаната част от ромейската земя, както и друг някакъв имот, те се подчинили като съюзници на ромеите с връзката на ненарушим съюз. По този начин нещата на Запад тръгнали прекрасно и славата, че са били уредени така, се носели навсякъде"[167]. Това [разказва] Багрено-

родни. Подкрепят го Йоан Скилица Куропалат, с. 25, Георги Кедрин, с. 540, и Йоан Зонара, с. 155, които предават станалото почти със същите думи. Нека да чуем Кедрин, защото той преписва Скилица дословно. „След това, владетелят на българите — Богорис, узнавайки, че жена и невръстно момче[168] управляват Ромейската империя, се одързостил и като изпратил при Теодора пратеници, я заплашил, че ще наруши договора и ще започне война. Теодора съвсем не по женски и малодушно отговорила, че ще поведе отбранителна война и че с Божията воля ще спечели победа. Но тя щяла да бъде нейна, дори ако самата тя бъде победена (което не ще стане), понеже Богорис ще е победил жена, а не мъж. Варваринът, смутен от този отговор, предпочел мира пред войната и подновил стария
26 договор. После отново били изпратени пратеници от двете страни — Теодора, за да иска Теодосий*, по прозвище Куфарà, мъж славен и нужен за държавата ѝ, който тогава живеел като пленник в България, а Богорис — своята сестра, която,пленена отдавна при едно нападение, била държана в императорския двор. Тя, изучена там в учението на християнската религия и на четмо и писмо, едва-що завърнала се, не преставала да проповядва християнската вяра на брат си и да хвърля в душата му семената на благочестието, посети още преди това от Куфарà. А след извършването на размяната, след като Куфарà бил върнат на императрицата и след като той получил сестра си обратно, макар че Богорис бил подготвен и въведен в светите неща, все пак не се отказвал от своята лъжовна вяра. Но след като жесток глад** измъчил България и никакъв лек не подействувал срещу това зло, Богорис призовал на помощ там християнския Бог, в чиято вяра той бил въведен от Куфарà и сестра си, и наредил на целия народ да направи същото. И след като измолили лекà***, като прегърнали истинската вяра, получили купела на възраждението. На владетеля било дадено от архиепископа****, който бил изпратен там, за да го покръсти, името Михаил, по името на императора. Случило се и друго нещо, което го довело до

*Чети *Теодор*, както е у Скилица и у всички други.

**Гръцкият текст е: λιμοῦ δὲ σφοδροῦ. Латинският преводач превежда лошо — „*pestis vehemens* [*жестока чума*]“. Всички писатели говорят за глад, а не за чума.

***Латинският преводач продължава да прави същата грешка: „*Liberatique lue* [*и освободил от чумата*]“. Гръц. „καὶ τύχοντες ἀπαλλαγῆς, *et liberationem consequuti* [*и като се отървали*]“.

****Лат. преводач: „*от патриарха*“. Гръцкото „παρὰ τοῦ πρὸς αὐτὸν ἀποσταλέντος Ἀρχιερέως, *ab Episcopo, qui ad eum missus fuerat* [*от епископа, който бил изпратен при него*]“.

благочестието и го утвърдило в него. Страстно се увличал по лова и желаейки да му се наслаждава не само когато отивал на лов, но и по време на почивка, построил ново жилище и заповядал цялото да го украси с [ловни] сцени монахът Методий, по произход — ромей*, по занаят — живописец. И по Божие внушение станало така, че той не назовал по име какви животни искал да му бъдат нарисувани, а му повелил да рисува по свое желание, стига само рисунката да бъдела страшна, та да вдъхва ужас и боязън у гледащите**. Монахът нарисувал Второто при-
27/D2 шествие на Христа, понеже не знаел нищо по-страшно от това. Владетелят, като видял от тази страна изобразено събранието на праведниците, а от другата —мъките, които ще понесат грешниците, и след като живописецът му обяснил какво трябва да означават тези неща, веднага се отрекъл с клетва от своите богове. И въведен, както казахме, от светия епископ в Божиите тайнства, бил покръстен късно през нощта. Против него въстанали българските велможи и народът и се опитали да го убият. Той ги победил с малък отряд, с кръстния знак начело, и уплашени от това неочаквано събитие, ги обърнал в Христовата вяра. След като целият български народ приел християнската религия, [Богорис] моли с писмо императрицата да му отстъпи някаква земя, тъй като неговите [хора] били притеснени от теснотата на местата. Обещавал, че ще обедини народите и ще сключи вечен мир. Теодора*** приела това искане благосклонно и дала на българите цялата земя, която се простира от Ферея (това е името на мястото, граница между ромейските и българските земи по онова време) чак до Девелт, която тогава била пуста. Тази област българите наричали Загора. По този начин цяла България се отдала на благочестие и в Запада се възцарил пълен мир и процъфтявала правата вяра“[169]. Зонара[170] [разказва] същото: „Владетелят на българите щом узнал, че Ромейската империя се управлява от жена и от неврастно момче, изпратил някои от своите [хора], заплашвайки, че ще вдигне оръжие срещу ромеите, като наруши договора. Императрицата му отговорила писмено, че, разбира се, възнамерява да му окаже съпротива. Че ако по Божия во-

*Гръц. „Ῥωμαῖον τὸ γένος, *Roma oriundum* [*роден в Рим*]“ — невярно. Римляни, т.е. ромеи са се наричали тези, които са се намирали в Римската, т.е. в Константинополската империя.

**Латинският преводач изпуска тези неща. Гръц. καὶ πρὸς ἔκπληξιν καὶ δέος τῶν θεωμένων.

***Горе — „πρὸς τὴν δέσποιναν, *ad Dominam* [*до господарката*]“, а тук — „ἡ δὲ Βασιλίς, *Imperatrix* [*императрицата*]“.

ля бъдел победен, щял да бъде победен от жена, което тя смята, че позорно ще му се случи; ако ли пък тя бъдела победена, този успех щял да бъде по-малко достоен, понеже победената е жена. Тези вести така обуздали напора на варварина, че той сметнал за по-благоразумно за себе си да поднови договора. Това и станало. После, сестрата на българския владетел, пленена отдавна, докато живеела в
28 двореца, била посветена със светото кръщение и изучена на четмо и писмо. Брат ѝ си я възвърнал, като я заменил с учения мъж Теодор Куфарà. Когато се завърнала в България, тя се захванала ревностно да посвещава брат си в християнската религия, разговаряйки постоянно с него за нея, като прославяла божествените тайнства на християните. Но макар че той бил слушал тези неща и от Куфарà, все пак не желаел да отстъпи от бащините си обичаи, преди глад* да склони към благочестие него и народа му. Когато той притиснал целия му народ и нямало никакъв изход от нещастието, и след като мнозина измрели, владетелят, по тази причина загрижен и изпаднал в безизходица, потърсил закрила от този, който му бил известен от сестра му, и го призовал да избави от глада и гибелта народа му. Понеже това призоваване помогнало за премахване на злините, след като познал могъществото на призованото божество, поискал да му бъде изпратен някой, от когото да бъде обучен в тайнствата на християнската религия и удостоен със светото кръщение. Това станало, като му бил изпратен епископ**. А когато българите се опитали да го премахнат чрез бунт, защото се отказал от традициите на предците им, той, уповавайки се на кръстния знак, който носел пред себе си, победил противниците си, та всички прегърнали християнството. След това чрез пратеници поискал от императрицата да му отстъпи част от ромейските земи, тъй като неговият народ бил притиснат от тясното пространство, като сключи вечен мир и военен съюз [с нея]. Императрицата се съгласила и им отстъпила цялата земя, която е разположена между областта, наречена Ферея, и Девелт, и която преди това разделяла ромейските и българските земи. Когато българите получили тази област, я нарекли Загора. След това настъпил мир в Запада"[171].

От тези сведения Бароний[172], Хенсхен и други по-нови писатели стигат до заключението, че покръстването на българите е станало през 845 г. след Хр., четвъртата година

*Гръцкото „λιμὸς δὲ τοῖς Βουλγάροις συμβάς" латинският преводач предава „*pestilentia et fames* [*чума и глад*]". Обаче „λιμός, *fames* [*глад*]", а „λοιμός, *pestilentia* [*чума*]"; двете думи са съвсем различни.
***Καὶ ἀπεστάλη μὲν* 'Αρχιερεύς.

от съвместното управление на Михаил и майка му Теодора. Именно тази година, изглежда, имат предвид Багренородни, Скилица, Кедрин и Зонара, когато пишат, че след като българите преминали към християнското богослужение, техният крал Михаил, посветен вече с кръщението, поискал от Теодора и получил тази част от ромейските владения, която се простира от Ферея до Девелт. Веднага след
29 това разказват за убийството на Теоктист[173], опекуна на Михаил, и за изгонването на самата Теодора от двореца, събития, които са станали едва през 857 г.

X

Какво предават за покръстването на краля на българите други гръцки писатели, именно Лъв Граматик, Симеон Логотет, Георги Монах и Никита в „Житие на св. Игнатий".

Обаче Лъв Граматик, Симеон Логотет[174] и Георги Монах[175] се различават от тях, твърдейки, че Богорис е станал християнин заедно с българите не преди 861 г., която е четвъртата от самостоятелното управление на Михаил. А именно, Лъв Граматик, който е изложил в своята „Хронография" [събитията] от управлението на Лъв Арменец, т. е. от 814 г. след Хр. до 8 юли 6521 г. от сътворението на света[176], индикт[177] XI, т. е. до 1013 г. след Хр., по Парижкото издание, с. 460, известява, че по времето на Теодора българите започнали война срещу ромеите, пишейки така: „Но починал светият патриарх Методий и на негово място бил ръкоположен Игнатий*, синът на Михаил Куропалат (именно през 846 г.). А българите, като правели набези в Тракия и Македония, опустошавали тези провинции. Теодора поставила насреща им гарнизони. После, войниците, разположени срещу крепостите на България, като нападнали българите с много отряди,оплячкосали областта им и след като едни избили, а други отвели в плен, отново присъединили българите и подвластната им област"[178]. Имен-
30 но тези неща се предават за това, което по-горе е разказано според Багренородни и другите за Богорис, който заплашил, като изпратил пратеници при Теодора, че след като наруши договора, ще поведе срещу нея войска, и за Теодора, която му отговорила, че тя също на свой ред ще поведе войска срещу него и дали ще бъде победена от него, или ще го победи, все пак винаги тя ще е победителка, понеже жена се е сражавала срещу мъж. Въпреки че Багренородни пише, че подновяването на договора за приятелство с Теодора от усмирения от отговора [Богорис] и вза-

*Пагий, към 847 г., № 17 и сл., посочва, че св. Методий е починал на 14 юни 846 г., а Игнатий е ръкоположен на 4 юли на същата 846 г., именно 5-ата година от управлението на Михаил.

имните нападения — както на българите в ромейска територия, така и на ромеите — в българската област, трябва да са станали по-рано, все пак, че тези неща са станали след избора на св. Игнатий за патриарх, т. е. след 846 г. след Хр., става ясно от Лъв Граматик. Същият Граматик, с. 462, след като разказва, че Теодора била прогонена от двореца* и че Варда** бил удостоен от император Михаил с титлата кесар, продължава за император Михаил, повел заедно с кесарВарда война срещу сарацините,и за българите, взели участие в нея съгласно обещанието за вярност и приятелство с ромеите: „Михаил направил сина на Варда — Антигон[179], доместик на схолите[180], а на втория му син, след като го оженил за жена, срещу която понякога отправял хули, дал длъжността върховен военачалник на Западните теми; той дори завършил живота си там. Не много по-късно, на Светлата сряда след Великден Михаил въздигнал вуйчо си Варда в кесар. Той преминал на колесница през Града [181] и разхвърлял дарове сред народа. Но емирът на сарацините[182], като тръгнал на поход, проникнал чак до Синопе[183], опустошавайки цялата ромейска земя. А пък Михаил заедно с кесар Варда тръгнал с войска по суша и море срещу другия Михаил, владетеля на България[186], понеже узнал, че българският народ е отслабнал поради глад. Българите, като че ли разтърсени от гръм, били с отслабнал дух и загубвайки надежда за победа още преди сблъсъка на битката, обещали да станат християни и да се покорят на императора и на ромеите. Като пречистил техния княз със света вода, императорът му дал собственото си име и се погрижил всички негови велможи, като ги въвел в Града, да бъдат пречистени с кръщение. После, след като бил сключен траен мир [между българи и ромеи], емирът тръгнал срещу Романия[187], а Петрона[188], началник на Източната войска, и Назар[189], стратег на [тема] Букеларион[190], като му устроили засада по пътя, го нападнали, когато се връщал от Лалакаонт[191], и в завързалия се ръкопашен бой обърнали емира в бягство и го принудили да потърси спасение в бързината на нозете си. Един от стратезите последвал бягащия, отся-

*Че Теодора е била изгонена от двореца не преди месец септември 857 г. и че е била затворена в манастир заедно с дъщерите си, посочва Пагий към 855 г, № 15 и сл.

**Варда, неблагочестивият брат на св. императрица Теодора, е бил наречен от император Михаил кесар през 3-ата година от самостоятелното управление на Михаил, както смята Симеон Логотет, 860 г. — според Пагий, или 862 г., както пресмята в бележката към 859 г. Манзи[184] според Генесий[185].

кълглавата му и я донесъл на началника на войската Пет-
рона. И така, като се върнали със славата на победата,
военачалниците влезли тържествено в Цирка[192]. И отто-
гава в Изтока настанало голямо спокойствие, понеже еми-
рът загинал"[193]. Всички тези неща, които се известяват от
Лъв Граматик за изхвърлянето на Теодора от двореца, за
дадената на Варда титла кесар, за българската война и за
покръстването на крал Михаил; нещата, които се разказ-
31 ват за емира на сарацините след привличането на българи-
те към Христовата вяра; тези неща, казвам, са разположе-
ни от Багренородни в съвсем друг ред. Защото у Багрено-
родни се казва, че българите са били обърнати във вярата,
докато Теодора е управлявала заедно със сина си, а след
като тя била прогонена от двореца от № 23 до № 31 у съ-
щия Багренородни следва [така]: първо, походът на Ми-
хаил срещу агаряните при Самосата[194] и неговият нещa-
стен завършек; после, второто, не по-малко нещастно сра-
жение на същия Михаил с емира на сарацините при място-
то, наречено Хонарий[204]; после, спечелената над емира от
Петрона победа при река Лалакаонт, след като българите
се присъединили като съюзници към ромейската войска*.
В действителност титлата кесар е била дадена на Варда
тогава, когато Михаил не е имал никаква друга грижа за
държавата, освен да се посвети на театрални и циркови
игри; най-после [разказва за] ръкополагането на Игнатий
за патриарх след смъртта на Методий и за неговото сваля-
не от патриаршеския престол по вина на Варда[205].

А пък Симеон — Магистър и Логотет — е единодушен с Лъв Граматик, не с Багренородни, в „Аналите"[205а] си. Защото в № 12, известявайки за ръкополагането на патриарх Игнатий, веднага прибавя, че е било водено сражение с българите, казвайки: „През единадесетата година от неговото [на Михаил] управление**, след като починал

*Думите на Багренородни, № 25, с. 114, са следните: „*И той,* [Петрона] *веднага изпратил стратезите на* [темите] *Арменикон*[195] *и Букеларион, на Колония*[196] *и Пафлагония*[197] *да заемат северния фланг; източните стратези на Обсикион*[198] *и Кападокия*[199] *пък заедно с началниците на крепостите Селевкия*[200] *и Харсиан*[201] *— южната страна; най-после, самият той с четири преториански кохорти*[202] *и със стратезите на Тракия и Македония (защото било закон, когато българските работи били уреждани с мир, самите те също да участвуват наравно като съюзници във войната заедно с източните войски и да се подхвърлят на същата опасност) заел западната страна, вземайки със себе си във войската и Тракезийската кохорта*[203].

**Има грешка в годината. Михаил поема властта през месец януари 842 г. А пък Игнатий е ръкоположен през месец юли 846 г.

светият патриарх Методий, на негово място бил ръкоположен Игнатий, син на покойния император Михаил Куропалат. Но понеже българите нападнали Тракия и Македония, след като сформирала отряди, Теодора спряла и отблъснала тяхното нападение“[206]. Това последното, което
32 пише за българите, Логотет излага по-ясно под № 21: „Докато Теодора държала върховната власт *(именно до 857 г., когато била затворена в манастир)* владетелят на българите Богорис, научавайки, че жена държи кормилото на Ромейската империя. . .“ *Останалото — както по-горе. А под № 22:* „Когато Теодора се заинтересувала за монаха Теодор Куфара̀, взет в плен преди много време, и Богорис също, като използувал случая, съобщил за своята сестра, държана също така като пленница в императорския дворец. Тя била усвоила [там] четмо и писмо, и християнското учение и почитта и вярата в Бога. И така, като се върнала възродена при брат си, тя не преставала да му възхвалява християнското дело и да го увещава да отдаде душата си на истинската вяра. Макар че той страдал от безверието си, дотогава не искал да отвори очите си за истината. Но когато глад опустошил напълно цялата му страна, сметнал, че трябва да настъпи в земите на ромеите“[207]. Това, което погоре Багренородни казва — че след връхлетелия го глад Богорис призовал Бога да отблъсне злините, като прегърнал истинската вяра и приел кръщението, това Логотет отнася към четвъртата година от самостоятелното управление на Михаил, от № 24 и сл., със следните думи: „През тази година (именно 3-ата от управлението на Михаил, т. е. 860 г. след Хр.) емирът стигнал чак до Синопе, като опустошил навред цялата област и без да понесе каквато и да е загуба, се върнал обратно през 4-ата година от неговото управление (861 г. след Хр.). Император Михаил, заедно с кесар Варда, повел по суша и море войска срещу Гоборис (Богорис), владетеля на българите. Българите, като чули за подготовката и както и иначе били съсипани от глад, били като че ли поразени от небето, и понеже загубили всякаква надежда за победа още преди са-

и при това през 5-ата, а не през 11-ата година от управлението на Михаил. Трябва да се поправи и друга грешка на Симеон — за 13-ата година от управлението на Михаил, когато той казва, че Теодора е била изгонена от двореца, а Теоктист — убит. Защото 13-ата година от управлението на Михаил се пада в 853 г. след Хр. А убийството наТеоктист и изгонването на Теодора са се случили през 857 г., както е известно от Пагий, който към 855 г., № 15 и сл., казва, че Михаил е управлявал заедно с майка си 15 години и 8 месеца и е бил обявен за император на 20 януари 842 г.

мото сражение, поискали да станат християни и да се покорят на ромейския император. А пък Михаил, като ги въвел в Града, обдарил всички със спасителния купел, а техния владетел нарекъл на свое име Михаил. Когато се върнал при своите, той заповядал да бъде нарисуван в дома му от ръката и четката на зографа Методий Страшният съд и бъдещото въздаяние*. И поради тази причина всичките му поданици, настроени твърде много срещу него, се разбунтували. След като ги победил с малък отряд, носейки на врата или на гърдите си знака на Божия кръст, открито направил всички християни. Известил на императо-
33/E ра** и за земя: именно, че подвластният му народ поради многочислеността си бил притеснен в своите земи; освен това, че в душата си е решил да съхрани чувството на вярност завинаги, да пази нерушима връзката на любовта за всички времена. Императорът се съгласил благосклонно и им отделил част от земята си — областта от Сидера (т. е. Ферея) до Девелт***, по това време пуста, която тогава била граница между ромейските и българските владения (наричана на местния език Загора)“[208]. После, за смъртта на емира, под № 26: „През 5-ата година от управлението на Михаил (862 г. след Хр.), когато емирът отново повел войска срещу ромеите, стратезите Петрона и Назар излезли насреща му при Лалакаонт; когато влезли в открито сражение, Амер е обърнат в бяг. Неговата отсечена глава, а и на много други, били донесени в Града от войската победител и носени по време на триумфа на военачалниците. После се възцарило голямо спокойствие в Изтока.“

Георги Монах, макар че не споменава нищо за Теодора и за българите чак до 4-ата година от самостоятелното управление на Михаил, също следва Симеон, защото в № 15 и сл. пише следното: „Михаил поставил Антигон, сина на Варда, за доместик на схолите****. Другият от синовете на

*Не самият Богорис е заповядал да се нарисува от Методий Страшният съд, а това е направил Методий, понеже Богорис е наредил да се нарисува каквото и да е, вдъхващо страх, без да е мислил именно за Страшния съд.

**Следователно не на Теодора, както смята Лъв Граматик. Защото Михаил е управлявал сам по това време, а Теодора е била затворена в манастир.

***Чети: Debeltum[209].

****Симеон, под № 23: „През третата година от управлението си император Михаил направил Антигон, сина на Варда, доместик на схолите, а другия му син, като го оженил за жена, която била подозирана в срамни дела, поставил за върховен военачалник на Източните турми[210]; той умрял там наскоро [след това]. На Светлата сряда на Великденската седмица Михаил удостоил вуйчо си Варда

Варда оженил за жена, която била подозирана в нещо лошо, Михаил направил в неделята след Великден вуйчо си Варда кесар. Той, минавайки с колесница през града, хвърлял консулски дарове. После, емирът, като настъпил, достигнал чак до Синопе, разграбвайки и опустошавайки всичко, каквото ило в ромейска власт, и се върнал, без ромейската войска изобщо да го настигне. Но след като подготвил войска, Михаил заедно с кесар Варда потеглил по суша и море срещу владетеля на България—Михаил, понеже узнал, че българският народ е измъчван от глад. Българите, като
34 чули това, поразени като от гръм, побягнали и още преди сблъсъка на битката изгубили всяка надежда за победа, поискали да станат християни и да се покорят на императора и на ромеите. Михаил, след като покръстил техния владетел, станал негов възприемник от светата купел и го нарекъл на свое име Михаил; по същия начин покръстил и неговите велможи, след като ги въвел в Града. Оттогава настанал траен мир. По това време, когато емирът тръгнал срещу ромейските земи, Петрона, началник на азиатските войски, и Назар — на [тема] Букеларион, преграждайки му пътя назад, разположили лагера си при Лалакаонт и в завързалото се сражение обърнали емира в бягство. И т. н."[211].

Най-после, Никита[212] в „Житие на св. патриарх Игнатий“, когато съобщава, че българите са приели Христовата вяра след неговото несправедливо сваляне от патриаршеския престол, свидетелствува извън всякакво съмнение, че това е станало не по време на управлението на Теодора и сина ѝ, както предават Багренородни и други след него, а по време на самостоятелното царуване на Михаил, когато Теодора вече е била прогонена в манастир, т. е. след 857 г. Чуй словата на Никита*: „Настана месец август и Константинопол се разтресе от ужасни земетръси**, всич-

с кесарско достойнство.“ Под № 24: „През тази година емирът достигнал до Синопе и след като опустошил цялата област навред, се върнал, без да понесе някаква загуба.“ Под № 25: „През 4-ата година на своето управление император Михаил [потеглил] заедно с кесаря по суша и море срещу владетеля на българите Богорис.“ А останалото, както по-горе. Под № 26: „През 5-ата година от управлението на Михаил, когато емирът отново повел войска срещу ромеите, стратезите Петрона и Назар“ и т. н.

*Nicetas, Vita Ignatii, Tom. 8. Concil. Labbé, p. 1211.

**След несправедливото сваляне на св. Игнатий на 23 ноември 857 г., след като изминали три години и седем месеца, земетресение разтърсило Константинопол, именно след Великден 861 г., когато се е състоял Фотиевият псевдосъбор срещу Игнатий. Вж. Бароний, към 861 г., № 23.

ки храмове се люлееха, а сърцата на всички смъртни се свиваха от страх. Нямаше човек, обхванат от смъртен ужас, да не крещи, че единствената явна причина за това чудовищно земетресение е несправедливостта и светотатството, допуснати спрямо патриарх Игнатий. А след като Градът се тресе в продължение на цели 40 дни, чак тогава се укроти тяхното безумие и жестокост, когато самите първенци положиха публично клетва, че не ще бъде прокуден коварно онзи свят изгнаник, нито домакина на изгнаника, при когото се е укрил, а че освободен от обвинението и признат за невинен, ще продължи да живее спокойно, без неприятности, в своя манастир. Щом поборникът во Христа узнал това, се открил на вуйчото на императора — патриция Петрона. Той, като взел скъпоценния кръст, който висял на гърдите на императора, го дал като залог на
35/E2 патриарха. С него, след като го сложил на врата си, онзи отишъл при Варда, който казал на патриарха: „Защо се скиташ като изгнаник от място на място, както правят бегълците?" Игнатий му казал: „Христос, нашият Цар и Спасител, е учил: „Ако ви преследват в един град, бягайте в друг." Победен от невинността и добродетелта на този мъж, Варда заповядал да бъде изпратен невредим и свободен в манастира му. И земята веднага престанала да се тресе. А българите, по Божия промисъл налегнати от глад, привлечени от императора и с дарове, сложили оръжие и били пречистени с водата на Божието кръщение. Също и папските легати*, подкупени с дарове от Фотий, се върнали в Рим. Папа Николай**, след като ги разпитал строго за патриарх Игнатий и проучил [отговора им], им доказал, че се издават със собствените си думи, че те са били повече разбойническа шайка, нежели ръководители на законен събор. И като ги наказал с лишаване от сан завинаги, ги анатемосал. Обявил, че отлъчва от църквата и лишава от сан не само легатите, но и самия узурпатор и блудник Фотий по решение на законния събор на цялата своя църква[213]". Без съмнение по мнението на Никита покръстването на българите е станало през тази година — 861 г., когато

*Константинополският събор, на който е било утвърдено ръкополагането на Фотий и свалянето на св. Игнатий, се е състоял през 861 г. в Храма на Апостолите, в присъствието на император Михаил, кесар Варда и на легатите на Апостолическия престол Родоалд и Захарий.

**През 862 г. папа Николай заявил пред Римския събор, че той никога не е изпращал и не ще изпрати никого за свалянето на Игнатий и за ръкополагането на Фотий. Лишил е от сан Захарий, изобличен във вероломство, а делото срещу Родоалд, който отсъствувал, е било отложено за друг събор.

се е случило онова земетресение, и когато папските легати, приобщили се към Фотий на Константинополския събор, са уредили действително той да бъде натрапен.

XI

Привежда се мнението на Пагий, който обявява, че българите са приели християнската вяра през 861 г.

Оттам Пагий*, използувайки свидетелството на Никита, обявява, че българите са приели християнската религия през 861 г. и твърди това въз основа на Симеон Логотет, който съобщава, че това е станало в началото на 4-ата година от управлението на Михаил, започнала на 1 септември 860 г. след Хр. Неговите думи са цитирани по-горе. След това [Пагий] прибавя: „*Лъв Граматик на с. 462 ,след като разказва, че Варда бил наречен кесар на Светлата сряда след Великден,за покръстването на българите съобщава почти същото, както Симеон Логотет. По тази причина изглежда сигурно, че Варда е бил наре-*
36 *чен кесар през предишната (860 г. след Хр.) година и че през настоящата (861 г.) българите са били привлечени към Христовата вяра, като и едното, и другото досега е било пренебрегвано. Най-после Фотий в посланието до владетеля на България Михаил за задълженията* на владетеля, *което е първо по ред, нарича Михаил* ту любим син, ту истинска и неподправена рожба на неговото духовно раждане. *Ето защо се твърди, че българите са били пречистени със светото кръщение през 866 г. — не докато Методий е ръководел Константинополската църква, а когато там е бил натрапен Фотий, и то именно от самия Фотий. Тук трябва да се върнем към нещата, които изложихме за покръстването под 845 г., № 2 и сл.*" Там именно, на тези неща, които Бароний излага към 845 г., № 5 и сл. според Багренородни, като казва, че „*онези неща по преминаването на българите към Христовата вяра са били като че ли някаква подготовка, понеже не целият онзи народ, а една част от него е приела християнската религия* (през 845 г.) *и цялата жътва е била запазена за Римския папа Николай, който е изпратил от своя страна от Града*[214] *легати, за да обърнат във вярата българите, и апостоли — за покръстването на езическите народи*"; на тези неща, казвам, приведени от Бароний, Пагий в № 3 отговаря така: „*А Багренородни твърде погрешно приписва покръстването на българите на императрица Теодора и става причина да сгрешат не само Куропалат, Кедрин и Зонара, но и Бароний, Хенсхен в елогиума*[215] *на императрица Теодора към 9 януари***, *на който ден се почита*

*Към 861 г., № 10 и сл.
**Невярно, към 9 февруари.

паметта ѝ от гърците, параграф IX, и всички други поно̀ви историци. Защото това, за което набързо разказва Багренородни, а според него — и другите, се е случило не по времето на Константинополския патриарх Методий, а по време на лъжепатриарха Фотий, и то през 861 г., както ще докажем тук. Източник на грешката е 4-ата година от управлението на Михаил. Защото, когато Багренородни е чул, че българите станали християни през 4-ата година от управлението на Михаил, той е сметнал, че това е била четвъртата година от управлението на Михаил заедно с майка му Теодора, въпреки че покръстването на българите е станало през 4-ата година от самостоятелното управление на Михаил, след като майка му вече е била изгонена от двореца. И така, управлявайки заедно със сина си, Теодора потърсила Теодор Куфара̀, а кра-
37 *лят на българите Богорис поискал своята сестра, пленена отдавна при едно нападение. Като се върнала при брат си, тя не преставала да му възхвалява християнството, но дотогава той не искал да отвори очите си за истината, казва Симеон Логотет във връзка с Михаил, сина на Теодора, под № 22, и това е всичко относно покръстването на българите, извършено по време на управлението на Теодора и отнесено* [изцяло] *към нейното време от Багренородни.*" Същото това повтаря Пагий към 866 г., № 1 и сл., а след това предава разказа на Багренородни за монаха Методий, който бил изобразил картина Второто пришествие Господне, и „*как владетелят Богорис, понеже почувствувал в себе си страх от Бога, като гледал картината, след като бил запознат с божествените тайнства на християните, получил дара на Божието кръщение късно през нощта*", и прибавя: „*Така* [пише] *Багренородни, от когото след това са заимствували другите. А пък Симеон Логотет, под № 25, след като съобщава, че владетелят и другите български велможи били обдарени в Константинопол със спасителния купел, добавя:* „Той, когато се върнал при своите, заповядал да бъде нарисуван в дома му от ръката и четката на зографа Методий Страшният съд и бъдещото въздаяние. И поради тази причина всичките му поданици, настроени твърде много срещу него, се разбунтували." *Ако отново се върнем към Багренородни, и този разказ на Логотет е правдоподобен. А обръщането на княза в нашата вяра е станало през четвъртата година от самостоятелното управление на Михаил, т. е. през 861 г. след Хр., а не, както смята Багренородни, докато Михаил е управлявал заедно с майка си, и то — след като Константин Философ, т. е. Кирил, негов* (т. е. на Методий) *брат се е върнал в Кон-*

стантинопол, след привличането на хазарите към християнската вяра. Защото в първото житие на двамата светци, издадено от Хенсхен към 9 март, след като Анонимният автор е разказал за покръстването на хазарите, под № 7 пише: „А след като Философът се върнал в Константинопол, владетелят на Моравия — Ростислав, като научил какво е било направено от Философа в страната на хазарите, грижейки се и той за народа си, също изпратил при споменатия император пратеници и известил, че неговият народ се е отказал от идолопоклонничеството и желаел да съблюдава християнския закон. Но те нямали такъв учител, който да ги научи на това, което трябва да изповядват и на самия съвършен закон. Той го моли да изпрати в тези области такъв човек, който би могъл цялостно да запознае онзи народ с вярата, изискванията на Божия закон и пътя към истината. Отнасяйки се благосклонно към молбата му, императорът наредил да отиде при него гореспоменатият Философ и го изпратил натам — в земята на славяните, заедно с брат му Методий, като им
38 отпуснал обилно средства [за път] от своята хазна“[216]. *Същото разказва и Анонимният автор на второто житие на св. Кирил и Методий, който към първия разказ прибавя следното:* „И така, като тръгнал, първо пристигнал при българите, които с Божия помощ обърнал чрез своята проповед във вярата. А като продължил оттам, пристигнал в страната Моравия.“ *След като останал в тази област* ''четири години и половина“ *и според двата Анонима, през 867 г., малко преди смъртта на папа Николай тръгнал за Рим, както ще видим по-долу. Ясно е, че през 863 г. те са напуснали България и са продължили към Моравия и че Хенсхен на цитираното място погрешно смята, че Кирил и Методий са предприели своята моравска експедиция през 856 г., защото така те са проповядвали християнската вяра в Моравия не* ''четири години и половина“, *а десет години и повече.* Най-после, когато под № 3 съобщава думите на Багренородни и на папа Николай за българите, въстанали против краля, станал християнин, Пагий продължава така: „Бертинският аналист[217] говори за покръстването на българите и за тяхното въстание против краля и прибавя, че и едното, и другото е станало през тази (866 г.) година. Тази грешка произлиза от това, че [летописецът] приема, че кралят на българите е изпратил своите пратеници вРим през текущата(866 г.) година. А те са били изпратени от самия крал в Рим през петата година след покръстването им, за да потърсят отговор от Римския първосвещеник „*какво трябва да направи по-душеспасително и как-*

во трябва да направи за останалия български народ, лишен дотогава от кръщение, за да получи тайнствата на вярата", както разказва Бароний според намиращия се тогава в Рим Анастасий. Анастасий прибавя, че избраните пратеници са пристигнали през месец август, индикт XIV, че папата ги приел при себе си с почести и че междувременно, като посочил за легати на Апостолическия престол светлейшите епископи Павел Популонски и Формоза Портуенски, им наредил „*да отидат да проповядват сред онзи народ*", напътствувайки ги с меденоструйни съвети и наставления. Че те отишли там и „*миропомазали отново вече миропомазаните от свещеници*", се оплаква Фотий във II-то послание до патриарсите на Изтока: „*Онзи народ за две го-*
39 *дини още не е приел правата християнска вяра, понеже неблагочестиви хора*", които с измама се били обявили за епископи. . . Но понеже кралят на българите е бил покръстен през 861 г., а епископите са отишли в България в края на тази (866 г.) година, гръцкият текст е изопачен и трябва да се чете „*за пет години*". Защото древните не са си служили с числа и цифри, както правим сега, а изобщо с буквени знаци. У латинците „II" лесно се обърква и променя в „V", и обратно. Така у гърците „B", т. е. „II", често се променя в „E", т. е. „V", и „E" — в „B", т. е. „V" в „II". Тази поправка е най-сигурна."

Дотук — Пагий, който не се доверява на Багренородни, Куропалат, Кедрин и Зонара, разказващи, че българите са били покръстени през 4-та година от съвместното управление на Михаил и майка му Теодора, а следва Симеон Логотет, съобщаващ, че това е станало през 4-та година от самостоятелното управление на Михаил.

XII

Посочва се, че кралят на българите е бил обърнат в Христовата вяра или в края на 865 г., или в началото на 866 г.

А пък известният Манзи* в бележката към 866 г. твърди, че *кралят на България е бил очистен в светия извор на кръщението не през 861 г., а след 864 г.; оттам ясно се стига до заключението как да се разбира в главата* [от писмото] *на Николай I следното:* „Като казваш, че най-християнският крал се надява, че самият крал на българите би желал да се обърне във вярата и че вече мнозина от самите тях били станали християни и т. н."[218]. *В бележката към 858 г. доказахме, че тази глава е написана през 864 г.*[219]. *А това удивително съвпада с времето на неговото покръстване, защото, както казва Фотий, тук у Пагий в № 3:* „Онзи народ за две години още не е приел

*Tom. 15. Annal. Baron. edit. Lucen. 1744, p. 53.

правата християнска вяра, понеже нечестиви хора и т. н." *С последните думи той съобщава за пристигането на Павел Популонски*[220] *и Формоза Портуенски*[221] *в България, за които Анастасий, тук у Пагий, обявява, че са тръгнали за там през 866 г.* Но че папските легати, тръгнали от Града [Рим] след месец август 866 г., са извършили това, за което Фотий безсъвестно се оплаква, в България едва през 868 г., разкрива Анастасий Библиотекар в „Житието на Николай I", като казва така: „Междувременно, благодарение на изобилните заслуги на този преблажен в Града
40 мъж, с действената мощ на всевишния Бог, който чрез своите слуги ежедневно прави знамения и големи чудеса, кралят на българите — Михаил, познавайки учението на християнството и светата вяра, заслужил да бъде кръстен. И този, който преди, служейки на Творението, свирепствувал жестоко, по негово време свел глава пред Твореца, заблестял с възвишена религиозност и му служил с голямо благочестие. Тогава, през месец август, индикт XIV *(именно през 866 г. след Хр.)* изпратил при вселенския и наистина правоверен духовен глава свои пратеници и събрал за върховния първосвещеник немалки дарове, както от своите земи, така и от другаде. И отправил към Негово Апостоличество [въпроса], какво трябва да направи по-душеспасително и какво трябва да направи за останалия български народ, лишен дотогава от светото кръщение, за да получи тайнствата на вярата. Преблаженият папа, научавайки това, изпълнен с голяма радост, отправил големи възхвали към Христа и благодарейки му заедно с цялата поверена му по Божия воля църква, отправил с предана душа, със смирен глас безгранична прослава към Господа наш, който в последно време е извършил такова чудо. После, след като пратениците на българския крал, вече с името Михаил, били приети от светия папа, той ги задържал при себе си с почести, а междувременно определил за пратеници на Апостолическия престол Павел Популонски и Формоза Портуенски, епископи с голяма светост, и им наредил да отидат да проповядват сред онзи народ, напътствувайки ги с меденоструйни съвети и наставления"[222]. Същото това потвърждава папа Николай в писмо 70 *„До Хинкмар Реймски и другите епископи, назначени в кралството на Карл, от 10-ия ден преди ноемврийските календи"*, т. е. от 23 октомври, *„индикт I"*, т. е. — 867 г. след Хр., в което споменава за пратеничеството на българите до Апостолическия престол (както казах, през 866 г.), както и за изпратените от него легати и за отговорите, получени от краля на българите — Михаил, след като пристигнали

там апостолическите легати. „Защото те (казва: т. е. — гръцките императори*), обхванати от омраза и завист против нас, почти се опитват да стоварят върху нас еретически престъпления, както ще отбележим по-долу**. От омраза именно, защото не само не одобрихме издигането в
41/F сан на блудника и узурпатора на Константинополската църква — неофита Фотий, отлъчен и прокълнат [от нас], но и осъдихме свалянето на нашия брат и съратник Игнатий, патриарх на същата църква, извършено от отлъчени и от императорско насилие, предприели това без одобрението ни. От завист пък, защото са узнали, че българският крал, на име Михаил, след като приел Христовата вяра заедно със своя народ, е поискал наставници и доктрина от престола на блажения Петър“[223]. *И малко по-нататък*: „И така, докато бяхме налегнати отвсякъде от такива грижи и бяхме притиснати от огромни затруднения, ето, внезапно ни известяват, че са пристигнали пратеници[224] на вече споменатия български крал. . . И понеже узнахме, че те питат за доктрината на блажения апостол Петър, т. е. на Неговия престол, и че макар и да се намират тялом далеч, все пак са ни станали близки по вяра, а и защото разбрахме, че през тяхното царство се открива лесен и сухоземен път за нашите легати до гръцката земя, след като прочее подредихме това, което съответствува както на началното обучение във вярата на българския народ***, така и това, което бяхме решили да изпратим в Константинопол, отправихме и нашите легати[225] заедно с пратениците**** на вече споменатия крал, за да преминат през неговата страна. Гръцките императори не само че изобщо не се съгласили да ги приемат[226], но дори много се разгневили на българите, че са им позволили да преминат през тяхната земя... После, докато нашите легати се бавили при българския

*Отнася се за император Михаил и за кесар Варда, макар че той е бил вече убит, когато Николай е писал тези неща, но вестта за неговото убийство още не е била дошла до папата, както посочва Пагий към 867 г.

**Съобщава тези части от обвиненията, които император Михаил е отправил срещу Светата Римска църква; тези неща се съдържат в Посланието на Фотий до патриарсите на Изтока, писано именно след пристигането на папските легати в България.

***Т. е. след като са били написани отговорите на техните допитвания, изпратени по папските легати.

****И така, когато Анастасий казва за пратениците на българския крал, че *папата ги приел с почести при себе си*, това не означава, че те са били задържани в продължение на цяла година, а само дотогава, докато той е написал отговорите на техните допитвания, защото тогава той ги е отпратил заедно с папските легати, именно през месец ноември 866 г.

крал, докато се канили да тръгнат за град Константинопол, същите императори изпратили свое писмо[227] до българския крал. Като го получил, той решил от вярност [към нас] да ни го препрати по нашите легати"[228]. Всички тези неща са извършени от месец август 866 г. до октомври 867 г.[229]. Същият папа Николай в „Отговорите по допитванията на българите", написани от него през месец август 866 г.,
42 в № XVII излага най-сигурното досега сведение за времето, по което българите са били привлечени към Христовата вяра. „И така, Вие съобщавате *(пише на крал Михаил)* как по Божия милост сте приели християнската религия и как сте накарали да се покръсти целиятВаш народ*[230], и как онези, след като били покръстени, въстана ли единодушно с необуздан гняв срещу Вас, твърдейки, че не сте им дали добър закон, искайки даже да Ви убият и да поставят друг крал, и как с помощта на Божията сила сте ги победили, и въпреки че сте имали подготвена срещу тях сила, много по-малка от необходимата, сте ги спрели с тази Ваша войска, и как са били избити всички техни велможи и първенци, заедно с целите им родове, а средните и по-малките[231] не претърпели никакво зло"[232]. От това става ясно, че както покръстването на крал Михаил, така и удържаната от него над въстаналия народ победа, са станали малко преди пристигането на пратениците на българския крал в Рим, т. е. до месец август 866 г. За тази победа и за покръстването на краля горе е разказал и Багренородни: „Това не останало скрито** и предизвикало бунта на целия му народ. Той с малък отряд от свои [приближени], носейки на гърдите си божествения кръст, прогонил бунтовниците от града и вече не тайно, а съвсем открито направил християни и останалите, сами [вече] също жадуващи това"[233]. И така, понеже българският крал е приел Христовата вяра и кръщението малко преди да изпрати пратеници при папа Николай, и понеже неговите пратеници пристигнали в Рим през месец август 866 г., следва, че той е бил кръстен*** или в края на 865 г., или в

*Това означава, че след като кралят и заедно с него много негови приближени са били покръстени, българите са се разбунтували срещу краля. Защото след бунта и след удържаната срещу бунтовниците победа, кралят е накарал да се покръсти целият народ.

**Защото, въпреки че кралят на българите е бил покръстен късно през нощта, щом това все пак било узнато от народа, той веднага въстанал.

***Мишел льо Киен в „Християнският Изток"[234], т. I, „За Константинополската патриаршия", гл. 14, № 12, от писмото на папа Йоан VIII до българския крал Михаил, 192 по ред [235], идва до за-

43/F2 началото на 866 г., както това се потвърждава и от посланието на Фотий, в което за папските легати (които, пристигайки в България в началото на 867 г., са миропома-

ключението, че той е бил покръстен от папски легати, не от гърци. „*Защото* (казва) *Йоан е смятал, че трябва отново да го убеждава да се върне към своята майка — Светата Римска църква, която го е родила от свещената си утроба и чрез която е възприел формата на цялата религия и на закона, след като неговият свят предшественик Николай му е изпратил духовен глава. С тези думи (мимоходом ще кажа) съвсем ясно се потвърждава, че кралят на България Михаил е бил пречистен със светена вода от свещенослужители, възпитаници на Римската църква, и затова празни и измамни ни се показват нещата, които византийците предават за покръстването на Богорис, т. е. Михаил, прославено от тях.*" Аз напълно поддържам Льо Киен, който привежда доказателства, че Богорис е получил кръщението не в Константинопол, а в България[236]. Отричам обаче, че той е бил покръстен от свещенослужители, възпитаници на Римската църква: защото папа Николай и Анастасий Библиотекар ясно потвърждават, че той вече е бил осветен с кръщение, преди да изпрати свои пратеници в Рим през 866 г. и при това —от гръцки, а не от латински свещеници. А пък каквото същият Льо Киен е казал по-горе, в гл. 14, № 6, използувайки свидетелството на Анастасий Библиотекар в предговора към неговия латински превод на актовете на Осмия събор, където Анастасий казва: че „*кралят на българите, заедно със своя народ, е приел вярата, учението и тайнствата ѝ посредством римлянин, т. е. от един презвитер, на име Павел, и при това е възнамерявал да получи от Апостолическия престол не само основните правила на вярата, но и учението на светия закон*"[237]. „*Всички тези неща трябва да се схванат така: че българският крал, след като получил представа за вярата най-напред или от Методий, или от Теодор, макар че е бил покръстен в Константинопол от Фотий, след завръщането си в родината, понеже не бил довел със себе си никакъв свещенослужител, е бил просветен по-изчерпателно в религиозните тайнства и всички церемонии от римския презвитер Павел и веднага след това неговите поданици са били пречистени с водата на кръщението от същия Павел.*"; това, казвам, както го твърди Льо Киен, показва, че той два пъти греши: първо, когато казва, че Михаил е бил покръстен от Фотий в Константинопол; второ, когато приписва покръстването на българските поданици на римския презвитер Павел. Защо? Защото Льо Киен нито е разбрал думите на Анастасий, нито ги цитира правилно. Защото Анастасий в т. 8 на съборите, изд. Лабе, с. 969, lit. E. казва така: „*Тъй като българският княз, след като приел заедно със своя народ Христовата вяра, учението и тайнствата ѝ*", (тук трябва да се сложи запетайка). „*възнамерявал чрез римлянин, т. е. чрез един презвитер, на име Павел, да получи от Апостолическия престол не само основните правила на вярата, но и учението на светия закон, което и направил, напътствуван не само от споменатия презвитер, но и от Божие откровение*". *Наистина след като кралят бил покръстен, изпратил в Рим римския презвитер Павел заедно със свои пратеници, за да бъде поучен по-изчерпателно от папа Николай в религиозните тайнства и всички церемонии.* Вж. Пагий към 867 г., № 5, където той отбелязва, че трябва да се сложи запетайка след думите: „*След като кралят на българите приел заедно със своя народ вярата.*" Въпреки че и самият той греши, когато казва, че кралят е бил покръстен в Константинопол.

зали отново [вече] миропомазаните от свещеници, и според изпратените до българите „Отговори“ на папа Николай, са учили българите да постят в събота и други неща, обратно на това, което са ги учели изпратените там от Фотий гръцки свещеници и монаси), той казва следното: „*Онзи народ за две години още не е прегърнал правата християнска вяра, понеже някои нечестиви хора се опитват да го отклонят коварно от здравите догми и от безукорната вяра на християните, като се нахвърлят. . . срещу народа и неговото ново и наскоро установено благочестие. . . с всякакви измами. Преди всичко, против каноните на църквата, непозволено го подтикват към постене в събота*“[238]. Останалите обвинения срещу Римската църква, изложени безсъвестно от Фотий — по-долу, при „Отговорите“, изпратени от папа Николай по допитванията на българите
44 и разпространени в България от папските легати в началото на 867 г. А *две години* от 867 г. ни връщат към 865 г. Защо не е възможно, както Пагий ни натрапва, за да отнесе покръстването на българите към 861 г., вместо две години да бъдат *пет години?* Защото свидетелствата на Анастасий и папа Николай, които цитирахме горе, и тези на Бертинския и Фулденския[239] аналисти към 866 г. за пратениците, отправени от току-що обърнатия в Христовата вяра български крал до краля на Германия Людовик, ясно показват, че от покръстването на българите до пристигането и проповядването на папските легати в България са изтекли *две*, а не *пет* години.

А понеже Методий, повикан заедно с брат си Кирил в Рим от същия папа Николай, е пристигнал там, както казах по-горе, когато Николай е бил вече починал, т. е. в края на 867 г. или в началото на 868 г., след като в продължение на четири години и половина е проповядвал християнската вяра в България и Моравия, просто се стига до извода, че самият той не е бил различен от онзи живописец Методий, който по заповед на българския крал Михаил е изписал онази прочута картина на Второто пришествие Господне. Съвпадат времето, името Методий, мястото на проповядването, най-после — единодушни са историците, които пишат, че той е проповядвал първо сред българите, после — сред моравците. Не пречат и онези *четири години и половина,* през които се казва, че преди края на 867 г. или в началото на 868 г. (когато, повикан, Методий е пристигнал в Рим) той е проповядвал Евангелието в Моравия; а тия пък години отнасят покръстването на българите към началото на 863 г. след Хр. (както твърди Пагий). Не пречат, казвам, онези четири години и по-

ловина, защото, първо, станаха известни доказателствата, които привлякохме от по-новите автори, за да се посочи, че българите са били покръстени през 865 г., както това се разказва в житието на свв. Кирил и Методий за времето, през което те са се намирали в Моравия. Второ, този период от *четири години и половина* не трябва да се схваща само за Моравия, а за България и Моравия заедно, понеже се казва, че тези светци са преминали от българите при моравците и че са разгърнали дейност за привличането и на едните, и на другите към християнската религия.
45

XIII

Покръстването на българите [е станало] на три пъти.

Впрочем, покръстването на българите нито е било еднократно, нито е станало през една и съща година. Защото, първо тези, които българският владетел Крум е прехвърлил в България след завладяването на Адрианопол, са хвърлили семената на благочестието сред българите. Багренородни в „Животоописание на Василий Македонец"[240], глава 4, [пише]: *„А защото известният Крум, владетел на българите, след като нарушил договора, който те били сключили с ромеите, принудил обкръжения с вражески вал и дълго обсаждан от него Адрианопол да се предаде*[241], *понеже страдал от недостиг на [хранителни] припаси, и отвел в България всички граждани и жители, а също и епископа на този град Мануил*[242]. *Случило се, че заедно с другите били отведени в българските земи и родителите на Василий, който тогава бил още в пелени. Съхранявайки и там ненакърнена своята християнска вяра (както онзи достоен за удивление духовен глава, така и простият народ, негов другар в този плен), привлекли мнозина от варварите към Христовата вяра (защото онзи народ още не бил обърнал душата си към благочестието) и хвърлили на много места семената на християнското учение, отклонявайки скитите* (така той нарича българите) *от родовата им заблуда и привличайки ги към светлината на богопознанието. Приемникът на Крум — Муртагон*[243], *поради това обхванат от гняв срещу тях, понеже не успял да ги принуди да се отрекат от вярата, след като подложил на различни мъчения пресветия мъж Мануил, както и мнозина други, чрез смъртта ги обезсмъртил като мъченици. И станало така, че мнозина, свързани с Василий с кръвно родство и сродили се с него, постигнали славата на мъченическата смърт, така че очевидно не би могло той да е лишен от достолепието, което идва като следствие от това"*[244]. Кедрин, с. 558 [пише]: *„Владетелят на българите Крум,*

възгордял се от победите си над ромеите, след като обсадил Адрианопол така, че никакви сила да не дръзне да му окаже съпротива, и докарал с продължителна обсада този град дотам, че поради липса на най-необходимите неща да приеме предложението да се предаде, отвел в България всички, които били в града, между които и архиепископ Мануил. Прочее, по това време били отведени в земите на българите заедно с другите и родителите на императора (т.е. на Василий), *които го носели със себе си като кърмаче. Там и самият прочут архиепископ, и родителите на императора, запазвайки непокътната вярата си в Христа, привлекли към православната вяра много българи, понеже този народ още не се бил обърнал към истинското почитане на Бога, и хвърлил семената на християнското учение на*
46 *много места в България*“[245]. Това е първото покръстване на малцина българи след 814 г. след Хр., когато Адрианопол е бил превзет от Крум.

Второто покръстване, но на малцина българи, може да се припише както на Теодор Куфарà, докато е живял в България като пленник, така и на сестрата на българския крал Михаил, след като се е върнала в родината си в двора на брат си от Византион, където е била изучена в християнската вяра и на писмо. Защото се казва, че и двамата са посели семената на вярата и благочестието у крал Михаил, а и у други българи. И въпреки че кралят тогава е останал това, което е бил — неверник, все пак е правдоподобно, че не малко българи са били прегърнали от душа християнското вероизповедание. Оттам, както тяхното обръщане в Христовата вяра, така и склонността на краля да приеме тази религия, очевидно са дали основание на тези писатели, които отнасят масовото покръстване на българите към това време, именно когато монахът Куфарà е бил изпратен при императрица Теодора, а крал Михаил е получил обратно сестра си според закона за размяната.

Най-после, третото, и това е било онова всеобщо покръстване на българите, за което разказах малко по-горе. Именно, в края на 865 г. или в началото на 866 г., когато крал Богорис, след като вече е бил сключен мир с ромеите и след като е видял онази Методиева картина на вдъхващото ужас Второ пришествие Господне, най-после, решавайки да приеме християнската религия, която отдавна носел в душата си, е пожелал да бъде очистен със светото кръщение; а по примера на краля, първо са били покръстени близките му, после, след като с божествения кръст на гърдите си сразил разбунтувалите се велможи,

кралят „направил християни и останалите, сами [вече] също жадуващи това“ (както пише Багренородни). А тогава пък поискал и получил от император Михаил онази област, която наричат Загора.

Оттук се стига до заключението, първо, че българите са били привлечени към Христовата вяра не по времето на светите патриарси Методий и Игнатий, а когато Фотий се е бил натрапил в Константинополската църква — именно, в края на 865 г. или в началото на 866 г., както току-що казах. Това е най-достоверно, защото Фотий, пишейки на българския крал Михаил, го нарича *„истинска рожба на своето духовно раждане“*, положително не затова, че самият Фотий е положил усилие за обръщането на краля
47 в Христовата вяра, защото това, както казах горе, трябва да се отдаде на Теодор Куфарà, на сестрата на самия Богорис и на живописеца Методий, а защото това е станало, докато Фотий е заемал Византийския [патриаршески] престол.

Второ, че българският крал Богорис е бил покръстен от император Михаил и че сам е бил наречен на негово име — Михаил, свидетелствуват всички гръцки автори и латинските не се намират в противоречие с тях. На свой ред обаче самите гърци си противоречат: именно, докато Багренородни, Скилица, Кедрин и Зонара съобщават, че епископ, изпратен от столицата, е покръстил късно през нощта (във всеки случай — в България) крал Богорис, то Симеон Логотет и Георги Монах, към които се придържа и Пагий, известяват, че той, заедно с велможите си, е бил покръстен в Константинопол. Доказва се обаче, както от покръстването на Богорис през нощта, така и от последвалия след изгрева бунт на българите, че това не е вярно, че това съвсем не е станало в Константинопол. А що се отнася до епископа, ако е вярно, че той е бил изпратен от столицата в България от патриарх Фотий и император Михаил, трябва да се каже, че той е покръстил само крал Богорис, не и останалите българи. Защото, щом е бил епископ и щом е извършил кръщение според гръцкия религиозен обред, то във всеки случай е щял да помаже според религиозната практика покръстените със светия балсам на мирото, и следователно не би имало причина да бъдат изпратени през следващата година от папа Николай епископите Павел и Формоза, за да миропомажат отново онези, които са били [вече] миропомазани от онзи епископ, т. е. сигурно от епископ схизматик и отлъчен от църквата, т. е. — отнася се за свещенослужение на конфирмацията[246], щом може без светотатство да се повтори от друг[247]. А са-

мият Фотий в посланието до патриарсите на Изтока не споменава, че са били изпратени от столицата при българите епископи, а ясно съобщава, че българите са били покръстени и конфирмирани от гръцки презвитери, и се оплаква от латинските епископи, изпратени от папа Николай при българите в годината след покръстването, „че не се поколебаха да миропомажат отново [вече] миропомазаните от презвитери, като се обявиха за епископи и измислиха, че
48 миропомазването от презвитери било нещо безполезно и измамно“[248]. И папа Николай в „Отговорите по допитванията на българите“ също не споменава, че при българите е бил изпратен гръцки епископ, а само презвитери, защото в глава 78 казва следното: „Разказвате, че онзи народ, който поради християнската Ви вяра въстанал, за да Ви убие, пожелал да се покае, а онези свещенослужители, които били чужденци между вас, отказали да приемат покаянието му“[249]. А в глава 106, без да изброява степените на църковната йерархия, пише, че гърци, арменци и други са дошли, за да се установят между българите: „Най-после, молите ни смирено да Ви дарим, както останалите народи, с истинското и съвършено християнство, неопетнено и непомрачено, като твърдите, че във вашата родина са надошли много християни от различни места, т. е. гърци, арменци и хора отдругаде, които, както си искат, говорят много и различни неща. Поради това, искате да Ви се каже определено, трябва ли да се вслушвате във всички тях съгласно различните им мнения, или как трябва да постъпите“[250]. А в глава 14 пише за някакъв човек, който се представял за презвитер: „Освен това съобщавате, че някакъв грък, мамейки, казвал, че е презвитер, въпреки че не бил, и по този начин покръстил във Вашата родина мнозина. И тъй, понеже Вие по Божие осенение сте разбрали, че той не бил презвитер, сте отсъдили да бъде лишен от уши и нос, да му бъде нанесен жесток бой и да бъде прогонен от Вашата родина“[251]. А в глава 104 за покръстените от някакъв езичник казва: „Съобщавате, че от някакъв юдей, не знаете — дали християнин, или езичник — са били покръстени мнозина във Вашата родина и питате какво трябва да се направи за тях“[252]. И най-после, Анастасий Библиотекар, съвременник на тези събития, без да споменава за епископ, свидетелствува, че „кралят на българите Богорис, след като приел заедно със своя народ Христовата вяра, учението и тайнствата ѝ, е възнамерявал чрез римлянин, т. е. чрез един презвитер, на име Павел, да получи от Апостолическия престол не само основните правила на вярата, но и учението на светия закон“[253]. От тези неща става ясно, че бъл-

гарите са били покръстени не от епископ, а от презвитер, а някои — и от непрезвитери или нехристияни. Сигурно е, че ако българите са имали епископ, Николай положително или щеше да спомене за него, или нямаше да каже, че той после ще обсъди с тях [въпроса] за ръкополагането на
49/G епископ. Защото в глава 72 постановява така за ръкополагането на епископ при тях: „Питате дали е възможно да се ръкоположи у вас патриарх[254]. Но за това не можем да Ви отговорим нищо определено, преди нашите легати, които Ви изпращаме заедно с Вашите, да са се завърнали и да ни уведомят какъв е броят и единодушието на християните у вас. Впрочем, засега трябва да имате епископ и щом там с увеличаването на Божията благодат християнството се разпространи и се ръкоположат епископи за всяка една църква, тогава ще трябва да се избере измежду тях един, който, ако не патриарх, положително трябва да бъде наречен архиепископ"[255]. А в глава 73: „Но щом искате да Ви се ръкоположи било патриарх, било архиепископ, било епископ, не можете да искате по-уместно сега да Ви бъде ръкоположен такъв от никого другиго освен от първосвещеника на престола на блажения Петър, от когото води началото си и Епископатът и Апостолатът"[256]. И в последната глава: „А когато с Божие съгласие Вие получите епископ от управата на нашето предстоятелство, той щеВи научи на всичко, което влиза в неговите задължения, а ако има нещо, което не ще знае, ще отговори след решението на Апостолическия престол"[257]. Ако българите вече са имали гръцки епископ, те не биха искали от папа Николай епископ, нито Николай би премълчал за него. И така, причината за грешката (понеже именно от гръцките писатели се казва, че бил изпратен епископ, за да покръсти Богорис) е следната: понеже обещаният от Римския папа епископ не е бил изпратен на българите, патриарх Игнатий, по внушение на император Василий и на гръцките висши духовници, след Осмия събор през 870 г. е изпратил на искащите това българи епископ, както е разказано по-горе. И затова, защото на българите е бил даден епископ пет години след приемането на кръщението, това погрешно е отнесено от гръцките писатели към годината, през която те са станали християни.

Местоположението на Моравия и произходът на моравците. Първото им покръстване по времето на Лавркакския[1] архиепископ Уролф[2]. От него били учредени две техни епископства. Техните князе[3] Моймир[4] и Привина[5]. Приемниците на Моймир — Растица[6] и Свентоплук[7]; на Привина — Хецило[8] и Браслав[9]. История на покръстването на баварците и на каринтийците. Предели и князе на Карантия. Санът и смъртният ден на св. Кирил. Оплакванията на епископите на баварците против моравците. Методий е въвел у моравците славянския език при богослужението според латинския религиозен обред, а не според гръцкия

I

Местоположението на Моравия.

За българите казах достатъчно. Преминавам към моравците. Моравия, на латински Moravia, на гръцки Μωραβία и Μοραβία сега е провинция, разположена между Силезия — от изток и север, Бохемия[10] — от запад, и Австрия и Унгария — от юг. Разделена е почти на две равни части от река Морава, откъдето е и името на областта. Е ней Силвий, който е и папа Пий II[11], в „История на Бохемия“, глава 13, казва: *„Моравия се намира отвъд Дунава. На изток от нея са царствата на унгарците и поляците, разделени от река Морава, която е дала името на областта. На запад следват бохемците, на юг — австрийците. Северната страна заемат слезите“*[12]. Главни градове са *Бруна*[13], *Белоград*[14] и *Оломоуц*[15]. Някога, по времето на кралете Растица[16] и Свентопулк[17], които са разпрострели своята власт чак до винидите[18] отвъд Албис[19], се е простирала по-широко. У Багренородни, „За управлението на държавата“, глава 13, където става дума за народите, съседни на турките, които след като изтласкали народа на аварите — хуни[20], са заели тази Дакия*, която Траян[21] бил ограничил в провинция между Дунава и планините Карпати, нейното местоположение е описано така: *„Съседни народи на турките са: на запад — Франкия, на север — печенегите, на юг — Велика Моравия, т. е. страната на Свендоплох*[22], *която е напълно опустошена от турките и вече се владее от тях; хърватите пък граничат с турките при планините“***[23]. А в глава 42[24]: *„От Солун до река Дунав,*

*За провинция Дакия на Траян вж. Целарий, кн. 2 на „Древна география“[29], гл. 8, с. 595.

**Става дума за „Бяла Хърватия“, която се намира при Карпатските планини.

51/G2 *на която се намира град Белеград*[25], *има осем дена път, ако не се върви бързо, а с почивки. А отвъд река Дунав, именно в земята Моравия, а също и по-нататък — между реките Дунав и Саба [Сава], обитават турките*"[26]. А за земята и кралството на владетеля на Моравия Свендоплух[27], в глава 14[28] се съдържа следното: „*Владетели на Моравия Свендоплок бил храбър и страховит за съседните народи. Той имал трима сина. Преди смъртта си той разделил своята страна на три части и дал на всеки от синовете си дела му. Най-големият по рождение направил велик княз, а другите двама оставил под негова власт. Посъветвил ги обаче да не се делят един от друг със следния пример: като донесъл три пръчки, свързал ги и ги дал на първородния да ги пречупи; а след като той не успял да направи това, дал ги в ръцете на втория, а после — на третия. След това ги разделил на три една по една и им наредил, като ги вземат, да ги пречупят, и те направили това, без каквото и да е усилие. След като направил това и по този начин им дал урок, съветвайки ги, така им казал: „Ако останете единни в съгласие и любов, никога вашите врагове не ще ви покорят, нито ще ви отведат в плен. Ако ли пък поради вражда и честолюбие разделите върховната власт на три части, отказвайки да се подчинявате на най-големия си брат, ще разгромите сами себе си и ще бъдете напълно разгромени от съседните ви врагове." След смъртта на Свендоплох обаче, след като преживели една година в мир, а после започнали раздор и междуособна война, турките*[30] *ги нападнали, унищожили ги напълно и завладели тяхната страна, която обитават и до ден-днешен* (950 г.). *А народът, който оцелял, се разпръснал и разбягал при съседните племена — при българите, турките, хърватите и при останалите народи*"[31]. Именно унгарците са нахлули през 900 г. в Моравия и са унищожили държавата на моравците, както ще разкажа според Фулденския аналист[32].

II

Говори се за произхода на моравците, предаден от Курей и Дубравий.

Георги Курей[33] в „Силезийски анали", с. 26, отнася произхода на славяните моравци към *Чех*[34], основоположника на бохемците, *казвайки*: „Чех завадял онази прелестна долина сред Судетските планини, която, след като маркоманите и хермундурите се оттеглили, запазил старото ѝ
52 име и я нарекъл Бохемия. Изпратил и нови заселници в земите на старите маркомани, които нарекъл моравци или по името на реката, или по някакво старо наименование; и по същия начин изпратил други в онази земя, която се

намира между Албис и Зала[35], които са били наречени сораби*, което име идва от сарматите, откъдето е и името Сорабия, град в Силезия. После друга колона завладяла голяма част от Балтийското крайбрежие; те са се наричали винди, венети или хенети[43], чиито местоживелища са се простирали чак до самата река Свев[44] и до Бранденбургското владение. Така след като отслабнали силите на Германия, нараснала мощта на венетите", т. е. на славяните. За времето на Чех и Лех[45] и за нахлуването на славяните в тези области на стара Германия, казах по-горе[46]. Поради това не е необходимо нещата, които Курей е съобщил за Чех, да се проверяват едно по едно. Йоан Дубравий[47] в „Четири книги за историята на Бохемия", с. 25, описва Моравия така: „Както съществува сега Моравия, я обкръжават от три страни планински била или гори, или планински пасища, или реки: на изток са унгарците, на запад — бохемците, на север — слезите; обаче на юг към Австрия тя е равнинна и някъде там се пресича от река Тайза[48], а другаде — от някакъв неин неизвестен приток. За главна между реките в Моравия се смятаМора**,която протича около главния град Оломоуц***, и протичайки от Моравия през Панония, най-после се влива в Дунава, след като е увеличила своите води с притоците си, именно Нигрис[49] и Звитава[50],които протичат покрай градБруна****, най-близък по значение до Оломоуц; после Тайза, която се нарича и Знойма*****[51],паметна поради смъртта на император Сигизмунд[52];после Мора се влива в Игла,която протича през Иглавия[53] и скоро след това се влива в Дунава. Освен това, река Одер, извираща недалеч от Оломоуц, под собственото си име стига чак до океана. . . Но не ми се иска да отмина Хана, макар и на места много плитка, но все пак напояваща онези земи, от които няма по-плодородни

*Съвсем не, а от сърби (Serbii или Servii), защото сорабите по сведение на същия Курей живеят отвъд река Албис и Зала, там, където сега (казва Бодран[36]) е територията на град Мисна[37],която е била наричана някога *Далеминция*[38], а от бохемците — *Сербия*, както пише Георги Фабриций в „Книга за историята на Майсен"[39] и Рейнекций в„Приложение към славянската хроника наХелмолд"[40], „За названията на германските и хенетските[41] племена", с. 218. Дитмар смята, че е съставено от името на две сръбски племена — даламанти и милчани[42].

**Целарий в „Древна география", кн. 2, гл. 5, с. 486: „*Река Марус, която, протичайки през Моравия, се нарича March*". Бодран: „*Река Моравус, така наричана някога от славянското моравско население, сега — Морава*", а от германците наричана Марн.

***Понякога у Целарий — *Eburum*[54].

****У Целарий — *Eburodunum*.

*****У Целарий — *Medostanius*.

53 на жито в Моравия.“ Същият Дубравий, с. 23, отнася създаването на кралство Моравия към времето на Константин Погонат[55], който е управлявал в Константинопол от 668 г. до 685 г., със следните думи: „А понеже се спомена за кралство Моравия, ти ще откриеш по-скоро кой да ти каже, че е имало княжеска власт в Моравия, отколкото кой да ти посочи откъде се е появила кралската власт в Моравия, владяна тогава от славяните[56]: може би не би било излишно към настоящия разказ да се прибавят разказите, които освен това или сме прочели, или сме слушали по този въпрос. По времето, когато Констанций*, на ко ото прозвището било Погонат поради брадата му, държал властта над гърците, българите, жадни за размирици, след като взели за съюзници във войната своите сънародници склавините, нахлули в Тракия. Констанций, ненаситен на битки, стига само да му се откриела възможност за война, бързо ги пресрещнал със силна войска при мястото, което се нарича Онгъл[57]. Българите обаче, както и склавините, предпочели да избягнат битката и да се укрепят в местността и в защитения си лагер; междувременно очаквали удобен случай да се появи някаква небрежност у императорската войска, поради нейното презрение [към българите], понеже се криели. Когато се появил такъв случай, след като излизат от лагера си, българите връхлитат върху неподготвената императорска войска, преследват я, посичат я и прогонват Констанций по такъв начин, че той се принудил да им отстъпи занапред Мизия, която българите си избрали, за да се установят там, след като убедили склавините самите те да завладеят Панония още преди оттеглянето на хуните и съвсем наскоро изоставена поради преселението на аварите в Италия. Говори се, че тогава Седемте славянски племена са били обединени в една войска и че завзели Панония и Моравия, за да се преселят там. Едновременно с тези събития, понеже им харесало наименованието на властта — кралска, а нямало друг по-достоен да ги управлява от владетеля на Моравия, те поискали той и неговите потомци да управляват пълновластно; понеже са изчезнали имената на мнозина, смятам, че от тях не е било извършено нещо забележително или че не се е намерил писател, който да е сметнал за необходимо да го спомене. След период от почти 60 години се прославило името на крал Раслав[58], когото поради нарушаване на до-
54 говора император Людовик[59] ослепил; после — на Хор-

* Чети Константин.

мидор и Сватобогий, и най-вече — на Сватоплук[60], който властвувал нашироко отсам и отвъд Дунава“[61].

Това създаване на Моравското кралство е легендарно, макар че нахлуването на живеещите отвъд Дунава по времето на Константин Погонат българи е факт, както и спечелената от тях над ромейската войска победа, а също и че Константин е бил принуден да сключи с тях мир, като им обещал да им плаща ежегодно данък[62]. Вж. Никифор[63], Теофан[64] и Кедрин, чиито думи цитирах в том I, част II, глава XI, от с. 450 до с. 453[65]. А че от времето на същия Константин Погонат е била отстъпена на българите Мизия, за да я обитават, това противоречи на споменатите византийски писатели, които единодушно пишат, че след като преминали Дунава, българите, като стигнали до Варна, която се намира близо до Одесос[66], и до хълмистата местност, понеже установили, че районът е защитен отвсякъде и от реката, и от трудната достъпност на местността, разположили лагера си там. А освен това със силата на оръжието си, а не със съгласието на Константин те са завладели Долна Мизия[67] и са разположили една част от своите срещу лимеса[68], който е откъм страната на аварите—хуни, обитаващи Долна Панония, а другите — срещу територията на ромеите[69]. Не е вярно и това, че българите били убедили склавините да завладеят Панония. Защото в том I, част II* вече посочих, че Панония преди управлението на Валент[70] е била обитавана от вандалите[71], после — от готите[72], след това—до времето на император Маркиан[73] — от хуните; а след смъртта на Атила[74] е била отново завоювана от готите или остготите[75]; след това обаче по времето на Юстиниан**[76] е била покорена от лонгобардите[77], а 42 години по-късно — през 568 г. — е била предоставена под договор на хуните от тях, които се преселили масово под предводителството на Албоин[78] в Италия, и е била владяна от същите хуни до 799 г., през която година хуните са били напълно покорени от Карл Велики[79], както е отбелязано по-горе според Айнхард[80] към същата 799 г. И така напълно противоречи на истината, че по това време Седемте славянски племена са завладели Панония и Моравия, за да се заселят там, и че владетелят на Моравия, като по-достоен от останалите си бил присвоил титлата крал; защото се казва, че склавините, които живеели в близост там, така и не достигнали до кралска титла, за-
55 щото все повече били подчинявани под властта на българи-

*Гл. 5, с. 275 слл.
**Гл. 9, с. 378 слл.

те. Теофан към XI-тата година от управлението на Константин Погонат, 679 г. след Хр. [пише]: „А пък тогава (българите), като преминали реката, достигнали до така наречената Варна, която е близо до Одесос, и до вътрешната хълмиста местност. И понеже установили, че цялата област е защитена, отзад — от река Дунав, а отпред и от двете страни — било от клисури, било от планински теснини и от Понтийско море, подчинили под своя власт тези от намиращите се там славяни, които се наричат Седем племена, а пък северите[81] преселили от предните части на клисурата на Берегава[82] и разположили към източните области; а пък останалите седем племена, като ги направили свои данъкоплатци — [преселили и разположили] в посока на юг и запад — чак до Авария“[83]. Никифор в „Бревиария“, с. 23 [пише]: „След това, като преминали Дунава, българите достигнали до Варна, която е близо до Одесос, и до вътрешната хълмиста местност, и понеже установили, че това място е защитено от всички страни и от реката *(именно Варна[84])*, и от труднодостъпна местност, се установили там на лагер. А и племето на склавините, което живеело там наблизо, покорили и разположили част от своите срещу границата, която е обърната към аварите, а другите настанили срещу земите на ромеите“[85], именно тези, които са нахлували в Тракия. Виждаш, че не се споменава нищо за Моравия, лежаща далече от тези земи, които се описват; освен това славяните, за които Дубравий пише, че са били привлечени като съюзници във войната, не само че не са си поставили крал, а по-скоро са станали данъкоплатци на българите. Най-после това, което същият Дубравий прибавя, „че след почти 60 години се прославило името на крал Раслав, когото поради нарушаване на договора император Людовик ослепил; после — на Хормидор и Сватобогий, и най-вече — на Сватоплук, който властвувал нашироко отсам и отвъд Дунава“; това, казвам, уличава Дубравий в огромен анахронизъм: защото Раслав, т. е. Растица, крал на моравците, е встъпил във власт през 846 г. след Христа, както по-нататък ще бъде доказано, а пък през 870 г. поради коварството на племенника си Сватоплух[86], пленен от Людовик, крал на Германия, а не император, както погрешно съобщава Дубравий, бил ослепен. А пък от 679 г. или 680 г., когато българите по времето на Константин Погонат завладели Мизия, след като преминали Дунава, до 846 г., когато кралят на моравците Ростислав е бил приз-
56 нат от краля на Германия Людовик, са изтекли 165, 166 или 167 години, а не 60. Освен това онзи крал *Хормидор,* за когото се казва, че е наследил Раслав, е измислен; най-

после, именно този, който е управлявал след Раслав Моравия след 870 г., е бил Сватоплук, т. е. Свентибалд[87], когото Дубравий, Еней Силвий и Хенсхен в „Житието на свв. Кирил и Методий" погрешно смятат за двама, както доказва Пагий към 870 г., № 30.

III

За моравците се споменава най-напред през 825 г. Уролф Лавреакски архиепископ, учредява в Моравия две епископства. Князете на моравците Моймир и Привина; на хуните — Абрахам, Канзаух, Людевит и Тутунд; още две епископства били учредени от същия Уролф в Авария. Писмото на папа Евгений II.

Прочее, след като беше опроверган легендарният произход на Моравското кралство, пристъпвам към достоверните свидетелства за князете и кралете на Моравия, извлечени от старите летописци и от писма на римските папи. Първо се явява писмото на папа Евгений II[88], писано през 825 г. след Христа, в което се споменават князете[89] *Тутунд — на хуните—авари*, и *Моймир — на Моравия*. Фрагмент от това писмо предава Пагий към 824 г. след Христа, № 14. Цялото е предадено от Лабе в т. 7 на съборите, Парижкото издание, с. 1542, „от Приложението към различни дипломи на понтифиците на Светата Римска църква, издадени след „Райхерспергската хроника", през 1611 г. от *Гевоад в Монахиум*[90] *в Бавария*. Титулът е следният: *Епископ Евгений, раб на рабите Божии*, до епископите: Ратфред[91] — на светата Фавианска църква*, и до Методий — на Спекули-Юлиенската**църква, която се нарича и Соригутуренска, а и до Але-

**Фавиана*, една и съща с днешната *Виена*; някога наричана *Виндобона, Виндомана, Виндомина* и *кастра Фабиана*. Там някога е била столицата на кралете на ругите[92], около 475 г. Вж. Ханзиций, Свещена Германия, т. I, с. 71—76; с. 85.

***Ханзиций на цитираното място, с. 152, пише, че в Моравия *Спекулуненското* епископство, което управлявал Методий, е продължило да съществува дълго;Балбин и Песина пишат, че Методий е стоял начало там до 840 г.; на същото място отбелязват също, че този Методий е бил по народност илириец и че е бил различен от гърка Методий, който по-късно е дошъл в тези земи с брат си Кирил и е изпълнявал длъжността архиепископ на Моравия и Панония[93]. Същият, с. 147, казва: *Уролф,* Лавреакски архиепископ, е учредил 4 епископства — две в Моравия и също толкова в Панония; именно в Моравия — Спекулуненското епископство, т. е. епископството на Спекули Юлиензис, после Нитренското; в Панония пък — Фавианското и Ветварското. Авентин интерпретира *Спекули Юлиензис* като *Юлиомонтанус,* откъдето идва Юлмонциум, т. е. днешният *Оломоуц*. Ханзиций пък смята, че *Speculunensis* трябва да се изведе по-скоро от думата *Holl*, която означава *specus* [пещера] и от думата *mond*, т. е. *луна*, за да стане *Speculuna*, което се означава с думата *Holmunz* или *Holmonz*. Лаций[94] смята, че *Ветвар*[95] е моравският град *Ветау*[96] на река Тега. Авентин — че е *Везприм*[97], Средовски — *Велихрад*[98], някогашната столица на моравските князе. *Велехрад* на тевтонски[99] означава *magna arx*, *голяма крепост*, *а градец*[100] —

вин на светата Нитренска църква, и също до Анон — на светата Ветварска църква; а още до князете Тутунд и Моймир,
57/H и до знатните, войската и народа на Хуния, която се нарича и Авария, и на Моравия.“ Начало: „Поради желанието за спасение на душите ви, най-скъпи во Христе синове, когато чухме за покръстването ви в християнската религия и за преуспяването на светата вяра и на делата ви, ние бяхме обхванати от върховна радост и ликуване.“ Отнася се за *Уролф (Uurolphus* или *Yrolphus)*, Лавреакски архиепископ, викарий[102] на Апостолическия престол в тези земи, за когото папата разказва следното: „Вестоносец на тази желана вест беше достопочтеният Уролф, архиепископ на светата Лавреакска църква и пресвят наш брат, а ваш духовен баща, който чрез своята света проповед ви е създал като деца, осиновени от Бога. И така той, идвайки на доклад в храма на Аполстолите, ни препоръча да подкрепим създаването на новата църква с нашата апостолическа благословия, която [103] е учредил да бъде управлявана по католически. У тях отдавна, още по времето на римляните и гепидите[104], както става ясно от неговото изложение, в седем епископски области техните предшественици са получили епархии със свое митрополитско право. Според това право и тоя закон споменатият предостоен в Бога архиепископ е поел задължението като евангелски сеяч сам той да засее дълго отхвърляните семена на небесния живот и да отгледа за вас кълновете, покълнали отново в душите ви, за да бъдат спечелени за Господа Христа, в онази земя, отрано християнизирана и поверена на грижата на неговите стари предшественици, която вие с тайното застъпничество на всемогъщия Бог сега имате в наследство. Този тъй учен служител на Божието слово, познавайки го като необходим във всяко отношение за вашето спасение, изпитан във вяра и пример, ние ви изпратихме от страна на светата майка — Римската църква, за управител и с каноническо решение поверяваме нему и на неговите приемници да упражняват нашата апостолическа функция и епархиалното и църковно право, и практиката и властта на неговите предходници, именно на архиепископите на
58 светата Лавреакска църква, в горепоказаните области Хуния, която се нарича и Авария, в Моравия, а също и в провинциите Панония и Мизия*, като потвърждение реше-

малка [крепост]. Ханзиций казва, че *Ветвар* е хунска дума — от *Вет* и *Вар*, което означава *vetus Burgus*, стара крепост, немското *Altenburg*, днес *Моравцим* според *Sentivanius, Catalogus Sanctorum Hungariae*, към 14 януари[101].

*Папата поставя под властта на Лавреакския предстоятел Уролф

нието на този наш декрет с подпис. Освен това, дадохме, съобразно стария обичай, палиум на негова светост; това отдадохме така, както нашите предшественици са го давали на неговите предшественици, именно със запазване на ненакърнимостта на неговите привилегии. А за да ви известим за тази дължима почит към него, поради вашите искания по този въпрос, към изискванията за неговото почитане добавяме и нашата апостолическа длъжност и авторитет, което не е било разрешено на неговите предходници. Поради това и вие, събратя и съепископи, съумейте да проявявате на свой ред към него по-голяма почит и като благоразумни синове да се подчинявате на здравата доктрина на небесното учение за вашата йерархия, и вие също, мирски първенци и народе, подчинявайте му се поради неговите най-спасителни наставления не като на човек, а като на Бог, и останете твърди в католическата вяра, която сте приели в името на Господа Исуса.“ *И малко по-нататък:* „Но, както разбрахме, мнозина, които после са ви били назначени за епископи, са били неподходящо избрани за съвършеното и необходимо благосъстояние на вашето поучение, защото дотогава там са били увлечени от езическата си заблуда мнозина, до които още не е достигнала славата на Христа, поради липса на проповедници на словото Божие. Затова, за да нараства броят на вярващите, за да укрепне вашата опитност при въздаянието на наказáния и опрощения на вашите грехове, оказвайте на почитаемия архиепископ Уролф подкрепа и помощ, докато се попълни най-после числото на назначените там епископи, които, ръкоположени правилно, ще могат да бъдат полезни на вас и на наследниците ви.“

От това писмо се стига до заключението, че не само хуните, покорени през 796 г. от Карл Велики, са били привлечени към вярата в Христа през 798 г. от Ювавенския, т. е. Залцбургския архиепископ Арнон, както е посочено по-горе, но че също и моравците, и другите хуни, установили се в Хуния, Моравия и Панония, са приели християнските тайнства благодарение на Лавреакския архиепископ Уролф, и то, както изглежда, през 805 г., през която умрял *хаганът на хуните Теодор,* наскоро след като

не само Авария и Моравия, а и Мизия (*Moesia* или *Mysia*); очевидно той е привлякъл към себе си целия подчинен на франките славянски народ около Дунава. Това са били *тимочаните и гудуските*[105], народи в Сърбия и Горна Мизия, които са се били напълно подчинили на франкските области, тъй като Долна Мизия са владеели българите езичници. Ханзиций, Свещена Германия, т. I, с. 148.

успял да си отстои от Карл Велики за обитаване областта
59/H2 между Сабария[106] и Карнунт[107]. Друг хаган, негов приемник, чрез пратеници поискал от същия император да му се отдаде старата почит, която обикновено имал у хуните хаганът. Императорът се съгласил с неговите молби и заповядал хаганът да поеме цялата власт според техния древен обичай, както описах по-горе към 805 г. след Христа според Айнхард и Бертинския и Мецкия[108] аналисти. Старите Ратисбонски[109] анали, у Ханзиций, Свещена Германия, т. I, с. 148, предават, че името на този владетел на хуните е било Абрахам: „През 805 г. Кабуан *(чети хаганът)* отишъл при господаря Карл и хаган Абрахам бил покръстен над Фискаха[110]", именно Теодор бил наследен, както казва Ханзиций, във властта от друг хаган, който едновременно с приемането на кръщението в мястото *Фискаха,* получил името *Абрахам.* Селището Фискаха се намира в Патавийския[111] диоцез, недалеч от Фавиана, където градът и реката, наречени от Ото Фрайзингски[112] *Вискаха,* и днес пазят името си. И така хуните обитавали като подвластни тази част от областта, където е Вискаха и по-долу—град Фавиана, и каквото се простира отвъд Ко-
60 магенската планина, т. е. Цеций[113], се намира под тяхна власт. Прочее, или владетелят на хуните *Канзаук**[114] е бил един и същ с онзи хаган, наречен Абрахам, или е бил негов приемник, когато той починал наскоро след това. За Канзаук Бертинският аналист казва към 811 г.: „В Акве[115], очаквайки неговото *(на Карл Велики)* пристигане, бяха владетелят на аварите Канизаук и Тудун[116], и други първенци и князе на живеещите около Дунава славяни, които бяха дошли от Панония. Те бяха дошли, изпратени от военачалниците на войската, която беше изпратена в Панония, за да се представят на владетеля"[117]. Защото тук *Канзаук* ясно е наречен *владетел на аварите,* т. е. *на хуните.* Понататък Ханзиций стига до заключението, че споменатият владетел на хуните *Абрахам* не е бил различен от *Тутунд;* той пише така: „Хуните обитавали като подвластни тази част от областта, където е Вискаха и по-долу — град Фавиана, и каквото се простира отвъд Комагенската планина,

*У Айнхард към 811 г. се чете погрешно: „Кани, Зауци, владетели на аварите, и Тудун, които бяха дошли от Панония." По-правилно — аналистът от Мец: „Канизауци, владетелят на аварите, и Тудум, които бяха дошли от Панония, и т. н.", защото преди това става дума за хуните и славяните със следните думи: „Карл изпратил втората от трите войски в Панония, за да прекрати размириците на хуните и славяните." Начело на хуните стояли като владетели Канзаук и Тудун, а на славяните — Моймир и Привина.

т. е. Цеций, се намира под тяхната власт. Техен владетел по времето на папа Евгений е бил Тутунд*; той е може би същият, за когото разказват Франкските анали към 811 г. Карл изпратил войска в Панония, за да прекрати размириците на хуните и славяните." После прибавя, че „в Аквисгранум[123] били дошли владетелите на аварите Камвзанци и Тудум, и други първенци на славяните, живеещи около Дунава". А малко по-горе, с. 147, говорейки за столиците на хунските и на славянските владетели, казва, че *Велехрад*[124] бил столица на моравските князе, т.е. на славяните, а пък *Ветвар* — на хуните: „Но изглежда сигурно, че *Ветвар* е бил град на хуните, а не на моравците. Защото *Вар* у хуните означава същото, каквото у германците е *бург*, т. е. крепост; същото значение на тази дума е запазено и до днес у унгарците. Вероятно селището *Ветвар* се е намирало близо до Дунава, откъм Моравия. Защото моравците живеят до Дунава; по протежение на реката, близо до развалините на стария Карнунт Тутунд, или Тудун, владетел на хуните, се е разположил заедно със своите; и на него между другите после е писал писмо Евгений. А пък върховната власт над моравските славяни е държал *Моймир (както посочва същият Ханзиций, с. 148)* или, както се именува по-изискано, *Могемир*. Него, заедно с велможите и с голяма част от народа му, Уролф *(Лавреакският архиепископ)* е получил и е склонил да издигне епископални църкви." Същият Ханзиций, том 2, с. 124, в пасажа, където говори за Залцбургския архиепископ Адалрам[125], прибавя за Моймир следното: „владетелите на моравците са били Моймир и Привина, онзи — княз на Западната област, този—на Източната**. Адалрам отишъл при Привина или като при приятел на земята на боиците[126], или за да

*Без съмнение един и същ е този, който се нарича от папа Евгений *Тутунд*, и този, който се назовава от Франкските анали *Тудун*, а също и от Бертинския аналист към 795 г.: „После кралят *(Карл Велики)* стигнал до селището, което се нарича Куфинстанг[118], в предградието на град Магунция[119], и там взел своето решение. А узнавайки, че саксонците според нрава си са се отметнали от обещанието си, което били дали, да приемат християнството и да бъдат верни на краля, навлязъл с войска в Саксония и достигнал до река Албия[120], при селището, което се нарича Хилиуни[121], в което тогава бил убит от саксонците краля на абодритите[122] Вичин. Там били дошли вече пратеници на Тудун, който имал голяма власт у аварския народ и държава. Те казали, че същият Тудун би искал да се предостави със земята и народа си на краля и че би искал според неговото разпореждане да приеме християнската вяра." И към 811 г.: *„Владетелите на аварите Канзаук и Тудун."*

**Обратно, изглежда, че Моймир е държал източната част на Моравия, а Привина — западната, по-близка до боите.

61 го спечели за приятел; той осветил базилика в град *Нитрава*[127], столицата на този княз". *И малко по-нататък:* „Същият Моймир прогонил Привина от владението му[128]. Това бил поводът за човека да приеме най-после дълго отлаганото кръщение; защото, когато избягал като изгнаник при Радбод[129], управител на Източните гранични области, който бил избран за заместник на Геролд[130] след месец март 828 г., веднага бил представен от него на господаря крал Людовик (завърнал се от българския си поход[131]) и въведен по негово нареждане във вярата, бил покръстен в църквата „Св. Мартин", в местност, наречена Трейзма, землище, принадлежащо очевидно на Ювавенската епархия."

IV

История на покръстването на баварците и на каринтийците, където се говори за Ювавенските предстоятели и за предстоятелите на славяните, и за моравските князе Моймир и Привина.

А тези неща за моравските князе Моймир и Привина стават известни както от споменатото писмо на папа Евгений, така и от *„История на покръстването на баварците и на славяните каринтийци"*, издадена някога от Хенрик Канизий, том 2, с. 1139*, после — от Дюшен, „Франкските писатели", т.2, от с. 220 и от Й. Дубравий, Оломоуцки епископ, в сбирката „Писатели на бохемската история", от с. 15**, и неотдавна — от известния Ханзиций в том 2 на „Свещена Германия", от с. 35. Заглавието на това малко съчинение е: *„Как баварците и каринтийците са станали християни"*[132]. Начало: „По времето на франкския крал Хилдеберт[133], именно през петата година от неговото управление, епископ в град Вормация[134] беше достопочтеният изповедник во Христе Рудберт"[135].

Прочее, този твърде старинен автор е предал подробно, именно, по какъв начин баварците са приели християнската религия най-напред от св. Родберт и от другите Ювавенски епископи. Добре е да се цитират неговите думи поради това, защото баварската история има най-тясна връзка с хунската и славянската. И така авторът разказва следното за първото, както той го нарича, покръстване на баварците от св. Родберт.

*Ханзиций, с. 34, свидетелствува, че тази история се намира в ръкопис в „Кралската библиотека" [=Виенската имперска библио-
62 тека], в отдела по църковна история, № 72 и № 148, и твърди също, че екземплярите на Канизий са сравнени точно с ръкописа.

**Дубравий предава това заглавие [така]: „За обръщането на баварците и каринтийците в Христовата вяра. Също за произхода на Ювавенската, т. е. Залцбургската църква и епархия. Твърде стар фрагмент, писан около 858 лето Господне"[136]. Невярно, през 871 г.[137], както ще стане ясно после.

„По времето на франкския крал Хилдеберт *(трети)*, именно през петата година от неговото управление* *(699 г. след Христа)*, епископ в град Вормация бил достопочтеният изповедник во Христе Рудберт. Произлязъл от франкски кралски род, той се изявил също и като най-прочут учител във вселенската вяра, Евангелското учение и всички ценности. Този мъж бил скромен,благочестив и благоразумен по природа, правдив в речта си, справедлив в присъдите си, внимателен в съветите си, решителен в действията си, забележителен в милозливостта си, прекрасен в цялото си нравствено достойнство. Така безбройно много люде се приобщавали към неговото пресвято учение и получавали от него наставления за вечното спасение. И понеже славата за неговото свето общуване се разпространявала надлъж и нашир, тя достигнала до знанието на един дук на страната Бавария, на имеТеот**[138]. Той по собствено желание започнал да се моли с все сили, с настойчиви молби посредством свои вестители гореказания мъж Божи, като посети неговата страна, да го осветли в светото учение. Затова проповедникът на истината, проникнат от любов към Бога, дал своето съгласие, като първо му изпратил свои легати, а след това го удостоил да отиде лично, за да спечели паството за Христа. Узнавайки това, споменатият дук бил обзет от голяма радост и като излязъл заедно със своите да го посрещне, приел светия мъж и евангелски учител с голяма почит и достойнство в град Ратисбона. Мъжът Божи започнал да го наставлява за обръщане в християнството и да го посвещава във вселенската вяра, и не много след това обърнал в истинната вяра во Христе него самия и много други знатни и незнатни мъже от този народ и ги възродил със светото кръщение, и ги затвърдил в светото вероизповедание. И така споменатият дук дал свобода на светия мъж да избере за себе си и за своите хора подходящо място, където би му харесало, за да построи в тази страна Божи храмове и да подготви и други обители за църковното дело. Тогава вече казаният мъж Господен, като получил тази възможност, се отправил на път, плавайки по коритото на Дунав, за да разсява семената на живота чак до земите на Долна Панония. И

*Така съдържат кралският [имперският] и фрехерският ръкопис. А двата екземпляра на Канизий и на един друг ръкопис съдържат: *„През втората година от неговото управление“*, т.е. през 696 г. след Христа, което мнение се приема от Пагий към 696 г., № 8.
**Това е бил Теод II, защото Теод I е бил дук от 649 г. до 680 г. Вж. списъка на дуковете на Бавария от 553 г. до 768 г. у Ханзиций в том 2 на „Свещена Германия“, с. 51.

63 така на връщане стигнал до град Лавреак и там с молитва,
благодарение на Божията подкрепа, излекувал много бол-
ни, налегнати от различни недъзи. След това, като тръгнал
на път, стигнал до едно село, което се нарича Валариум[139],
където издигнал и посветил църква на княза на апосто-
лите св. Петър. И така споменатият дук първоначално му
отдал в собственост някакъв имот там наоколо. След това
пък довел до знанието на светия епископ[140] Родберт, че
съществува някакво място близо до река Виарус[141], наричано
с древното име Ювавум, където в древни времена именно
са били построени учудващо много сгради, а по това време
почти разрушени и напълно обрасли с гори. Узнавайки
това, мъжът Господен, след като пожелал да види с очите
си доколко има истина в това, започнал да моли херцог
Теодор да му отстъпи във владение това място, за да изко-
рени и очисти земите и по Божия воля да уреди, както ще
му е угодно, църковна служба, за да печели вярващи ду-
шѝ. Дукът се съгласил с това и му отделил имот над две
левги[142] надлъж и шир от землището, за да прави там,
каквото му е угодно в полза на светата църква на този Бог.
Тогава мъжът Господен започнал да обновява това сели-
ще, като най-напред построил прекрасна църква Богу,
която посветил в чест на княза на апостолите св. Петър,
а после построил, както му е редът във всяко отношение,
манастир с всички други помещения за духовниците. Пос-
ле пък, след като била установена свещеническа служба,
наредил да се отслужва ежедневно целият ритуал в съот-
ветния ред. Тогава споменатият учител Родберт, искайки
да привлече неколцина сподвижника за доктрината на
Евангелската истина, се върнал в родината си и когато
се завърнал отново с 12 ученика[143], довел със себе си и де-
вата во Христе, на име Ерентруда. Нея настанил в по-гор-
ната част на крепостта Ювавум, основал там конгрегация[144]
на монахините и уредил според каноните разумно техния
начин на живот във всичко. Сам лично също обхождал по-
стоянно цялата територия на тази страна, затвърдявал
душѝте на християните и ги наставлявал да останат не-
поклатими във вярата. А каквото поучавал със слово, до-
пълвал с чудотворни дела. А след като били построени и
осветени там църкви и били назначени нисшите и висшите
чинове, назначил собствения си приемник (*именно Вита-*
64 *лис)*. Самият той, понеже предусетил дълго преди това
деня на своето призоваване[145], след като утвърдил своите
ученици, се върнал в епархията си и там, докато отправял
наставления божии към братята, сред думите на молит-

вата издъхнал в мир, именно в деня на Възкресението на Господа наш Исуса Христа *(именно през 718 г. според Пагий, № 7)*.На неговия гроб са се извършвали безбройно много благодатни изцеления на всички, посещаващи го до ден-днешен богомолци. Прочее след смъртта на блажения епископ Родберт управлението на Ювавенската епархия поел епископ Виталис, мъж скъп на целия народ и знаменит учител и сеяч на словото Божие. След неговото преселение[146] бил въздигнат абат Ансолог. След неговата кончина на споменатия престол бил поставен абат Савол, а след като той завършил на свой ред земния си път, го наследил абат Езий. А когато и той се преселил от света, този почетен престол отново засия с епископ Флобаргис, след когото пастирската грижа в споменатата епархия поел Йоан.*"

„По същото време, именно по времето на херцога на баварците Отилон[147] (който тогава вече бил подчинен на краля на франките Пипин[149]), един мъж мъдър и добре образован на име Виргилий[150], дошъл от остров Хиберния[151] във Франкия при споменатия крал, в селището, наречено Каризиак[152]. Той от любов към Бога го задържал при себе си в продължение на почти две години и след като станало ясно, че е добър проповедник, го изпратил при споменатия херцог Отилон и му поверил Залцбургското епископство. Той почти две години отлагал ръкополагането си и уредил вместо него да изпълнява епископската длъжност помощник-епископа му за страната,на име Дабда Грекус**[153]. А след това, поради искането на народа и епископите на тази страна, Виргилий се съгласил да приеме посвещаването си и бил ръкоположен за епископ от местни-
65/I те предстоятели, именно през 767 г.*** от Рождество Гос-

*Ювавенски, т. е. Залцбургски епископи след Родберт са били *Виталис, Флобаргис* и *Йоан*, ръкоположен от св. Бонифаций[148] през 739 г. А абати на манастира „Св. Петър" — *Ансолог, Савол* и *Езий*. Вж. Пагий към 696 г., № 13 и сл. и Ханзиций в том 2 на „Свещена Германия", с. 70.

***Другаде Добда, Грекус,* с разделяне на думите. На друго място — в една дума, *Добдагрекус,* също *Добдагреус*. Авентин го нарича гръцки *свещенослужител*. Ханзиций в том 2, с. 80, смята, че това не е никой друг, а *Дабда* или *Дабдан,* идентичен с *Дадан,* епископ на неизвестна църква, който починал на 21 април 742 г., като бил канонизиран от Германския събор, свикан от св. Бонифаций. Пагий нарича *Дабдан областен епископ*. А че е бил суфраган на св. Виргилий, е ясно от документите[154]. Хунд, в „Залцбургската митрополия", с. 3, казва: *„на онзи пък гръцки магистър и* свещеникДобдан Отилон поверил Хиеменското[155] епископство, където онзи открил школа и твърде много ученици".

***Пагий смята, че трябва да се чете: през 746 г. или 747 г.

сподне, на 15 юни“. Същият автор, преминавайки от баварците към карантийците и моравците, пише така:

„Досега се отбеляза, както че баварците са станали християни, така и записаното в списъците на Ювавенската епархия число на епископите и на абатите. Сега ще се прибави как славяните, които се наричат карантийци и техните съседи, въведени в светата вяра, са били направени християни; а и по какъв начин хуните са прогонили римляните и готите, както и япидите *(гепидите)*[157] от Долна Панония и са владели областта дотогава, докато франките и баварците, заедно с карантийците, омаломощавайки ги с непрекъснати войни, ги покорили. А пък тези, които им се подчинили, получили кръщение във вярата и станали данъкоплатци на краля, а земята, която другите владеели дотогава, задържат като данък за краля чак до ден-днешен. Сега ще бъде направено кратко обобщение за карантийците.“

„По времето на славния франкски крал Дагоберт[158] един славянин, на име Само[159], оставяйки при карантийците, станал княз на този народ. Той заповядал да избият търговците на крал Дагоберт, които били дошли, и ограбил кралското имущество. Още щом узнал това, крал Дагоберт изпратил войската си и заповядал да отмъсти за щетите, които му бил нанесъл същият Само. Така и постъпили хората, които били изпратени от него там, и ги [=карантийците] подчинили в робство на краля. Не след много време хуните тежко сразили във вражески сблъсък същите карантийци, а по това време живеел техен княз, на име Борут. Когато видял хунската войска насреща им, направил така, че да се извести на баварците, и ги помолил да му се притекат на помощ. Поради тази причина те пристигнали бързо, разгромили хуните и подкрепили карантийците, но ги поставили в покорство на кралете си, а също и техните съседи, и отвели оттам със себе си заложници в Бавария, между които бил синът на Борут, Какаций
66 *(другаде Караст)*, когото неговият баща помолил да възпитат по християнски и да направят християнин, както и станало- И за сина на брат си, Кетумар, поискал същото.

Ханзиций в том 2 на „Свещена Германия“, с. 84, казва: „В едно от двете трябва да се корени грешка. Защото или поради невнимание вместо две години са били написани двадесет и две, защото точно толкова са били изтекли от 745 г. до 767 г., или вместо 767 г. трябва да е стояла 747 г. поради объркване на буквената номерация.“ После, като се отхвърлят годините 747, 754, 756 и 764 (които се срещат в някои четения наЗалцбургската служба), се стига до заключението, че ще да е било написано или *14 юни 767 г.*, или *15 юни 766 г.*[156], защото тези два дни са се падали в *неделя* през 767 г. и 766 г.

А когато Борут умрял, тъй като същите славяни отправили искания, по нареждане на франките баварците върнали Каказий, станал вече християнин, и го направили княз. След три години обаче той умрял. Но междувременно, посредством освобождаването от страна на господаря крал Пипин, поради молбите на народа, му бил върнат станалия християнин Кетумар. Когато в Ювавенската епархия бил назначен за презвитер Лупус на острова на Хемингското[160] езеро, което се нарича и Аува, той дал своя племенник Майоран при вече назначения презвитер. И понеже той бил негов [на Кетумар] роднина, същият презвитер Лупус го поучил да се посвети на Ювавенския манастир, смирен духом в служба на християнството. Народът, който бил приел [Кетумар], му отнел властта. Понеже бил близък с презвитер Майоран, ръкоположен за презвитер на Ювавенския манастир, който го посъветвал да се оттегли в манастира в служба на Бога, той така и направил и през всички години, докато бил жив, изпълнявал там своята служба и там винаги изучавал християнското учение и богослужение. След като изминали няколко години, споменатият княз на каринтийците поискал епископ Виргилий да посети народа на областта и да го укрепи във вярата. Тогава той съвсем не можел да изпълни това, но от свое име изпратил свой епископ, на име Модест, за да поучи онзи народ, и заедно с него изпратил своите презвитери Ватон, Регинберт, Гонтарий и Латин, и дякон Рихард заедно с други духовници, като им дал свобода да освещават църкви и да назначават клирици според изискванията на каноните, но да не предприемат нищо, което би противоречило на разпоредбите на светите отци. Като отишли при каринтийците, те осветили там църквата „Св. Мария" в Солиум[161] и друга —в град Либурния*[162] със свое ръководство[163], и на много други места. И Модест останал там до края на живота си. И така, след като този епископ умрял, същият княз Кетимар поискал отново епископ Виргилий, ако може, да отиде при него. Той отказал това, понеже бил избухнал някакъв бунт;прекратил каринулата**[164],но взел
67/12 решение и изпратил там презвитер Латин. Но понеже не-

*Фрехерскиятръкопис: *Убурния.* Ханзиций в том 2, с. 89: *Liburnia civitate suae Admidrinas,* т. е. със свое управление[165]. Други — *Adandrinas,* това е от гръцкото πρὸς ἀνδρίαντας, *ad statuas,* [при статуите], или ad Milstadium.

**Ханзиций: „Той отказал това, понеже бил избухнал бунт, който ние наричаме кармула [=крамола], но взел решение и т. н."
И по-долу: „След като крамолата била усмирена, изпратил отново и т. н."

много след това избухнал друг бунт, презвитер Латин сам си отишъл оттам. А след като крамолата била усмирена, епископ Виргилий повторно изпратил презвитер Мадалход, а след него — презвитер Варман. А когато умрял Кетимар и понеже избухнал бунт, в продължение на няколко години там нямало никакъв презвитер дотогава, докато техният княз Валинк* отново изпратил при епископ Виргилий и поискал да се отправят там презвитери. Тогава той им пратил презвитер Хеймон и презвитер Регинбалд, също и дякон Майоран заедно с други духовници. Немного след това отново изпратил натам презвитерите — същия Хеймон и Дуплитер, и презвитер Майоран, и други духовници заедно с тях; и отново изпратил презвитер Гонтарий, Майоран и Ерхемберт; след тях — презвитерите Регенбалд и Регенхард, а после — презвитерите Майоран и Августин, и отново Регенбалд и Гонтарий; а това станало по времето на епископ Виргилий. Наистина от древни времена римляните са управлявали отвъд средната част на Дунава в областта Долна Панония и съседните ѝ области и сами са строили градове и укрепления там за своя защита, а и много други постройки, както става ясно дотук. Те наистина са държали под властта си готите и япидите (гепидите). Но след 377 г. и повече от Рождество Господне, след като преплавали от местоживелищата си, намиращи се в северните части на Дунава, където обитавали пустинни места, хуните изтласкали римляните, готите и гепидите. А пък тогава, когато дошли славяните след хуните, те ги изтласкали оттам и започнали да се заселват в различни области в тази част на Дунава."

V

Бележки към автора на „Покръстването на баварците и каринтийците" и към коментатора на това Ханзиций, които объркват славяните каринтийци със славяните виниди, т. е. с полабските славяни.

Макар че този автор е твърде стар (именно, писал е през 871 г. след Христа), все пак той е описал недостатъчно точно това, че *Само бил по род славянин и че каринтийците били подчинени на франките още от крал Дагоберт, който водил война срещу Само от три страни,* тъй като е известно, че Само е бил по род франк, а не славянин, а пък народът, начело на който е стоял, нито е обитавал в Каринтия, нито е бил подвластен на франките; това става ясно от ежегодните набези на
68 винидите в Тюрингия и Бавария, които са били извършвани след това. Спомни си въпросите, които разгледах в том II, глава I, № XIII, от с. 23[167], където се разказва за

* Ханзиций: *Валтинт*, другаде — *Валтунк* и *Валхун*[166].

каринтийците. Ханзиций [пише]: „Някога, именно по времето на император Юстиниан[168], когато крал Теодеберт[169] пренесъл войната отвъд Бавария чак в земите на венетите и създал условия галските епископи да имат възможност да назначават в главния град на Норик[170] — Тибурния[171] епископ, станало онова, за което пише Фредегарий[172], *че част от славянския народ е принадлежала към Франкското кралство*. Но и тези славяни после се отцепили, по свидетелство на същия Фредегарий: „Дервиан, княз на племето на урбите[173], които били от славянския народ и още отдавна били включени във Франкското кралство, преминал заедно с хората си към държавата на Само." Ханзиций в том 2, с. 88*, изобщо не посочва кое все пак е било *племето урбии;* защото *убиите*, германско племе, живеещо при Рейн, жители на Колония Агрипина[180], за които говори Целарий в „Антична география", кн. 2, гл. 13, с. 326, се намират далече от държавата на Само, който е управлявал у винидите, а не при каринтийците. Също и у Регинон[181] към 789 г. се споменават народите *урби,* които Карл Велики покорил едновременно със славяните аботрити и вилзи[182]; но че това име е сбъркано и че вместо *урби* трябва да се чете *сораби*, става ясно от другите аналисти. Поради тази причина и споменатият текст на Фредегарий също трябва да се поправи напълно според Aimoinus, който в кн. 4 на „История на франките", гл. 23, след като раз-
69

*Същият Ханзиций в том 1, с. 96 пише, за хуните и славяните, нахлули в Панония и Норик, така „По това време (около 569 г.) славяните, които станали данъкоплатци на лонгобардите[174], владеели Целейската мера, както се заключава от Павел Дякон[175], кн. 4, гл. 40, който нарича *Целия*[176] *славянски област*, подчинена на дуковете на Фороюлиум." *А после прибавя*: „Славяните обаче били покорени в по-голямата си част от аварите и като техни подвластни, разбира се, били принудени да им предоставят за презимуване жилищата си в Хуния, а ако някога се завързвало сражение, самите те влизали в битката първи като по-недостойни: *ако побеждавали, хуните вървели след тях, за да събират плячката; ако ли пък отстъпвали, бивали подпомагани от хуните;* оттам те са наричани *бифулци* поради това, че сражавайки се, в сблъсъка на битката вървели пред хуните като плътна защита, както пише Фредегарий, който споменава също, че племето от славянския народ *вирбии*[177] е било включено във Франкската държава преди 630 г." Никога не са съществували нито *урбии*, нито *вирбии*; а Деруан, който е бил префект[178] на славянските градове, когато узнал за победата на Само и на славяните виниди, преминал от франките към същите славяни. Дюканж не споменава в своя „Лексикон на средните векове"[179] думата *бифулкус*. Изглежда, думата е образувана или от латинското *бифуркус* [двузъб], или по-скоро — от *бубулкус* [воловар], която на италиански звучи *бифолко*. Защото у хуните славяните са били с най-ниско положение като *бубулци* [воловари] и *рустици* [селяни].

казва, че било отправено пратеничество от Дагоберт при княза на славяните виниди Само и че с него безуспешно било водено сражение, прибая така: „Като се върнали поукрепнали духом поради победата, винидите се устремили към Тюрингия и околните франкски земи така, че дук Деруан, който управлявал славянските градове, които били подчинени на франките до това време, поради безнадеждното положение преминал към другите славяни.“ *И заключава:* „Но, разбира се, това поражение постигнало франките не толкова поради храбростта на винидите, колкото поради малодушието на австразите[183]. Изобщо по времето на Дагоберт водили също такава отбранителна война срещу славяните, каквато водили срещу саксонците по времето на Хлотар“[184]. И така авторът на „История на покръстването на баварците и каринтийците“ греши твърде много[185], когато поставя държавата на Само в Каринтия, понеже Карантания, т. е. Каринтия, отстои на огромно разстояние от областта на славяните виниди, живеещи между Виадрус и Албис. Да чуем Хелмолд[186], който в „Славянска хроника“, гл. 1, пише за славяните виниди така: „И тъй, многобройни са славянските народи, обитаващи по крайбрежието на Балтийско море.“ *А след това:* „Около това море са разположени много народности; а именно; датчаните и шведите[187], които наричаме нормани, владеят северното крайбрежие и всички острови край него. А южното крайбрежие обитават славянските народности, първи от които от изток са русите, после — поляците, на север от които са прусите, а на юг — бохемците, и тези, които се наричат моравци или каринтийци, както и сорабите.“ Рейнекций отбелязва в маргинална бележка [=бележка в полето], че *по-правилните кодекси не съдържат тази частица (или каринтийците);* и правилно, защото Моравия е различна от Каринтия, и моравците — от каринтийците, както е известно на всички. Същият Хелмолд, гл. 2 —за винидите, които той нарича винити и винули [пише]: „И тъй, там където свършва Полония, се стига до преобширната територия на тези славяни, които в старо време са се наричали вандали, а сега се наричат винити или винули. Между тях първи са помераните[188], чиито местоживелища се простират чак до Одора[189]. Одора* пък е найпълноводната река в славянската област и извира от найвисоката планинска местност на моравците, които се намират източно от Бохемия; оттам извира и Албия. Те не

*Одора: старата Виадер или река Виадрус.

отстоят на голямо разстояние една от друга, но протичат по различен път; защото Албия, устремявайки се на запад, в горното си буйно течение протича покрай бохемците и сорабите, в средното си течение разделя славяните от саксонците, а в долното — отделя Хаменбургската[190] от Бременската епархия и като победител се влива в Британския океан. Другата река, т. е. Одора, спускайки се на север, преминава през народите винули, отделяйки померанците от вилзите." Наобходимо е да се изложи и останалото, което се разказва там за различните племена на славяните виниди, живеещи между Албис и Виадрус. Ето държавата на Само — отвъд Дунава, между Албис и Виадрус на север чак до Балтийско море. А *Каринтия,* която авторът нарича Карантания, е разположена отсам Дунава, разделена е от река Драва на две части и някога е била част от Норик; тя има от изток и север Щирия, а от запад и юг — Алпите и Фороюлиенската област. Поради тази причина ни се струва, че известният Ханзиций си противоречи сам, когато в том 1 на „Свещена Германия", с. 102 и сл., за да докаже,че бòите били приели християнската религия още преди св. Родберт, изкарва на бял свят някакви стари документи за светите мъже абат Колумбан, абат Евстасий и епископ Аманд, за които се казва, че са полагали усилия да привлекат към Христовата вяра не само бòите, но и славяните; тогава преминава към направеното от краля на славяните Само, казвайки, че: „Славяните не били управлявани от един отделен човек, а в древни времена живеели в пълна свобода. После обаче, притиснати от хуните, приели за крал Само, който бил франк*, дошъл при тях за търговия. През 622 г. между славяните и аварите избухнала война, чиято причина било непоносимото за славяните иго, с което те били притиснати от хуните. Понеже в тази битка блеснала особено храбростта на Само, славяните го избрали за крал, който в продължение на 35 години (*по-точно 36 години)* управлявал тази държава дейно и щастливо с многобройни поражения за аварите и франките". После, като поставя държавата на славяните в областта над река Аназус[191], продължава, казвайки: „Наистина известно е, че с тази своя победа очевидно славяните са разширили владенията си далеч на север отвъд Норикийските Алпи. Защото е сигурно, че около горните части на реките Аназус

*Следователно не *славянин,* както погрешно е наречен от автора на „Покръстването на баварците и каринтийците". Защото Ханзиций, с. 103, обявява, че Само е *франк,* а както казва на с. 104, той ще да е роден в село Сеногаг[192], намиращо се в Белгия, близо до Брюксел.

и Траун[193] са живеели *славини*, т. е. виниди; че от тях е дошло името на селището Виндиш-Гарстен[194]; и в грамотите на Кремсмюнстерската[195] фондация[196], издадени от Та-
71 силон[197] и Карл Велики, ясно се назовават колонистите *склавини* и десетте поселища на *славяните* под местността, която се нарича *Форст*[198] *при Тотиха и при Сирмиха*[199], *която земя славяните са заселили*, както е казано там, и в *областта Грунцвит, близо до планината Зумерберг*[200]. Пак в грамота — на Людовик Благочестиви[201] от 825 г. — на някой си Патагер се предоставя имение при река Ениса[202], което се нарича Гравесдорф и се намира в земята на словените[203]. Така е там. Оттам, поради *славяните карантани*, онази област носи името *Карантания*, както става ясно особено от старата грамота на Карломан[204] от 878 г., с която на св. Максимилиан[205] и св. Фелицитас, „*чиито мощи*", казва, „*се погрижихме да бъдат положени в новата базилика при Отинга*[206], *дава във владение някои имоти, намиращи се на територията на областите Карантания и Склавиния, именно имението при Требина*[207] *и другите земи, които се простират в западните области, нагоре през река Траун чак до Буох*[208], *на север — между двете езера, които се намират там, и т. н.*". Така в грамотите на Готвицката[209] манастирска фондация се споменава река Тразама[210], че тя извира на запад в Каринтия, като е сигурно, че тази река протича през Щирската марка[211], недалече от Хохенберг[212]. Но за тези неща — толкова." И така, в съседство с река Аназус са живеели и авари, и славяни. А самите документи, които представя Ханзиций, посочват, че нещата, които се разказват за Само и за славяните виниди, не биха могли да се отнасят за славяните каринтийци. Защото славяните виниди, както е казано по-горе, са обитавали отвъд Дунава на север, между реките Албис и Виадрус. А пък славяните каринтийци са живеели отсам Дунава около горните течения на реките Аназус и Труан, според свидетелствата на същия Ханзиций.

VI
Кралете[213] *на славяните виниди били различни от князете*[214] *на каринтийците.*

И така списъкът на кралете, който предават писателите на славянската история от [времето на] *Борут* и неговите приемници *Караст* и *Кетимар*, трябва да се отнесе към *славяните каринтийци*, а не към *винидите*. И, обратно, смятам, че за *славяните виниди* трябва да се приведе друг списък, който същите писатели споменават след *Само*, именно — на кралете *Марот*, или *Маравот*, за когото казват, че е управ-

лявал през 690 г., и на *Сватис*, или *Сватес*, за когото казват, че е управлявал около 720 г. Към тях може да се прибавят: князът на славяните абстрити и на вилзите, т. е. велетабите, *Вицан*, който е бил покорен от Карл Велики през 789 г.; *Тразикон*, княз на аботритите през 798 г., 804 г. и 808 г.; *Милидух*— на славяните сораби — през 806 г.;
72 *Годелайб* — на аботритите — през 808 г.; *Чедраг*, син на Тразикон, и *Славомир* — князе на аботритите през 817 г., 818 г, 821г.;*Люб*,*Мелигаст* и *Чедраг*—на вилзите през 823г.; *Тунглон* —на сорабите през 826 г., изброени според Франкските анали, те по никакъв начин не могат да се отнесат за Каринтия[215]. Връщам се обаче към автора на „История на покръстването на баварците и каринтийците".

VII

След като хуните били прогонени, в Панония се заселват славяните.

А сега смятаме, че трябва да се узнае как хуните са били прогонени оттам *(от Панония)* и как славяните са започнали да я заселват, и как тази част от Панония преминала към Ювавенската епархия.

Прочее, през лето 796 от Рождество Господне император Карл[216] пропъдил граф[217] Ерик* и заедно с него — огромното множество хуни. Без да окажат и най-малка съпротива, те се предали чрез споменатия граф на император Карл. И тъй през същата година Карл изпратил в Хуния сина си Пипин с голяма войска. След като достигнал до тяхното известно селище, което се нарича Ринх[218], където всички първенци също се предали на Пипин, на връщане оттам, по силата на властта си той натоварил Ювавенския епископ Арнон да се грижи до пристигането на баща му император Карл за поучението и за църковната уредба в част от Панония около местността в Долна Пелеса отвъд реката, която се нарича Рапа[219], и също така — до река Драва, а оттам — чак докъдето Драва се влива в Дунав, както и за населението, което било останало от хуните и славяните в тези области. И така, след това**, през 803 г., император Карл навлязъл в Бава-

*Бертинските анали към 796 г.: „А и Фороюлиенският дук Хейрик, като отправил свои хора заедно с изпратения в Панония славянин Вономир, оплячкосал Хринга, тъй като след отминалия продължителен мирен период у аварския народ първенците му били изтощени от гражданската война помежду им." Същото — и аналиста от Мец. А нашият аноним у Ханзиций,том 2, с. 107, го нарича *граф Алрик*.

**Аналистът от Мец. 803 г. След Великден[220], като тръгнал от Акве[221], императорът дошъл до Магонция[222]. . . Те (пратениците на император Никифор[223]) били дошли при императора в Германия по река Зала[224], в селището, което се нарича Залц. . . Императорът пък

рия, а през месец октомври — в Залцбург[227], и като разбрал за споменатата разпоредба на сина си, я утвърдил пълновластно в присъствието на много свои доверени хора, и наредил тя да бъде ненарушима. По подобен начин
73/К след това поел пастирската грижа епископ Арнон*, приемник на Виргилий на Ювавенския престол, като назначил навсякъде презвитери и изпратил дукове и графове в Славония, именно — в земите на каринтийците и на Долна Панония, както преди бил направил Виргилий. Един от тях се наричал Ингон, много скъп на народа и достоен за обич поради своята мъдрост, и владеещ целия си народ така, че ако някому бивала изпратена харта, т. е. писмо, от него, никой не дръзвал да пренебрегне заповедта му. При входа повикал със себе си на масата вярващите си служители, а невярващите, които били в негово подчинение, наредил да останат отвън като кучета, като поставил пред тях хляб и месо, и пълни с вино съдове, та така да се хранят. А пък на служителите си заповядал да пият от позлатени стакани. Тогава го попитали първи оставените отвън, казвайки: „Защо постъпи с нас така?“ А той: „Не сте достойни, след като телата ви не са пречистени, да общувате с възродените със светата вода, а да се храните вън от къщи като кучета.“ От друга страна, се случило, че когато през 798 година именно от Рождество Господне вече споменатият епископ Арнон, връщайки се от Рим, след като бил получил от папа Лъв[228] палиум, стигнал отвъд Падус[229], [там] го посрещнало пратеничество от Карл с негово послание, с нареждане да се отправи лично в земите на славяните, да проучи желанията на този народ и да проповядва там словото Божие. Но понеже не можел да направи това преди да предаде отговора на своето пра-

се отправил към Бавария. . . , а като пристигнал в Регенсбурх[225], след като уредил работите, както му се виждало разумно, изчаквал там пристигането на връщащите се от Панония войски. Когато те се върнали, тръгнал да ги посрещне край Регенесбурх. И още там идващият заедно с тях първенец на Панония Зодан се предал на императора. Също и много славяни и хуни присъствували на срещата и се подчинили на императора заедно с всичко, което притежавали; а след като уредил всички полезни неща, каквито били необходими за онези области, през Алемания[226] и през Вормация и т. н.

*У Ханзиций, т. 2, с. 103, Анонимът прибавя: „После земята, откъдето били прогонени хуните, започнали да обитават народите — както склави, така и байоари, и да се умножават [там]; тогава епископ Арнон, приемник на Виргилий, назначил навсякъде презвитери и изпратил дукове и графове в Склавия, именно — в земите на каринтийците и на Долна Панония, както преди бил правил Виргилий. Един от тях се наричал Ингон, и т. н.“

теничество, той бързо отишъл при императора и му съобщил какво е наредил чрез него милостивият господар папа Лъв. След приключване на мисията му императорът наредил на архиепископ Арнон да отиде в земята на славяните, да огледа цялата област, да се погрижи за църковна служба под ръководството на епископ и да укрепи с проповед народите във вярата и християнството. Както той му наредил, така направил: отивайки там, освещавал църкви, назначавал презвитери, поучавал народа с проповеди, а като се върнал оттам, известил на императора, че би могло да има много голяма полза, ако някой поведе борбата оттам. Тогава по заповед на императора за епископ бил назначен от Ювавенския епископ Арнон Теодорик. Провождайки го в Славония, сам Арнон и граф Герол го предали в ръцете
74 на князете, които поверили на епископа областта на карнтийците и съседните им области западно от река Драна *(Драва)*, чак докъдето Драва се влива в река Дунав, за да управлява пълновластно с проповедта си народа и да го поучава с Евангелското учение да служи Богу, и за да освети построение църкви, да назначи и ръкоположи презвитери и да организира напълно цялата църковна служба във всичките ѝ части така, както изисква каноническият ред, бидейки под властта и в подчинение на Ювавенските управители, както той и постъпвал, докато бил жив. А след деня на оттеглянето на архиепископ Арнон от живота, през 821 година, управлението на Ювавенската епархия поел преблагочестивият учител Адалрам. Между останалите си благочестиви дела, преди да завърши жизненият път на епископ Теодорик, както преди това архиепископ Арнон бил поверил на епископ Теодорик славяните, така и самият той поставил за епископ Отон. Самият Адалрам получил от папа Евгений през година 823 от Рождество Христово палиум и управлявал повереното му папство в продължение на 15 години. А когато, призован по милост свише, бил освободен от тленното си тяло, пастир на споменатия почитаем архиепископски престол станал Луитпрам. Него папа Григорий[230] удостоил с палиум през 836 година. След като извършил неизброими богоугодни дела, той се възнесъл в небесните селения през година 858. Наследил го достопочтеният епископ Адалвин, на когото самият той бил настойник; удостоен от папа Николай с палиум, той блести до днес и напътствува с голяма грижовност повереното му по Божия воля паство. По тяхно време, именно на архиепископите Луитпрам и Адалвин, славянския народ управлявал епископ Освалд, както още от

стари времена са правили вече споменатите епископи, подчинени на Ювавенския епископ. И досега архиепископ Адалвин се старае самият той да управлява в името Господне този народ така, че вече се е прославил на много места в онези области."

VIII

Славяни—князе на Каринтия. Графове на пограничните области. Князете на моравците.

За князете на Каринтия тук трябва да се имат пред вид няколко неща. Нашият Аноним пише, че по времето на Ювавенския архиепископ Арнон начело на славяните каринтийци е стоял княз *Ингон*, като казва: „*Един от тях се наричал Ингон*",

75/К2 именно—един от много князе и графове на Каринтия. След *Ингон* Анонимът споменава следните князе: *Бривицхлууга,* или както се среща в изданията — *Приниxлавуга; Цемика,* или според други — *Цейнциа; Зтоймар* или *Хроймар; Етгар*[231]. Ханцизий, том 2, с. 104: „Кой от тях е бил *Домициан*, остава догадка. Боланд смята, че е *Цейнциа*, т. е. *Цемика*, поради известно сходство в името; на простонароден език, изглежда, *Домициан* е било променено на *Цейнциа*. И така да е, все пак следва да се проучи защо това важно име иначе изобщо не е било употребявано. В „Леодийска[232] история" се натъкнах на едно предположение кога и защо князът е започнал да се нарича Домициан. По това време, именно през 799 г., както е предадено там, на 1-ви юли (или по-скоро през 798 г., през която 1-ви юли се е падал неделя?) в белгийското градче Хуйензис[233] е било извършено с голяма тържественост от Хилделбалд Колонски[234] изнасянето и пренасянето на мощите на починалия епископ св. *Домициан* Тунгренски[235]. Този празник било защото е присъствувал Арнон, било защото се е сдобил с известност като нов, не без основание, изглежда, е станал повод да се даде на княза на каринтийците при кръщението му името на този светец. Оттук може да се установи времето на този княз. След като то е установено, вече става очевидно, че Домициан не е бил никой друг, освен същият Ингон, за когото горе се каза, че след като хуните били победени и прогонени, бил приобщен към вярата в Христа от легатите на Арнон, от когото получил при кръщението си ново име, и бил наредил, за да се утвърди религията у сънародниците му, занапред да се съблюдава онзи обичай при избиране на княз." Този обичай именно същият Ханзиций описва малко по-горе така: „Мегисер в „Хроники на Каринтия" предава. „И днес в полето, близо до селището *Солиум*, където се е намирала старата колония *Флавиум Солвенсе*[236], се вижда каменен

престол, чийто силует се откроява на небето. Там се отвежда новият княз, облечен в селска носия, и той откупва от земеделеца, който има тая родова привилегия, престола за 65 денария[237] и впряг от вол и кобила; при това обещава тържествено, че ще бъде справедлив съдник, също — поклонник и защитник на християнската религия." Лаций в кн. 12 на „Римската държава" прибавя, че е разгледал внимателно онзи камък и докато преценявал древността му, върху задната част на камъка на онзи престол *открил*
76 *надпис на княз Домициан с много старинни букви.* Това същото излага Хофман под *думата Каринтия:* „Казват, че жителите имали привилегията да избират новите си князе, като князът заставал сред разцъфнала поляна в селска носия, а това се правело, защото наскоро били приели християнската вяра." Това обаче не е вярно, защото преди този Ингон (когото наричат и *Домициан*) другите князе на Каринтия, именно *Борут, Караст* и *Кетимар*, са били приели Христовата вяра, както е разказано горе от нашия Аноним. Нещата пък, които се разказват за същия този Ингон, именно—че поканил на масата служителите християни, а направил така, че неверниците да стоят навън като кучета, същото това със замяна на името се среща, че е било направено от княза на Моравия Сватопелек[238] и от св. епископ Методий с княза на Бохемия Боривой. Кой от кого е заимствувал, оставям да прецени читателят.

„И така, след като изброихме Ювавенските епископи *(продължава Анонимът)*, се опитваме да представим на любознателните написаното така, както го намерихме по-правдиво в хрониките на императорите и кралете на франките и баварците. И така, когато император Карл, след като подгонил хуните, поверил епископското достойнство на предстоятеля на Ювавенската църква, именно на архиепископ Арнон и предоставил и на неговите приемници да го заемат и ръководят за вечни времена, в земята, откъдето били прогонени хуните, започнали да се заселват и да се умножават народи като славяните и баварците. Тогава от императора бил назначен за пръв граф на пограничните области Гонтеран[239], за втори —Веренхарий, за трети — Албрик, за четвърти — Готефрид, за пети — Геролд. Но докато междувременно споменатите графове управлявали Източната област, в земите, принадлежащи към вече споменатата епархия, живеели някои князе. Те се подчинили на споменатите графове в служба на императора. Техните имена са: Принихлавуга[240], Цемика, Хроймар, Етгар. А след тях управители на споменатата земя

според едикта на кралете станали баварските херцози Хебривин[241], Албгарий и Пабо. След като нещата били извършени така, защитата на пограничната област поел Ратбод. През този период при Ратбод дошъл Принина*[242],
77 прогонен от княза на моравците Моймир отвъд Дунава. Той веднага го предоставил на нашия господар крал Людовик. И въведен във вярата по негова заповед, Принина бил кръстен в църквата „Св. Мартин", в преди принадлежащата именно към Ювавенската епархия местност, наречена Трейсма**. След това, изпратен при Ратбод, останал известно време с него. Но не много след това***Хецило[243] преминал от вулгаризите *(т. е. от България)* в страната на княз Ратимар[244]. А по това време кралят на баварците Людовик[245] изпратил с голяма войска Ратбод, за да прогони княз Ратимар. Понеже не бил уверен, че може да се защищава, той бил обърнат в бягство заедно със своите хора, които били избегнали смъртта. А споменатият Принина оцелял и преминал със своите река Сава и там, приет от граф Залахон, се помирил с Ратбод. Когато пък отново се появил удобен случай, по ходатайство на доверените на споменатия крал хора, предоставил на Принина като бенефиций[246] земя в Долна Панония около реката, която се казва Сава."****

*У Ханзиций, т. 2, с. 128 и сл. е наречен Privina, Privvina и Privvininus.

**Реката и местността Трейсма тогава са били най-отдалечената граница на Източна Бавария. Защото каквото се е намирало по̀ на изток, се е наричало Панония. Ханзиций, т. 2, с. 125.

***Анонимът у Ханзиций, т. 2, с. 128: „Междувременно между тях избухнал отново старият раздор, поради която Привина, уплашен, избягал в страната Вулгария *(България)* със своите хора и синът му Хоцил[247] — заедно с него. Но не много след това от вулгарите преминал на страната на княз Ратимар. А по това време крал Людовик изпратил с голяма войска Ратбод, за да прогони княз Ратимар и т. н."

****У Ханзиций, т. 2, с. 129, Анонимът [пише]: *„която се казва Сана"*[248]. Там той отбелязва следното: „Ясно е, че отстъпената на Привина земя не е никоя друга, а онази, която днес е част от Долна Щирия, около река Сана, която протича недалече от стените на стария град Целейя[249] и обикновено се нарича Целейско графство[250]. Там при река Пала-селуде[251] е била построена от Привина град или крепост, наречен оттам *Мосбурх*[252], т. е. — разположена в блато между Целейя и Петовиум[253]. А у Анонима при изброяването на съседните области, а и другаде, се споменава Бетовия[254]; понеже всички наименования са предадени както е на тевтонски език, ясно е, че те не трябва да се търсят в оттатъшната част на Панония, нито в Каринтия, както смятат Мегисер и други, а в Долна Панония, там където река Сана се влива в Сава, близо до Целейя."

IX

Князете на моравците Моймир и Привина. Моравците са били подвластни на Ювавенските латинии до времето на Методий.

Ето, по времето на краля на Германия Людовик, който, провъзгласен през 817 г. от баща си император Людовик Благочестиви за крал на Бавария, е живял до 876 г., имаме двама князе на моравците — *Моймир* и *Привина* (Privinna или Privvina). А през тази година от Христа са се случили нещата, които горе са разказани за Моймир и Привина, от които е представено това, което прибавя Анонимът. По-нататък в бележката, поместена след края на книгата му, имаш местата, които били отстъпени на Привина.

„Тогава той *(говори за Привина, владеещ земята около Целейя в Долна Панония)* заживял там и започнал да
78 строи укрепления в една гора и край река Паласеледе и да струпва наоколо народа си, и се разположил много по-нашироко в земята, в която някога архиепископ Адалрам беше осветил църква в своето владение отвъд Дунава, в селището, наречено Нитрава*. А след като било построено споменатото укрепление, първо издигнал църква, която архиепископ Луитпрам, докато упражнявал пълновластно свещеническата си служба в онази област, като отишъл в крепостта, посветил в чест на св. Богородица Мария, именно през 850 г.**. Там присъствували Кецил***, Унцхат, Котемир, Ливтемир, Зеурбенс, Силиц Вулкма, Витемир[255] и *23 други, чиито имена са споменати*. Те видели и чули взаимната любезност между Луитпрам и Принина в деня, когато била осветена църквата, т. е. на 24 януари. Тогава Принина предал своя презвитер, на име Доминик, в служба и под разпореждането на архиепископ Луитпрам, а Луитпрам предоставил на презвитера свобода да отслужва литургията в неговата епархия, като му поверил грижата за

*В ръкописите е *Нитрава,* а не *Нитерво,* както е у Фрехер. Нитрава е била столицата на княз Привина, където Ювавенският архиепископ Адалрам е осветил базиликата „Св. Богородица". Ханзиций, т.2, с. 124 [пише]: *„Че това е станало през 288 г., установихме по релацията[256] на Патавийските[257] епископи по времето на Уролф."* Той пише това. Обаче от грамотата на папа Евгений II, издадена през 824 г., е известно, че през тази година *Алевин* е бил *Нитравски* епископ в Моравия. Следователно *Нитравия* е била епископското седалище отвъд Дунава. Прибавя [към това], че владението на Привина е било в Долна Панония отсам Дунава, около град Целейя. Следователно Нитрава на Привина е различна от епископското седалище Нитрава, т. е. Нитрия, разположена отвъд Дунава.

***Именно през DCCCL [850] г.* Ханзиций, в т. 2, с. 129, посочва, че трябва да се чете *през DCCCXL [840] г., както ще стане ясно от нещата, които следват.*

****Там присъствували Хецил. . .* Ханзиций, с. 129, пояснява: *(синът на Привина)*.

църквата и за народа, както изисква свещеническият дълг.
Като се връщал оттам заедно с Хецил*, архиепископът
осветил църквата на презвитер Зандрат, на която Хецил,
в присъствието на споменатите мъже, дал земя и гора, и
79 ливади, и очертал границата около територията. Тогава**
и на църквата на презвитер Еремберт, която споменатият
архиепископ осветил, Хецил дал земи, доколкото са имали
там Енгелдих и двамата му сина и презвитер Еренберт,
и очертал границите на имотите на споменатите мъже. И
така, след като изминали почти две или три години (т. е.
около 843 г.), осветил в Залапургис***църква в чест на св.
Руперт, която заедно с всичко горепосочено Принина отдал на Бога, на св. Петър и на св. Рудперт, за да я имат
Божиите мъже от Залцпург с право на ползуване за вечни
времена. А след това, по молба на Привина, архиепископ
Луитпрам изпратил от Залцпург майстори, строители и
зографи, и резбари, и дърводелци, за да построят близо
до****града наПринина достолепна църква, която там Луитпрам наредил да се построи, и постановил да се съблюдава там църковната уредба; в тази църква почива, наскоро
погребан, Адриан*****. В този град се намира и църквата,
посветена на св. Йоан Кръстител[260], а извън града —в Дудлепи[261], в Узнтис, в Бузивиха******, в Бетовия, в Степиреперх,
Линдолуес-Кирхен, в Ризи, в Виейдбиерес-Кирхен, в Изангримес-Кирхен, в Б.[262] — Кирхен, във В.-Базилика,
са осветени по времето на Луитпрам църкви, а и в Отахерс-Кирхен и в Палпрумес-Кирхен, и на други места, където са
пожелалиПривина*******(т.е. Пруно) и неговият народ[263].

* _Хецил._ Този е същият, който горе е _Хецило_, именно синът на княз Привина, както отбелязах по-горе по анонима у Ханзиций. Той пък е живял до 865 г., както се разказва в тази „История". Ханзиций, т. 2, с. 129: _„Заедно с него — Хецил (с когото, изглежда, баща му Привина си е поделил областта)."_

**В ръкописа у Фрехер следващите неща липсват; четат се обаче в ръкописа у Ханзиций, т. 2, с. 130.

***Ханзиций, т. 2, с. 130: „За какво, моля, е църквата „Св. Рудберт" в Залапургис, а особено нова и различна от онази, която е построил и осветил св. Вергилий? За да повярвам, че селището Забургис е различно от Залцбург. Защото Анонимът нарича град Залцбург[258] винаги Залцбурх, а не Залабургис. Защо?Защото владението на Привина не се е простирало до Горна Панония, в която се е намирал между Драва и Дунав град Залцбург"[259].

****Ханзиций: _за да построят вътре в._

*****_Свети мъченик Хадриан_, Ханзиций: „Не е сигурно дали е положен от Привина, или от сина му Хецило."

******_Бузиница. Кейзи Беатус-Кирхен_[264]. _Палдмюнстер-Кирхен_. Ханзиций.

*******Същият, който дотук се нарича _Принина_, после е наречен _Привина_ и _Пруно_.

Всички те са построени по времето на Привина и са осветени от Ювавенските предстоятели. И така, достигнало до знанието на преблагочестивия крал Людовик*, че Привина бил благосклонен към службата на Бога и към служителите му, и след като се съветвал многократно с някои от своите доверени хора, му отстъпил в пълна собственост
80 това, което по-рано имал като бенефиций, с изключение на онези имоти, които очевидно се отнасят към епископството на Ювавенската църква — именно към [църквите на] княза на апостолите св. Петър и [на] преблажения Рудберт, където почиват тленните му останки, на което, както се знае, по това време начело стои като ръководител достопочтеният архиепископ Луитпрам. По тази причина господин сеньорът[267], нашият крал, определи точно имотите, които тогава били отдадени лично от него по тези места и които можело занапред да се увеличават още повече с Божия милост, за да могат без човешки възражения и съдебни потвърждения да се прикрепят за вечни времена към местата на споменатите светци. Присъствували следните: архиепископ Луитпрам, епископ Ерхенберт, епископ Ерхенфрид, епископ Хартуиг, Карломан, Людовик, Ернст**, Рапот, Веренхер, Пабо, Фрител, Тахов, Диктерих, Ванинх, Геролт, Ливетолт, Дитер, Волфреги, Ихи, Егилолф, Пуобо, Аделбрехт, Мегингох. Също Адлпрат, Удалрих, Перенгер, Манголт. Това е било обявено в Регенспурх*** през 848 г., индикт XI, на 12 октомври. Наистина, докато живял този крал Людовик, не намалил църковните имоти, нито отнел нещо от властта на споменатия престол, а насърчаван от архиепископа, се стараел, колкото можел, да се увеличава това, което служело първоначално за увеличаването на божиите служители там. След смъртта на презвитер Доминик там *(при Привина)* бил изпратен заедно с дякон и духовници Зуварнагел, презви-

*През 846 г. в Моравия и Панония избухнали внезапни вълнения, които след смъртта на княз Моймир довели до отцепване. Крал Людовик задушил пожара в зародиш, подчинил (по свидетелство на Ламберт) Панония, поставил за княз на моравците Растиций[265]; по време на тези събития изпъкнала верността на Привина към краля, от когото той получил с бреве[266] награда. Ханзиций, т. 2, с. 130.

**Фризингенският епископ Ерхенберт, Ратисбонският епископ Ерхенфрид, Патавийският епископ Хартувик, синовете на краля — Карломан и Людовик, началникът на войската Ернст.

****Ратиспона*. Ако е било през 848 г., на 12 октомври, индиктът е XII. Ако индиктът е XI, годината е била 847 от Христа, защото индикт XI е започнал от 1 септември 847 г., а индикт XII — от 1 септември 848 г.

тер и прославен учител. След него пък Луитпрам отправил Алтфрид, презвитер и магистър на тази наука[268]. Него приемникът на Луитпрам Адалвин назначил там за архипрезвитер[269], като му поверил ключовете на църквата и грижата за целия народ, която след онзи трябвало да поеме той. Когато и той починал, за архипрезвитер бил назначен Рихапалд*. Той останал там дълго време, изпълнявайки службата си пълновластно, както му бил наредил неговият архиепископ, дотогава, докато някакъв грък, на име Ме-
81/L тодий, след като изнамерил наскоро славянските букви, превеждайки мъдро от латински език Римската доктрина и необходимите латински книги [на славянски език], станал причина да се изоставят от целия народ на страната литургиите, Евангелията и църковната служба на онези, които ги отслужвали на латински. Не можейки да понесе това, той [Рихапалд] се върнал в Ювавенската епархия. И така през 865 г. достопочтеният Ювавенски архиепископ Аделвин отслужил Рождество Христово в крепостта на Хецило**, наречена по-късно Мозебурх, която той бил наследил след смъртта на баща си Привина, когото моравците убили; и на онзи ден отслужил там църковна служба. А на следващия ден посветил църква в чест на св. първомъченик Стефан[270] във владението на Витеймар. А пък на 1 януари осветил в Оркаб църква в чест на св. Архангел Михаил в имението на Хецило. Пак през същата година, на 13 януари, посветил във Верде[271] църква в чест на св. апостол Павел. И на 14 януари същата година посветил в Спихун църква в чест на св. дева Маргарита[272] и т. н. В Тремберх осветил църква в чест на св. Лаврентий[273]. Във Фискере[274] осветил през същата година църква. И на всяка една църква поставил собствен презвитер. А по-късно, като отишъл отново в онази страна, за да извърши конфирмация и да проповядва, се случило, че отишъл в онова селище, наречено Цела[275], собственост на Унзаторис. Там трябвало да освети построената църква, която посветил в чест на князя на апостолите св. Петър и назначил там собствен свещеник; църквата на Страдах посветил в чест на св. Стефан. А във Верде посветената в чест на князя на апостолите св. Петър църква процъфтява. После пък осветил три църкви: една в Квартинаха[276] — в чест на св. Йоан Евангелист[277], втората — в Михилихес-Кирхен, третата — в Аб-

*Думите: *Когато и той починал, за архипрезвитер бил назначен Рихпалд*, липсват в екземпляра на Фрехер, както и следните: *Не можейки да понесе това, той се върнал в Ювавенската епархия.*
**Фрехер: *на Хебрило*, по-неправилно.

ланха, на които назначил собствени свещеници. От времето прочее, откогато с едикт и разпореждане на император Карл народът на Източна Панония започнал да се управлява от Ювавенските предстоятели, досега са изминали 75 години, като никой епископ, дошъл от другаде, не е имал църковна власт в пограничните области, освен Залцбургските духовни управители, нито презвитер, дошъл
82 отдругаде, се е осмелявал да служи там своята служба повече от три месеца, преди да е представил на епископа отпусно писмо[278]. Това, разбира се, било съблюдавано там дотогава, докато се появило новото учение на Методий Философ"[279].

X

Авторът на разказа за покръстването на баварците и каринтийците е писал през 871 г.

Дотук — старият кодекс от Анонимния автор, за когото Маркард Фрехер свидетелствува, че бил писал *този фрагмент за учредяването на Ювавенската, т. е. Залцбургската църква и епархия, около лето Господне 858*. Но с голямо извинение към тъй учения мъж, той страшно се мами. Защото от думите на самия автор се стига до заключението, че *този фрагмент е писан не през 858 г., а през 871 г.*, тъй като на с. 120 се съдържа следното: „През 865 г. прочее, достопочтеният архиепископ Аделвин отслужил Рождество Христово. . .", *а малко по-нататък:* „И на 14 януари същата година посветил в Спихун църква в чест на св. дева Маргарита." *Най-после — в края:* „От времето прочее, откогато с едикт и разпореждане на господаря император Карл народът на Източна Панония започнал да се управлява от Ювавенските предстоятели, досега са изминали 75 години. . ." Но народът на Източна Панония е започнал да се управлява от Ювавенските епископи от 796 г. след Хр.*, както е казано горе в същия фрагмент, с. 17, така: „А сега смятаме, че трябва да се узнае как хуните са били прогонени оттам и как славяните са започнали да я заселват, и как тази част от Панония преминала към Ювавенската епархия. Прочее, през лето 796 от Рождество Господне император Карл решил да пропъди граф Ерик и заедно с него огромното множество хуни." И т. н. И така, ако към 796 г., през която Карл Велики е подчинил на Ювавенските епи-

*Ханзиций в т. 2 на „Свещена Германия" стига до заключението, че авторът е писал през 872 г.: „Защото Карл Велики" (казва) „през 798 г. поверил грижата за поучението на хуните на завръщащия се от Рим архиепископ Арнон посредством пратениците, изпратени да го посрещнат". Но ако към 798 г. се прибавят 75 години, става 873 г., а не 872 г.

скопи народа на Източна Панония, прибавим 75 години, до времето, когато Анонимът е създал своя фрагмент, съвсем ясно достигаме до заключението, че той е бил написан от него през 871 г. след Христа, а не през 858 г. Следователно Колий, който в „История на религиозните славянски книги“, с. 77, бел 14, казва, че този фрагмент е бил написан през 878 г., греши. Именно, за да докаже, че създаването на славянската азбука се дължи не на Иероним[280],
83/12 а на Кирил, освен свидетелството на папа Йоан VIII, прибавя: „сравни целия първи лист на известния Фрисхий [Фриш], който излага историята на славянския език. Тук може да се прибави свидетелството на онзи стар автор, издаден от Фрехер, който е писал през 878 г. след Хр. След като разказва, че Адалвин назначил за архипрезвитер на Източна Панония Рихбалд, той пише следното: „Той останал там дълго време, изпълнявайки службата си пълновластно, както му бил наредил неговият архиепископ, дотогава, докато някакъв грък, на име Методий, след като изнамерил наскоро латинските (*мисля, че трябва да е написано славянските*) букви, добавайки (*може би, превеждайки*)[281] мъдро от латински език Римската доктрина и необходимите латински книги, станал причина да се изоставят и т. н.“ *Същият Колий, с. 109:* „С тези думи от стария документ за покръстването на бохемците и каринтийците, писан, както вече посочихме горе, на с. 77, около 878 г. и публикуван в началото на съчинението [свода] на Фрехер за бохемската история, авторът съобщава, че Методий (без да изключва Кирил) е създател и основоположник на ясните слова на използувания местен език, със следните думи: „*дотогава, докато някакъв грък,* на име Методий, след като изнамерил наскоро славянските букви, превеждайки мъдро от латински език Римската доктрина и необходимите латински думи, станал причина да се изоставят от целия народ на страната литургиите, Евангелията и църковната служба на онези, които ги отслужвали на латински език“.“ *На същото място* [*Колий*] *продължава:* „Там с думите *и превеждайки мъдро необходимите латински думи*“ писателят иска да отбележи, че Методий, понеже не бил необразован и човек с обикновени способности, а проницателен философ с чувствителен усет, е осъждал като смешна и неблагоразумна употребата такава, каквато е била практикувана, на латинския език, който е бил всеобщоупотребяван, и поради това е наречен тук с варваризма „необходим“.“ Обаче, първо, именно вместо *необходимите латински думи*[282], несъмнено трябва да се чете „*книги*“[283], както отбелязва и самият Колий в бел.

А на с. 110 според Ламний[284] в „Църковна история на Унгария“, с. 14. Второ, авторът на този фрагмент, укорявайки, а не хвалейки Методий, говори иронично, когато казва, *„превеждайки мъдро необходимите латински книги“*, т. е. той подценява създаването на славянската азбука.

XI

В какъв смисъл е казано, че хуните били прогонени от Панония от Карл Велики? Без съмнение — че били покорени, а не унищожени.

Сега, за да се разбере това, което току-що беше цитирано от Анонима, би било добре да се прибави малък коментар. И първо, именно, каквото е казано за *баварците* и *славяните,* обитаващи онази земя, откъдето хуните били изтласкани по времето на Карл Велики от Форойлиенския граф Хенрих и краля на Италия Пипин, това е разказано от аналиста от Мец
84 към 803 г. така: „А пък, като се отправил към Бавария, императорът се занимавал с лов на биволи и на други диви животни из гората Хиркан*[285]. А като пристигнал оттам в Регенесбурх**, след като уредил работите, както му се виждало разумно, изчаквал там пристигането на връщащите се от Панония войски. Когато те се върнали, тръгнал да ги пресрещне край Регенесбург. И още там идващият заедно с тях първенец на Панония Зодан се предал на императора. Също и много славяни и хуни присъствували на срещата и се подчинили на императора, заедно с всичко, което притежавали.“ *Хилденсхаймският летописец към 803 г.* [*пише*]: „Императорът пък отива в Бавария. Там пристига пратеничество на аварите. Те подчиняват цялата територия на държавата си под властта на император Карл.“ Не става дума само за аварите, т. е. хуните, а и за другите славяни, обитаващи между Драва и Дунав и между Драва и Сава. През месец октомври на същата 803 г. Карл дошъл в Залцбург и потвърдил предоставените на времето от сина му Пипин права на Залцбургския архиепископ Арнон, т.е. грижата за поучението на хуните, която след побеждаването на този народ през 796 г. Пипин бил поверил на същия Арнон, *„до пристигането на баща му Карл“*. Следователно хуните не са били унищожени от Карл Велики, а са били подчинени на Франкската държава, както става ясно от списъка на техните крале, който стига до Тутунд.

* *Херциний*[286].
** *Ратиспона.*

XII
Ювавенски архиепископи и моравски епископи. Тутунд—княз на хуните, и Моймир—княз на Моравия. Князете на пограничните области и на Каринтия.

Ювавенски епископи, по времето на които славяните карнитийци и моравците са имали епископи, са следните. I. *Арнон*, наследил *Виргилий* (от началото — през 685 г. — шести поред Ювавенски епископ), починал на 24 януари 821 г. Той ръкоположил за първи епископ у славяните *Теодорик*, поверявайки му областта на каринтийците и на техните съседи западно от река Драва, дотам, където Драва се влива в Дунава, за да напътствува с проповедта си този народ, да освещава църкви, да назначава презвитери и да изпълнява цялата църковна служба, бидейки подчинен на Ювавенските епископи. II. *Адалрам*, приемник на Арнон, заемал този сан от 821 г. до 836 г., през която на 4 януари по-
85 чинал. Между останалите си благодетелни дела, преди да завърши земния си път, епископ Теодорик, както преди него архиепископ Арнон, бил изпратил за епископ при славяните Теодорик, така и той им поставил за епископ *Отон*. III. *Луитпрам* заемал този сан след Адалрам от 836 г. до 859 г., през която починал на 30 септември. Преди смъртта си Отон назначил за епископ на славяните *Освалд*. IV. *Адалвин*, т. е. Адалбин, избран след 1 октомври 859 г., починал на 21 април 872 г., а според други — 873 г. По времето на Адалвин, както и на предшественика му Луитпрам, славянския народ управлявал епископ Освалд, така както още в старо време били правели вече споменатите епископи Теодорик и Отон, подчинени на Ювавенските епископи. „По сведение на Христофор Йордан (казва Ханзиций в том 2, с. 113), съществуват две писма, изпратени от първосвещеника[287] до този Освалд. В първото той нарежда да бъде върнат в числото на миряните един свещеник, който воювал с бедността и станал убиец на някакъв езичник. В другото заповядва друг един да бъде лишен от свещенически сан, понеже заедно с някакъв нечестив дякон се забавлявал с игра, в която с взаимно противодействуващо усилие вдигали и поваляли телата си, та се случило, че пострадал и вратът му. В ръкописния Цезарейски кодекс се разглежда малкото съчинение *„За произхода на баварците" от автора Бернард, монах в Кремсмюнстер*[288] *по времето на Фридерик*. Там пише следното: *„След Отон, по времето на архиепископите Луитпрам и Ателвин, епископ бил Хосбалд. До този Освалд папа Николай написал два канона, които се намират в сбирката с декретите"*. „Същият Ханзиций, том 2, с. 134 казва, че по времето на Ювавенския архиепископ Адалвин няма спо-

менати епископи на славяните, т. е. на каринтийците, поради постоянните им раздори с архиепископите. Поради това, както казва Анонимът, Адалвин залегнал сам да управлява този народ. „Защото в житието на Залцбургския архиепископ св. Гебехард, който е основал през 1072 г. Гуркската[289] епархия, е отбелязана причината, която накарала Гебехард да основе тази епархия. Помогнал (казва) за това учредяване един ръкопис със стари бележки. Той именно бил открит в Залцбургското книгохранилище и в него било намерено кои епископи по времето на кои Залцбургски архиепископи са се редували в църквата и са действували в гореспоменатата област *(именно Каринтия)*. Наистина, блаженият епископ Виргилий, осми след блажения Рудберт, при удобни случаи обръщал във вярата в Христа по времето на дука на Бавария Тасилон каринтийския народ и поставил за епископ там споменатия Модест, в селището, наречено Гибурния *(т. е. Тибурния)*. Чрез неговото и на неговите приемници усърдие, същият славянски народ се отвърнал от обредите на идолопоклонничеството. Също и от първоепископа Арнон начело на каринтийците бил поставен епископ Отон.“ (Невярно, от Арнон — Теодорик, а от Адалрам — епископ Отон). От третия архиепископ Луитпрам бил поставен начело епископ Освалд. После прибавя причината, поради която след това липсват [епископи]. „В същата книжка са открити многобройни случаи на неразбирателство между архиепископите и подепископите им, поради които причини заключаваме и смятаме, че тогава се е нарушила приемствеността и след смъртта на едните, на тяхно място не са били назначени други. И защото не са имали такава опора, именно епископски престол, клир и народ, в определените им граници на епархията, както навсякъде другаде, било подновено и утвърдено гореспоменатото възстановяване.“ Че тези епископи са били именно регионарни, посочва същият Ханзиций, том 2, с. 7, казвайки: „А пък след като епархията у славяните и панонците била разширена от Арнон, освен вече казаните епископи *(Ратисбонският, Фризингският, Патавийският и Сабионският)*[290] за народите на тези земи бил назначен за областен епископ първо Теодорик, после — Отон, след това — Освалд. Но поради противоречията, които възникнали между тях и митрополитите, вместо епископ бил избран допълнително архипрезвитер. Той пък веднага след това — тъй като моравският архиепископ Методий имал по-голяма поддръжка в Панония благодарение на славянския език — пренебрегнат,

напуснал полесражението и се завърнал в Залцбург. Прочее, преди всичко причината, поради която е било отнето правото на Ювавенските архиепископи да избират епископите в Моравия и Панония, трябва да се търси у славяните моравци, които поискали и получили от Апостолическия престол предстоятели[291] на свой език. А това е за епископите латинци на славяните."

И тъй, Тутунд, княз на Хуния, и Моймир, княз на Моравия, до които пише папа Евгений, са получили от папа Евгений II от 825 г. за собствен тълкувател на Божия за-
87 кон и настойник за светите тайнства *Уролф*, със сан *Лавреакски архиепископ*, който учредил четири [епископски] престола, именно Фавианския, Ветварския, още Нитравския и Спеку-Юлиенския[292], и откъснал Панония и Моравия от властта на Ювавнум. В Долна Панония обаче, където управлявали Привина и неговият син Хецило, ювавенските, т. е. Залцбургските, архиепископи, както Адалрам, така и Лунтпрам и Адалвин, продължавали да упражняват църковната юрисдикция чрез изпратени от тях презвитери чак до 871 г., когато *Методий, след като изнамерил наскоро славянските букви*", превеждайки мъдро от латински език Римската доктрина и необходимите латински книги [на славянски език], станал причина да се изоставят от целия народ на страната литургиите, Евангелията и църковната служба на онези, които ги отслужвали на латински. Понеже не можал да понесе това, архипрезвитер Рихпалд се върнал в Ювавенската епархия. За приемниците на Привина и Моймир ще стане дума по-долу.

А това, което е добавено у цитирания автор на разказа *за „Покръстването на баварците и каринтийците" за графовете на пограничните области на Панония* и *за князете на славяните*, това, с една дума, трябва да е станало след 803 г., когато (както преди малко казах) император Карл, като отишъл в Бавария, уредил там управлението на държавата, очертал границите и устроил останалите полезни неща, които били необходими за онези области, както е описал хронографът от Мец. Впрочем, за първи *граф на пограничните области* е бил поставен от Карл Велики след 803 година *Гонтерам*, а за първи княз на Карантания след Валтхунон по времето на същия Карл — *Привицлавуга*. През същата 803 г., както изглежда, са били поставени за втори и трети граф *Веренхарий* и *Албрик*, а за четвърти — *Готефрид*. Също така се споменава за съдия Албрик в решението от 804 г.: „Дело за държавната хазна в Епининга[293] от 13 януари, 4-та година от управле-

нието на нашия господар Карл като император, 36-а — от управлението му като крал на Франкия и 30-а — от управлението му като крал на Италия, индикт XII. Там присъствуваха *първосвещеник Арнон заедно с граф Ерхамбалд и съдиите Отперхт и Албрик*", у Ханзиций, том 2, с. 117. За *Веренхарий* и *Готефрид* — в решението от 806 г.: „за императорската хазна в Отинга,където присъствуваха, *изпратени* от господаря император Карл Велики, архиепископ Арн, епископ Адалвин и графовете Аудулф, Веринхарий и Готефред. Дело от 15 декември, година 6-а от „императорството на господаря Карл", у същия Ханзиций,
88 с. 119. Към 811 г. — *за граф Херолд*, както е казано погоре: „*Архиепископ Арнон и граф Геролд*, като изпроводили епископ Теодорик в Славиния, му поверили страната на каринтийците и съседните им области западно от реката чак дотам, където Драва се влива в Дунава." Именно, след като през същата 811 г. император Карл прекратил възникналия между Ювавенските и Аквилейските[294] епископи спор с решение, изложено в грамотата* от 16 май[295], през 11-ата година от императорството му, 42-рата от управлението му като крал на Франкия и 37-мата — на Италия, индикт IV, като граница на двете епархии станала река Драва. Същият Геролд се споменава в документа, издаден на 26 ноември, индикт V, през 12-ата година от императорството на Карл, 44-ата от кралуването му, т. е. 812 г. след Хр., у Ханзиций, с. 121. Следователно този е различен от онзи Геролд, който, докато бил (според Регинон) *управител на Бавария* през 799 г., *бил убит* в завързалото се с аварите сражение. След Геролд управлението на пограничните области е получил през 828 г. *Ратбод*. След Привиццлавга пък князе на Карантия са били Цемицица, Моймир и Етгар. Ханзиций, том 2, с. 128 — за Залцбургския архиепископ Луитпрам: „Най-просторните провинции, които лежали на грижата на *Залцбургските пастири*, и при това в основната си част — диви и пусти, посетил лично; а извършил това по време на мир и под закрилата на управителите, които вече повече на брой, отколкото преди, управлявали тези области. Защото, тъй като някога имало един пазител на границите им, когото наричали Фороюлиенски граф или маркграф[296], се забелязало, че при опасност един човек не бил достатъчен за управлението на толкова големи провиниции. Защото той е трябвало да се грижи освен за Фороюлиенското графство, още и за Карин-

*Издава я Ханзиций в т. 2 на „Свещена Германия", с. 120.

тийското и Карниолското херцогство, също и за Долна Панония (така по това време са наричали областта, разположена между реките Сава и Драва), освен това за Истрия[297] и за Либурния[298], заедно с голяма част от Средиземна Далмация. После пък, когато през 827 г. българите нахлули в Панония и я опустошили безнаказано, понеже се сметнало, че това се е случило поради нехайството на Фороюлиенския управител Балдрик, след като той бил понижен в длъжност, *марката била разделена на четири графства*, както съобщават Франкските анали. А начело на каринтийците, които вече нямали местни князе (след *Привицлавуга, Цемика, Этоймар* и *Етгар*), бил поставен франкът
89/М *Хебрвин*[299], след когото тази провинция управлявал *Албигарий*, а после — *Пабо*. Долна Панония получила за управител граф *Залахон*. Имената на другите двама от тези четирима графа не са споменати, но очевидно единият от тях е получил Фороюлиум с Истрия, а другият — областта Карниола, заедно с Либурния. Този начин на управление е продължил до 861 г., когато, според Фулденското[300] свидетелство, Карломан[301] *прогонил херцозите на Панонийската и Каринтийската граница и учредил марка със свои служители*; наистина и „Залцбургската хроника" съобщава, че през 861 г. „*Пабо прогонен от Каринтия от Карломан, се установил в Залцбург*". Досега прочее каринтийските князе са проследени от Борут нататък. Това, което не се научава от коментарите на по-новите автори, все пак може да се узнае от златния и толкова пъти цитиран малък труд „За покръстването на каринтийците". Защото, след като е изброил каринтийските князе до *Етгар*, веднага след това прибавя: „*А пък след тези князе, управители на споменатата земя станали баварците Хебрвин, Албгарий и Пабо. След като нещата били извършени така* (именно през 828 г.), *защитата на пограничната област поел Ратбод*" (именно на Дунавската, която последен управлявал Херолд). Графът на тази граница, т. е. на пограничната област, управлявал Панония над Драва (която тогава се е наричала Горна Панония)."

XIII

Кралят на Далмация и Хърватско Ратимир.

А кой е бил онзи княз *Ратимир*, срещу когото е казано, че графът на Дунавската граница *Ратбод* е повел по заповед на краля на Германия Людовик войска, е лесно да се разбере от хода на събитията: именно, това е бил кралят на Отвъдалпийска Далмация и Хърватско, който бил сключил, както изглежда, съюз с българите. Поради тази причина, когато Нитренският мо-

равски княз Привина бил прогонен заедно със сина си Хецило от другия моравски княз Моймир, той избягал, първо, при Ратбод, а после от България отишъл в страната на същия княз Ратимир. А когато крал Людовик заповядал на Ратбод да настъпи с голяма войска, за да пропъди княз Ратимир, тай като той подпомагал българите, след като Ратимир избягал, Привина оцелял, тъй като той бил във вражда с Моймир, а не с крал Людовик, и след като преминал със своите хора Сава, бил приет от графа на Долна Панония Залахон и се помирил с Ратбод. „Натъквам
90 се (казва Ханзиций, том 1, с. 128), че у повечето писатели този Ратимир е наречен княз на българите[302]. Обаче от думите на Анонима (който документ само е достатъчен по този въпрос) е известно, че той е бил княз не на българите, а на някакъв друг народ, защото той казва „*от вулгарите*", т. е., че след като напуснал българите, е отишъл в страната на княз Ратимир." Дотук е вярно, както смятам. От нещата обаче, които следват, една част смятам за верни, що се отнася за краля на Далмация и Хърватско Ратимир; друга част обаче не мога да призная, понеже Привина е обявен за виновник за войната между Ратбод и Ратимир и защото кралят на Далмация е наречен *Тирпимир*. Защото Ханзиций продължава така: „Предполагам, че този Ратимир е един и същ с онзи, когото Йоан Луций, кн. 2 „За царство Далмация и Хърватско" нарича „*хърватския княз Тирпимир*", чиято грамота, която е поместена пак там, глава 2, за митрополията Салона[303], издадена „*в Биакус, по време на управлението на преблагочестивия крал на франките Лотарий*[304] *в Италия, индикт XV*", т. е. през 838 г. Че Привина е преминал при този Тирпимир, ни убеждава и неговото съседство с българите, и местоположението на областта отвъд река Сава, което разположение същият Аноним току-що посочи. А Луций разказва, че хърватите замислили бунт срещу разделената на четири графства и поради това отслабена марка, и започнали да отхвърлят игото. Намесил се като виновник и Привина: за да се разправи с него, крал Людовик бил заповядал да вдигне оръжие „*срещу неговия покровител Ратимир*". *Между тях изизбухнала* старата вражда, за която пише Анонимът, *поради която Привина, уплашен*, е избягал от владението на Ратбод в страната България заедно със своите хора и със сина си Хецило, а не много след това отишъл от България във владенията на Ратимир." Тази отдавнашна вражда, казвам, е съществувала не между самия Привина и Ратбод, както смята Ханзиций, който нарича поради това Привина виновник за тази война между Ратбод и Ратимир, за-

щото приел и дал убежище на Привина, а тя е започнала между Ратбод, т. е. франките, и Моймир, т. е. моравците. Следователно, уплашен от тази вражда, Привина (като моравец, макар и прогонен от Моймир) е избягал първо в България, а после — във владенията на Ратимир. Защото, след като Ратимир, разбит от франките, бил обърнат в бягство, Привина не би оцелял, нито, след като преминал Сава, би бил приет от Залахон, ако Людовик е бил заповядал да се започне война, за да се разправи с него. И така,
91/M2 защо е казано, че той е бил помирен с Ратбод от Залахон? Именно защото Ратбод е понесъл тежко, че Привина е отишъл при българите и при Ратимир, врагове на франките.

XIV

Хронологията на кралете на Далмация и Хърватско, на които са съставили списък Дуклянският презвитер, Марулич, Орбини и Дюканж, е предадена неправилно.

В списъка* на кралете на Далмация и Хърватско както у Дуклянския презвитер, така и у Марко Марулич, под № 5 се явява именно *Ратимир*, т. е. *Ратомир*, син на Владин. Именно — след *Строил*, т. е. *Остроил; Сенулад*, т. е. *Севиолад; Селимир* и *Владин*. За този *Ратомир* Дуклянският презвитер [разказва] следното: „Междувременно се поминал Владин[305] и вместо него управлявал синът му Ратомир, който от детинство се проявил като враг на името християнин и започнал извънмерно да преследва християните, и поискал да изличи от лицето на земята и от своето царство името им. И много техни градове и села разрушил, а други, като ги поробил, пощадил. А християните, като видели, че са подхвърлени на голямо изпитание и гонение, се събрали и започнали да строят с все сили по планински върхове и в защитени места укрепления и постройки, та така да се спасят от ръцете им, докато Бог ги навести и избави."

Същото това за Ратомир може да се прочете от славянския ръкопис у Марулич със следните думи: „*Но особено страшен бил за тези, които живеели по Далматинското крайбрежие.*" И прибавя: „*не ги* (именно християнското население) *измамила надеждата; макар че изходът до-*

*Дюканж в „Далматински, славянски и т. н. фамилии"[306]. Изд. Париж, с. 273 и сл. изброява първите, както казва, крале и князе на Далмация и Сърбия така: „1. Свелад. 2. Остроил, т. е. Остроивой, или Одрил. 3. Севлад, т. е. Севудилав. 4. Селимир. 5. Владав, т.е. Владин. 6. Ратимир. 7. 8. 9. 10. Светимир, по времето на когото (казва) живеел Константин Философ. 11. Будимир, който, въведен в Христовата вяра от същия Константин и от Методий, бил наречен Светопелех, т. е. Свето момче[307], т. е. Светополис." Вж. бележката на Анселм Бандурий към книгата на Багренородни „За управлението на държавата", Парижкото издание, с. 95, Венецианското издание, с. 51, и Фарлат, „Свещеният Илирик", т. 2, с. 236.

шъл чак при петия им крал". Именно, този *Ратомир*, когато поел през 583 г. след Хр. (според изчислението на Фарлат*) властта в областта Превалитана[308], след като баща му Владин бил избавен от людските дела, повел срещу християнската вяра безжалостна война и разпростирайки я надлъж и нашир заедно с границите на владенията си, завладял съседните си на запад градове, които император Маврикий[309] бил оставил без гарнизони. А понеже той умрял през 590 г. без [да остави] деца, четирима анонимни
92 тирани**, негови приемници, продължили започнатото от него срещу християните гонение, от 591 чак до 639 или 640 г., през която година казват, че е умрял последният от четиримата тирани, които заемали властта в провинция Превалитана. След неговата смърт (казва Фарлат) било прекратено родословието на кралете от клона на Остроил. Заместил го друг кралски род от кралете на Стара, т. е. Бяла Сърбия[310], които управлявали отвъд Дунава до западната част на Полония[311]. Първи от тях бил князът на сърбите, който, за да получи нивя и местоживелища, се покорил на Ираклий[312]. Него Дуклянецът нарича *Званимир*, Марулич — *Сатимир*, Мавро Орбини — *Светмир*. Казват, че го е наследил *Будимир*, иначе наречен *Светопелек*, въведен в Христовата вяра от свв. Кирил и Методий. Именно тези неща според Дуклянеца, Марулич и други разказват Дюканж в „Далматинските и славянските фамилии", Бандурий в бележките си към книгата на Багренородни „За управлението на държавата" и Фарлат в „Свещеният Илирик", томове 1 и 2. Но и сам Фарлат признава откровено, че хронологията на техните крале е предадена неправилно. Би било полезно да се цитират неговите думи, за да се види с колко много и колко големи анахронизми изобилствува тази поредица, която наричат поредица на старите крале на Далмация, Хърватско и Сърбия. А той в бележките към част втора на Римския списък на архиепископите на Салона и Спалато, в том 1 на „Свещеният Илирик", с. 339, говорейки за Будимир, за когото се казва, че първи бил приел християнската религия, пише: „В книга на Дуклянеца, която далматинският историк е прибавил към книгите си „За царство Далмация и Хърватско", той е наречен не *Будимир*, а *Светопелех*. А Марко Марулич в своя

*Свещеният Илирик", т. 2, с. 332—336.

**Същият Фарлат, „Свещеният Илирик", т. 1, с. 339, кол. 1: „След смъртта на Ратомир, са управлявали след него четирима жестоки крале от неговия род, не по едно и също време, а един след друг, всеки във времето си, по време на които християните са били постоянно преследвани." Според Дуклянеца.

ръкопис, който е превел на латински, намира, че е написано Будимир. Ако е вярно това, което Дуклянецът е писал за Делмитанския[313] събор; за крал Светопелех, т. е. Будимир, обърнат в християнската религия посредством делото и поощрението на пресветия мъж Константин Солунски, който по-късно е бил наречен Кирил и е изнамерил славянската азбука; за изпратените при същия крал пра-
93 теници на Константинополския император Михаил, за да присъствуват на Делмитанския събор, тези неща не могат да съвпаднат нито с времето на архиепископа на Спалато Йоан I*, нито със седмия век. Защото онзи Светопелех, който е наречен и Будимир, а от други и другояче, ако е бил съвременник на славянския апостол Константин, т. е. Кирил, от когото е казано, че е бил привлечен към почитанието на Христа, не е живял преди девети век. Именно, Константин, т. е. Кирил , е полагал усилия за покръстването на славяните по времето на папа Николай I, който е встъпил в папство през 858 г., както известяват свидетелствата за Кирил у антверпенските житиеписци[316], том 2, към IX март. А пък никой, на когото името е било Михаил, преди девети век не е управлявал империята. Тук си припомни това, което е казано в част втора на предговора, глава 4, параграф 2. Защо авторът на Римския списък свързва погрешно Будимир, т. е. Светопелех, с епископата на първия архиепископ на Спалато Йоан? И така, този автор греши и цялата му грешка е само в това, че той е вместил в един само век девет крале — от брата на Тотила Остроил, чието време не може да надхвърли шести век, до Светопелех, чието управление се пада през девети век. И така, онази поредица трябва да се разпредели за деветте крале от Остроил до Светопелех в периода от около двеста години и да се доведе почти до средата на девети век. Следователно, разделѝ по-добре между кралете, които този автор е направил съвременници на епископите на Салона, времето им и едните отнесѝ към епископите на Салона, а другите — към епископите на Спалато; а Селимир, т. е. Звонимир, и Будимир, т. е. Светопелех, които той е поставил към първия архиепископ на Спалато Йоан, отнеси към девети век и ги свържи с епископите на Спалато от този век така, как-

*Йоан, шести предстоятел с това име, е управлявал пренесената от Салона в Спалато епархия първи от 650 г. до 680 г., по време на папството на Мартин I, Евгений I, Виталиан I, АдеодатII, Доно I, Агатон I[314] и по времето на императорите Константин III, Констанс II, Константин IV Погонат[315]; по времето на кралете на Източна Далмация и Сърбия Селимир, Будимир; по времето на князете на Западна Далмация и Хърватско Корбат, Порин. Част втора на списъка на епископите на Салона и Спалато.

то после ще отбележим за другите крале, които следват, за да бъдат отнесени към по-късно време.“ Понеже нещата стоят така, трябва да има пропуск за повече от сто години между онези четирима тирани, приемници на Ратимир, и Селимир, т. е. Звонимир. Но че няма никакъв пропуск,
94 съобщава скоро след това сам същият Фарлат в списъка на техните крале; именно, след като в том 1, с. 339, е отбелязал, че Звонимир и Светопелех трябва да се отнесат към девети век, като сам забравя своето указание, в том 2, с. 336 поставя началото на управлението на Звонимир към 640 г., а съответно — в том 3 (който очакваме в най-скоро време), отдавайки на Звонимир минимум шестдесет години на управление, твърди, че Светопелех е стъпил във власт в края на седми век; т. е. би трябвало, след като Звонимир е отнесен към седми век, след пропуск от сто и повече години, началото на управлението на Светопелех да се отнесе поне към средата на девети век. Така че нещата, които са разказани за първите владетели на Далмация и Хърватско от Дуклянеца и Марулич, са твърде ненадеждни и за тях очевидно трябва да се отнесе същата мисъл, както пише Фарлат, том 1, с. 340, кол. 2, за кралете на Сърбия, казвайки: „Или поставѝ кралете на Сърбия, които са описани от Багренородни, на мястото на онези, чиято генеалогия е съставил Дуклянския презвитер, или по някакъв начин ги съпоставѝ с тях. Те или са били с две имена, или са били различни личности и едните са държали властта в едната част на Сърбия, а другите — в друга.“ И така, понеже от времето на Карл Велики значителна част от Далмация е била присъединена към Франкската или Германската държава и понеже Принина, т. е. Привина, прогонен от моравския княз Моймир, е получил като бенефиций от краля на Германия Людовик част от Долна Панония около Сава (сигурно — след 828 г. и преди 875 г., в продължение на което време самият Людовик е господствувал в Германия, Панония и Далмация), следва, че *Звонимир*, т. е. *Вономир*, трябва да се пренесе именно от времето на Ираклий, към което е причислен погрешно, към времето на Карл Велики, понеже в Бертинските анали е казано, че по време на управлението на същия Карл, през 796 г. Форојулиенският херцог Хенрих, заедно със *славянина Звонимир,* се е бил с хуните; че княз *Ратимир* пък, в чиято област Ратбод е нахлул с голяма войска по времето на краля на Германия Людовик, внук на Карл Велики от сина му Людовик Благочестиви, не е различен от онзи *Ратимир*, когото Дуклянският презвитер и Марулич в списъка на кралете на Далмация и Сърбия наричат гонител на

християните и поставят с огромен прохронизъм[317] под
95 590 г. след Христа.

XV

Привина, Хецило и Братислав, князе на моравците в Долна Панония между Драва и Сава.

Привина (който е наречен от анонимния автор на разказа „За покръстването на баварците и каринтийците“ и *Привина*, и *Пруно**) е живял до около 861 г. след Хр., а когато бил убит от моравците (именно от Растица, който бил крал на моравците след Моймир) в херцогството[321] в Долна Панония го е наследил синът му *Хецило* (който се нарича и *Хебрило*). Онзи автор именно пише следното: „Прочее, през 865 г. достопочтеният Ювавенски архиепископ Аделвин отслужил Рождество Христово *(което този автор приема за начало на годината)* в крепостта на Хецило, по-късно наречена Мозебурх, която той наследил след смъртта на баща си Привина, когото моравците били убили.“ Преблагочестивият княз Привина (казва Ханзиций, том 2, с. 134) загинал, когато съпровождал отправилия се някога срещу моравците Карломан, като оставил за *„наследник на бащините си владения сина си Хецило“*. Ученият се мами, защото не докато съпровождал сина Карломан, а баща му Людовик, тъй като по това време Карломан, съюзил се с моравците, е бил въстанал срещу баща си, *Привина* е бил убит от моравския княз Растица, и това събитие трябва да е станало около 861 г. Защото, че *Привина* е бил верен на крал Людовик, това става ясно от същия автор: „И така, достигнало до знанието на преблагочестивия крал Людовик, че Привина бил благосклонен към службата на Бога и служите-

*Той е наречен и *Брибин* в грамотата на краля на Германия Людовик, издадена на 20 февруари, индикт 8, през 28-мата година от управлението на Людовик в Източна Франкия, в столицата Регенспург“, т. е. през 845 г. след Хр., публикувана у Хундий в том 2 на „Залцбургската митрополия“, за абатството в Долна Алта[318], с. 15 и сл., където се чете следното: „Както Брибин, верен наш дук, като влезе в числото на нашите велможи, за да засвидетелствува усърдие поради това пред всички наши доверени хора, настоящи и бъдещи, помоли Наша Светлост да му позволи да дари някаква част от имотите от владението си, които Ние му бяхме отстъпили като наследствено владение, за спомен от него на св. Мавриций[319] и на нашия манастир в Алтаха, на който е известно, че по това време стои начело и е управлявал абат Отгарий. Като дадохме с удоволствие съгласие на неговото искане, постановихме да стане така. И така, нашият верен дук Брибин, с Наше одобрение и позволение, дари на споменатия манастир „Св. мъченик во Христе Мавриций“ от имотите си в своето дукатство, каквото е притежавал при Залапюгити в следните граници: на изток отвъд рекичката Зала до Слонгската марка и Стрезмарен; и така обратно през Зала до Валтунгеспух; и така оттам — до Храбагисрайт и до Кирищегин“[320]. Останалото — за потвърждение на дарението.

лите му, и след като се съветвал многократно с някои от своите доверени хора, му отстъпил в пълна собственост това, което той по-рано имал като бенефиций." Че когато пък Карломан въстанал срещу баща си и пренесъл войната във владението на Привина, същият Привина е бил убит от
96 моравците, се заключава от Франкските анали. Бертинският аналист: „През 861 г. Карломан, син на краля на Германия Людовик, се съюзил с княза на винидите Рестиций, отцепил се от баща си и с помощта на Рестиций си присвоил голяма част от бащината си държава чак до река Ин"[322]. *Фулденският аналист, към същата 861 г.*: „Също и Карломан, най-големият от синовете на краля, замислил преврат: именно, прогонил дуковете, на които била поверена охраната на Панонската и на Каринтийската граница, и учредил марка." Прочее, през тази година, като намерил удобен случай да извърши това, което възнамерявал неговият чичо Моймир, когато принудил през 828 г. Привина, лишен от владението си, да избяга при Ратбод, князът на моравците Рестиций, т. е. Растица, след като присъединил войската си към Карломан, е нахлул не само в Каринтия, но и в Долна Панония, където властвувал Привина, и е убил като стар враг същия този Привина. Синът му Хецило е наследил Привина през същата година, през която умрял баща му; благодеянията на този Хецило споменатият Аноним разказва от 865 г. до 871 г. след Хр. — по времето на Ювавенския архиепископ Аделвин, т. е. дотогава, когато Методий е въвел във владенията на князете на Моравия Хецило, Растиций и Звентибалд употребата на славянския език пред латинския. През коя година обаче той е завършил дните си, не е известно. Но е сигурно, че в херцогството[323] му в Долна Панония между Драва и Сава го е наследил синът му *Вратислав*, т. е. *Братислав*, който във Франкските анали към 884 г. е наречен *Браслав* и *Браславон*. Ханзиций в том 2, с. 139, когато говори за приемника на Адалвин и Адалберт, Ювавенския архиепископ Дитмар, т. е. Теодмар, който нападнал моравския апостол св. Методий, и за това, че Методий не само е бил оневинен от папа Йоан VIII от клеветническите обвинения, с които е бил нападнат поради употребата на
97/N славянския език, но е бил върнат и към архиепископството си на Моравия с отлична препоръка в писмо до граф Свентоплук[324], издадено през месец юни 880 г.; та когато говори за Дитмар, казва: „Интересите на Ювавенската митрополия в Панония дотогава е защищавал Арнолф[325], у когото, след смъртта на баща му Карломан, е преминала властта над крепостта Мосбург, а после, след смъртта на

чичо му — краля на Германия Людовик — и господството над Каринтия, към която се числели Панониите[326]. Но през 883 г.[327] моравецът Свентибалд[328] е завладял Панония; на негова страна е преминал и Братислав, син на княза на Долна Панония Хецило. Тогава, след като влиянието на Ювавенските епископи било напълно отстранено, Методий сам овладял всичко, като се изключи това, че Долна Панония и княз Братислав (когото Фулденските анали наричат Браклавон) през 885 г.* са се върнали към послушанието и са дали възможност на Теодмар да получи там огромни имоти като дарение от Арнолф." Продължава да разказва как първенците на Германия са се отвърнали през 886 г.** от Карл Дебели[329] както от омраза към Лиутберт Могунтински, така и поради явните доказателства за слабоумието му, и при него [при Карл Дебели] по общо желание е бил изпратен Теодмар, който някога похвално бил изпълнявал в палата на крал Карломан[330] длъжността магистър на светите тайнства. Най-после се стигнало дотам, че те открито са се отметнали от Карл, като предложили престола на Арнулф, който скоро след това е въздигнал Теодмар в сан архикапелан[331]; после той е бил постоянен епископ в тази област, като многократно познал благосклонността на същия този Арнулф към себе си и своята Ювавенска църква. „Защото му подчинил и *Ратенхаслацката* и *Хиемската* църкви, освен това *абатството Мозабурх, където почива св. Адриан,* именно в селището, което е притежавал някога *Привина,* после — неговият син *Хецило*, а след това — внукът му *Вратислав,* т. е. *Браслав,* и много селища и църкви в областта, която някога е обходил архиепископ Луитпрам": *църквите в Търнава*[332] (може би *Нитрава)* и в *Петава* (именно Бетобия), *заедно с цялото паство* и други имоти, за които Мегисер казва, че съществува великолепна грамота; Ханзиций обаче твърди, че досега не я е виждал, но казва, че знае за това от наредбата на римския крал Филип II, която наредба утвърждава всички имоти. Тези неща съобщава Ханзиций. Обаче не през 885 г. и не в подчинение на Арнулф, а през 884 г. в подчинение на Карл Дебели е преминал Браслав и се е отцепил от Арнулф през 887 г., когато е бил свален Карл. Фулденският аналист: „През 884 г. императорът *(именно Карл Дебели)* се отправил през Байоварня на изток и като пристигнал близо до река Тулина[333], имал среща при плани-

*Невярно. През 884 г., както скоро ще стане ясно.

**Не през 886 г., а през следващата, след като Карл Дебели е бил свален от велможите на Германия, Арнулф е бил избран за крал. Вж. Фулденските анали към 887 г.

98 ната Комианус[334]. Между другото, княз Звентибалд, който пристигнал там със своите първенци, бил провъзгласен от ръката на императора (според обичая) за негов човек, след като му се заклел във вярност и че докато е жив Карл, никога не ще навлезе в държавата му вражески с войска. После дошъл князът на браславите (*чети Браславон*), който по това време притежавал властта между Драва и Сава, и се присъединил към войската му като подчинен. Кралят (*Карл*) отишъл през Каринтия[335] в Италия, отпразнувал щастливо Рождество Господне в Папия"[336]. *Същият аналист:* „През 887 г. аламаните коварно направили заговор против епископ Лиутвард, който тогава бил главен съветник на краля в двореца, и го принудили, лишен от всички почести, да се махне от близостта с императора. И така, франките, след взетото в нещастен ден решение, и саксонците и дурингите (*разбирай турингите*[337]), като привлекли и някои баварски и намански велможи, замислили според нрава си да се отметнат от верността си към императора, и така постъпили. Прочее, когато император Карл отишъл в Франконофурт, те поканили сина на крал Карломан — Арнолф, и го избрали за свой сеньор, и решили незабавно да го въздигнат в крал. Карл се опитал да започне война срещу крал Арнолф, но нямал успех." Там се четат и останалите неща за свалянето на Карл и за избирането на Арнулф; всички аналисти единодушно съобщават, че това е станало около кончината на св. Мартин, през месец ноември 877 г. Вж. Пагий, № 7 и сл.: „И така, след като привлякъл (както пише Фулденският аналист) баварските велможи, източните франки, саксонците, дурингите, аламаните и голяма част от славяните, крал Арнолф отпразнувал тържествено в град Ратиспона Рождество Христово (*в края на 887 г.*) и също там — и Пасхата (*в началото на 888 г.*)". После, след като приел в знак на благоразположение сина на Родберт — Одон, сина на Конрад — Рудолф, и сина на Еберхард — Беренгарий, които били изпратени за преговори с него, и след като взел със себе си малцина, влязъл във Форум-Юлиензе и отпразнувал в двореца Коронтана Рождество Христово (*в края на 888 г.*). Именно — в Каринтия. Следователно, след детронацията на Карл Дебели (комуто са били подчинени моравските князе Звентибалд и Браслав) същите князе веднага са преминали на страната на Арнулф. Защото към 889 г. следва: „В края на месец май кралят (Арнулф) свикал в имението, което се нарича Форахем[338], всеобщо събрание и след като разисквал там за статута на своето кралство, било взето решение франкските, както и баварските велможи да по-

99/N2 лежат клетва в този смисъл, че няма да се отцепят от върховенството и господството на неговите синове, именно на Звентибулх[339] и Ратолд, които му били родени от наложници. Само в случай обаче, че не са му се родили наследници от законната му съпруга. Там надошли и пратеници на народите наоколо, именно — на норманите от север и на славяните, които желаели мир." А към 890 г.: „*Арнулф предоставил на княза на славяните моравци Звентиболх*[340] *Бохемското дукатство*", както пише летописецът от Мец. А Фулденският аналист към 890 г. добавя: „*Кралят изпратил при моравците пратеници за подновяване на мира.*" Без съмнение, не само при Звентиболд, а и при Браслав. Дори напротив, когато Звентиболд, изпълнен с прекомерна надменност поради присъединяването на Бохемското дукатство, въстанал през 892 г. против Арнулф, Браслав останал непоклатим във верността си към Арнулф, по свидетелство на Фулденския аналист, чиито думи са следните: „През 892 г., заедно с победата за Франкия *(спечелена над норманите)*, кралят отпразнувал тържествено Рождество Христово в Алемания, в кралския дворец при Олма[341]. Оттам се отправил на изток, като се надявал там да се срещне с княз Звентибалд. Той обаче, верен на нрава си, отказал да отиде при краля, изменил на верността и на всички предишни обещания. Разгневен от това, кралят отишъл в Хенгистфелдон и там провел разговор с княз Браславон, като между другото разпитал за времето и мястото и по какъв начин би могъл да навлезе в земята на моравците. Защото бил решил да нападне това княжество с три добре въоръжени войски." Останалото ще изложа по-късно, когато отново ще стане дума за княза на Моравия Звентибалд.

XVI

Растица, на други места наричан и Ратислаус и Ратисловус, княз на Моравия след Моймир, е различен от Сватоплук, т. е. Свентибалд, който е именно негов племенник. Обърнат е в Христовата вяра (както казват) от св. Кирил и Методий.

По времето, когато славяните в Долна Панония между Драва и Сава били управлявани от Привина, княз на моравците отвъд Дунава е бил *Растица*, племенник на Моймир, който след смъртта на чичо си, още през 846 г. след Христа получил властта от краля на Германия Людовик. Фулденският аналист: „Към средата на месец август Людовик се отправил с войска срещу славяните маргенци*, които се опитвали да се отцепят, и след като уредил въпроса според желанието си, им поставил за княз племенника на Моймир — „Растица". Името на този княз не е пре-

**Маргенци, мархенци, маруани*[346] и другояче се срещат наречени

100 дадено по един и същ начин от авторите: именно *Растица* е наречен от Фулденския аналист; *Растица* и *Рестиций* — от Бертинския; *Рацид* — от Хилдесхаймския; *Раслав* — от Дубравий; *Растица*, *Растилав* и *Ратислав* — от Пагий към 846 г. и 863 г.; *Радислав* — от Колий, с. 137; като последните, именно *Радислав* и Ратислав, повече се приближават до славянската реч[342]. Но както по отношение на името, така и по отношение на неговите дела съществува голямо различие у писателите. Има писатели, предимно измежду по-новите, които го смесват със *Светопелек* и твърдят, че двете имена — Светопелек и Радислав бележат един и същ княз или крал[343] на Моравия, който е бил обърнат в Христовата вяра, както казват, от Кирил Философ. Това е било мнение на Дуклянския презвитер, който в книгата си за „Царството на славяните", разказва, че по времето, когато Сфетопелек[344] е притежавал кралството на славяните в Далмация, всички славяни, въведени в доктрината на Константин, т. е. Кирил, са се посветили на християнската вяра заедно с краля си. Андреа Дандоло към 874 г. го нарича Сверополис, а Флавиус Блондус[345] в кн. 2 — Сверопил; техните думи цитира известният Фарлат в том 1 на „Свещеният Илирик", с. 125, и прибавя: „Този, когото Дуклянецът нарича Сфетопелек, те наричат Сверополис; именно същият този крал едни назовават Будимир, други — Растислав, трети — Свантоплук, четвърти Сфентоплук, пети — Сфендоплок, а други писатели — и другояче." А Хенсхен във встъпителния си коментар към „Житие на свв. Кирил и Методий", към IX март, §. IV, № 31, казва така: „Когато слухът за покръстването на хазарите се разпространил там — в останалите общини на славяните[348] и достигнал до могъщия по това време княз на Моравия Растилав, който другаде, изглежда, е назоваван и Свантоплук или Сфентипулк, когато видял, че неговият народ доброволно се е отказал от идолопоклонничеството и че жадувал да приеме християнската вяра, и самият той също изпраща пратеници при император Михаил, и го моли да се разпореди да отиде, за да поучи и неговият народ, онзи изключителен учител Константин, който бил поучил хазарите"[349]. Други разграничават *Растислав* именно, от *Свентоплук*, но пишат, че и двамата са носили името *Свентоплух*, и първия наричат *Свентоплук Стари*, а другия — *Млади*, който бил притежавал властта в Моравия след смъртта на стария. Фарлат в цит. том, с. 126, казва след-

моравците[347], чиито пратеници са били изслушани и отпратени от император Людовик Благочестиви.

ното: „Освен това, Константин Философ, който по-късно пожелал да се нарече Кирил, е привлякъл Сфендоплек към
101 почитането на Христа преди смъртта на Римския папа Николай, който е починал през 867 г. Понеже е бил повикан от него в Града [Рим] след покръстването на краля и на кралството му, за да даде отчет за своята апостолска експедиция, той пристигнал в Рим, но когато Николай е бил вече починал и на негово място е бил ръкоположен Адриан II, както известяват свидетелствата за св. Кирил и Методий у Антверпенските житиеписци, том 2 към IX март. Йоан VIII пък е наследил Адриан през 872 г.; запазено е негово писмо до славния граф Сфентопулкрус, писано около 880 г. Този Сфентоплух е бил племенник на Сфентоплух Стари и негов приемник, както известяват същите Антверпенски агиографи; това е онзи, когото Фулденските анали към 894 г. наричат Звантоблок, крал на марахите, т. е. на славяните моравци, и когото гореспоменатият Константин Багренородни назовава Сфендоплух, княз[350] на Моравия; нему именно, както онези анали, така и Багренородни приписват трима сина." Най-после, други, като Средовски — у Колий, с. 137, макар че разграничават *Радислав* от *Сватоплук*, все пак пишат, че двамата са били покръстени от Кирил и Методий по едно и също време: „В определения (казват) ден, пред стеклия се за тържеството народ, кралете Радислав и Сватоплук, за огромно облекчение на кралица Милослава, са били публично пречистени от светите апостоли със спасителната вода на кръщението във Велеград. По техния пример много други първенци и господари на Моравия, въведени предварително в необходимите познания, са били приобщени от същите тях, посредством благодатта на кръщението, към църквата Христова." Ние обаче, като изоставим мненията на такива по-модерни писатели, ще следваме старите писатели за това време, които разграничават *Радислав* от *Свентоплук*[351] и утвърждават, че този е наследил първия след смъртта му и свидетелствуват най-после, че Радислав никога не е носил името Свентопулк. Оттук Пагий към 863 г., № 16, правилно опровергава Боланд[352] (както казва той самият, но по-вярно — Хенсхен) със следните думи: „Освен това, на същото място* той погрешно смесва Растислав със Сватоплук, т. е. Сфентипулк, който е бил наричан и Звентибалд. Защото, както може да се види от Фулденските анали към
102 855 г. и сл., Растица, или Растици, който е един и същ с Ратислав, е притежавал върховната власт в Моравия до

*Във встъпителния коментар към житието, параграф IV[353].

870 г., когато по заповед на крал Карломан е бил ослепен поради обвинение в измяна и на негово място е бил поставен братанеца на Растица — Звентибалд. За двамата князе се споменава определено във второто житие[354] на двамата светци и се казва, че *„размирният Свадоплук"* се е опитал да убие скришом с отровно питие *„своя чичо, набожния княз"* и е прибавено: *„след като пък предишният крал"* (именно Растица, т. е. Растилав) *„бил сполетян от естествена смърт, а Свадоплук започнал да управлява кралство Моравия"*, той е преследвал християните: всичко идва на мястото си. И така този, който е поискал от император Михаил Кирил и Методий да проповядват словото Божие в Моравия, е бил *Растица*, т. е. *Растици* или *Растилав*, когото е наследил племенникът му *Звентибалд*, т. е. *Свадоплук*."

XVII

Както кралят на Моравия Растица, така и князът на Бохемия Визтрах и неговият син Склавитаг, и [князът] на аботритите Табамуицил, а също и далматите, сорабите, слузите и винидите се отмятат от краля на Германия Людовик, но са покорени отново от него. Растица, заловен с измама от племенника си Сватоплух, т. е. Свентибалд, предаден на Людовик и ослепен от него, е затворен в манастир през 870 г.[355].

Прочее Ратислав, т. е. Растица, след свалянето и смъртта на чичо си, като получил през 846 г. върховната власт над моравците по благоволението на краля на Германия Людовик, също както чичо си *Моймир*, се възгордял и също замислил отцепване. По тази причина през 855 г. Людовик се отправил с голяма войска срещу него, но безрезултатно. Другите славяни, които целокупно единодушно въстанали против Людовик, вдъхнали смелост у Ратислав. Бертинският аналист: *„Германският крал Людовик бил често обезпокояван от въстанията на славяните"*. Фулденският аналист описва тези събития по-подробно: „Крал Людовик, след като повел безуспешно войска срещу славяните маргенци, против разбунтувалия се техен княз Растица, се върнал без победа, понеже предпочел да остави временно противника си, укрепен зад много здрав, както казват, вал, отколкото да претърпи загуби на свои вòйни в рисковано сражение. Войската му обаче опустошила с грабежи и палежи голяма част от провинцията, а и унищожила до крак значителна част от стремящите се да нахлуят в лагера на краля врагове. Затова след оттеглянето на краля Растица, докато го преследвал със своите, опустошил и оплячкосал много селища на съседите си отвъд Дунава." Не само Растица, а също и сорабите, далматите, винидите и бохемците се опитали да се отцепят от краля на Германия Людовик, както е известно от франкските аналисти. Макар

че по-горе ние вече сме цитирали техните думи, все пак смятам, че за да се осветли моравската история, си заслужава труда да се изложат тук всички събития по години. Прочее през 856 г. Людовик, след като продължително
103 време бил зает в похода си срещу славяните, в който и загубил голяма част от войската си, като събрал нова войска, след като минал през земите на сорабите и привлякъл към себе си техните князе, победил в сражение далматите и като взел заложници, ги направил свои данъкоплатци. Като преминал оттам през земите на бохемците, приел капитулацията на някои от техните князе. През 857 г. епископ Отгарий, пфалцграф[356] Родолф и Ернуст, син на херцог Ернуст, изпратени от крал Людовик заедно с техни хора и бохемци превзели града[357] на княз Визтрах (именно един от многото князе на бохемците), бунтуващ се от много години, и прогонили оттам сина на княз Визтрах — Склавитаг, който управлявал в него като пълновластен господар. След като той избягал и се спасил, като отишъл при княза на Моравия Растица, неговият брат, който, прогонен от него от родината си, живеел в изгнание при сораба Чизтибор[358], след като отишъл при крал Людовик, бил поставен за княз на мястото на брат си. През 858 г. крал Людовик изпраща три войски към различни граници на своята държава: именно, едната, под командуването на по-възрастния си син Карломан — срещу Растица; втората под командуването на по-младия си син Людовик — срещу аботритите и линоните, които по това време били подчинени на Растица; третата, под командуването на Трахолф* — срещу сорабите, които, не желаещи да се подчиняват на заповеди, убили своя княз, изключително верния на Людовик Чизтибор. През 861 г. синът на германския крал Людовик Карломан прогонил военачалниците, на които била поверена защитата на Панонската и Каринтийската граница и учредил марка със свои хора. Влиза в съюз с княза на винидите (т. е. на моравците и аботритите) Растица и с помощта на същия Растица си присвоява голяма част от бащината си държава. През 862 г. Карломан се помирява с баща си крал Людовик, а кралят, след като повел войска срещу аботритите, принуждава техния разбунтувал се княз Табамуицил да се подчини на заповедите му и да даде заедно с други заложници за заложник и сина си. Унгарците, непознат по-рано за онези народи враг, опустошават държавата на Людовик. През 863 г. Карло-

*Фулденският аналист към 873 г.: „Трахулф, граф и княз на сорабската граница, умрял през месец август."

ман, изоставен от Растица и измамен от своите, бил приет от баща си по време на клетвополагането и бил държан от него под домашен арест. Това станало, защото крал Людовик, след като събрал войска,настъпил към каринтийците, привидно за да усмири с помощта на настъпващите от из-
104 ток българи княза на славяните моравци Растица, а всъщност, за да залови сина си Карломан. Карломан, след като бил лишен от войската си поради предателството на своя граф Гундахар,който заради това станал и управител на каринтийците, отишъл при баща си по време на полагането на клетва от страна на първенците и се очистил от хвърлените срещу него обвинения. През 864 г., като се изплъзва от баща си, Карломан завзема отнетите му преди това марки със съгласието на маркграфовете, които му ги предали, а когато през 865 г. се помирява с баща си, си запазва същите марки. През 866 г. кралят на Германия Людовик изпратил войска срещу подчинените на Растица виниди, които започнали да се бунтуват, и ги усмирил без сблъсък. По-младият син на този Людовик и самият той също наречен Людовик, понеже понесъл тежко, че кралят му отнел някои привилегии и ги прехвърлил на брат му Карломан, за да привлече към своите планове графовете, които поради измяна били отстранени от баща му още през 861 г., им обещава, че ще възстанови предишното им положение, стига само да участвуват в заговор с него срещу краля; а като изпратил и при Растица пратеник, иска от него да подкрепи заговора. Но понеже Карломан, комуто баща му бил предоставил онази марка, положил усилия, Растица останал в земите си. Бащата пък Людовик струпал от всички страни свои войски и вдъхнал у враговете такъв страх, че синът му Людовик се принудил да се помири с баща си. Към 869 г. Фулденският летописец пише: „Славяните, които се наричат бохемци, безпокоят с чести нападения границите на баварците и опожарявайки някои села, отвели оттам в плен жените. Междувременно крал Людовик изпратил срещу тях защитници на онези области, докато самият той грабнал оръжие срещу дезертьорите, за да отмъсти за насилието над своите. Карломан влязъл в сражение с Растица с две пехотни армии, излязъл победител и отнесъл оттам значителна плячка, както самият той известил с писмо до баща си. Сорабите и сиуслите *(или слезите[359])*, след като привлекли на своя страна бохемците и останалите народи наоколо,нарушавайки старите граници на турингите, опустошават много селища и избиват някои, непредпазливо влезли в сражение с тях. Кундахар*, ва-

*Горе, към 863 г. — *Гундахар*: „Граф Гундахар преминал с

сал на Карломан, който често се показвал неверен към крал Людовик и към синовете му, поради многото си клетвопрестъпничества и коварни ходове, изоставяйки собствения си господар и преминавайки на страната на Ра-
105/O
стица, когато решил да се сражава подобно на Катилина[360] против родината си, бил убит. Говори се, че когато военачалниците на Карломан се приближили към мястото на битката, той бил казал на тези, начело на които бил поставен от Растица: „Сражавайте се храбро, за да защитите родината си, защото в тази битка аз не ще ви бъда полезен, тъй като свети Емерам и другите светци, в чиито мощи се заклех, че ще запазя верността си към крал Людовик и синовете му, държат щита и копието ми, правят ги твърде тежки за моята ръка и ме задържат увързан отвсякъде, като че ли впрегнат в юзди, така че не мога да вдигна ръка до лицето си." Докато нещастникът говорел това, бил убит от нашите, които връхлетели неочаквано, като Бог му отредил напълно достойно възмездие за неговата измяна. Когато това било известено на краля, той наредил всички общо да отправят възхвала Богу за кончината на загиналия враг под звъна на биещите камбани на всички църкви в Регенесбург." *И малко по-нататък:* „През месец август пък, след като сформирал войска, крал Людовик изпратил войски в три направления. Определил едноименния си син *(по-младия по рождение — Людовик)* да обуздае заедно с турингите и саксоните дързостта на сорабите. На баварците пък заповядал да бъдат в помощ на Карломан против решилия да продължи борбата племенник на Растица — Звентибалд. А той самият задържал със себе си франките и аламаните, за да воюва срещу Растица, но когато щял вече да тръгва, заболял. Поради това, принуден от необходимостта, поставил начело на войската си най-младия от синовете си Карл, като поверил Богу изхода на делото. Той, когато влязъл с Божия помощ заедно с поверената му войска в онова неописуемо и различаващо се от всички прастари крепости укрепление на Растица, опожарил всички укрепления в областта и като открил всички скрити в горите или закопани в полята неща, ги разграбил със своите и всички, които се сражавали против него, принудил да побягнат или ги избил. Не по-малко опустошения нанесъл с огън и меч Карломан на кралството на племенника на Растица Звентибалд; а след като цялата страна била разорена, братята Карл и Карломан се срещнали,

цялата си войска към крал Людовик, като предал сина му Карломан и *бил назначен за управител на каринтийците, както предварително му било тайно обещано, ако измами коварно господаря си.*"

поздравявайки се за отдадената им свише победа. Междувременно техният брат Людовик, като влязъл в битка със сорабите, най-напред, след като някои били убити, принудил враговете да обърнат гръб, а после, след като била унищожена значителна част от тях и когато едни от бохем-
106 ците, които били наети от сорабите срещу заплащане, били избити, а други се завърнали позорно при своите,принудил останалите да капитулират. Докато ставали тези събития на различни места, крал Людовик бил задържан от тежка болест в град Радасбона в Бавария." *А след това:* „А след като военните действия във всички места завършили успешно, всички синове на крал Людовик се завърнали триумфално без загуба на свои вòйни. Бохемците искат от Карломан да им подаде десница в знак на помирение и я получават. През 870 г. *(същият Фулденски аналист)* крал Людовик, след като се съвзел от болестта си, през месец февруари, в деня на Пречистването на св. Мария[361], пристигнал в кралското имение при Франконофурт и там приел в своя власт мнозина от оптиматите на Лотарий, които го очаквали от дълго време, и възстановил отнетите им от Карл *(неговия брат)* привилегии." *И малко по-нататък:* „Племенникът на Растица — Звентибалд, грижейки се за собствените си интереси, се предал на Карломан заедно с княжеството, което управлявал. Силно разгневен от това, Растица устроил скришом клопка срещу братанеца си и наредил той, без да подозира нищо лошо, да бъде убит по време на пиршество. Но с Божия помощ той бил избавен от смъртната опасност. Защото преди да влязат в къщата хората, които щели да го убият, понеже му бил даден знак от един от съучастниците в това коварство, той напуснал пиршеството и давайки си вид, че си играе със соколите, избягнал подготвената клопка. А Растица, като видял, че планът му е разкрит, тръгнал да преследва племенника си с войска, за да го плени, но по справедливата Божия присъда бил хванат в примката, която сам готвел. Защото бил пленен от същия свой племенник, вързан и предаден на Карломан. Изпратен от него в Бавария под охрана, която бдяла да не се измъкне, за да бъде опазен, той бил хвърлен в тъмница до идването на краля. Карломан пък, като нахлул в неговото кралство, без някой да му окаже съпротива завладял всички градове и крепости, които капитулирали пред него, а след като организирал и уредил кралството чрез свои хора и като обогатил кралската хазна, се завърнал." *После прибавя:* „А докато крал Людовик пребивавал в двореца в Акве, дошли при него пратеници на император Людовик от Италия и заедно с тях легати на папа

Адриан, които той приел и отпратил. А след като малко по-късно, около 1 ноември, оттам пристигнал в Бавария. И след като събрал на съвет своите хора, заповядал да му
107/O2 бъде доведен окованият в тежки окови Растица и се разпоредил той , обречен на смърт според присъдата на франките и баварците, а също и на славяните, които били пристигнали от различни области с дарове за краля, да бъде лишен само от зрение." *Бертинският аналист към 870 г.:* „Той (кралят на Германия Людовик), веднага щом се посъвзел малко, като отишъл в Регинсбург, заповядал князът на винидите Рестиций, пленен от Карломан посредством измамата на племенника на самия Рестиций и задържан известно време под стража, въпреки че имал смъртна присъда, да бъде ослепен и изпратен в манастир." *Вайнгартенският аналист*[362] *към 870 г. в сборника на Мабийон*[363]*, том IV:* *„Княз Растиций бил пленен от крал Людовик, а султанът — от императора."* Същото съдържат аналите от Сенгалския манастир[364], издадени от Дюшен, том 2, с изключение на това, че в тях вместо *солтанус*, се чете *солданус;* това именно е владетелят на сарацините, на друго място наречен *сеодан*, който, заедно с град Бари[365], е попаднал под властта на император Людовик II през същата 870 г. Вж. Пагий към същата година, № 29—31.

XVIII

Какво трябва да се приеме за смъртта на княза на Моравия Растица, т. е. Ратислав? И какво — за благочестието му?

Така разказват за смъртта на княза на Моравия Растиций, т. е. Ратислав, франкските аналисти. Но във второто житие на *св. Кирил и Методий* историята е разказана другояче — казва се именно, че Сватоплук безуспешно е заговорничел за убийството на Растица и че Растица е починал след това от естествена смърт. — А изкусителят на душите — дяволът*, като видял, че му се изплъзва народът, предаден във властта му, за да му робува вечно, и че се устремява към Христа-Царя, въоръжен с низост, насъсквал ненавистните Богу към такова вероломство и завист така, че метежникът Свадоплук, княз на коварството, да възроптае заедно с приближените си, оплетени в измами, до такава степен, че да се опита да погуби тайно с отровно питие своя чичо — благочестивия княз, за да може да се възцари на негово място. Но благочестивият княз,след като изпил, без да знае, смъртоносното питие, закрилян от Божията милост, не усетил в тялото си нищо пагубно. А след като верният крал бил сполетян от естествена смърт и кралство Моравия започнал

*№ 9, към IX март, с. 23, кол. 1.

да управлява Свадоплук, той, изпълнен с жестокост, и слугите на Сатаната, които като бесни псета били свързани с него в пълно единодушие, с дръзка арогантност заявявали, че ще остане безрезултатно учението на Божия мъж, и упорито се мъчели да изтребят онези, които, за-
108 блудени преди заедно с тях, той[366] бе върнал в пътя към истината, спасението и благодатта"[367]. *Също това се разказва в Оломоуцкия бревиарий**: Но както от самото Сътворение на света, след като първосъзденият[368] вкусил горчилката на забранения плод, врагът на човешкия род и до ден днешен не престава да създава поводи за разединение между смирението и гордостта, между любовта и омразата и между останалите благоухания на добродетелите и смрадта на пороците. Жалейки, че му се изплъзва народът, предаден във вечната му власт, и че е спечелен за истинския властелин — Христа-Царя, той се въоръжил с всички средства на низостта и към тъй голямото вероломство да води борбата си привлича нови и непознати съратници, разхвърля семената на раздора между първенците и управниците и подготвя изпепеляващите стрели на алчността и надменността. И то до такава степен, че Сватоплук, който бе братанец на славния владетел и крал, който иначе бе благосклонен към цялото християнство и към вярата като учредител и управник, да се опита да прогони от властта собствения си чичо и като го нападне коварно, да го лиши от зрение и да му отнеме живота с отрова. Но когато онзи изпил гибелното питие, не пострадал никак, понеже бил покрит с Божията милост. После, щом станал пълновластен господар, Сватоплук, пламнал от дръзко високомерие, отхвърлил с презрение заедно със своите вòйни съучастници проповедта, като че ли медноструйна, на архиепископ Методий"[369]. А останалите неща се отнасят за високомерието и за едновластието на Сватоплук и за това, по какъв начин той е бил отлъчен от църквата от Методий, а после, воден от разкаяние за обидите, които несправедливо бил нанесъл на свети Методий, привлякъл към Христовата вяра княза на Бохемия Борзивой. Опасявам се обаче, че и двата разказа се отклоняват в нещо от истината, защото това, което франкските аналисти разказват за Растица, именно, че *„той, разгневен на братанеца си Звентибалд, му устроил скришом клопка по време на пир"*, това очевидно е съчинено от Звентибалд, за да отклони от себе си обвинението в предателство, защото по какъв начин *е могло да бъде приет на пир* от чичо си Растица, *за да бъде*

*Пак там, с. 24, № 5.

убит по време на този пир, без да подозира нещо лошо този, който, *„грижейки се за собствените си интереси, е предал самия себе си и кралството, което управлявал, на Карломан?“* Човек би казал, че е неправдоподобно и това, което биографът разказва за *отровата, дадена на Растица от племенника му Звентибалд,* защото Звентибалд, който е обединил оръжието си с чичо си против Карломан, нито е
109 живеел в същата област, нито е бил със същата войска тогава, когато, след като си осигурил закрилата на Карломан, като влезли и двамата в града на Растица, са го пленили и са го изпратили окован в Бавария при крал Людовик, за да бъде наказан.

Агиографът във второто житие* нарича княза на Моравия Растица *религиозен, благочестив* и *верен,* именно защото и сам той е бил пречистен с водата на кръщението от Кирил и Методий, и се е погрижил народът му да бъде доведен до светлината на вярата. А в Оломоуцкия бревиарий, № 4 се чете следното: „А пък самият Кирил (комуто се приписва по-голяма заслуга за покръстването на моравците), като също останал да живее там (в Моравия), обличайки там монашеското расо, завършил последния си ден, оставяйки в гореспоменатите земи своя брат, на име Метудий[370], мъж деен, прославен с изключителната си святост. И дори, след като набрал много Христови вòйни, той бил определен от княза, който управлявал тогава в онази страна и властвувал над цялата земя подобно на горд император, да стане върховен първосвещеник[371], имайки под свое разпореждане седем епископа със същата светост”[373].

Тук обаче има много неща, които трябва да бъдат изяснени. Първо — по отношение на *благочестивия, религиозен* и *верен Растица.* Той му приписва тези качества положително изключително заради това, понеже за него се казва, че се е посветил на християнската вяра и че е поискал от император Михаил да му изпрати св. Кирил, за да направи и в Моравия това, което е бил направил в страната на хазарите: „Известявайки това (както се казва в първото житие), че неговият народ се е отказал от идолопоклонничеството и желаел да съблюдава християнския закон, обаче те нямали такъв учител, който да ги научи на това, което трябва да изповядват и на самия съвършен закон;

Че той го моли да изпрати в онези земи такъв човек, който би могъл цялостно да запознае онзи народ с вярата, изискванията на Божия закон и пътя към истината“[374].

*В „Учредяване на Рутенската църква“ от рутенеца Игнаций Кулцински, монах от ордена „Св. Василий“. Рим, в славянската печатница на Майнард, 1733, с. 10 и 18[372].

XIX

Бил ли е свети Кирил епископ?

Второ — по отношение на църковния сан на *Кирил*, т. е. *Константин*. Защото има автори, които твърдят, че той е бил ръкоположен за *епископ* и че се бил отказал от епископството, след като бил изпълнявал тази длъжност в Моравия в продължение на няколко години. В *списъка на Оломоуцките* епископи, който е издал *Августин,* доктор по догматика, предстоятел на Оломоуц-
110 ката и на Брунската[375] църкви и кралски секретар при Оломоуцкия епископ Станислав, се чете за епископството на Кирил и Методий следното*: „Първият архиепископ на Моравия Кирил, по народност грък, преди наричан Константин Философ, получил от върховния понтифик Николай Първи Велеградския епископски престол през 887 г. след Христа (чети: преди 867 г.), след като първо бил посветил в Христовата вяра трибалите, а след това краля на моравците Сватоплук заедно с целия му народ (който живее между реките Вистула[377а], Дунав и Ваг[377б]). Това са били маркоманите, някога често споменавани в историите на старите писатели. След като ръководил църквата в продължение на почти пет години, той се отказал от архиепископството и по повеля на първосвещеника Адриан начело на Велеградската църква застанал брат му Методий. Понеже той и клирът му претърпели много несправедливости и оскърбления от Сватоплук Млади, Методий му забранил достъп до богослужението в църквата и отишъл в Рим. А след като бил повикан не много по-късно обратно, понеже кралят още по-невъздържано преследвал духовенството и като кръволок бил обхванат от огромна злост и всякакви пороци, блаженият Методий, не можейки да понесе погубването на своето паство, отново отишъл в Рим; там се преселил от света през 907 г. след Христа и бил погребан в църквата „Св. Климент" (чиито мощи Кирил бил донесъл от Понтийския Херсон в Рим). След неговата смърт епископският престол останал незает в продължение на почти пет години." Това предава Августин, когото подкрепя и Дубравий, като пише следното в *„История на Бохемия"***, кн. 4, за княза на Бохемия Боривораий[378], пречистен със света вода от свв. Методий и Кирил; Козма Пражки*** раз-

*Писатели на бохемската история от библиотеката на Мар-кард Фрехер, Хановия[376], във вехелнанската печатница, 1602, с. 227[377].

**Цит. том, с. 23 и 26.

***Цит. том, Козма Пражки, Хроника, с. 11: *„През година 894 от Въплъщение Господне* Боривой е покръстен за първи път в светата вяра княз."

казва, че това е станало през 894 г. след Хр.: „И така, когато Бориворий видял, че християнската религия е не само благородна, но и полезна, започнал страстно да се стреми към нея. Но скоро след това бил обхванат и от по-благороден порив, след като чул разискващия за вярата и благочестието мъж Божи Методий, съмишленик на мъж Божи Кирил, първите двама епископи на Моравия. . . Проявила се благодатта на Светия Дух и прояснила със светлината на християнската вяра душата на Бориворий
111 така, че той веднага бил пречистен там заедно с твърде много свои подчинени със спасителната вода от Метудий. След това и неговата жена, името на която е Людмила, била покръстена от него в Бохемия, а после и голям брой бохемци и от двата пола се устремили към кръщението.“ А малко по-нататък, когато разказва, че Боривой, понеже бил приет зле от бохемците поради официалното въвеждане на Христовото учение, бил принуден да отиде в Моравия, като вместо него бил избран за княз Стоимир, прибавя: „Така Бориворий, когато след десет месеца възвърнал своето положение *(като същият Стоимир бил свален),* отвел със себе си от Моравия в Бохемия епископ Методий, за да обърне от нечестивост към благочестие колкото [негови поданици] би могъл и да ги приобщи към Светата църква. Между тях първа била жената на Бориворий Людмила, след това — техните деца, веднага след това и Славиборий *(Мелнишки*[379]*, който е бил тъст на Бориворий)* бил очистен от светата купел заедно с цялото си семейство от същия Метудий. Поради липса на храмове, посветени на единия[380] Бог, Метудий отслужвал тогава Божията служба тук-там, в неосветени[381] сгради, и разпространявал между немногобройни и случайни слушатели семето на Словото Божие, но не с такъв успех, какъвто би могъл да има при събирането на много хора, и не с такава тежест в усамотените места, каквато сила имат службите и поклоненията в светите храмове.Прочее, без да се бави, Бориворий поел грижата за построяването на храм в Прага и като се заел с тези работи, заповядал да се положат основите на храм на името на Светата Дева в съвсем незабележимо място, което наричали Лета курия[382]. После построил във Вишеградската[383] крепост параклис на св. Климент, чиито мощи епископ Кирил бил донесъл от Понтийския Херсон в Моравия, а след това отнесъл със себе си в Рим, тъй като Климент бил прочут с чудесата си и достоен за почит, затова бил почетен с храм от Бориворий. Скоро след това издигнал на хълма, наричан от жителите на Прага Зидерас, и втори параклис на учителите, повели народите

към християнството, свв. Петър и Павел. И във всички тези свети места поставил ръкоположени от епископ Метудий свещеници и заповядал да им се дава издръжка от неговата хазна. Освен това основал школи, в които учениците били освободени от изучаването на латинските писмена, преди напълно неразбираеми за бохемците. Междувременно Людмила родила на Боривоий син на име Бол-
112 слав[384] и той бил даден на епископ Метудий, за да го кръсти и миропомаже. Тогава бохемците се отнесли до Метудий, искайки от него да изпълнява богослуженията и тайнствата не на латински език, който те не разбирали, а на употребявания от тях бохемски. Той донесъл за това в Рим на сътрудника си Кирил, а той — на Римския първосвещеник Николай. Поради този доклад двамата сътрудници се представили, за да се оневинят не само пред папата, но и пред многочисления конклав[385] на отците. Когато, ето ти, неочаквано сред толкова големия брой присъстващи прокънтяло внезапно и непринудено това слово: „Нека всяка душа да прославя Бога и всеки език да го изповядва." Разтърсен от тези думи, Римският понтифик сметнал, че трябва да отговори на Кирил в полза на искането на бохемците. Но не в продължение на много години бил в сила онзи обичай да се отслужва богослужението на местен език, понеже Римският първосвещеник отново го премахнал, когато дал на бохемците епископ (защото твърде дълго бохемците научавали доктрината на тайнствата и вярата от неопълномощени свещеници) и му наредил да не се отклонява в никакво отношение от римския религиозен обред, богослужение и пеене. Но не само бохемците и моравците, а освен това и българите в Мизия, и сродните с тях хазари трябва да се отнесат към приноса на поучението на двамата епископи на Моравия — Кирил и Методий, че са християни. Обаче нито на единия, нито на другия от тях се е случило да умре на своя епископски престол, а и единият, и другият, докато са се намирали в Рим*, са починали там

*Същият Дубравий, малко преди смъртта на княз Вратислав[386] (която обикновено се отнася към 916 г.) пише следното: „Тогава в Рим починали двамата епископи на Моравия, Кирил и Методий, и в смъртта си и след нея извършили прочутите чудеса на своята светост,които веднага след това ги причислили към списъка на светците. Прочее Вратислав, помнещ с благодарност благодеянията, които светите мъже били извършили по отношение на неговите родители, на него самия и на целия му народ, пожелал да им остави за спомен от себе си и у потомството паметник. Именно — посветен на тяхно име храм, който той построил в местността, която и до ден-днешен наричат по името на неговия син Болеслав — Болеславия[387]. И наскоро след това се преселил при Бога и тялото му било положено

и там са били причислени към светците. Междувременно след като в продължение на пет години нямало епископи,
113/Р най-после на мястото на Метудий бил избран моравецът Йоан."

Учудвам се, че толкова много чужди на истината неща в този разказ са се изплъзнали от вниманието на учените. Първо, Августин казва, *„че Кирил бил получил от папа Николай Велеградската църква през 887 г."*; Кирил никога не е бил епископ, както скоро ще стане ясно, а папа Николай не е можел да има нищо общо с 887 г., тъй като е починал през 867 г. Също такава е грешката на Дубравий, който казва, че след покръстването на Бориворий, което е станало през 894 г., Кирил и Методий били съобщили на папа Николай молбата на бохемците да се използува славянският език при богослужението. Второ, Августин се намира в противоречие с Дубравий, когато пише: „че след като Кирил се отказал от архиепископството по повеля на папа Адриан, начело на Велеградската църква застанал брат му Методий," докато Дубравий казва, че Методий е изпълнявал дълго време функциите на архиепископ на Моравия и Бохемия, още докато бил жив предшественикът на Адриан — папа Николай. Трето, Августин греши, когато пише, че *Методий се е преселил от този свят през 907 г. след Хр. и че след петгодишно отсъствие на епископ на негово място за епископ на моравците бил избран Йоан,* защото от писмото на баварските епископи до папа Йоан IX, писмо през 900 г. след Хр., съдържанието на което ще цитираме по-долу, става ясно, *че през същата 900 г., или по-скоро през предхождащата я, Йоан, ръкоположен от* същия папа Йоан IX *за архиепископ, е бил изпратен в Моравия, заедно с епископите Бенедикт и Даниел.* Но за това — по-късно. Сега ще се разгледа въпросът за епископството на Кирил.

В „Рутенската антология" у Кулцински към 14 февруари се чете следното: „На светия наш отец Кирил, епископ на Морвия, апостол на славяните и българите, кой-

в храма „Св. Георги", в който се бил разпоредил да го погребат, когато почине." Козма Пражки обаче казва, че църквата в Болеславия е била построена през 932 г. не от бащата Вратислав, а от сина му Болеслав, а църквата „Св. Георги" заедно с много други е била издигната след 967 г. от Болеслав Благочестиви[388], син на преди споменатия Болеслав. А затова пък изглежда по-правдоподобно, че това, което е разказано за храмовете „Св. Георги" и „Св. Кирил и Методий", трябва да се отнесе към времето на този Болеслав Благочестиви. Защото (както казва Козма Пражки за същия Болеслав Благочестиви), „както четем в грамотата за привилегиите на църквата „Св. Георги", като набожен християнин той е построил 20 църкви". И т. н.

то е създал по образец на гръцките — славянските букви, и е покръстил славяните и българите." А към 11 май: „Светият наш отец Методий, епископ на Моравия, е бил брат на Кирил Философ, апостола на славяните, автора на славянската азбука; а се е прочул по времето на Василий Македонец"[389].

В списъците на „Римския мартиролог" към 9 март — за двамата свети апостоли на славяните: „В Моравия — на светите епископи Кирил и Методий, които склонили към вярата во Христа много народи от онези земи, заедно с техните крале." Но в онези шест четения, които Бароний в коментариите си към „Римския мартиролог" споменава със следните думи: „Техните дела се съдържат в бревиария на пресветата Полска църква, разпределени според цър-
114 ковната практика в шест четения"[390], в онези четения, казвам, изобщо не се споменава, че *Кирил* е бил епископ, а само, че е починал *като монах и със свещенически сан;* казва се обаче, че самият *Методий* е станал *първосвещеник*[391].

Признавам, че в първото житие № 9 за двамата братя, след като пристигнали в Рим в края на 867 г. или в началото на 868 г. по времето на папа Адриан, пише следното: „И така, след като била изказана голяма благодарност на споменатия Философ *(именно на Константин, т. е. Кирил)* за толкова голямото благодеяние *(именно поради донасянето на мощите на св. Климент),* ръкоположили него самия и Методий за епископи, а също и останалите техни ученици за презвитери и дякони"[392].

А във второто житие № 8 се съобщава, именно че папа Адриан е искал да въздигне в епископски сан както Кирил, така и Методий, но че Кирил е отказал предложеното му звание и само Методий е бил ръкоположен за епископ: „Прочее, когато славата на Божия мъж се разнесла сред народа *(в Рим)*, опасявайки се да не би да се е прославил поради склонността на народа към разпространение на слухове, преценил много грижовно, че е по-добре да бъде известен само Богу, отколкото да бъде превъзнасян от людските хвалебствия. Поради това, отказвайки се от епископството, облякъл монашеското расо и оставил след себе си според апостолическата заповед своя брат св. Методий, прославен със славни добродетели, комуто според закона за вечната любов поверил — като благочестив учител на своя ученик — пастирската грижа с предана любов; у него [Методий] наистина били заложени щедрост в милозливостта, вяра в праведния живот и пламенност в Божието слово. И така, като станал епископ на моравците и маяк за страната им, с познатото си благочестие съветвал,

поучавал и наставлявал повереното на грижата му паство"[393]. Защо? Защото папа Йоан VIII (който е бил папа от 14 декември 872 г. до 15 или 16 декември 882 г.) пише, именно че Методий е бил разположен за епископ от папа Адриан, а за Константин, т. е. Кирил, говори така, като че ли никога не е бил отличен с епископски сан, защото неговите думи до *Тувентар от Марауна*[394], в писмо 194, издадено през *индикт XII*, т. е. през 879 г. след Хр., са следните: „Но понеже чухме, че вашият архиепископ Методий, ръкоположен и изпратен ви от нашия предшестве-
115/P2 ник, именно папа Адриан и т. н."[395]; а в писмо 247 до граф Сфентопулкр, издадено през месец юни, индикт XIII, т. е. през 880 г. след Хр.: „Най-накрая с право похваляваме славянското писмо, изнамерено от покойния[396] Константин Философ, за да прозвучат на него дължимите Богу възхвали"[397]. Тук той ясно потвърждава, че Методий е бил ръкоположен за епископ от папа Адриан през 868 г., но нарича Константин не епископ, а Философ. Това служи за доказателство, че той никога не е бил епископ, защото как така папа Йоан VIII, който се е срещал и разговарял с Методий лично, би могъл да не знае, че неговият брат Кирил, т. е. Константин, е бил ръкоположен за епископ? Или ако е бил ръкоположен за епископ, как така би го нарекъл [просто] *Философ*, а не *епископ*? Следователно авторът на рутенската книга, която на славянски език обикновено се нарича „*Степенная книга*", т. е. *Gradualis liber*, в гл. XI правилно съобщава за двамата братя следното: „Изпратените от императора на Изтока Михаил Методий и Константин, синове на Лъв Солунчанина, след като превели много религиозни книги и съставили благодарение на своя талант, с голяма похвала и с полза за църквата някаква своя азбука, пристъпили към задължението да проповядват Евангелието. Най-после Методий бил ръкоположен за епископ на Моравия, а Константин умрял в монашество, в което му било дадено името Кирил."

XX

За смъртния ден на св. Кирил

Трето, по въпроса за смъртния ден на *свети Кирил*, т. е. *Константин*. Първото житие на свв. Кирил и Методий не се съгласува по този въпрос с второто. Понеже в първото е казано, че Кирил е умрял в Рим тогава, когато, повикан заедно с брата си Методий в Рим от папа Николай и пристигнал там, е заварил, че Адриан II е наследил починалия Николай, и след като Методий е бил ръкоположен за епископ от същия Адриан, но преди същият Методий да се е бил отправил към Моравия, т.е. през 868 г. Защото в № 10, след ръкополагането на Методий,

извършено от папа Адриан, се чете следното: „А когато Философът, който се е наричал и Константин, предусетил, че наближава денят на кончината му, с позволението на Върховния понтифик приел името Кирил*, като казал, че то му било посочено в откровение; и така след четиридесет дни приел успокоение в Господа**, на 16-ия ден преди мартенските Календи***[398]. А пък светият апостолик наредил всички клирици — както гръцки, така и римски, да се стекат на неговото погребение с псалмопения и кантики[399], със свещи и кадене на тамян, и да му отдадат погребални почести не иначе, а каквито се оказват на самия апостолик"[400]. Агиографът продължава да разказва в № 11 и 12, че върховният понтифик[401] първоначално дал съгласието си на Методий, който искал да отнесе тялото на починалия си в Рим брат в неговия манастир в родината им, но понеже се противопоставило римското духовенство, заедно с епископите и кардиналите, и нобилите на Града, той му отказал това и заповядал Кирил да бъде погребан тържествено в храма „Св. Климент", вдясно от олтара, *на което място* (казва) *стават много и големи чудеса*. Негово светейшество кардинал Бароний в бележките към „Римския мартиолог", към 9 март: „По-нататък, те *(свв. Кирил и Методий)*, прочути с чудесата си, умирайки в Рим****, са били погребани там. Узнах, че техните свети мощи са се намирали някога под олтара в прастария параклис на същата църква *(именно „Св. Климент")*". Хенсхен във встъпителния си коментар № 37 и сл. прибавя: „Също и Октавий Панцирол пише, че в тайната съкровищница на Вечния град, в споменатата църква „Св. Климент", която е в 23-ти район, се съхраняват мощите на двамата светци и ги почитат на 9 март. Една част от техните мощи е била пренесена по-късно в Моравия. Именно — в Бруна, който е известен град там. Нашият отец Теодор Моретус ни писа през 1658 г. следното: „Неотдавна посетих Брунската съборна църква „Св. Петър", където в съкровищницата на

*По-вероятно е, че в монашеството, в което Константин е встъпил в края на живота си, било в Моравия, било другаде, било в Рим, му е било дадено името *Кирил*; защото е известно, че обикновено става така, че заедно с начина на живот, монасите променят и името си, и то в име, което има същите начални букви, например: *Константин* — в *Кирил*, *Тома* — в *Теофил*, и т. н.

**Това същото за смъртта на Кирил в Рим е разказано в Оломоуцкия бревиарий: „А самият Кирил, като останал вече да живее там *(в Рим)*, след като облякъл монашеското расо, завършил последния си ден"[402].

***Т. е. на 13 февруари 868 г.

****Документите казват, че Кирил е умрял в Рим. За Методий мълчат.

същата църква ми беше показана цялата кост от ръката на св. Кирил, епископ* и заедно със св. Методий — апостол на Моравия, съхранявана в много старо сребърно ковчеже“[403]. Във второто житие обаче се казва, че Кирил умрял в Рим; когато по-късно Методий отишъл в Рим след
117 смъртта на Растица, след като Сватоплук поел управлението над моравците и започнал гонение на вярващите и след като [Методий] произнесъл присъдата срещу самия Сватоплук за отлъчване от църквата, там установил, че брат му Кирил бил вече починал, именно след 870 г. след Хр. Думите на агиографа в № 10 са следните: „А след като верният крал *(Растица,* т. е. *Ратислав)* бил споходен от естествена смърт и кралство Моравия започнал да управлява Свадоплук, той, изпълнен с жестокост, и слугите на Сатаната, които, като бесни псета са свързани с него в пълно единодушие, арогантно заявиха, че ще остане безрезултатно учението на Божия мъж и упорито се мъчеха да изтребят онези, които, преди заблудени заедно с тях, той бе върнал в пътя към истината,спасението и благодатта. А преупоритият проповедник на Христа наставлявал верния Богу народ да остане твърдо в пътя към истината, и той податливо и с усърдие възприемал спасителнате му поучения. Метежниците обаче нарушавали упорито закона Божи, нанасяйки многобройни обиди на служителите Божии. А пък старейшината Ангелик, като съпоставил много внимателно как сияйна светлина облива някои, предани на благочестието, а грозен мрак залива други, предани на нечестивостта и отметнали се [от вярата], и как последователите на доброто са устремени към славата, а неверниците ги очакват мъки, отдръпвайки се от тяхното упорство, толкова се отвратил от враговете на вселенската вяра, че отказвайки всякакво общуване с тях, с Давидово красноречие[404] им казал: „Занапред не ще седна в съвета на злосторници и не ще остана заедно със злодеи, а ще се свържа с непорочни люде и ще се оттегля в олтара на моя Бог.“ Поради това [Методий] изпратил като поразяваща мълния присъда за отлъчване от църквата на дръзкия княз Свадоплук и неговата шайка и на всички негови земи**[405]. След като направил това, решил да отиде в Рим и да доведе със

*Че това е невярно, посочих по-горе. Защото той е починал като монах и свещеник, не като епископ.

**Оломоуцкият бревиарий: „Затова и до ден днешен се окайват заради изречената от гореспоменатия приснопаметен архиепископ анатема, поразила неговата страна и поля, заедно с обитаващите ги жители, която унищожила с различни стихийни бедствия техните посеви и плодове“[408].

себе си блажения Кирил, а когато научил, че е мъртъв, помолил папата да отнесе със себе си в Моравия поне тялото на брат си, поради благоговението на този новопокръстен народ [към него]“[406]. В № 12 биографът, след като продължава да разказва, че след като папата му отказал, Методий, тайно отмъквайки от храма „Св. Климент“ тялото
118 на св. Кирил, решил да го отнесе със себе си от Рим в Моравия, но бил възпрян по пътя от божествена сила и посъветван от същия св. Кирил, че трябва отново да го върне в Рим, съобщава следното: „След като го върнал обратно (казва), папата и народът на Рим, стичайки се към светото тяло и приемайки го почтително,отново го погребали в църквата „Св. Климент“, където то почивало преди това“[407]. А в № 13 прибавя: „След това Свадоплук, воден от разкаяние за обидите, които несправедливо бил нанесъл на светия мъж, изпратил при светия мъж вестители, посредством които го молел да се завърне в своята църква, като обещавал да поправи грешките си. Тогава мъжът Божи побързал да се върне при своето паство, което бил изоставил тялом, но без злост[в душата си]. Разказват, че знатните и народът на страната, стичайки се насреща му при пристигането му, отправили благодарствени молитви Богу с изумителна радост и ликуване“[409]. Ако този разказ на житиеписеца за Методий е верен, именно че е отишъл в град Рим, след като кралят на Моравия е бил отлъчен от църквата, Методий трябва да е ходил в Рим три пъти: първи път, именно в края на 867 г. или в началото на 868 г., когато, повикан заедно с брат си Кирил от папа Николай, ръкоположен за епископ от приемника на Николай — Адриан, е бил изпратен обратно в Моравия; втори път, след 870 г. и преди 872 г., когато е отлъчил от църквата Сватоплук; най-после трети път, през 880 г., когато е бил повикан от папа Йоан VIII, за да даде отчет за вероизповеданието си. Авторът на първото житие разказва за смъртта на Кирил по време на първото повикване на него и на брат му Методий, а пък авторът на второто житие—при второто отиване само на Методий в Рим. Като се съгласява с него, Пагий към година 870 в №30,казва така:„Същият автор прибавя,че когато бил [вече] в Рим, Методий научил, че брат му Кирил е починал. Защото смъртта на Кирил, както и пристигането на Методий се падат по времето, когато Адриан II е ръководел Римската църква и затова — преди края на 872 година, когато в папството го е наследил Йоан VIII.“ После подлага на критика Дуклянеца със следните думи: „Именно, Дуклянският презвитер в „Царството на славяните“, издадено от Йоан Луций в края на неговата „История на цар-

ство Далмация и Хърватско", твърди, че името Кирил е било дадено на Константин Философ от папа Стефан. Този писател обаче, който е живял към края на XI век, твърде често смесва неистината с истината. А от житието на двамата светци е известно, че Кирил не би могъл да доживее
119 до времето на Стефан Пети, наричан обикновено Шести.* Именно, Стефан Пети*[410] е бил избран за папа през месец септември 885 г. след папите Йоан VIII, Марин[411] и Адриан III[412]; починал е през 891 година. Но каквито и да са нещата около онова второ отиване на Методий в Рим, поправдоподобно обаче изглежда смъртта на св. Кирил да е настъпила през 868**г., защото през тази година папа Адриан е изпратил в Моравия ръкоположения за епископ Методий заедно с няколко презвитери и дякони, както е щял да изпрати с тях и Кирил, ако междувременно не беше настъпила неговата смърт.

XXI
През коя година моравците са били покръстени и приобщени към евангелското учение от св. Кирил и Методий? Кога Методий е въвел у моравците употребата на славянския език при богослужението?

Обикновено за моравците се правят проучвания, през коя именно година *те са били привлечени към Христовата вяра*. Хенсхен във встъпителния си коментар № 31 твърди, че *моравците* приели християнското богослужение от Кирил и Методий преди 856 г. след Хр.: „Когато слухът за покръстването на хазарите се разпространил там (казва) — в другите общини на славяните, и достигнал до могъщия по това време княз на Моравия Ратислав (който другаде, изглежда, е назован и Свантоплук или Сфентипулк***) щом видял, че неговият народ доброволно се е отказал от идолопоклонничеството и че жадувал да приеме християнската вяра, и сам той също изпраща пратеници при император Михаил и го моли да се разпореди да отиде, за да поучи и неговия народ, онзи изключителен учител Константин, който бил поучил хазарите, с което той [Михаил] се съгласил с много голямо желание. Смятаме, че това е станало преди 856 г., когато Михаил, подмамен от коварните съвети на своя вуйчо Варда, отстранил от управлението на

*От други е наречен погрешно *шести*.

**Авторът на обзора за славяните, кимврите[413] и скитите, която книга е преведена на славянски език и е издадена в Петропол, като включва и други стари славянски и рутенски[414] събития, смята, че Кирил е живял по времето на Володимир. Това е огромен анахронизъм. Защото у Колий, с. 139, бел. Н, пише следното: „А след отпътуването на св. Кирил Философ, Владимир събрал при себе си, и т. н." Защото руският съмодържец Владимир[415] е живял през X век, а Кирил не е надживял 868 г., или най-много — 872 г.

***Че това е погрешно, е посочено по-горе.

държавата майка си и сестра си и се отказал от добрите си отношения със св. Игнатий. Спътник на Константин в тази втора експедиция е бил неговият брат Методий. Кога светците са пристигнали в столицата Вилеград[416], е възможно да се узнае затова, защото в първото житие, според кодекса на Дюшен, се казва, че те са останали в Моравия в продължение на четири години и половина и че са покръстили заедно с краля целия народ. После, повикани в Рим от папа Николай, веднага, се отправили на път, но пристигнали не при него, а при първосвещеник Адриан II, който
120 е наследил починалия на 13 ноември 867 г. Николай"[417]. Но както правилно отбелязва Пагий към 863 г., № 15: „Ясно е, че Хенсхен* се мами, когато приема, че Кирил и Методий са предприели тази втора експедиция преди 856 г., защото така са били в Моравия не в продължение на четири години и половина, както се казва в житието, а в продължение на десет и повече години"; именно, понеже казват, че те са отишли от Моравия в Рим през 867 г.

И така, след като отхвърля мнението на Хенсхен, Пагий отнася религиозната мисия на Кирил и Методий към 863 г., като на цитираното място и към 866 г., № 2, казва: „След като Кирил и Методий са разпространявали Евангелието в Моравия в продължение на четири години и половина и през 867 г. са отишли в Рим, ясно е, че те са напуснали България около 863 г. и са отишли в Моравия."

Но ако трябва да се прояви доверие към свидетелствата за свв. Кирил и Методий, се стига до извода, че моравците са приели християнската религия от Методий и Кирил, след като е бил покръстен кралят на българите Михаил и при това, това трябва да е станало през 865 г., както е посочено горе при обръщането на българите в Христовата вяра. Но защото е известно, че светите славянски апостоли са разпространявали Евангелието в Моравия и България в продължение на четири години и половина, както и да е било, през която и година да са отишли в България и през която и да е — в Моравия, все пак е сигурно, че онези четири години и половина на тяхната проповедническа дейност са започнали да текат преди 867 г., през която, след като били повикани, те са пристигнали в Рим.

А какво е правил Методий в Моравия и Долна Панония, след като се е върнал след 867 г. от Града [Рим], разказва цитираният от нас горе Анонимен писател от това време**в малкото си съчинение за „*Покръстването на ба-*

*Поради грешка на паметта Пагий към тази 863 г. пише вместо *Хенсхен — Боланд,* а към 866 г., № 3, поставя *Хенсхен.*

**Той е писал именно през 871 г. след Хр., както посочих по-горе.

варците и каринтийците". След като е писал, че през 858 г. *Адалвин* е наследил на Ювавенския, т. е. Залцбургския, престол починалия *Луитпрам*[418], той прибавя: „Във владе-
121/Q нието на граф Принина, разположено при река Сава в Долна Панония, след смъртта на презвитер *Алифрид* този Аделвин назначил там *архипрезвитер*, за да управлява славянския народ, като му поверил ключовете на църквата и грижата за целия народ, която след самия архиепископ Аделвин трябвало да носи той. Когато и той починал, бил назначен друг *архипрезвитер*, на име *Рихпалд*"[419]. И веднага прибавя за Рихпалд: „Той останал там дълго време, изпълнявайки службата си пълновластно, както му бил наредил неговият архиепископ, дотогава, докато някакъв грък, на име Методий, след като изнамерил наскоро славянските букви, превеждайки мъдро от латински език Римската доктрина и необходимите латински книги [на славянски език], станал причина да се изоставят от целия народ на страната литургиите, Евангелията и църковната служба на онези, които ги отслужвали на латински. Не можейки да понесе това, той [Рихбалд] се върнал в Ювавенската епархия. И така, през 865 г.* достопочтеният Ювавенски архиепископ Аделвин отслужил Рождество Христово в крепостта на Хе́хбрило, наречена Мозебурх, която той бил наследил след смъртта на баща си Привина, когото моравците убили; и на този ден отслужил църковна служба там, а на следващия — във владението на Витримар. Посветил във владението на Хецило църква в чест на св. архангел Михаил. Също така на 15 януари същата година посветил при Спихун църква в чест на св. дева Маргарита"[420].

От тези думи се разбира, именно, че християнската религия е била проповядвана сред моравците от Методий преди 867 г., когато, повикан от папа Николай, Методий отишъл заедно с брат си Кирил в Рим; това обаче, че моравците са били научени от Методий да отслужват литургиите и църковните служби на славянски език, като изоставили тези, които защищавали латинския език, се е случило след убийството на граф Привина, т. е. Принина, през 870 г.; затова авторът на малкото съчинение завършва [така]: „От времето прочее, откогато според едикта и разпореждането на господаря император Карл *(т. е. от 796 г. след Хр.)* народът на Източна Панония започнал да се
122 управлява от Ювавенските предстоятели досега *(т. е. до*

*Според практиката на франкските писатели Христовата година започва от деня на неговото рождение, т. е. от 25 декември.

871 г.) са изминали 75 години, като никой епископ, дошъл отдругаде, не е имал църковна власт в пограничните области, освен Залцбургските духовни управители, нито презвитер, дошъл отдругаде, се е осмелявал да служи там своята служба повече от три месеца, преди да е представил на епископа отпусно писмо. Това, разбира се, било съблюдавано там дотогава, докато се появила новата доктрина на Методий Философ"[421]. Горе вече видяхме от франкските аналисти, че *Растица*, крал на Моравия от 855 г. до 870 г. (когато, ослепен, е бил затворен в манастир), след като отхвърлил робската зависимост от краля на Германия и след като почти всички славянски князе се присъединили към него, е привел в изпълнение своя замисъл. Защото, след като кралят на българите Михаил е бил обърнат във вярата во Христе от Методий (както казах по-горе), Растица, насърчен от примера на същия Михаил и на хазарите, изискал именно преди 866 г. от гръцкия император Михаил Методий да отиде в Моравия и да покръсти в християнската вяра него и неговия народ. А като същевременно отхвърлил зависимостта от франкския крал, за да отчужди още повече моравците от него, през 870 г. (когато на българите е бил даден гръцки епископ, след като латинските били прогонени) склонил и Методий да служи според обстоятелствата на народа му, като преведе литургиите и богослужението на славянски език, та моравците да си служат при богослужението със славянски, а не с латински език и да бъдат подчинени на свои свещенослужители, а не на Ювавенските епископи. Това сигурно е имал желание да каже цитираният автор, когато казва за последния архипрезвитер с латински език у славяните в Долна Панония Рихпалд: „Той останал там дълго време, изпълнявайки службата си пълновластно, както му бил наредил неговият архиепископ, дотогава, докато някакъв грък, на име Методий, след като изнамерил наскоро славянските букви*, превеждайки мъдро от латински език Римската доктрина и необходимите латински книги [на славянски език], станал причина да се изоставят от целия народ на страната литургиите, Евангелията и църковната служба на онези, които ги отслужвали на латински. Не можейки да понесе това, той (*архипрезвитерът)* се завър-
123/Q2 нал в Ювавенската епархия." Това, което този автор разказва, че е направено от Методий в графството на Прини-

*Не самият Методий, а неговият брат Константин, т. е. Кирил, който отишъл в Моравия заедно с Методий, както свидетелстват документите за двамата.

на в Долна Панония, трябва да е било извършено от същия Методий и в Моравия отвъд Дунава. И така, макар че авторът на това малко съчинение споменава само *Методий**, все пак той не изключва *Кирил*, верен негов другар и съратник в делото, за времето, когато е било извършено първото покръстване на моравците преди 866 г. Зав щото у автора не се говори за това, а за завръщането н- Методий от Града [Рим] в Моравия, когато неговият брат Кирил вече не е бил между живите. Обаче *Методий* погрешно е наречен *Философ,* защото не той, а *Кирил* е бил наричан в един най-висш смисъл *Философ*, както отбелязва Колий в „История на свещените славянски книги", с. 126, буква D, опровергавайки Авентин, който в „История на бòите" пише, че *Методий Философ* „изнамерил венедските (т. е. славянските) букви и превел Божиите слова на местен славянски език". Също и Голдаст в „Коментари към бохемската [история]", кн. 2, гл. 5, казва, че „*Авентин е описал много от делата на моравските князе, но объркано*".

XXII

Две писма: едното на Могунтинския архиепископ, другото на Залцбургския и на техните суфрагани до папа Йоан IX против моравците и техните епископи.

Но макар че Методий е научил моравците да употребяват славянския език вместо латинския, все пак, че той не е въвел гръцкия религиозен обред в Моравия, нито са били повикани свещенослужители от Гърция, така както е бил изпратен гръцки епископ в България, след като били прогонени латинските, става ясно както от приведеното свидетелство на Анонимния автор, така и от писмата на епископите на баварците и германците до папа Йоан IX от 900 г. В тях се разисква за новосъздадените по негово време славянски епископства и за отнетата от страна на Моравските предстоятели юрисдикция на Ювавенските епископи; те обаче не споменават за промяна на латинския религиозен обред в гръцки или за пристигнали там гръцки презвитери или епископи. По този въпрос съществуват две писма, писани до папа Йоан IX[422]. Първото**—от Могунтинския архиепископ Атон и неговите суфрагани[423] се отнася за смъртта на император Арнулф, който е умрял на 20 ноември 899 г., за провъзгласяването на неговия седемгодишен

*Именно, Методий и Кирил са проповядвали евангелското учение в Моравия преди 866 г., а около 870 г., когато моравците са започнали да отслужват литургиите и църковната служба на славянски, в Моравия е бил само Методий, защото Кирил е бил вече починал в края на 868 г. в Рим, както е казано горе.

**Том IX, изд. Лабе, с. 496.

син Людовик[424] за крал на Германия и за създаването на
124 архиепископство у моравците. *Титул*: „На господин папата
на Светата и Апостолическа и Всемирна Римска църква,
Атон, недостойният епископ на Могунтинската църква,
заедно с всички подчинени на нас, нищожния, суфра-
гани, в знак на дължимото послушание и вярна служба.“
Начало: „Ваше Светейшество знае прочее, че никое об-
щество на братята на Светата Римска църква, никоя под-
властна ѝ сила не са служили по-вярно, по-предано и по-
покорно от нас, които сме подчинили цялото внимание на
нашата мисъл на Вас, владика и глава на всички църкви.“
Тогава—за смъртта на Арнулф: „Впрочем, осведомява-
ме Ваша милост, че нашият Сеньор император Арнулф се
пресели от този свят.“ *И за избирането на Людовик*: „А
след като загуби толкова великия си господар, управник
и кормчия, корабът на Църквата в нашите земи започна
да блуждае. Спря за кратко време, без да знае кого да из-
бере за крал. И защото съществуваше големият страх да
не би единната държава да се разкъса на части, по Божие,
както вярваме, внушение стана, че бе въздигнат за крал по
общото решение на първенците и със съгласието на целия
народ синът на нашия Сеньор, макар и твърде малък. И
защото франкските крале са произлизали от един и същи
род, предпочетохме да спазим стария обичай, отколкото да
установяваме нова практика. А защо това е било направено
без Вашето нареждане и позволение, не се съмняваме, че
не е останало скрито за Вашето знание. Наистина, няма
никаква друга причина да стане така, освен тази, че по-
неже между нас и Вас са се установили езичници*, пътят
ни към нашата Света Майка — Римската катедра — е въз-
препятстван, така че не бе възможно да бъдат изпратени
при Ваше достолепие пратеници от страна на нашата скро-
мна особа.“ *Веднага след това прибавят за моравците*: „Ос-
вен това, съобщаваме на Ваше благочестие, че нашите ба-
варски братя и съепископи, жалвайки се пред нас и въз-
дишайки дълбоко, се оплакват, щото моравските народи,
като въстанали срещу властта на франките, се гордеят, че
са се отцепили от тяхната общност, и в частност, хвалят
се, че са въздигнати след Вашето съгласие с митрополит,
понеже [дотогава] у тях никога не е имало митрополитско
седалище, а винаги са принадлежали към техните провин-
125 ции и диоцези. Те с горест разказаха пред нас още, че по-

*Имат предвид унгарците, които през същата 900 г. са нахлули в Италия и Бавария, както разказва Пагий към 900 година, № 17, по продължителя на Фулденския аналист у Фрехер.

ради интригите на някои люде, те са били покрити с голям позор поради Вашата загриженост, именно да не би да са влезли в съюз и мир с езичниците и да не би самите езичници да са извършили толкова много нечестиви и забранени неща по техен съвет." *И малко по-нататък:* „Затова изпращаме подробно изложено всичко това Вам, който сте глава на цялата Света Църква, която се е разпространила по света, и утеха за жалеещите, какви скръбни за Вас неща да са сполетели вашите членове; защото по-горе споменатите пресвети пастири во Христе (нашите баварски братя и съепископи), които не са се отклонили в нищо от вселенската вяра, а я прославят с религиозните си дела и в църковните служби, жалвайки се пред нас, поискаха да доведем до Ваше знание нещата, които и те се заклеха, стига да са живи, сами лично да Ви известят. Затова Ви призоваваме, нека Вашето утешение да обърне тяхната скръб в радост и тези членове да имат вечно радостта да са неразлъчно свързани с върховния глава, който сте Вие. А както стигна до нашия слух, моравците увеличават дързостта си, защото казват, че с Ваше съгласие им е въздигнат митрополит, и като се отцепват, отказват общение с други епископи. Ако се надъхат по-дълго време с това самочувствие, ще се впуснат, както смятат мнозина, в кръвопролитие. Доколкото се осмеляваме, нека да посъветваме, преди това да се е случило, Вашият авторитет да ги вкара в пътя на смирението, та най-после да разберат на чия власт трябва да се подчиняват. . . И ако Вашето указание не ги поправи, волю-неволю ще склонят глава пред франкските владетели, но смятаме, че това може* да стане благополучно, без кръвопролитие и взаимни жертви и от двете страни. Отново и отново повтаряме на Ваше достолепие, че както епископите, така и баварските миряни смятат, че не стоят подолу от никой народ в християнската си вяра, и че франките не са извършвали никога нещо достойно по име и слава било в църковните работи, било във военните дела, без тяхна помощ, както и те — без тях."

Второто е писмото на *Ювавенския архиепископ Теотмар*
126 и на други епископи**[426] до същия Йоан IX, в което се оп-

*Вероятно — *не може*[425].

**В том IX на съборите, изд. Лабе, с. 244 и повторно — на с. 498. Това писмо на епископите на Бавария е издадено като писано до папа Йоан VIII от Йоан Кордезий след съчиненията и писмата на Хинкмар[429], през 1615 г. в Париж, след като още през 1611 г. е излязло заедно с много други стари документи, благодарение на Христофор Геволд, в приложението към Райхерспергската хроника от Монахиум[430] в Бавария. А че писмото е било изпратено до Йоан IX през 900 г.,

лакват, че в славянските земи, подчинени преди това на Патавийския епископ, са били ръкоположени един архиепископ и трима епископи; прибавят и много неща за обръщането на моравците в Христовата вяра и за обидите, които те им нанесли. *Титул*: „На Върховния Първосвещеник и Вселенски Папа* не само на Града [Рим], а и на целия свят, господин Йоана, достолепния управител на Римския престол, най-смирените синове на Ваше отчество Теотмар, архиепископ на Ювавенската църква, епископите Валдон — на Фризингската[427], Ерхенпалд — на Ейщатската[428], Захарий — на Себонската, Татон — на Ратисбонската, Рихарий — на Патавийската, а също и целият клир и християнски народ по цяла Норика, която се нарича и Бавария, в името на нашия Спасител желаем голямо благополучие, увеличение на католическия мир и вечно царство“. *Начало*: „От постановленията на Вашите предшественици и разпоредбите на католическите Отци най-подробно са ни дадени наставления да се обръщаме към Римския първосвещеник при всички пречки и затруднения в нашата свещеническа служба, за да не бъде нарушено това, което има отношение към укрепването на единството и съхраняването на дисциплината, от някакво разногласие, а да бъде разрешено от Него с висша проницателност.“ *Прибавят*: „Защото съвсем не вярваме в това, което ежедневно сме принудени да слушаме: че от Святата и Апостолическа катедра, която е майка на свещеническия ни сан и начало на християнската религия, ще да е произлязло нещо порочно, а [само] доктрина и образец за църковната уредба. Но са дошли от Ваша страна, както самите те са разгласили, трима епископи, сиреч — архиепископ Йоан и епископите Бенедикт и Даниел, в земята на-
127 славяните[432], които се казват моравци**, която бе подчинена на нашите крале и на нашия народ, а също и на нас, заедно с нейните жители, както в християнския религиозен култ, така и в данъка със столетна давност, защото

е известно както от времето на епископите, които го пишат, както казва Хундий в том 1 на „Залцбургската митрополия“, така и от думите, които са казани за ръкоположения от Йоан VIII за епископ Вихин[431] в цитирания том на съборите, с. 245 и 500: „Вашият предшественик (именно Йоан VIII) по молба на княз Звентибалд е утвърдил за епископ Вихинг, и т. н.“

*В изданията от Монахиум и Париж титулът е следният: „На Върховния първосвещеник и Вселенски папа Йоан, достолепния управител на Римския престол, най-смирените синове на Ваше отчество, и т. н.“

***Марави, маравенци, морави.* В изданията от Париж и Монахиум: *„които се наричат моравци“* и *„в земята на славините“*.

първо оттам са били покръстени и са били направени от езичници християни. И затова епископът на град Патавия, в чиято епархия са народите от онази земя* от началото на тяхното християнизиране, е отивал там — когато е искал и е трябвало, без някой да му попречи, и често е провеждал синодални събори със своите хора, които [и сега] още са там, и всичко, което е трябвало да бъде направено, е правел пълновластно, и никой не му се противопоставял в лицето. Също и нашите графове на пограничните области на онази земя в продължение на сто години са имали там разпоредителна власт и са уреждали нещата, които е трябвало да бъдат уреждани, събирали са данъци и никой не им е оказвал съпротива дотогава, докато техните сърца, по внушение на дявола, започнаха да се отвръщат от християнството и да отхвърлят всякакво правосъдие, да започнат война и да се противопоставят до такава степен, че да няма достъп за епископа и проповедниците му, а по собствено желание да правят, каквото си искат." От тези писма става ясно, че преди времето на Методий, на Кирил и на княз Растица моравците вече са били приели от франките християнската вяра, очевидно по времето на Арнон и други Залцбургски епископи, и по времето на епископите на славяните Теодорик и Освалд, и на други презвитери, изпратени от Залцбургската църква и подчинени на нея. А пък от времето, когато Растица се е отметнал от франкските крале, е бил затворен достъпът за епископа и за франкските проповедници и вместо латинския е бил въведен в религиозните дела славянският език, както е разказал по-горе анонимният автор на малкото съчинение за баварците и карантийците. Баварските предстоятели продължават: „А сега, колкото и тежко и невероятно да ни изглежда, те говорят**, че това се правело с толкова голяма сума в подкрепа на това беззаконие, колкото ние не сме чували да е изразходвана някога от Апостолическия престол, нито да е узаконена в постановленията на каноните, та да се разпространи толкова голям разкол в една църква. Защото едно епископство е разделено на пет. Защото споме-

*В том IX на съборите, с. 499, се чете погрешно *„народите от онова време"*.

**В изданията от Париж и Монахиум. А в том IX на съборите, с. 244: „Те говорят, че Вие сте изпратили при тях същите преди споменати епископи, че те са извършили толкова много промени в същото Патавийско епископство и че това се правело с много пари за разрастване на това беззаконие, колкото не са били изразходвани никога от Апостолическия престол, нито са били узаконени в постановленията на каноните, та да се разпространи толкова голям разкол в една църква."

натите епископи дошли, както сами са казали, от Ваше име, са назначили в едно и също епископство един архие-
128 пископ (ако може все пак да има в епископството на друг архиепископство) и трима епископи — негови суфрагани, и то без знанието на архиепископа и без съгласието на епископа, в чиято епархия са били." За архиепископа и тримата епископи, назначени от Йоан IX в Патавийския диоцез, ще стане дума отново, когато ще опиша към 900 г. нахлуването на унгарците в Бавария и Панония. Сега ще проследя нататък думите на епископите на Бавария за моравците. „Вашият предшественик (казват), т. е. папа Йоан VIII, по молба на княз Звентибалд е ръкоположил за епископ Вихинг, но съвсем не го е изпратил в онова старо Патавийско епископство, а при някакъв новопокръстен народ, който самият княз е покорил във война и е направил от езичници да станат християни. Но откакто на същите славяни бе дадена възможност да общуват с Вашите легати, те започнаха да ни обвиняват и да ни компрометират в много неща, и да ни нападат с клеветнически думи, защото никой не им казваше истината, когато говореха, че ние сме били в дрязги и неразбирателство с франките и алеманите; че това не е вярно, се доказва от това, че те са наши най-големи приятели и уважавани сътрудници. Обвиняват ни още, че сме враждебни към тях самите. Понеже това не става по наша вина, а се прави поради тяхното безочие, признаваме, че е така. Защото, когато онези християни започнаха да обедняват и затова отказаха да заплатят дължимия на нашите Сеньори — кралете, и на техните велможи данък, и да оказват съпротива с война, и да нападат нашия народ, между тях възникна сблъсък. И понеже са ги победили с оръжието си и са ги поробили отново, затова те бяха задължени и са задължени да бъдат данъкоплатци със самоуправление, и волю-неволю те бяха покорени от нашето кралство. Поради това Вие трябва да следите отгоре и да поддържате преди всичко съразмерност в управлението, за да не надделее по-лошата част, а по-добрата да се обезсили. Защото прадедите на нашия светлейши Сеньор, именно на Людовик, императори и крале*, са произлезли от най-християнския франкски род, а пък
129/R славяните на Моймир** водят началото си от поганци[433] и

*Така е в изданията от Париж и Монахиум. А в том IX на съборите, с. 500: „именно на Людовик, император и крал" — по-неправилно, защото като момче след смъртта на баща си Арнулф Людовик е бил избран за крал на Германия, а не за император. Поради това думите *„императори и крале"* се отнасят за предците на Людовик.
**В том IX на съборите, с. 500: *„славяните на Моймир"*, т. е.

езичници. Онези са възвеличавали Римската държава с императорската си сила, тези са я принизявали. Онези са усилвали християнското царство, тези са го обезсилвали. Онези са се явявали открито пред целия свят,тези са се криели в убежища и градове. Апостолическият престол е черпел сили от политиката на онези, а християнският свят страда от гоненията на тези. Във всичко това нашият [още] много млад крал (*Людовик,син на император Арнулф),* по нищо не отсъпващ на своите прадеди, според дарената му от Бога добродетел желае да стане, заедно с всички първенци на своето кралство, най-силният поддръжник на Светата Римска църква и на Вас, Върховния първосвещеник, защото и цялото поверено му по Божия воля кралство иска да се труди единствено за служба Богу и за неговата поддръжка. Затова и процъфтява в мир, поздравява се с единство и се радва, че принадлежи на Ваше отчество, както и на Вашите отци." По-нататък преминават към унгарците, отклоняват от себе си [обвинението в] подбуждането на тяхното нахлуване в Италия и Панония и го стоварват върху самите славяни. За това ще стане дума после.

XXIII

Именно Методий е въвел славянския език вместо латинския при богослужението, но не и гръцкия религиозен обред, нито гръцки епископи и духовници. Че моравците са приели християнското вероизповедание преди времето на Методий, е известно както от Франкските анали, така и от писмото на епископите на Бавария, и най-после — от житието на св. Кирил и Методий.

Но в това писмо на баварските епископи трябва да се отбележат преди всичко две неща. Първо, именно, че те се оплакват (както казах по-горе) от учредяването на нови славянски епископства в Патавийската (както те казват) епархия и от ограничаването на юрисдикцията на Ювавенските епископи, на които някога са били подчинени всички моравци. Обаче те изобщо не споменават за промяна на латинския религиозен обред в гръцки, нито за пристигането на гръцки презвитери и епископи там. Второ, трябва да се отбележат думите на баварските предстоятели за славяните-моравци: „Дошли са от Ваша страна трима епископи, сиреч архиепископ Йоан и епископите Бенедикт и Даниел, в земята на славяните, които се казват моравци, която бе подчинена на нашите крале и на

славяните-моравци, чийто първи княз е бил Моймир, бащата на Растица, а последният, който тогава е властвувал над моравците, син на Звентибалд и брат на младия Звентибалд — *Моймир*, за когото Фулденският аналист към 898 г.казва: „Между двамата братя от марахенския народ, именно Моймир и Звентоболх, и техните народи възникнал и твърде тежък спор и раздор, и т. н." А в изданията от Монахиум и Париж, том IX, с. 245, се чете: „А пък славяните-моравци са произлезли от поганци и езичници."

нашия народ,а също и на нас, заедно с нейните жители, както в християнския религиозен култ, така и в данъка със столетна давност, защото първо оттам са били покръстени и са били направени от езичници християни.“ Тук изобщо не се споменава, че Кирил и Методий са привлекли моравците към Христовата вяра. Дори напротив, казва се, че преди тяхното време *моравците са били направени от езичници—християни от баварските епископи.* Оттук се стига до извода, че не противоречи на истината това, което е разказано както в това писмо, така и от Анонима за „*Покръ-*
130 *стването на баварците и каринтийците*“, именно че *не всички моравци и не по времето на Растица, а по времето на сина на Растица Звентибалд* една част „от народа „на моравците, който самият Звентибалд е покорил във война, е бил направен от езичници християни“. И затова, ако е вярно това, което се разказва за повикването на свв. Методий и Кирил в Моравия от Растица, трябва да е било изключително намерението на Растица с този акт светите мъже да изтръгнат от моравския народ пороците, които са били плъзнали там, и да ги научат на писмо, каквото моравците нямали. Както това се прокрадва в ясните думи на първото житие, където се чете следното: „След като Философът се върнал в Константинопол, князът на Моравия Растислав, като научил какво е било направено от Философа в страната на хазарите, грижейки се за народа си, също изпратил при споменатия император пратеници и известил, че неговият народ се отказал от идолопоклонничеството и желаел да съблюдава християнския закон *(следователно всичко това не е благодарение на свв. Кирил и Методий, а е било вече дело на баварските епископи).* Но те нямали такъв учител, който да ги научи да ЧЕТАТ и на самия съвършен закон. Той го моли да изпрати в тези земи такъв човек, който би могъл цялостно да запознае онзи народ с вярата, изискванията на Божия закон и пътя към истината. Отнасяйки се благосклонно към молбите му, императорът наредил гореказаният Философ да отиде при него* и го изпратил натам, т. е. в земята на славяните, заедно с брат му Методий.“ Ето, следователно, моравците вече са се били отказали от идолопоклонничеството и са били

*Защо император Михаил *е наредил на Константин Философ да отиде при него,* за когото малко по-горе се казва, че се е върнал от Хазария в Константинопол? След като и двамата си живеели в Константинопол?! Именно с тези думи се посочва, че Константин заедно с Методий е бил отишъл от Константинопол в България при българския крал Богорис. Оттам следователно ги е повикал император Михаил, за да тръгнат за Мораия.

приели християнската вяра. Но те нямали славянски букви; а след като те били изнамерени, те били обучени от свв. Кирил и Методий *цялостно във вярата, изискванията на Божия закон и пътя към истината,* именно след като били преведени на бащиния им език Светото Писание и църков-
131/R2 ните служби, за което Анонимът укорява *Методий* (като премълчава името на Кирил), казвайки: „Дотогава, докато някакъв грък, на име Методий, след като изнамерил наскоро славянските букви, . . . от латински език Римската доктрина и т. н.“, както по-горе. Защото, макар че след това се казва, че *„кралят и народът били покръстени“*, все пак това или е написано погрешно поради предварително възприетото схващане за извършването на покръстването на моравците от Кирил и Методий (която грешка трябва да бъде поправена според изложените от нас автентични документи), или трябва да се разбира не за Растица и за целия му народ, а само за онази част от народа, която още не е била приела кръщението, както се съобщава в споменатото писмо на баварските епископи за ръкополагането на Вихинг от папа Йоан VIII за Нитренски епископ: „именно, след като бил изпратен при някакъв новопокръстен народ, който Звентибалд, племенник и приемник на Растица в княжеската власт на Моравия, покорен във война, от идолопоклоннически бил направил християнски“[434].

131/R2

ГЛАВА ТРЕТА

За епископите и архиепископите на Моравия. Излага се и се подлага на критика гръцкият списък на архиепископите на Моравия и България. Също — и списъкът на Оломоуцките епископи

I

Свв. Кирил и Методий са повикани в Рим от папа Николай, за да дадат отчет за проповядването на Евангелието. Приети са с почести от папа Адриан. Методий, ръкоположен за епископ от него, е изпратен обратно Моравия.

След като бяха разгледани свидетелствата за обръщането на руси, хазари, българи и моравци от идолопоклонничество във вярата в Христа, продължавам да излагам славянската история.

Когато папа Николай Първи, след като изслушал през 866 г. пратеничеството на краля на България Михаил, който се съветвал „какво трябва да се направи подушеспасително и какво трябва да направи за останалия български народ, лишен дотогава от кръщение, за да получи тайнствата на вярата“*[1], като същевременно искал наставници и доктрина**[2] от Апостолическия престол, когато, казвам, папа Николай изпратил като свои легати в България епископите Павел и Формоза[3], щом узнал, че Кирил и Методий в Моравия“***обучават техните деца на четмо и
132 писмо, уреждат църковни служби и след като по този начин изтръгнали и унижощили всички плевели на пороците от това заразено поле, са започнали да засяват кълновете на Божието слово, твърде възрадван от това, което му било съобщено оттам *(във всеки случай—от изпратените в Бълрия легати)*[4], наредил с апостолическо послание да отидат при него. Когато получили вестта, те се зарадвали твърде много, отправяйки благодарствена молитва Богу, че са получили толкова много, като са заслужили да бъдат призовани от Апостолическия престол. Прочее, като се отправили на път веднага, повели със себе си и някои свои ученици, които смятали достойни да получат епископски сан. И така, след известно време пристигнали в Рим. Но понеже не много преди това горепоменатият папа Николай се бил преселил при Бога *(а той е починал на 13 ноември 867 г.)*, Адриан Втори, който го наследил в Римското първосвещеничество *(на 14 декември, същата 867 г.)*, узнавайки, че спо-

*Анастасий Библиотекар в „Житиеописание на Николай I“.
**Николай I, писмо № 70 до Хинкмар и архиепископите и епископите, управляващи създадените в кралството на Карл църкви.
***Авторът на първото житие на свв. Кирил и Методий — за тяхната религиозна експедиция в Моравия.

менатият Философ (*Константин, т. е. Кирил, брат на Методий)* е донесъл със себе си мощите на блажения Климент, които бил открил със своята ревностност, твърде много бил възрадван, излязъл извън Града [Рим] с клира и народа да ги посрещне и ги приел много почетно. . . И така, след като била изказана голяма благодарност на споменатия Философ за толкова голямото благодеяние, ръкоположил него самия и Методий за епископи, а също така и останалите — техни ученици — за презвитери и дякони"[5]. Именно, папа Адриан е решил двамата братя да бъдат ръкоположени за епископи, а след като Кирил се отказал от епископството (тъй като предусетил, че наближава денят на кончината му), само Методий е получил епископско посвещение, както разказва авторът на тяхното второ житие: „И така, като станал предстоятел на моравците, с познатото си благочестие наставлявал, поучавал и насочвал повереното на неговите грижи паство, като изкоренявал вредните и сеел спасителни неща. Въздигайки Божията църква до върха на висшата почит, извършвайки чудеса, убеждавал всеки да се откаже от скверната си вяра и да приеме кръщение во Христа"[6].

II

Епископът на моравците Методий е обвинен пред папа Йоан VIII, че е проповядвал различно от това, което бил заявил в Рим. През 879 г. е извикан в Рим и му се забранява да употребява славянския език при богослужението. Двете писма от папа Йоан по този въпрос.

По-нататък, чеМетодий е бил ръкоположен от папа Адриан II и изпратен за епископ при моравците, свидетелствува папа Йоан VIII с писмо 194[7], изведено на *XVIII ден преди юлските Календи,* индикт XII, т. е. от 14 юни 879 г., *до Тувентар от Мараунa** (чети от „Маравия" или „Моравия"), в което го съветва, като отблъсне всяко лъжливо учение, да остане твърд във вярата на Римската църква, учудва се, че Методий проповядвал различно от това, което бил заявил, и освен това съобщава, че [Методий] е бил повикан от него. „Жела-
133 ем да знаете, че Ние, който по Божие благоволение сме наместник на княза на Апостолите— блажения Петър, ви прегръщаме с благочестива любов като най-скъпи синове, и ви обичаме с бащинска любов, а в Нашите постоянни молитви към Господа Исуса Христа ви препоръчваме всички вас, молейки се винаги за вас, та всемогъщият Бог, който проясни вашите сърца и ви въведе в пътя към истината,

*Чети: *Тувентабар Моравски*[9], за когото се чете, че е заседавал заедно с други пратеници на българския крал Михаил на VIII Вселенски събор, заседание IX и X. Вж. том VIII на съборите, изд. Лабе, с. 1124 и 1359.

да ви укрепи в добрите дела и да ви удостои да продължите в правата вяра докрай, прославени с добри деяния и неопетнени. Но понеже, както научихме от думите на вашия презвитер Йоан[8], когото сте изпратили при Нас, вие имате колебания по отношение на правата вяра, съветваме Ваша милост да държите така и да вярвате така, както Светата Римска църква е научила от самия княз на Апостолите, както тя държи и ще държи во веки веков[10] и както разпраща ежедневно по целия свят словата на светата вяра и семената на правата проповед, и както знаете, че са получавали от самото начало Нашите предшественици и Ваши отци, именно светите предстоятели на Апостолическия престол. Но ако някой от вас, било ваш епископ, било какъвто и да е друг свещенослужител, си е наумил да ви възвестява другояче, всички вие, пламнали от ревност към Бога, единодушно и с единна воля отблъснете измамното учение, като стоите и се придържате към традицията на Апостолическия престол. Обаче това, което узнахме, [именно] че вашият архиепископ МЕТОДИЙ, ръкоположен от нашия предшественик, именно папа Адриан, и изпратен при вас, е проповядвал различно от това*, в което е заявил с думи и писма пред Апостолическия престол, че вярва, твърде много Ни учудва; все пак поради това му наредихме непременно да се постарае да дойде при Нас, за да чуем от
134 собствената му уста дали държи и вярва така, както е заявил, или не"[11]. Именно Залцбургският архиепископ, виждайки, че ръкоположеният от папа Адриан за предстоятел на моравците Методий, след като изнамерил наскоро славянските букви, станал причина да се изоставят от целия народ литургиите и църковната служба на онези, които ги

*Ханзиций, т. 1 на „Свещена Германия", с. 165: „Обаче за отклоненията, в които Методий е бил обвинен в клеветите на някои хора, смятаме (макар и да не е [изрично]казано, сведущият все пак би могъл да се досети), че това е била схизмата на Фотий. Този фанатик е поставял у човека две души. Когато после узурпирал Константинополското патриаршеско достойнство, той се постарал да отклони българите от верността към Римския престол на своя страна. Оттам пламнал разколът, който започнал тогава да се разпространява в Илирик и Панония, като особено бил засегнат Аквилейският епископ, където най-напред се разпространила ереста за произхода на Светия Дух. Методий е бил грък и е предавал своето учение на варварски език, а Фотиевата ерес е била съхранена у мнозина. Следователно възможно е, поради зложелателството на някои, да е хвърлено подозрение за вина върху Методий, особено като проповедник чужденец, и да е бил гледан с по-неблагосклонен поглед заради въвеждането на нова чужда практика. Следователно, или е било това, или — някакви други религиозни обреди, сродни на гръцките и различни от римските, които обвинителите са сметнали за отклонение. И т. н.

отслужвали на латински, изглежда, е отправил срещу него пред папа Йоан тези съществени обвинения, които се съдържат в цитираното горе от нас малко съчинение за „Покръстването на баварците и каринтийците“, защото тежко е понесъл, че е било създадено ново епископство в неговата, както смятал, Залцбургска епархия и понеже не е искал да изглежда, че се противопоставя на решението на върховния първосвещеник, от когото е било учредено това епископство, той е отправил срещу Методий обвинението, че проповядвал различно от това, което е бил заявил пред Светата Римска църква: „Дотогава“ (казва), „докато някакъв грък, на име Методий, след като изнамерил наскоро славянските букви, превеждайки мъдро от латински език Римската доктрина и необходимите латински книги [на славянски език], станал причина да се изоставят от целия народ на страната литургиите, Евангелията и църковната служба на онези, които ги отслужвали на латински.“ Затова папа Йоан е изпратил споменатото писмо до княза на Моравия Тувентар, а също така и друго — до същия Методий, с пореден номер 195[12], с дата както горното[13], адресирано така: „*До достопочтения Методий, архиепископ на Панонската църква*“. В него му нарежда да отиде при него, за да може да се запознае с неговата доктрина, а междувременно му забранява да отслужва литургиите на славянски език. „Макар че ти си длъжен да спасяваш и да наставляваш с поученията на своята проповед (казва) поверения ти като на духовен пастир народ Божий, узнахме, че ти учиш да се изповядват не тези неща, които Светата Римска църква е научила от самия княз на Апостолите и ежедневно проповядва, а тласкаш народа към заблуда. Затова с това писмо на Наше Апостоличество ти нареждаме, като оставиш всичко настрана, да се постараеш да дойдеш незабавно при Нас, за да чуем от твоята уста и да уз-
135 наем дали държиш и проповядваш така, както си заявил с думи и писма пред Светата Римска църква, че вярваш, или не, за да се запознаем основно с твоето учение. Научаваме още, че отслужваш литургиите на варварски, т. е. на славянски език. Затова още в Нашето писмо, изпратено ти по Анконския[14] епископ Павел, ти забранихме да отслужваш тържествените тайнства на литургиите на този език, а или на латински, или на гръцки език, както църквата Божия, разпространила се из целия свят и разгласена у всички народи, ги служи. Позволено ти е обаче да проповядваш или да държиш беседи пред народа [на славянски език], понеже псалмистът призовава всички народи да прославят Бога, а Апостолът казва: „Нека всеки език

195

да изповядва, че Исус е Господ за слава на Бог Отец“[15]. Както в това писмо № 195, така и в предходното № 194, Методий е наречен от папа Йоан *архиепископ* и с добавка *Панонски,* т. е. — на Моравия, която по това време обхващала Панония чак до река Драва, не защото е имал в действителност подчинен на себе си епископ, тъй като е управлявал Моравската църква сам, без подчинен епископ, а само почетно и защото после наистина *е получил титла и сан архиепископ,* когато, повикан в Рим от същия папа Йоан, е отвел със себе си в Моравия *Вихин*, ръкоположен за епископ на Нитренската църква и поставен от самия първосвещеник в подчинение нему като на архиепископ; тогава именно, а не по-рано Методий е бил действително архиепископ на Моравия. Това дотук се потвърждава още повече от примера с българите. Българският крал Михаил, обърнат във вярата в Христа, както е казал по-горе, след като самият Методий е направил онази картина на Второто пришествие Господне, като изпратил през 866 г. пратеници в Рим, между другите неща, които е искал от папа Николай, е било и това, именно да се даде на българите *патриарх*. На това искане в писмото по допитванията на българите, глава 72, папа Николай отговорил следното: „Питате дали е възможно да се ръкоположи у вас патриарх. Но на това не можем да Ви отговорим нищо определено, преди Нашите легати, които Ви изпращаме заедно с Вашите, да са се завърнали, за да Ни уведомят какъв е броят и единодушието на християните у вас. Впрочем засега трябва да имате епископ и щом там с нарастването на Божията благодат християнството се разпростани и се ръ-
136 кopoложат епископи за всяка една църква, тогава ще трябва да се избере измежду тях един, който, ако не патриарх, положително трябва да бъде наречен архиепископ, към когото всички да се обръщат“[16]. Тези неща пише папа Николай за българите. Както на тях отначало им е бил поставен от Римския първосвещеник един епископ*, а не архиепископ, така и Методий е ръкоположен не като архиепископ, а като епископ на Моравската църква дотогава, докато самият той не е станал архиепископ на моравците.

*Разбира се, докато българите не получили след това от гърците за архиепископ Теофилакт.

III

Заблуждението на Пагий относно учреденото, както той смята, от св. Кирил Велеградско архиепископство. Папа Йоан отстранява Белоградския епископ — славянина Сергий, ръкоположен от лъжеепископа Георгий.

Прочее, това, което пише Пагий към 880 г., № 5: „Княжество Моравия и учредената в него митрополитска юрисдикция са включвали Панония чак до река Драва, а Методий е привлякъл към вярата в Христа живеещите там народи; затова в писмо № 195 на папа Йоан Методий е наречен *архиепископ на Панонската църква,* а в цитираното писмо № 247 — *достопочтен Моравски архиепископ*", това, казвам, трябва да се разбира по начина, който изложихме горе, т. е. когато Вихин е станал Нитренски епископ, подчинен на архиепископ Методий, а не преди ръкополагането на самия Вихин. Грешно е също така това, което Пагий на цитираното място добавя: „В същото писмо папа Йоан утвърждава правата на учреденото от св. Кирил в Моравия Велеградско архиепископство." Наистина, макар че прегледах веднъж, дваж и триж всички писма на папа Йоан VIII, които се съдържат в том IX на съборите, изд. Лабе, от 2 до 247 с., все пак не можах да открия нищо от това, което Пагий казва, че е прочел в писма № 195 и 247 за *учреденото от св. Кирил Велеградско архиепископство.* Дори в другите писма на папа Йоан, именно № 195 и 268, в които се споменават *Методий* и *княжество Моравия,* не става дума за *Велеградското архиепископство,* нито за *самия Кирил,* освен в писмо № 247[17], където той е наречен *„покойният Константин Философ, някога автор на славянската азбука".* Прочее в кое именно писмо на папа Йоан Пагий е прочел това, не мога да отгатна. Може би поради грешка на паметта големият учен е поставил Кирил вместо *Сергий, Белоградски епископ,* или е смятал, че *Белоградското*[18] *епископство* е учредено от Кирил. Тъй като наистина в писмо № 75[19] до *българския крал Михаил,* изведено на *16 април, индикт XI,* 878 г., папа Йоан VIII постановява онзи *Сергий,* ръкоположен някога от *Георгий,* да бъде лишен от църковен сан
137/S със следните думи в том IX на съборите, изд. Лабе, с. 61: „Впрочем, нека Ваша слава знае, че евнухът Сергий, който, макар да и е бил по произход славянин, но затънал в много пороци, е получил с цената на измама свещенически сан. После обаче се узна, че, уличен и изобличен и в други провинения, е бил свален от тогавашния си епископ, а след това съвсем недостойно е бил въздигнат в Белоградското епископство от Георгий[20], който с измама си присвоява званието епископ чрез авторитета на князете на Апостолите и на светите канони, също и с присъдата на Наше-

то постановление, е низвергнат. Това оповестяваме както Вам, така и на цялата ви общност[21], съгласно с каноните, за да не се приемат тези, които се низвергват, от другите, та да не би и те да се окажат обвързани заедно с тях с подобно наказание, което Ние не желаем"[22]. Но какво общо имат тези неща със св. Кирил? Какво общо имат с учредяването на Велеградското архиепископство от Кирил? Кирил, отказвайки се от епископския сан, е починал в монашество в Рим по времето на Адриан II, в началото на 868 г., както свидетелствуват документите за него. Следователно той не е учредил Велеградското архиепископство, нито го е ръководил; най-после, той не може да е бил епископът, който според свидетелството на папа Йоан е свалил евнуха Сергий, изобличен освен това в много простъпки, или е ръкоположил Велеградския епископ. Повод за грешката на Пагий, както ми се струва, е дал Флорският[23] ръкопис за свв. Кирил и Методий, в който към 9 март у Хенсхен, с. 12, се чете: „В Моравия, в града на свв. епископи и изповедници Кирил и Мотудий* Велиград"[24], или Якоб де Ворагине, избран през 1292 г. за Генуезки архиепископ, който в житието на св. Климент нарича Кирил *епископ на мораните,* т.е.—на моравците, със следните думи: „После споменатият Философ отишъл с мощите на св. Климент в Рим и след като станали много чудеса, мощите били погребани с почит в църквата, която сега се нарича „Св. Климент". В една хроника пък се чете, че след като морето пресъхнало на онова място, [мощите] били пренесени в Рим от блажения Кирил, епископ на мораните." Именно защото Пагий е свързал тези две неща, които положително трябва напълно да се изключат за Кирил; именно понеже Кирил е наречен (макар и погрешно) епископ на моравците и по-
138 неже *Велиград* е едно от главните епископства в Моравия, Пагий е сметнал, че Велеградското епископство в Моравия е било учредено от Кирил.

IV

За епископите: Агатон — на моравците, Габриел— на Архида, и Симеон—

Казват, че на Фотевия псевдосъбор**, свикан, или по-скоро инсцениран, през месец ноември*** 879 г., между митрополитите е седял именно *Агатон — на моравците,* Ἀγαθῶν Μοράβων, а между епи-

*Така.

**Том XI на съборите, изд. Венете[27], 1730 г., с. 338 и сл. от ръкописния гръцки кодекс на Ватиканската библиотека; погрижил се за превода и издал Хардуин, с позволението на върховния първосвещеник Климент XI[28], в том 6 на сбирките на съборите, с. 213.

***Именно в том XI на съборите, изд. Венете, с. 359 е казано, че второто заседание се е състояло в сряда, на 17 ноември, индикт XIII.

на Девелт, споменати от Фотий на неговия псевдосъбор през 879 г. И за Силвестър, за когото Льо Киен казва, че бил ръкоположен от папа Адриан за епископ на българите.

скопите — *Габриел*[25] — *на Ахрида*, Γαβριὴλ Ἀχρίδης, и *Симеон — на Девелт*, Συμεὼν Δεβελτοῦ. От тях именно първият бил архиепископ на Моравия, а другите двама — епископи на българите. За Агатон обаче се отнася това, което вече видяхме горе, а скоро ще докажем и по-подробно, че моравците е управлявал от 868 г. поне до 899г.[26] архиепископ Методий, а от 879 г. до 900 г. — епископ Вихин; в периода именно, докато князе на моравците са били Растислав и Звендопулх, религиозните работи в Моравия са ръководели латински свещеници и епископи, а не гръцки. Следователно Агатон е бил епископ не на моравците, а на българите, както скоро ще докажем, макар че не е сигурно, че той е взел участие в този псевдосъбор. За Габриел и Симеон казваме само това: именно, по това време както Девелт, така и Ахрида, понеже са били под властта на българите, са били лишени от епископ. Именно през 812 г. „владетелят на българите — Крум, след като превзел с обсада Девелт, преместил гражданите заедно с епископа в друга област", по свидетелството на Теофан[29]. Поради това, когато Льо Киен в том 1 на „Християнският Изток", с. 1184, в списъка на епископите на Девелт, под № 5 обявява, че *Симеон* е регистриран на Фотиевия събор, а после под № 6 включва неизвестен епископ, прехвърлен в България от Крум след превземането на Девелт, два пъти се заблуждава: първо, именно като причислява фиктивния Симеон към действителните Девелтски епископи — светите *Евстратий, Йовин, Атанасий и Елий Публий Юлий;* второ, като поставя след Симеон, регистриран в инсценирания през 879 г. Фотиев събор, онзи анонимен епископ, отведен в България от Крум през 812 г., I от управлението на Михаил Куропалат. Същият учен греши твър-
139/S2 де много, когато, съставяйки списъка на Адрианополските архиепископи в цитирания том, с. 1174, под № 8, след Мануил, убит като мъченик през 814 г. от българския владетел Муртагон[30], както казах по-горе, разказва за *Теофилакт* със следните думи: „В средата на девети век Адрианополски архиепископ бил Теофилакт, който бил изпратен през 845 г. от императрица Теодора в България, за да запознае с учението на християнската религия сестрата на крал Богорис и самия крал; впрочем, Кедрин го нарича Теодосий Куфарà." Всичко е объркано. Нито Теофилакт, нито Адрианополски епископ, а монах е бил *Теодор Куфарà*, а също и пленник на Богорис,разменен благодарение на императрица Теодора със сестрата на самия Богорис,

която живеела като пленница в двореца във Византион. Виж това, което е разказано по-горе. А през годината, когато Фотий е инсценирал своя събор, т. е. 879 г. след Хр., за епископ при българите е бил изпратен от гърците *Георгий,* когото известният Льо Киен изброява между Ахридските епископи след *Силвестър* и *Габриел* под № 3 в том 2 на „Християнският Изток“, с. 286 и сл., пишейки така: „Знае се, че по времето,когато българите са завладели различни области в Илирик, при тях не е имало никакъв епископ, понеже този варварски народ е бил напълно отдаден на култа си към нищожни божества. А когато именно с Божия помощ българите са се приобщили към Христовата вяра и благочестие, първият техен предстоятел и архиепископ е бил на име Силвестър, вместо дякон Марин[31], когото кралят преди това е поискал от папа Адриан II да им бъде ръкоположен.“ Това пише Льо Киен. А Силвестър именно е бил изпратен при българите от папа Адриан, за да го изберат и да го изпратят обратно при него, за да им го ръкоположи за епископ; но той не е бил избран от българите, нито е бил ръкоположен от папата. „Поради това (казва Гулием Библиотекар[32] в житието на Адриан II), когато достопочтените епископи Формоза Портуенски и Павел Популонски, които по заповед на светейшия папа Николай били определени заедно с другите да проповядват, се върнали *(през 866 г.)* от християнизирането на българите и пълното им смиряване, с което те преклонили най-предано глави специално пред Светата Римска църква, те се явили отново пред Апостолическия престол и представили на върховния първосвещеник пратеника на българския крал Михаил, на име Петър. Той му представил пра-
140 тениците с кралски дарове[33], а също и кралско писмо, съдържащо голяма молба към върховния предстоятел да му изпрати обратно или добре познатия му дякон Марин за архиепископ, или да му отправи, за да бъде избран от българите, поне някого от кардиналите на своята църква, мъж най-достоен за архиепископски сан поради мъдростта, личността и живота си, когото, след като го одобрят и като го върнат отново, да въздигне в сан архиепископ. Но тъй като Марин, както казахме, бил получил най-поверителна мисия в Константинопол, върховният първосвещеник изпратил някой си Силвестър, за да бъде избран от българите, когото той много бързо си получил обратно, заедно с епископите Леопард Анконски и Доминик Тарвизиенски[34], като същевременно българите изпратили писмо, молейки най-дръзко да се изпрати за архиепископ или епископ Формоза Портуенски[35]. Папата им отговорил

писмено между другото, че когото и да посочи поименно набожният[35a] крал, него, без съмнение, ще им даде с първосвещеническата си грижа за архиепископ на българите. А пък българският крал, не можейки повече да понася протакането на очакванията си, изпратил при гръцкия император същия Петър, когото беше получил обратно от Рим късно, без да се осъществят желанията му, заедно с други хора от своя страна в Константинопол, за да проучи към коя църква е по-добре да се причисли България"[36]. Останалото е цитирано по-горе. Следователно, *Силвестър* не е бил ръкоположен за епископ на българите, а само е бил изпратен в България, та ако българите го одобрят, да бъде избран и изпратен в Рим, за да бъде ръкоположен, но понеже това не е станало, през 870 г. в България е бил изпратен епископ от гърците, а всички латинци са били изгонени от България.

V

Агатон, а не Теофилакт, е бил изпратен при българите от св. Игнатий за първи епископ.

Алаций[37] критикува правилно Крейгтон в параграф 15, от 251 с. нататък — за подготовката, превода и бележките на Роб. Крейгтон към написаната от Силвестър Сиропул история на Флорентинския събор, че той поради огромно незнание казва, че този Теофилакт, изпратен при българите от св. Игнатий, е бил изпратен от Фотий и го бърка с друг Теофилакт, понеже бил съставил труда си според коментарните на Хризостом. За личността на този епископ, изпратен при българите от св. Игнатий, аз с удоволствие се присъединявам към мнението на големите учени Бароний, Пагий и Алаций. Но за неговото име предлагам своя версия, за да бъде преценена от просветените читатели. Струва ми се, че името му е било не Теофилакт, а
141 Агатон. До това заключение стигам от Фулденския аналист, чиито думи към 873 г. след Хр. са следните: „През месец ноември архиепископ Агатон, пратеник на гръцкия император Василий[38], дойде с писмо и дарове при крал Людовик *(на Германия)*, за да поднови старото приятелство. Кралят го прие почетно и го отпрати." Между тези, които са взели участие през 869 г. и 870 г. на Осмия вселенски събор, не се среща никакъв архиепископ Агатон. Но на прочутия Фотиев събор през 879 г. е регистриран, или поне е измислен, *Агатон, архиепископ на моравците*. Оттук може да се направи заключението, че след разпускането на Осмия събор *архиепископ Агатон* е бил ръкоположен от св. Игнатий за архиепископ на българите, когото Фотий нарича предстоятел на *моравците*, именно поради общата за схизматиците от това време грешка или заблуж-

дение, които, когато изброяват епископите на България, ги смесват с моравските епископи. Виж гръцкия списък на архиепископите на България, издаден от Льо Киен, „Християнският Изток", том 2, от с. 289 нататък, в който св. Методий (който положително не е бил епископ на българите, а на моравците) се брои за първи епископ на българите след привличането на този народ към вярата в Христа.

VI

Георгий, а не Габриел, изпратен от гърците след Агатон, е имал попечителство над българите.

Льо Киен, доверявайки се на Фотий, след като отхвърля Теофилакт (за когото към 870 г. Бароний в № 52 и Пагий в № 22 съобщават, че е бил пратен от св. Игнатий за първи архиепископ на българите), след като отхвърля и *Агатон* (за когото току-що споменах), поставя вместо тях *Габриел,* за когото обаче заявява, че тъй като по сведение на Фотий той е бил *Ахридски* епископ, той не трябвало да се смята в числото на митрополитите, именно *защото в Ахрида никога не е имало архиепископ на българите.* Но че той е фиктивен епископ, убеждава както недобросъвестността на Фотий, за когото е известно, че е фалшифицирал актовете на своя псевдосъбор, така и несъмнената достоверност на папа Йоан VIII, който в писмо № 75 до българския крал Михаил, издадено на *16 април*, индикт XI, т. е. 878 г. след Хр., очевидно — в годината преди онзи Фотиев псевдосъбор, потвърждава, че по това време в България се е подвизавал като епископ Георгий, казвайки: „Впрочем, нека Ваша слава знае, че евнухът Сергий*, който, макар и да е бил по произход славянин, но затънал в
142 много пороци, е получил с цената на измама свещенически сан, а после се узна, че уличен и изобличен и в други провинения, е бил свален от тогавашния си епископ, а след това съвсем недостойно е бил въздигнат в Белоградското епископство от Георгий, който с измама си е присвоил званието епископ, чрез авторитета на князете на апостолите и на светите канони, също и с присъдата на Нашето постановление, е низвергнат"[39]. Този Георгий, който е ръкоположил за Белоградски епископ Сергий, следователно се е смятал за митрополит на България; за него папа Йоан казва, че неправилно си е присвоил званието епископ, защото Римската църква не е приемала гръцките епископи, които са ръководели българските църкви без нейно съгласие, както отбелязва самият Льо Киен в цитирания том,

**Евнухът* — така е в том IX на съборите, изд. Лабе, с. 61. А Льо Киен в „Християнският Изток", т. 2, с. 288 — *монахът Сергий.*

с. 289. Прибави към това, ако искаш, че същият Георгий не е бил свален от папа Йоан заедно със Сергий, а само е обявен за *епископ с фалшиво звание* затова, защото именно вече ръкоположен от св. Игнатий за епископ на някакво друго място, е пристигнал при българите след Агатон и при това е управлявал българската църква именно така, както известно време са я ръководили епископите Павел и Формоза. Той обаче не е бил титулуван с името на определен български град тъй, както сам той е избрал Сергий за Белоградски епископ в България. Затова папа Йоан прибавя именно за Сергий: „което оповестявам както Вам, така и на цялата Ви общност, съгласно с каноните, за да не се приемат тези, които се низвергват, от другите, та да не би и те да се окажат обвързани заедно с тях с подобно наказание, което Ние не желаем." А за Георгий не прибавя нищо друго, освен че го обявява за *епископ с фалшиво звание*, т. е. че си е присвоил неправилно този диоцез.

VII

Списъкът на архиепископите на България, съставен от гръцки автор схизматик, и Дюканж и Льо Киен.

Обаче Дюканж във „Византийските императорски фамилии", глава 28 — за родословието на Комнините, с. 174, според ръкописния кодекс на Кралската библиотека, сигн. 2423[40], и Льо Киен, от същия Кралски кодекс, или от друг — сигн. 1004, когато предават списъка на архиепископите на България, поставят на първо място *Протоген*[41], *архиепископ на Сардика*[42], чрез когото, както се чете там, светите отци, именно Никейските, „опровергавали философа[43], който принизявал Светия Дух, както се казва в дневниците* на самия Първи събор"[44]. Тогава
143 пък, без да спомене *Силвестър, Теофилакт, Габриел* или *Георгий*, гръцкият автор веднага прибавя: Μεθόδιος ὁ αὐτάδελφος τοῦ ἁγίου Κυρίλλου τοῦ φιλοσόφου, χειροτονηθεὶς παρὰ Νικολάου πάπα τοῦ μετὰ Ἀδριανὸν ἐν Ῥώμῃ, Μορύξου (чета Μοράβου или по-добре Μοράβων**) τῆς Παννονίας ἀρχιεπίσκοπος, „Методий, рожден брат на св. Кирил Философ, който е бил ръкоположен за епископ на Морикс (*на Моравия* или *на моравците*) в Панония от папа Николай, приемника (*напротив — предшественика*) на Адриан в Рим." След Методий в списъка се изрежда трети Γοράσδος χειροτονηθεὶς παρὰ Μεθοδίου, εἶθ' ὕστερον ἐκδιωχθεὶς παρὰ τῶν πνευματομάχων, „Горазд, ръкоположен от Методий, прогонен след това от духоборци-

*Както се съдържа в актите на Никейския събор, записани от Геласий Кизикски, кн. 2, гл. 20.

**Това са думите на Льо Киен, т. 2, с. 289. А у Дюканж, цит. м. Βοράβου τῆς Παννονίας, *Borabi Pannoniae*, на *Бораб в Панония*.

те“[45]. След Горазд като четвърти се присъединява Κλήμης γενομένος ἐπίσκοπος Τιβεριουπόλεως, ἤτοι Βελήκης, ὕστερον δὲ ἐπιτραπεὶς παρὰ Βορίσου Βασιλέως ἐφορᾶν καὶ τὸ τρίτον μέρος τῆς Βουλγαρικῆς Βασιλέιας, ἤγουν ἀπὸ Θεσσαλονίκης μέχρι Ἱεριχὼ, καὶ Βαννίνων, ἤτοι Σηπιάτου*, „Климент, първоепископ на Тивериопол[46], т. е. Белица, комуто кралят на българите Борис предоставил да попечителствува над третия дял на неговото княжество, т.е. от Тесалоника до областта Йерихо и Банина, т. е. Сепиат“[47]. Пети следва Δαμιανὸς ἐν Δωροστόλῳ, τῇ νῦν Δρήστᾳ, ἐφ᾽ οὗ καὶ ἡ Βουλγαρία τετίμηται, αὐτοκέφαλος. οὗτος πατριάρχης ἀνηγορεύθη παρὰ τῆς Βασιλικῆς συγκλήτου, κελεύσει τοῦ Βασιλέως Ῥωμανοῦ τοῦ Λακαπηνοῦ, ὕστερον δέ καθῃρέθη παρὰ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Τζιμισκῆ, „Дамян, със седалище в Доростол[48], който сега се нарича Дриста. Докато той управлявал църквата, България е била удостоена с автокефалност. Той е бил провъзгласен за патриарх от императорския съвет по заповед на Роман Лакапин[49], но след това бил свален от Йоан Цимисхий“[50]. Следва шести Γερμανὸς, ὁ καὶ Γαβριὴλ, ἐν Βοδίνοις, καὶ ἐν τῇ Πρεσπῇ, „Герман, който бил наричан и Габриел, със седалище във Воден и Преспа“[51]. Седмият Φίλιππος ἐν Λυχνίδῃ προσαγορευομένῃ, νῦν δὲ Ἀχρίδῃ, *Филип, който имал седалище* в Лихнида, която сега се нарича Ахрида“[52]. Останалите девет са именно: *Йоан*[53], *Лъв*[54], *Теодор*[55], *Йоан*[56], *Теофилакт*[57], *Лъв*[58], *Михаил*[59],
144 който бил наричан *Максим*, и монахът *Йоан Комнин*[60], който в мирския живот се е казвал Адриан, син на Исак Комнин[61], брат на император Алексис Комнин[62].

VIII

Методий е включен погрешно в числото на архиепископите на България. Също неправилно е казано, че Горазд е бил ръкоположен от самия Методий.

От този списък е ясно, че според мнението на гръцкия автор, който е писал около 1100-ната година, първият архиепископ на българите е бил Методий, ръкоположен от Римския първосвещеник за епископ на моравците в Панония. Това обаче не може да срещне одобрение, защото българите именно, както казах горе, са получили началата на християнската вяра от Методий**, а когато Методий е отишъл в България, изобщо не е бил епископ. А след това е бил изпратен за епископ не при българите, а при моравците,

*Τιμεριουπόλεως и Βορίτου, и καὶ Καννίνων, ἤτοι τα σουπιάτου у Дюканж, цит. м.

**Льо Киен, т. 2, с. 289: „Българите са получили началата на християнската вяра от св. Кирил Философ и от неговия рожден брат св. Методий, които, като напуснали българите, към които предявил претенции Фотий, отишли да проповядват при моравците.“

както се заключава от писмата на папа Йоан. За *Горсзд*, който според списъка е бил ръкоположен за епископ на България от Методий, Льо Киен на цитираното място пише следното: „В списъка е изброен като трети Конрад, който, ръкоположен от Методий, е бил прогонен веднага след това от духоборците. Кои са били тези духоборци, от които е бил прогонен Конрад, не разбирам напълно. Гръцкият автор сигурно не е имал предвид латинците, които са смятали, че Светият Дух произлиза от Отца и Сина[63], а за него е важно, че те са давали подкрепа на Конрад срещу византийците. Дори ще кажа, че Конрад не е бил различен от Силвестър, за когото казах, че е бил даден от папа Адриан II за архиепископ на българите. Той следователно е бил с две имена, което през онези векове не е било необичайно сред нашите [духовни лица]. Явно името Конрад е тевтонско и при това издава епископ с латински религиозен обред. Поради това онези духоборци, от които е бил прогонен Конрад, са били самите гърци схизматици, на които не е допадало да се проповядва произхода на Светия Дух от Отца и Сина. А пък Алаций в параграф 15, срещу Крейгтон нарича автора на житието на Климент[64], за когото скоро ще говорим, най-предан на схизмата човек, който е разказал, че *Коразд*[65], т. е. *Конрад*, когото Методий е поставил да управлява българите, е бил прогонен от епископски престол, а на същия престол е бил възкачен презвитер Велхиний, т. е. Велхин, който, изпратен от княза на народа Сфендоплект при папа Йоан VIII, поставен от същия за епископ на Нитренската цър-
145/T ква, се върнал в България.

IX
След Агатон първи епископ на българите е гръцкият схизматик Горазд, който бил наричан и Георгий. Втори — Климент; после в списъка са изброени и останалите. Кога е дадена автокефалност на българските епископи?

Гръцкият автор обаче се показва пълен невежа по въпроса за учредяването както на българската, така и на моравската църква, или подбуден от схизматичен бяс, се опитва със средствата на върховна измама да изкара предания на Римския престол Методий на страната на Фотий. Нито пък има защо Льо Киен да се опитва да направи черното бяло. Защото гръцкият автор както греши за Методий, когато твърди, че Методий е бил първият епископ на българите, така двояко греши и по отношение на Горазд, именно когато съчинява, че Горазд е бил ръкоположен от Методий за епископ на България и че е бил прогонен от духоборците, които приели за предстоятел Вихин на мястото на Горазд. Именно самият той схизматик, нарича с

върховна несправедливост латинците духоборци и понеже добре знае, че светите Кирил и Методий, с преславно име, са били при славяните, искайки да ги привлече към Фотианците, измисля, че за епископ от Методий е бил ръкоположен Горазд, който сигурно не е бил никой друг, освен онзи схизматик фотианец, наречен от папа Йоан *Георгий*. След това [гръцкият автор] се оплаква, че той бил изтласкан от Вихин, именно законния Нитренски предстоятел. Смисълът на техните думи, които Льо Киен е преписал от ръкописния списък на архиепископите на България, е безспорен, както става ясно от гръцкото житие на българския епископ Климент. Но старанието на Льо Киен остава напразно, когато се опитва да промени гърка *Горазд* в тевтонеца *Конрад* и да отнесе назованите от гръцкия автор духоборци към самите гръцки схизматици. Прочее, първи епископ или архиепископ на българите е бил *Теофилакт* или по-скоро — *Агатон* (както казах горе). Втори — *Горазд*, т. е. *Георгий*. Трети (както се заключава от гръцкия ръкописен списък) трябва да се смята *Климент*, със седалище в *Тивериопол*, т. е. *Белица*. Именно, българските владетели (както правилно отбелязва Льо Киен на с. 291) не са били определили дотогава някой определен град, който да е седалище на архиепископа на този народ. А пък *Тивериополис* е *Стромица, Страмница, Струмница*[66], сега наричан *Варна*, град в Долна Мизия, а после — в България, близо до вливането на река Зира[67] в Евксинския понт, най-после отличен с почетното звание митрополия под управлението на *архиепископа на Юстиниана Първа, Ахрида и на цяла България*[68], както предава Льо Киен на
146 с. 283, който обаче по мое мнение се мами, когато смята, че на българския архиепископ е била дадена автокефалност по времето на Лъв Мъдри[69], със следните думи: „Този пък първи архиепископ на българите е бил подчинен именно на Константинополския [патриаршески] престол, въпреки напразните възражения на Римските първосвещеници, но наскоро след това станал автокефален със собствена юрисдикция, понеже на българските владетели, които безпокоели гърците с непрекъснати войни, не им се правело работите на техните църкви да се уреждат у византийците. Мисля, че това е станало по времето на император Лъв Мъдри, син на Василий Македонец, който, понеже насъскал турките и други народи иноверци срещу българския народ, е станал причина българите да вземат решение да преминат към Римските първосвещеници.“ Вярно, истина е, че по времето на Лъв Мъдри българите са се отцепили от гърците както в политическо, така и в църковно отно-

шение и са се върнали към Римския престол, от който са се били отметнали поради интригите на гърците. Това именно е отбелязал преди Льо Киен известният Лъв Алаций в параграф 15 срещу Крейгтон, пишейки на с. 257 следното: „Историците предават, че по времето на Лъв, сина на Македонец, и на папа Формоза, понеже *българите* водили война в продължение на много години*, връзката между тях и гърците се скъсала и се подчинили отново доброволно на Римската църква, като пренесли духовното ръководство, което гърците си били присвоили в тази страна." Напълно погрешно е обаче, че архиепископът на българите наскоро след това е станал *автокефален със собствено право,* защото както от 870 г., през която е бил изпратен от гърците епископ в България, съответно след прогонването на латинските [епископи], той е бил подчинен на Константинополския престол, така, когато българите повели война срещу гръцкия император, след като прогонили дадения им от гърците архиепископ *Горазд*, т. е. *Георгий*, те се подчинили на Римския престол. Прочее, кога именно е била дадена автокефалност на българите? Именно, през същата 927 г., през която на 27 май е починал Симеон[70], неговият син, кралят на България Петър, след като сключил с Роман Лакапин и мир, и брачен договор**, се оженил на 8 октомври в Константинопол
147/Т2 за Мария, внучка на Роман от сина му Христофор[72]. То-

*По времето на Симеон, именно сина на краля на България Владимир, който наследил Михаил-Борис[71], била водена война с гърците от 888 г. до 922 г., като ту мирът, ту примирията били нарушавани, както разказва Дюканж в „Далматинските фамилии", гл. 6, № XX, от с. 312 нататък.

**Дюканж, „Далматинските фамилии", гл. 6, № XXI, с. 313: „Веднага щом кралят на България Петър, син наСимеон,приел кралската диадема, турки[73], сърби, хървати и други съседни народи, които, докато бил жив Симеон, се държали вътре в своите предели, започнали да го заплашват от всички страни с война. За да им вдъхне страх, след като събрал силна войска и предприел поход срещу по-могъщия си враг — гърците, се спуснал към Македония[74]. А когато узнал, че император Роман Лакапин е тръгнал с войски насреща му, след като се посъветвал със своите, решил да привлече на своя страна гърците, като им предложи мир, и да го затвърди с брачен съюз. Това било уредено първо чрез монаси[75], а после — чрез велможи от двата народа. Петър отишъл в Константинопол и, приет препочтено от Роман Лакапин, се оженил за внучката на императора от сина му Христофор — Мария. Сватбата била отпразнувана с голям блясък на 8 октомври, индикт XV *(чети I)*,932 г. *(неправилно,927 г.)* в църквата „Св. Богородица" в Пеге[76], като тайнството било извършено от патриарх Стефан. Луидпранд[77] предава, че на новата невеста тогава било дадено името Ирина[78], за да се установи чрез нея между българи и гърци най-траен мир"[79]. Вж. Пагий, към 927 г, № 6 и 7.

гава пък, за да привържат повече към себе си българите, гърците утвърдили предоставената от Константинополската патриаршия на българския архиепископ *Дамян автокефалност,* която след неговото ръкополагане по-нататък изобщо не била уважена, както това ясно разказва гръцкият автор на цитирания списък на архиепископите на България за приемника на *Климент — Дамян*, чиито думи цитирах горе.

X

Какво пустослови авторът схизматик в житието на самия Климент за епископите на България Горазд и Климент?

Затова, ако трябва да се вярва на автора на житието на българския архиепископ *Климент*, щом се казва, че след като *Горазд* бил изгонен от епископ Вихин от България, или по-скоро — от Моравия, а Вихин, ръкоположен за епископ от папа Йоан VIII през 880 г., е бил изпратен в Моравия, както става ясно от писмо № 247[80] на същия папа, то Горазд трябва да е бил изгонен от Моравия в България малко след 880 г. и Климент трябва да се е поминал в България преди 886 г.[81], през която година, месец март, е починал император Василий Македонец. Именно това подсказва времето на епископ *Вихин* и на княза на Моравия Сфендоплект, т. е. Свентопулх, от които гръцкият автор на житието на епископ Климент (за когото се смята, че е наследил Горазд) разказва, че Горазд е бил изгонен от България (по-правилно — от Моравия), със следните думи у известния Алаций в параграф 15 срещу Крейгтон, с. 260: „А този *Борил**, ὁ Βορίλας[82], по времето на когото българският народ започнал да се пречиства в светата купел и заживял по християнски, бил изобщо здравомислещ и твърде склонен към доброто. А светите Кирил и Методий, като видели големия брой християни и че много синове Божии били възродени чрез Светия Дух и света вода, понеже те се нуждаели изобщо от духовна храна, създали букви (именно славянски), както вече казахме, и за-
148 почнали да превеждат религиозните книги на български език, за да има изобилно храна за възродените в Бога синове и да се извисят до духовния ръст и величие на непорочния и здрав Христов живот, и българският народ, спасен по този начин от скитските[83] заблуди, да поеме по истинния и непогрешим път — Христос, който късно ги беше повикал да дойдат при него в божественото лозе — в единадесетия или дванадесетия час, тъй като призоваването на този народ е станало през година шест хиляди триста

*Гръцкият автор безучастно нарича първия български християнски владетел *Богор — Борил*.

седемдесет и седма от Сътворението на света"*. А по-нататък, разказвайки за преминаването на българите от гърците към латинците: „А тълпата еретици** (казва), понеже превъзхождала по сила на словото и по правдивост Сфендоплект, който държал властта след Расистлав и бил склонен към коварство, мъж див и с варварски нрави, неспособен на похвално дело, изцяло го привлякла към собствения си възглед. А какво друго е щял да прави онзи раб на сладострастието, затънал в тинята на деяния, достойни за проклятие? Прилепил се към възгледа на онези, които му отварят дверите към всичко греховно, повече отколкото към Методий, порицаващ вредителната за душата отрова на всяка власт. Защото това, което онзи Евномий[84], пръв създател на аномейската ерес[85], е открил, за да привлече към себе си повече последователи, същото това е измислило и безразсъдното франкско племе, именно да позволява всичко на грешниците"[86]. [Гръцкият автор] притуря много неща, хулейки латинците, и казва, че когато *Вихин* ,ὁ Βιχνικός[87], *Vichinicus*, след като бил изпратен от Сфендоплект при папа Йоан и ръкоположен от същия за Нитренски епископ, се върнал, понеже държал страната на латинците, гръцките свещенослужители, а в тяхно число и Горазд, били прогонени извън пределите на България. „На него *(именно на Горазд, когото погрешно нарича ученик на Методий)* му отнемат епископския сан, а пък някой си Вихник, обезумял от опиянението на ереста и способен да въвлече и други в същото пиянство и поради това анатемосан и предаден на Сатаната заедно с другите,подлудели по същото учение, него (о, мъки и борби Методиеви,
149 и Ти, Триединство, объркано в свойствата си!) въздигат на престола и дори само с този акт принизяват престола, който колкото беше по-славен и сияен от другите заради Методий, толкова ниско се срина в достойнството си заради Вихник". Неприятно ми е да излагам останалите [хули] които подлуделият схизматик струпва срещу латинците[89].

*Тази година от Сътворението на света 6377 съответствува на 869 г. след Хр.[88], което е явна грешка на този гръцки автор. Защото българите, както е посочено горе, са били покръстени заедно с крал Богорис през 865 г., а през следващата са били изпратени пратениците на същия крал при папа Николай в Рим.

**Така гъркът схизматик нарича латинците.

XI
Кралят на Моравия Сватоплук първо е отлъчен от църквата, а после — опростен от Методий. Методий е ръкоположен от папа Йоан VIII за архиепископ на Моравия и му е поставен в подчинение епископ Вихин; освен това му се дава разрешение да си служи при богослужението със славянски език. Писмото на папа Йоан по този въпрос.

По-нататък кралят на моравците Сфендоплект, или по-скоро Сватоплук, за когото гръцкият автор казва, че бил затънал в тинята на достойни за проклятие деяния, след като първо свалил чичо си Растислав (което е станало през 870 г.) и след като веднага бил избран самият той, започнал да преследва Методий, като обявил заедно с нечестивите си служители, че неговото учение е безрезултатно, и се мъчел да премахне тези, които той [Методий] бе върнал в пътя на истината. Поради тази причина Методий произнесъл срещу Сватоплук формулата за отлъчване. След това обаче, разкаян и опростен от Методий, както се чете в документите за свв. Кирил и Методий, изпратил същия свети славянски апостол при папа Йоан, както за да се оправдае пред папата поради въвеждането на славянския език вместо латинския при светата литургия и богослуженето, така и за да се погрижи да бъде ръкоположен от първосвещеника за епископ презвитер Вихин, както е искал самият Сватоплук. Че това е станало през 880 г., е известно от писмото на папа Йоан VIII с пореден номер 247, изведено през *месец юни, индикт XIII*, т. е. през 880 г., *„до славния граф Сфентопулкр“*[90]*. В него върховният първосвещеник изразява радостта си от неговото и на неговите поданици уважение спрямо Апостолическия престол; приема ги в своята вяра; изтъква, че архиепископ Методий е изповядвал правата[91] вяра, утвърждава неговите права и привилегии и им го изпраща, за да ги управлява; известява им, че Вихин е ръкопо-

*Ханзиций, „Свещена Германия“, т. 1, с. 165: „Каквото ще да е, Методий е доказал, че е невинен и непорочен, и е защитил себе си и своята практика най-вече с подкрепата на Свентибалд, у когото освен голямата му слава за могъществото му и грижата за създаване на славянска църква е била заложена и някаква надежда на Римската църква срещу владетелите на Италия. Съществувал е и страхът да не би той да вземе неправилно решение и като се откаже напълно от послушанието си към Римския престол, да премине към гърците, подлъган от техните усилия. Прочее душата на необуздания княз е трябвало да се стопли от особените грижи и изкласяващото у варварския народ благочестие е трябвало да бъде подхранвано от живителната влага на милостта. Подбудени, смятам, от тези причини, първосвещениците са допуснали обновлението на църковната власт в Моравия и Панония да стане за сметка на прекомерното отслабване на Патавийската църква. Нещата останали в това състояние до времето на Арнулф.“ Тези неща пише Ханзиций.

150 ложен за епископ на Нитренската църква и иска да бъде изпратен при него и друг, когото да постави начело на друга църква; повелява всички да се покоряват на самия архиепископ. Най-накрая дава съгласието си да могат да извършват богослужението на славянски език, стига само Евангелието да се чете първо на латински. „Желаем да стане известно на Твое усърдие, че научихме за искреността на Твоята преданост и за любовта на целия Твой народ, които изпитвате към Апостолическия престол и към Наше отчество, понеже Нашият събрат Методий, достопочтеният архиепископ на светата Моравска църква, дойде заедно с Твоя доверен човек Семисисм[92] в дома на светите апостоли Петър и Павел и лично при Наше първосвещеничество и Ни говорѝ със светлоструйна реч. Защото по Божие вдъхновение, презрял другите владетели на този свят*, Ти, заедно с доверените си знатни мъже и с целия народ на земята си, с превярна любов си избрал да имаш за патрон, помощник и закрилник във всички дела блажения Петър, княз в апостолската йерархия, и неговия викарий[93] и желаеш, прекланяйки глава, с благочестива любов да останеш — с Божията помощ — като най-предан син докрай под закрилата на него самия и на неговия викарий. Заради тази именно толкова голяма вярност и преданост — Твоя и на Твоя народ — Те вземаме с огромна любов в отворените обятия на Наше апостоличество като единствен син, и заедно с всички Твои доверени хора като поверени Ни овце Божии, Те приемаме в лоното на Нашето отчество и желаем ласкаво да Те отхраним с храната на живота, и в Нашите настойчиви молитви се стремим да Те препоръчаме на всемогъщия Господ, та да можеш, подкрепен от благодеянията на светите апостоли, да преодолееш всички препятствия в този свят и след това да триумфираш в небесните селения заедно с Нашия Бог Христос. Прочее, разпитахме този достопочтен Ваш архиепископ Методий** пред Нашите посветени братя епископи, вярва ли в символа на правата вяра и служи ли го по време на тържествените тайнства на литургиите така, както е известно, че съблюдава Светата Римска църква и

*Именно — гръцкия император и българския крал.

**През предходната година, т. е. 879 г., папа Йоан е повикал Методий в Рим, за да се запознае основно с неговото учение и дори забранил литургиите да се отслужват от него на славянски език, както е известно от писма № 194 и 195, *изведени на 14 юни, индикт XII*. И така, след като отишъл в Рим и първосвещеникът е бил осведомен за неговото правоверно учение, той пише това писмо до княза на Моравия Свентоплук, в което хвали Методий и му позволява да отслужва литургиите и богослужението на славянски език.

151 както е обявено и предадено от светите Отци в шестте почитани[94] събора, съгласно евангелската заповед на Нашия Бог Христос. А той заяви, че съблюдава и служи съгласно евангелското и апостолското учение, както учи Светата Римска църква и както е предадено от Отците. Ние пък, намирайки, че той е правоверен и полезен по отношение на всички църковни доктрини и дела, Ви го изпращаме отново обратно, за да управлява поверената му църква Божия, и Ви нареждаме да го приемете за свой пастир със съответствуващата почит, уважение и радост, защото с разпореждането на Нашата Апостолическа власт потвърдихме привилегиите му като архиепископ и постановихме те с Божия помощ да останат непокътнати завинаги, така както със заповедта на Нашите предшественици са установени и утвърдени правата и привилегиите на всички църкви Божии; наистина така, че той самият да има съобразно каноническата традиция грижата за всички църковни дела и да ги ръководи като под Божие наблюдение. Защото нему е поверен народ Божий и той ще дава отчет за техните души. Също и самият презвитер Вихин, когото Ни изпрати,ръкоположихме за избран епископ на светата Нитренска църква и повеляваме да бъде послушен във всичко на своя архиепископ, както учат светите канони, и желаем също така, със съгласието и грижата на самия архиепископ, да Ни изпратиш в удобно време и друг подходящ презвитер или дякон, за да го посветим също така за епископ на друга църква, за която знаеш, че е необходимо епископско присъствие*, та с помощта на тези двама ръкоположени от Нас епископи споменатият Ваш архиепископ да може след това да ръкополага, съгласно апостолическото постановление, и на други места, в които може и трябва да съществуват с почит епископи. А пък презвитерите, дяконите и клириците с всякакъв сан, било славяни, било от който и да е народ, които се намират в пределите на Твоята страна, постановяваме да бъдат подчинени и послушни във всичко на вече споменатия Наш събрат, Вашия архиепископ, да не вършат нищо без негово съгла-
152 сие. Затова, ако се появят упорити и непокорни и дръзнат да предизвикат някакво спречкване или разкол, и след първо и второ предупреждение съвсем не се поправят, постановяваме с Нашата заповед да бъдат прогонени, като сеячи на плевели, далеч от вашите църкви и предели, съгласно решенията на капитулите[95], които предадохме на него [Методий] и Ви изпращаме. Най-накрая с право по-

*Ваше епископско присъствие.

хваляваме славянското писмо, изнамерено от някой си* Константин Философ, за да прозвучат на него дължимите Богу възхвали, и заповядваме да се произнесат на този език проповедите и деянията на Нашия Господ Христос. Защото не само на три езика**, а на всички езици ни учи да славим Бога светата повеля, която предписва, казвайки: „Хвалете Господа вси племена, славословете Го вси народи“[96]. И Апостолите, преизпълнени със Светия Дух, разказваха на всички езици за великите дела Божии. Затова и богоподобният Павел също възвестява, поучавайки: „Нека всеки език да изповядва, че Исус Христос е Господ, за слава на Бога Отца“[97]. За тези езици достатъчно и ясно ни поучава той и в Първото послание до коринтяните — да съграждаме църквата Божия, докато говорим на езици[98]. Наистина, на вярата или на доктрината никак не пречи това, дали се отслужват литургиите, или се четат Светото Евангелие и божествените четения от Новия и Стария завет, добре преведени и разтълкувани, или се служат всички други служби на часословите на същия този славянски език: защото този, който е сътворил трите основни езика, именно еврейския, гръцкия и латинския, самият той е създал и всички други за възхвала и слава своя. Обаче нареждаме, във всички църкви във вашата страна за по-голяма почтителност Евангелието да се чете на латински, а след това—преведено на славянски—да се довежда до слуха на народа, не разбиращ латинските слова, както очевидно се прави в някои църкви. А ако на Тебе и на Твоите правници се харесва повече да слушате литургиите на латински език, нареждаме светите литургии да се отслужват за
153/V Тебе на латински“[99].

**Quodam — от някой си* — Пагий, към 880 г., № 6. Сигурно трябва вместо *Constantino quodam Philosopho — от някой си Константин Философ* да се чете *Constantino quondam Philosopho — от покойния Константин Философ,* защото нерядко писарите са пропускали да поставят знака за съкращение. А че Кирил, т. е. Константин, през тази 880 г. не е бил между живите, се заключава от самото това писмо на папа Йоан; наистина защо би било необходимо освен Вихин да бъде ръкополаган трети епископ, с когото Методий да може да ръкополага, ако Константин, т. е. Кирил, е бил жив? Нали първосвещеникът би го ръкоположил? А когато Хенсхен казва: „Ако би бил жив Константин, т. е. Кирил, който е бил „старшият архиепископ“, греши, защото, както е посочено горе, Кирил не е бил епископ, а вече е бил починал в монашество в Рим.

**Т. е. — еврейски, гръцки и латински.

XII

От писмото на папа Йоан се уличава в лъжа гръцкият автор на житието на епископа на България Климент, който се мъчи да притегли Методий към схизмата на гърците и да обвини латинците в еретичество.

От това писмо на папа Йоан се стига до извода колко лъжливо гръцкият автор заявява, че латинците не са били съгласни с учението на Методий и че същият Методий е залягал повече за гръцките ереси, отколкото за проповядването на римската права вяра. Заключава се още, че малко след 880 г. гърците—схизматици—лъжеепископът Горазд и неговите свещеници, които се отметнали от православното учение, което архиепископ Методий и епископ Вихин са изповядвали и проповядвали, поради загрижеността на същите предстоятели и по заповед на княз Свентопулх са били прогонени от Моравия, съгласно наставлението на папа Йоан: „Презвитерите, дяконите и клириците с всякакъв сан, било славяни, било от който и да е народ, които се намират в пределите на Твоята страна, постановяваме да бъдат подчинени и послушни във всичко на вече споменатия Наш събрат, вашия архиепископ, да не вършат нищо без негово съгласие. Затова, ако се появят упорити и непокорни и дръзнат да предизвикат някакво спречкване или разкол . . . постановяваме с Нашата заповед да бъдат прогонени далеч от вашите църкви и предели." Затова това побесняло гърче пустослови, когато по повод прогонването на схизматика Горазд от Моравия възкликва: *„О, мъки и борби Методиеви, и Ти Триединство, объркано в свойствата си"*, също като че ли Методий е бил привърженик на схизмата на гърците, докато той се е стараел да бъдат прогонени от пределите на Моравия схизматиците, повечето — гърци, и като че ли Троицата е била объркана в свойствата си от латинците, докато те са обявявали, че Светият Дух произлиза от Отца и Сина като от едно начало, колкото повече Го объркват гръцките схизматици, когато, отричайки произхода на Светия Дух и от Сина, съвсем не са разграничавали, следователно същия Свети Дух от Сина, както правилно е посочено от теолозите.

XIII

Кралете на България преминават от гърците към Римската църква. Техният списък. За Климент, Дамян, Давид и другите български епископи.

Това пък, че *Климент* приемникът на Горазд, е починал преди 886 г., т. е. преди смъртта на Василий Македонец, в България, където е светителствувал като гръцки епископ схизматик, или че поне е бил прогонен [тогава] оттам от българите, се се разбира от това, което казах горе за българите, които са се отметнали от приятелството си с гърците по времето на сина на Ва-

силий—Лъв[100] и са се поставили отново доброволно в подчинение на Римската църква през целия период, докато е
154 бил жив българският крал Симеон. Защото, че *Климент* именно е бил схизматик, е известно от неговото житие, което може да се прочете от гръцкия Ватикански ръкописен кодекс 1409, от лист 348 нататък, с. 2. А че българите по времето на българския крал Симеон са се отметнали от гърците и са се върнали към Светата Римска църква, посочва Льо Киен в „Християнският Изток“, т. 2, с. 283, и отбелязва времето със следните думи: „Мисля, че това е станало по времето на император Лъв Мъдри*, син на Василий Македонец, който, понеже насъскал турките и други народи иноверци срещу българското племе, е станал причина българите да вземат решение да преминат към римските първосвещеници, за да потърсят оттам подкрепа“. Също и Йоаниций, т. е. Кало-Йоан[101], който е бил крал на българите преди 1198 г., свидетелствува в писмо** до папа Инокентий III[102], изведено през1202г. че *Петър* и *Самуил* и няколко други крале, техни предшественици, са били получили от римския първосвещеник короната на кралската власт и са били подчинени заедно с владенията си на Римския престол: „А пък Наше царство иска от Апостолическия престол да бъдем утвърдени в Римската църква като в чувството на майка; на първо място, искаме като любим син на Нашата Майка, Римската църква, корона и достойнство, според както са ги имали Нашите стари царе — единият е бил Петър[104], другият — Самуил[105], и други, които са ги предхождали в кралството,както намерихме записано в нашите книги“[106]. Също и в документа*** за поставянето си в подчинение на Римската църква и наВърховния първосвещеник, изведен през 6712 г. от Сътворението на света, индикт VII, т. е. година 1204, освен Петър и Самуил назовава и Симеон, казвайки така: „В името на Отца и т. н. Понеже бе угодно на Господа Наш — Исуса Христа — да Ме направи господар и цар[107] на цяла България и Влахия, потърсих в писанията и книгите на Нашите предци и в законите на блаженопаметните царе — Наши предшественици, откъде самите те са получили царската власт на българите и царско утвърждение, корона за главите си и патриаршески благослов. И като изследвахме старателно, намерихме в техните писания, че блаженопаметните царе

*Лъв Мъдри е наследил починалия си на 1 март 886 г. баща Василий и е управлявал до 11 май 911 г., когато е умрял.

**Намира се в писмовния регистър[103] на папа Инокентий III, кн. 5, писмо № 115.

***В Делата на Инокентий III[110], гл. 70.

на българи и власи — Симеон, Петър и Самуил, и* Наши
155/V2 предшественици — са получили короната на своето царство и патриаршеския благослов от пресветата Божия Римска църква и от Апостолическия престол, от княза на апостолите Петър**"[108, 109]. *Симеон, Петър и Самуил,* които се споменават тук, са приемниците на *Михаил-Борис,* този именно български крал, който*** след *Пресиам*[113] ецарувал в България като най-близък до времето, когато *Богорис,* наречен *Михаил,* първият християнски крал, след като се отказал от властта, като приел монашеството, живеел благочестиво в манастир. Но макар че *Михаил-Борис,* по сведение на гръцкия автор на списъка на архиепископите на България, бил така благосклонен към българския епископ схизматик Климент, че му предоставил да попечителствува *над третия дял на неговото кралство, именно от Тесалоника до областта Йерихо и Банина т.е. Сепиат,* все пак Симеон, който след смъртта на Борис получил властта в България, след като отхвърлил приятелството на гърците и, изглежда, прогонил всецяло предания на гръцките догми архиепископ Климент (след смъртта на император Василий, когато е встъпил във власт Лъв), е поискал и е получил от Апостолическия престол за себе

*Трябва да се махне „и".

***Principis Apostolorum Petri* — *на княза на апостолите Петър*[111] или *et a Principe Apostolorum Petro* —*и от княза на апостолите Петър*[112].

"***По времето на император Василий в България са управлявали: I. *Богорис,* наречен *Михаил,* който след 879 г. се отказва от властта и се подстригва за монах; има действително писмо до него от папа Йоан VIII, поред 192, от 18 юли, индикт XII, т. е. 879 г., в което той го нарича крал[114] и скърби, че се е отметнал от Римската църква към гърците[115]. II. По-възрастният му син, когото баща му Богорис, когато узнал, че се е върнал към идолите, след като свалил расото и отново препасал военния пояс, като привлякъл към себе си богобоязливите, след като го пленил във война и лишил от зрение, хвърлил в тъмница, а поставил [за крал] по-младия си син Пресиам. III. *Пресиам,* между когото и владетеля на Сърбия Властимир се водела война[116], в която Пресиам претърпял поражение, по свидетелство на Багренородни в „За управлението на държавата", гл. 32. IV. *Михаил-Борис,* наричан и *Ворис,* и *Бурихий*[117], син на Пресиам. Той нападнал синовете на Властимир, понеже искал да отмъсти за претърпяното от баща му поражение, но бил разбит от тях, като освен това били пленени синът му Властимир и 12 воеводи. За да ги откупи, бил принуден да сключи мир със сърбите. А тези именно четирима крале са управлявали по времето на Василий до 886 г., както може да се заключи от Багренородни, „За управлението на държавата", гл. 32[118]. V. *Симеон,* син на краля преди Богорис — Владимир. Той заздравил съюза с владетелите на Сърбия и започнал тежка война с император Лъв през 888 г.[119] Останалите негови дела вж. у Дюканж, „Далматинските фимилии", гл. 6, № 20.

си корона на кралската власт, а за архиепископа, чието име не е известно, патриаршески сан[120]. А както свидетелствува българският крал Кало-Йоан, това същото после е било направено и от най-близките приемници на Симеон — *Петър* и *Самуил*. Защото *Петър* именно преди, когато сключил съюз с Роман Лакапин през 927 г., както казах горе, се е стремял тези звания да бъдат признати от
156 гърците на него самия и на архиепископ Дамян, а после, след като мирът бил нарушен по времето на император Никифор Фока*[121], през 967 г. се върнал заедно със своя архиепископ в лоното на Римската църква[125]; затова в списъка на предстоятелите на България се казва, че същият Дамян като отцепник от лагера на гърците бил *свален от Йоан Цимисхий***[126], който е встъпил във власт през месец декември на изтичащата 969 г., след убийството на Никифор. А *Самуил****, който е бил наричан Мокрус[127], понеже родът на крал Петър бил пресечен[128], получил българското кралство. След смъртта на Йоан Цимисхий, когато през 976 г. за императори били избрани синовете на Роман Млади[129] Василий[130] и Константин[131], докато ромейските войски били заети срещу Склир[132], той не преставал да безпокои гръцките земи от 980 до 1015 г., когато по-

*Когато Никифор, през IV-та година от управлението си, 967 г. след Хр., индикт X, приканвал с писма българския крал Петър да попречи на турките, които възнамерявали да нахлуят в гръцките земи, да преминат Дунава, Петър отказвал това под различни предлози. Разгневен от отказа му, Никифор посредством Калокир, син на херсонския първенец, подбудил с обещания за дарове и почетни длъжности княза на Русия[122] Сведостлав[123] да започне война срещу българите. Русите го послушали, нахлули в България през месец август, индикт XI, и сринали до основи много градове и крепости, като завладели огромна плячка. По същия начин и дори много по-зле се отнесли те с българите на следващата година. В тези войни русите пленили синовете на Петър— Борис и Роман[124]. Останалото виж у Дюканж, „Далматинските фамилии", гл. 6, № 21.

**Дори по-скоро — свален от гърците по времето на Йоан Цимисхий[133], защото Цимисхий е бил благосклонен към латинците, а Никифор им бил противник.

***За крал *Самуил* и за неговия син *Габриел*[134], който е бил наричан и *Радомир*, и *Роман*, също и за *Иван Владислав*[135], син на брата на Самуил Аарон, които царували след смъртта на Самуил от 1015 до 1019 г., вж. същия Дюканж, № 23, 24 и 25. Те непрекъснато водили войни с гърците, докато император Василий[136], като покорил цяла България, се завърнал в Константинопол, влязъл в града през Златната порта като триумфатор, предшествуван от жената на крал Иван Владислав и дъщерите им и от останалите българи, и отправил благодарствена молитва в храма „Св. София" за отдадената му победа. Това е станало през 6527 г. от Сътворението на света, 1019 г. след Хр. След това българите са били прехвърлени отвъд Дунава в Долна Русия, а на Василий е било дадено прозвището Българоубиец.

чинал. Льо Киен в бележката за Дамян, за когото се казва, че е наследил Климент, казва: „Пресмятането на времето съвсем не позволява Дамян да е бил непосредственият приемник на Климент, който е ръководел българската църква по времето на Василий Македонец, понеже той е светителствувал по времето на Йоан Цимисхий, т. е. почти 90 години след смъртта на Василий. Следователно авторът е пропуснал други, които са се намирали между тях и които не са му били съвсем известни поради постоянните войни, в които са се намирали българите с византийците." Аз също поддържам Льо Киен, защото между *Климент и Дамян*, т. е. между 886 г., когато след смъртта на Василий българският владетел Симеон, след като изгонил Климент, е за-
157 почнал война срещу гърците до около 970 г., през която се казва, че Дамян е бил свален от Йоан Цимисхий, в България трябва да са светителствували поне двама или трима други архиепископи, получили от Светата Римска църква патриаршески (както казва крал Кало-Йоан) или по-скоро архиепископски благослов. Затова гъркът схизматик, автор на този списък, премълчава техните имена. Не е чудно именно че същият автор не споменава *Давид*, който е управлявал българите като архиепископ по времето на българския крал Иван-Владислав и на император Василий Българоубиец, между 1015 и 1019 г., както разказват Йоан Скилица Куропалат, с. 91 и 92, и Кедрин, с. 710 и 712. Чуй думите на Кедрин: „И наистина, докато Трималия*[137] и съседните на Сервия земи продължавали да бъдат под властта на Владимир (той е бил зет на Самуил), човек справедлив, миролюбив и добродетелен, в Дирахиум[138] царяло спокойствие. Но след като Иван** убил Габриел***, а малко след това вероломно погубил и Владимир, измамен с лъжливи клетви и предал се чрез съдействието на архиепископа на българитеДавид****,вДирахиум настъпил смут и безредие, защото Иван многократно нападал града чрез своите пълководци, а понякога и лично"[141]. *И с. 712:* „Веднага щом императорът наближил Струмпица[142], при него дошъл архиепископът на България Давид с писмо от Ма-

*Чети *Трибалия*[139], както е у Куропалат, с. 91.

**Иван Владистлаб[140], т. е. Владислав, син на Аарон, убил сина на Самуил — Габриел, на 24 октомври 1015 г., след като той бил управлявал 1 г., 1 месец и 10 дни. Дюканж, „Далм. фам." гл. 6, № 24.

***Гръцкият текст е Γαβριὴλ παρὰ τοῦ Ἰωάννου ἀπώλετο, *Габриел бил убит от Иван.* Латинският преводач на Кедрин вместо *Габриел* пише погрешно *Самуил.* И преводачът на Куропалат — неправилно — *след като Габриел бил заловен от Иван.*

****Латинският преводач на Куропалат, с. 91: „А след като Габриел бил заловен от Иван, а самият Владимир, измамен с безчестен

рия, вдовица след смъртта на Иван*, в което обещавала, че ще се откаже от България, стига само да постигне някои свои искания“[143]. Льо Киен поставя този *Давид* след *Герман* и *Филип*, а *Йоан* и *Лъв* поставя преди него. Но понеже от списъка на архиепископите не е ясно през коя година са светителствували *Герман* и *Филип*, и понеже времето на *Лъв*, който сменил Йоан, се пресмята както от неговите три писма *за безквасните хлябове* и *за постенето в събота против латинците*, изведени по времето на
158 Михаил Керуларий[144], така също е ясно известено и от Куропалат, с. 123, и от Кедрин**, с. 792, които пишат, че той е умрял след смъртта на Константин Мономах[145] по времето на императрица Теодора[146], през 1054 г., изглежда, че *Герман* и *Филип* са били български архиепископи по-скоро след Давид, отколкото преди него и следователно на тях са били приемници *Йоан*, игумен на Дебренския[147] манастир „Св. Богородица“, и *Лъв, хартофилакт[148] на Константинополската църква*. Защото по-правдоподобно е след смъртта на българските крале Самуил, Габриел и Иван, когато братята Василий и Константин са завладели България, останалите архиепископи на България да са били поставяни от византийските императори, след смъртта на Давид — именно Герман, Филип, Йоан, Лъв, Теодул и останалите, изброени в гръцкия списък.

XIV

Когато се завърнал през 881 г. в Моравия, Методий заварил някакъв настроен срещу него епископ.

Връщам се към Методий. Изпратен за архиепископ в Моравия от папа Йоан, заедно с ръкоположения за епископ Вихин, той е отнесъл папското писмо от месец юни 880 г. до княз Сфентоплук, за което е споменато горе. Понеже там пастирската му служба била преднамерено спъвана, той съобщава с писмо до същия първосвещеник, че са му се случили някои неща, които твърде много са го опечалили. Това става ясно от известното писмо № 268[152] на папа Йоан до същия *архиепископ Методий*, изведено на *23 март, индикт XIV*, т. е. 881 г., в което той го поздравява за почитането на правата вяра и го утешава, казвайки: „Одобрявайки старанието на твоята пастирска грижа,

договор, като се доверил на клеветата, дадена му от Иван посредством главния епископ на България Давид, се предал и малко след това бил убит, [тогава] работите се разстроили много и пр.“.

*Гръцкият текст е Μαρίας τῆς Ἰωάννου γυναικός, *Mariae Ioannis uxoris, от Мария, жената на Иван.*

**Кедрин, с. 792: „И дори понеже българският епископ Лъв починал, на негово място *(Теодора)* поставила монаха Теодул[149] от Икония[150,151].

което проявяваш за спечелването на душите на вярващите към Нашия Господ Бог, и установявайки, че ти си ревностен изповедник на правата вяра, твърде много сме възрадвани в Господа и не преставаме да му отправяме безкрайни възхвали и благодарности, щото*[153] да те вдъхновява все повече и повече за изпълнение на Неговите заповеди и да те избави милостиво от неприятности заради успеха на Своята Света Църква. А когато узнахме от твоето писмо за различните ти нещастия и произшествия[154], с какво състрадание ти съчувствуваме би могъл да разбереш от това, в което те наставлявахме, когато беше изправен пред Нас, че трябва да следваш доктрината на Светата Римска църква съобразно възприетата традиция на Светите Отци, и ти внушавахме, че трябва да получаваш и да проповядваш както символа, така и правата вяра. И в Нашето апостолическо писмо до славния княз Сфенто-
159 пулкр[155], което потвърждаваш, че му е било предадено, съобщаваме същото това. И никакво друго Наше писмо не е било отправяно до него и нито явно, нито тайно сме възлагали на онзи епископ[156] да върши едно, а на тебе сме нареждали да правиш друго. Колко по-малко трябва да се вярва, че сме искали клетва от същия епископ, когото не сме заговорвали за тази работа дори в маловажен разговор. И затова нека това съмнение изчезне и с Божия помощ, както изисква евангелската и апостолската доктрина, внушавай у всички вярващи съблюдаването на правата вяра, та с усилието на своята борба да принесеш изобилен плод на Господа Исуса Христа, и възнаграден с неговата благодат, да получиш съответната награда. Прочее за другите изпитания, които си понесъл по различен начин, не скърби. Дори смятай всичко това, според Апостола, просто за радост. Защото ако Бог е с теб, никой не може да бъде против теб. Но щом под водителството Божие се върнеш отново, това, което е извършено несправедливо[157] срещу тебе и което вече споменатият епископ е упражнил спрямо тебе, противно на своя дълг, с Божия помощ ще доведем до законен завършек, след като лично Ние изслушаме и двама ви и обсъдим казаното, и не ще пропуснем да прекратим неговото упорство с произнасянето на Нашата присъда“[158].

*Qui te, за да те.

XV
Кой именно е бил този епископ, противник на Методий? И поради каква причина?

Кой именно е бил този епископ и какво той е извършил срещу св. Методий и против своя дълг към него, папа Йоан не е посочил. От контекста обаче се вижда, че се намеква за Вихин или поне за епископите *Енгелмар* Патавийски и *Теотмар* Залцбургски. Защото Вихин, посветен за епископ от същия първосвещеник и изпратен през предишната година в Моравия, или е отказал да се подчинява на Методий като на архиепископ, или не само не е одобрявал, но дори се е осмелил — като се е присъединил ревностно към баварските епископи, понеже и самият той е бил алеманец[159] — да осъди славянския език, разрешен за моравците от първосвещеника при богослуженията (според установената от Методий практика). Спомни си това, което отбелязах горе, гл. III, № XI, според изпратеното до папа Йоан IX писмо на Могунтинския и Залцбургския архиепископ, именно че Вихин се е преместил от Нитренското епископство в Патавийското, също и това, което цитирах от фрагмента за „*Покръстването на баварците и карантийците*" за
160 клириците на Ювавенската църква, обвиняващи Методий, че „след като изнамерил наскоро славянските букви, превеждайки *мъдро* от латински език Римската доктрина и необходимите *латински* книги [на славянски език], станал причина да се изоставят от целия народ на страната литургиите, Евангелията и църковната служба на онези, които ги отслужвали на латински"*. Следователно, не противо-

* Към тези неща може да се прибави и това, което е разказано от Тома, архидякон на Спалато, в гл. 16, в житието на архиепископ Лаврентий за свикания в Далмация събор, на който св. Методий е бил заклеймен като еретик, загдето въвел употребата на славянския език при богослужението. Цитирам неговите думи по Ватиканския кодекс 7019, фолио 15, с. 2[160]: „По времето на господин архиепископа Лаврентий в кралство Далмация и Хърватско се възобновила борбата за проклинане на схизмата. Тъй като по времето на господин папа Александър[161] и на Йоан, предшественик на споменатия от господин Майнард, който по-рано бил Помпозиански абат, а после — кардинал-епископ, Лаврентий, бил свикан много тържествено събор на всички прелати на Далмация и Хърватско, на който били вписани много капитули. Между тях именно било утвърдено и постановено това: никой да не дръзва да отслужва за в бъдеще божествените тайнства на славянски език, а само на латински и гръцки и да не се назначава никой [свещенослужител] с този език за службите, защото се говорело, че готските букви били изнамерени от някакъв еретик Методий, който написал много неща против нормите на католическата вяра за съхраняването на същия този славянски език. Говори се, че по тази причина той бил наказан по Божия присъда с внезапна смърт. Най-после, след като това решение било обнародвано със синодално постановление и потвърдено с Апостолическо решение, всички

речи на истината, че както Вихин, така и баварските епископи са създавали неприятности на архиепископ Методий; именно последните[164], защото тежко са понесли, че е било учредено архиепископство у моравците, а Вихин — защото, тъй като е бил алеманец, а не славянин или грък, никак не е одобрявал, че живелият дълго време между славяните грък Методий въвел употребата на славянския език вместо латинския в църковните служби.

А тук би било добре да цитирам това, което пише Ханзиций по този въпрос. Прочее, в „Свещена Германия", т. 1, с. 164, той пише следното за Методий, след като той бил извикан в Рим, отпратен и утвърден в Моравското архиепископство, като му бил прикрепен за суфраган в Нитра Вихинг: „А след като опровергал нарушенията, които му били при-
161/X писани, Методий се върнал триумфално в своята Велеградска църква, като довел със себе си за Нитренски епископ Вихинг. Същевременно Патавийските епископи и всички техни хора враждебно отказали да съблюдават покорство към Методий, утвърден с най-строг папски декрет. А самият Методий съобщава през следващата 881 г. в жалващото си писмо до споменатия Йоан *(папа)*, че работите му още не са били доведени в безопасност, а дори веднага са се появили противници, които са причинили големи неприятности на светия мъж. В него той се оплаква от един епископ, който противно на своя дълг е извършил срещу него всевъзможни неща, прикрити с оправданието на папска заповед. Явно е, че този епископ не е бил друг, освен Вихинг Нитренски, както това ясно посочва утешителното писмо на Йоан до Методий, което очевидно засяга не друго, а работите, разгледани в Рим за Методий. В него първосвещеникът отрича да е нареждал нещо ново, освен това, което е било разпоредено там, да е изпращал до Свентибалд някакво ново писмо и да е поръчвал тайно

славянски свещенослужители били сломени от голяма скръб, именно — всички техни църкви са били затворени, а самите те преустановили обичайните си служби." Йоан е бил архиепископ от 1050 до 1059 г. — по времето на папите Виктор II, Стефан IX, Николай II[162]. Лаврентий е бил архиепископ по времето на папите Николай II, Александър II, Григорий VII, Виктор III, Урбан II, Паскал II[163] — от 1059 до 1099 г., както пише Фарлтат в „Свещения Илирик", т. 1, с. 334. И така има грешка или в списъка на архиепископите, или във времето на този събор, за който е казано, че е бил свикан по времето на архиепископ Йоан и на папа Александър II, защото в каталога е казано, че Йоан не е доживял до времето на папа Александър. Именно Александър е встъпил в папство през 1061 г. Изключително тежка е и грешката на този събор, на който св. Методий е обявен за еретик, след като папа Йоан VIII му е разрешил употребата на славянския език.

на онзи епископ нещо друго. Защото Вихинг, като се върнал обратно с Методий, е тръгнал, може би, по противостоящ на дълга си път (а очевидно в основата е лежала или употребата на славянския език вместо латинския, или нещо друго) и е говорел, че прави това по нареждане на първосвещеника, поради което Методий е стигнал до подозрението, че може би на Вихинг е било наредено тайно чрез писмо нещо друго." После, след като цитира папското писмо, което приведох по-горе, на с. 165 прибавя: „Че тези неща се отнасят до Вихинг, убеждава това, че друг епископ освен него в Моравия тогава не е бил суфраган на Методий и особено затова, защото този раздор е станал наскоро след завръщането на Методий и Вихинг. Но съответно може да се смята, че това несъгласие е било изгладено било доброволно от върналия се към дълга си Вихинг, било с решение-бреве на папата." Най-накрая на същото място прибавя за Вихинг следното: „Вихинг е този, който, след като изоставил Нитренската катедра, е отишъл при император Арнулф, като след това станал негов началник на канцеларията, а най-после — батавийски епископ след Енгелмар."

XVI

Вихин — Нитренски епископ, началник на канцеларията на германския император и крал Арнулф, а след това — от началото на 897 г. — Патавийски епископ.

Същият Ханзиций на с. 167 и сл. привежда различни грамоти на Арнулф, в които Вихинг е подписан като началник на канцеларията. Именно, първата, „издадена на 19 юли 895 г. от Въплощение Господне, индикт XIII, година VIII от управлението на преблагочестивия господар крал Арнолф, Вихинх[165], началник на канцеларията, проверих вместо архикапелана Деотмар." Кралят предоставя манастира Мозабунх в Бавария на Фризингската църква. Втората — за манастира „Сан Салваторе" в Монте Амиато, *издадена в Рим на 27 февруари, индикт XIV,* година 896, *IX година от управлението му като крал във Франкия, III година от управлението му като крал в Италия; Квирихенгрис*[166] (чети *Вихинг) проверих вместо Темарус* (Теотмар). Третата — „от 13 декември, лето Господне 897-мо, индикт I, година XI от управлението на господаря Арнолф като крал, а III — от управлението му като император. Издадена в Кралския град[167] *(т. е. Ратисбона)* заради това, че Арнулф подарява площ в град Патавия на Патавийския епископ Енгелмар; Вихинг, началник на канцеларията, проверих вместо Теодмар." Енгелмар е починал в последния ден на 897 г., след като унгарците, използувани като наемници от Арнулф срещу краля

на Моравия Свентибалд, били започнали да съсипват територията на епархията. И така, понеже Вихинг се е установил при Арнулф, крал на Германия, а след това император, това служи за доказателство и за това, че той винаги е отслужвал литургиите и богослужението на латински език, и за това, че поне по тази причина е бил враждебно настроен към своя митрополит св. Методий. Затова след смъртта на Енгелмар, когато Патавийската църква овдовяла, мястото е било дадено на същия Вихин, поради благоразположението на император Арнулф, колкото и да се е противопоставял Ювавенският архиепископ Теодмар. Началото на неговото наместничество се отнася от Ханзиций към началото на 898 г., който на с. 166 е преписал от Кремсмюнстерския списък следното, отбелязано за Вихинг: „Той упражнявал натиск върху Лавреакската църква, искайки да раздели областта и с помощта на моравския крал Свентибалд да създаде митрополия в Секлавия"[168]. Свентибалд, племенникът на Растица, е бил крал на моравците от 870 до 894 г., когато е умрял, защото в попълнението на пропуска във Фулденските анали към 894 г. за неговата смърт е разказано така: „Звентибалд, княз на моравците и свърталище на всяко вероломство, жаден за човешка кръв, докато обикаляше наоколо, за да обърка с хитрост и измама всичките си съседни области и за да подбужда до краен предел своите да престанат да бъдат ревнители на мира, а по-скоро да станат врагове на сънародниците си, завърши нещастно последния си ден"; именно понеже знатните били недоволни от Карл Дебели поради слабоумието му, Арнулф, въздигнат във властта на Германия през 887 г., възобновил през 891 г. войната със Свентибалд и след като в продължение на четири години
163/X2 нападал моравците, най-после ги притиснал с помощта на унгарците и ги сломил през 894 г., когато Свентибалд е бил убит или , както съчиняват други, се е оттеглил в уединение. След баща си са дошли на власт синовете му Моймир и Свентибалд. Прочее, не по времето на бащата Свентибалд, а с подкрепата на сина Свентибалд, след 894 г., Вихинг, опрян на благоразположенито на крал Арнулф, чийто началник на канцеларията е станал от 895 г., е *упражнявал натиск върху Лавреакската църква, искайки да раздели областта и да създаде митрополия в Секлавия,* т. е., както смятам, в Склавония, или в Моравия, където е било кралството на Свентибалд,в Нитра, или в подчинената на Арнулф Панония, именно — в Патавия. Ханзиций очевидно следва мнението на тези, които приемат, че Секлавия е Иглавия[169], днес не безизвестен град в

Моравия, в който вероятно Вихинг е бил решил да бъде пренесена от Велеград светата митрополия. Но тези стремежи (казва) били осуетени от падането на *Свентибалд*, убит или прогонен през 894 г., както казах. Смятам обаче, че тази интерпретация е далеч от истинския смисъл на каталога, защото и Велеградският архиепископ Методий е бил между живите до около 899 г., както скоро ще се изясни, и Вихинг е бил нитренски епископ до смъртта на Енгилмар Патавийски, т. е. до края на 897 г. Прочее в началото на 898 г., когато Вихинг е бил прехвърлен след кончината на Енгилмар, с одобрението на император Арнулф, от Нитренската в Патавийската църква, той веднага е започнал да мисли за *постигането на архиепископски сан*, тъй като Лавреакската епархия преди това е била обединена с Патавийската, както указва за това и самият Ханзиций, когато казва на с. 169: „След като Патавийската свещеническа длъжност след смъртта на Енгилмар в края на 897 г.останала вакантна, мястото било дадено на Вихинг, с одобрението на император Арнулф, колкото и да се противопоставял Теодмар Ювавенски." Защо, наистина, Теотмар Ювавенски, който не е пречел на Енгилмар, Херманик и на другите им предшественици, нито на приемника на Вихинг — Рихарий, да се установят в Патавийската епархия, защо (казвам) ще е понасял тежко да се е преместел в тази църква Вихинг, освен за това, защото Вихинг се мъчел,след като бъдат обединени Лавреакската и Патавийската епархия,да бъдат възстановени митрополитските права и да се учреди митрополия, отделена от Ювавенската? Несъмнено Лавреакската църква пък е била митрополия още преди Ювавенската, а след като Вивилон
164 избягал през 737 г. от Лавреак в Патавия, тя е била лишена от митрополитски права. Ювавенската църква пък е била въздигната в митрополия през 798 г., а Лавреакската митрополия е била повторно възстановена около 825 г. — по времето на папа Евгений II и на архиепископ Уролф. Найпосле, след смъртта на Уролф през 838 г., след като митрополитското достойнство отново било отнето от Лавреак, Патавийските предстоятели, макар че често са възбуждали съдебни дела против Ювавенските ту за митрополитските права, ту за границите на епархиите, все пак не са постигали друго, освен „Патавийският предстоятел да владее зоната на север и запад, оттам, откъдето извира река Спираза и се слива с другата Спираза и с Арабон[170], а останалите части, обърнати на изток и юг, да се управляват от Залцбургския." Виж Ханзиций, „Свещена Германия", т. 1, от с. 141 до с. 155. Поради тази причина Теотмар, Зал-

ПРИЛОЖЕНИЕ

КАЛЕНДАРИ НА ВСЕЛЕНСКАТА ЦЪРКВА РИМ 1750—1755

ЙОСИФ СИМОНИЙ АСЕМАНИ

ТИТУЛИ И НАЧАЛНИ СТРАНИЦИ ОТ ПОСВЕЩЕНИЯТА И ТЕКСТА И 5-ТЕ ГРЪКО-МОСКОВСКИ ТАБЛИЦИ

1

Титулна страница към т. I на „Календари на вселенската църква", Рим, 1750. Този титул, който без изменения се повтаря и в следващите томове, посочва целите и обхвата на труда: изследване върху историята на учредяването на славянските църкви и върху канонизирането на светците, иконопочитанието и празниците на Източната и Западната църква. Във винетката е вплетен гербът на Ватикана — папска тиара между два кръстосани ключа.

2

Начална страница на посвещение от Йосиф Симоний Асемани на папа Бенедикт XIV (1740—1758) в т. I.

3

Първа страница от текста към т. I. Първата част на този том е посветена на историята и описанието на „Капониевите" таблици. От втората част започва изследването на историята и християнизирането на славяните.

4

Титулна страница към т. II на „Календари на вселенската църква", Рим, 1755. Във винетката е изобразен седнал римски войн, държащ в лявата си ръка копие, а в дясната — вероятно фигурка на Нике. Вляво от него се забелязва знаме с двуглав орел на върха и с надпис S. P. Q. R. (Senatus populusque Romanus) — „Римският сенат и народ". Над фигурата е вплетен надписът „Virtute micat, et artibus", който може да се тълкува като „Нека блести с храброст и знания [или — и с нравствена чистота]".

5

Начална страница на посвещението към т. II на Й. С. Асемани, отправено към принц Хенрик, син на детронирания английски крал Яков II (VII) Стюарт (1685—1688/ † 1701).

6

Началото на текста на самото посвещение към т. II.

7

Първа страница от текста към т. II, в който продължава изложението на политическата и църковната история на славяните.

8

Титулна страница към т. III.

9

Начална страница на посвещението на Й. С. Асемани на кардинал Йоахим Портокареро в т. III.

10

Първа страница от текста на т. III. Тук са разгледани животът и дейността на Константин-Кирил и Методий; покръстването на моравците и българите; редица събития в Европа през IX—X в.

11

Титулна страница към т. IV.

12

Начална страница на посвещението до папа Бенедикт XIV в т. IV.

13

Първа страница от текста на т. IV. В този том продължава изложението на църковната и политическата история на Русия, Унгария, Чехия, Полша, Далмация и Илирик. От българската история е отбелязано въстанието на Петър Делян и Алусиян.

14

Титулна страница на т. V. Във винетката има антропоморфно изображение на лъвска глава.

15

Начална страница на посвещението до папа Бенедикт XIV в том V.

16

Апробация и първа страница от текста на т. V. Разглеждат се исторически и църковноисторически въпроси, отнасящи седо сърбите, албанците, босненците, власите и българите и засягащи събития до 1462 г. Дадено е описание на Ватиканския препис на Манасиевата летопис. Започва описанието на славянските ефемериди.

II. Илюстрован календар, включващ 5 таблици — 17—21.

17

Таблица I, изписана от Сергий, син Василиев, включва изображения на светците, почитани през месеците септември, октомври и ноември.

18

Таблица II — за месеците декември, януари и февруари. На нея са изобразени почитаните през тези месеци светци. Няма подпис на зографа.

19

Таблица III с изображенията на светците, почитани през март, април и май. Зографът е Андрей, син Илиев.

20

Таблица IV съдържа изображенията на светците, почитани през юни, юли и август. Подписана е от Никита, син Йоанов.

21

Таблица V е централната от петте, които са били свързани във формата на гръцки кръст. На нея са изобразени големите църковни празници от Неделята на Митаря и Фарисея до Неделята на Петдесетница.

KALENDARIA
ECCLESIÆ UNIVERSÆ

IN QUIBUS

TUM EX VETUSTIS MARMORIBUS, TUM EX CODICIBUS, TABULIS, PARIETINIS, PICTIS, SCRIPTIS, SCALPTISVE, SANCTORUM NOMINA, IMAGINES, ET FESTI PER ANNUM DIES

ECCLESIARUM ORIENTIS, ET OCCIDENTIS,

PRÆMISSIS UNIUSCUJUSQUE ECCLESIÆ ORIGINIBUS

RECENSENTUR, DESCRIBUNTUR, NOTISQUE ILLUSTRANTUR

STUDIO, ET OPERA

JOSEPHI SIMONII ASSEMANI

BIBLIOTHECÆ VATICANÆ PRÆFECTI, ET SACROSANCTÆ BASILICÆ PRINCIPIS APOSTOLORUM DE URBE CANONICI.

TOMUS PRIMUS.

KALENDARIA ECCLESIÆ SLAVICÆ, SIVE GRÆCO-MOSCHÆ.

ROMÆ, MDCCLV.

SUMPTIBUS FAUSTI AMIDEI

BIBLIOPOLÆ IN VIA CURSUS.

[illegible]

SANCTISSIMO PATRI
BENEDICTO XIV.
PONT. OPT. MAX.

JOSEPH SIMONIUS ASSEMANUS
SEMPITERNAM FELICITATEM.

UOD poſt editos ſub tuis Auſpiciis Sancti Ephræmi Syri ſex Tomos aggreſſus ſum de Kalendariis Ec-

clesiæ

LIBER PRIMUS

KALENDARIA ECCLESIÆ SLAVICÆ, SIVE GRÆCO-MOSCHÆ.

PARS I.

DE TABULIS CAPPONIANIS.

CAPUT I.

Tabularum Græco-Moscharum Capponianarum Historia.

ERASIMUS Phocas, Cephaleniæ natus, in Ecclesia S. Georgii Græcorum Venetus per aliquot annos Sacerdotium obtinuit: è Creta originem duxisse fertur, unde oriundus quoque fuit celeberrimus ille Joannes Phocas, cujus Liber inscriptus, Ἔκφρασις ἐν συνόψει τῶν ἀπ' Ἀντιοχείας μέχρις Ἱεροσολύμων κάστρων, καὶ χωρῶν, Συρίας, Φοινίκης, καὶ τῶν κατὰ Παλαιστίνην ἁγίων τόπων, *Compendiaria descriptio castrorum & urbium, ab urbe Antiochia usque Hierosolymam; nec non Syriæ, ac Phoeniciæ, & in Palæstina sacrorum Locorum*, è Græco in Latinum conversus a cl. Leone Allatio, prodiit una cum textu Græco, primum quidem Coloniæ Agrippinæ apud Jodocum Kalcovium 1653. in ejusdem Leonis Allatii Symmictis, curante Bartholdo Nihusio: deinde Antuerpiæ apud Michaelem

I. [illegible]

KALENDARIA
ECCLESIÆ UNIVERSÆ
IN QUIBUS

TUM EX VETUSTIS MARMORIBUS, TUM EX CODICIBUS, TABULIS, PARIETINIS, PICTIS, SCRIPTIS, SCALPTISVE, SANCTORUM NOMINA, IMAGINES, ET FESTI PER ANNUM DIES

ECCLESIARUM ORIENTIS, ET OCCIDENTIS

PRÆMISSIS UNIUSCUJUSQUE ECCLESIÆ ORIGINIBUS

Recensentur, describuntur, Notisque illustrantur

STUDIO, ET OPERA

JOSEPHI SIMONII ASSEMANI

BIBLIOTHECÆ VATICANÆ PRÆFECTI, ET SACROSANCTÆ BASILICÆ PRINCIPIS APOSTOLORUM DE URBE CANONICI.

TOMUS SECUNDUS.

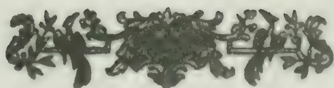
KALENDARIA ECCLESIÆ SLAVICÆ, SIVE GRÆCO MOSCHÆ.

ROMÆ. MDCCLV.

SUMPTIBUS FAUSTI AMIDEI

BIBLIOPOLÆ IN VIA CURSUS.

SERENISSIMO . ATQUE . EMINENTISSIMO . PRINCIPI,

H E N R I C O

BASILICÆ SS. XII. APOSTOLORUM

S. R. E. PRESBYTERO . CARDINALI .

J A C O B I III.

MAGNÆ . BRITANNIÆ . REGIS . FILIO .

DUCI . EBORACENSI.

SACROSANCTÆ . VATICANÆ . BASILICÆ . ARCHIPRESBYTERO .

CHRISTIANAM . PIETATEM . ATQUE . MODESTIAM .

REGALIBUS . POMPIS . ANTEFERENTI.

RERUM . ECCLESIASTICARUM . STUDIOSISSIMO .

JOSEPH . SIMONIUS . ASSEMANUS .

TOMUM . HUNC .

ECCLESIASTICAS . ORIGINES . SLAVORUM .

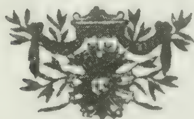
HUNNORUM . NORTMANNORUM . COMPLECTENTEM .

OB . INSIGNEM . EIUS . ERGA . SE . BENEVOLENTIAM .

ET . SINGULARIA . IN . BONAS . LITERAS . MERITA .

HONORIS . GRATIQUE . ANIMI . CAUSSA .

D. D. D.

SERENISSIMO, ATQUE EMINENTISSIMO PRINCIPI

H E N R I C O
S. R. E. CARDINALI
DUCI EBORACENSI
SACROSANCTÆ BASILICÆ VATICANÆ ARCHIPRESBYTERO

JOSEPH SIMONIUS ASSEMANUS
SEMPITERNAM FELICITATEM.

I in omnibus illis ſacræ profanæq; Antiquitatis Græcis Latiniſque monumentis colligendis explicandiſque maxima utilitas atque jucun-

LIBER SECUNDUS

DE KALENDARIIS ECCLESIÆ SLAVICÆ, SIVE GRÆCO-MOSCHÆ.

PARS I.

ORIGINES ECCLESIASTICÆ SLAVORUM, BULGARORUM ET RUSSORUM.

CAPUT I.

Slavi, & Abares Hunni sub Regibus Fr[illegible] usque ad Caroli Magni tempora. Slavos a Gothis, Winidis, & Hunnis Abaribus longe differre.

Rigines, resque gestæ *Slavorum*, ac *Hunnorum*, tum in Scythia & Sarmatia, hoc est, in patriis sedibus, tum etiam in iis, in quas migrarunt, regionibus, Germania scilicet, Pannonia, Thracia, Illyrico, & Dalmatia, sunt a me in Secunda Primi Libri Parte usque ad Heraclii Imperium expositæ. Nunc vero, velut reliqua membra capiti jungens, ut ipsum Slavicæ Historiæ corpus integrum repræsentem, ad ea, quæ deinceps sequutisque temporibus contigerunt, pergo.

KALENDARIA
ECCLESIÆ UNIVERSÆ

IN QUIBUS

TUM EX VETUSTIS MARMORIBUS, TUM EX CODICIBUS, TABULIS, PARIETINIS, PICTIS, SCRIPTIS, SCALPTISVE, SANCTORUM NOMINA, IMAGINES, ET FESTI PER ANNUM DIES

ECCLESIARUM ORIENTIS, ET OCCIDENTIS,

PRÆMISSIS UNIUSCUJUSQUE ECCLESIÆ ORIGINIBUS

RECENSENTUR, DESCRIBUNTUR, NOTISQUE ILLUSTRANTUR

STUDIO, ET OPERA

JOSEPHI SIMONII ASSEMANI

BIBLIOTHECÆ VATICANÆ PRÆFECTI, ET SACROSANCTÆ BASILICÆ PRINCIPIS APOSTOLORUM DE URBE CANONICI.

TOMUS TERTIUS.

KALENDARIA ECCLESIÆ SLAVICÆ, SIVE GRÆCO-MOSCHÆ.

ROMÆ, MDCCLV.

SUMPTIBUS FAUSTI AMIDEI

BIBLIOPOLÆ IN VIA CURSUS.

SUPERIORUM FACULTATE

EMINENTISSIMO AC REVERENDISSIMO PRINCIPI

JOACHIMO PORTOCARRERO

S. R. E. CARDINALI,

FERDINANDI VI. HISPANIARUM REGIS
AD BENEDICTUM XIV. PONT. MAX.
LEGATO,

COLLEGII, NATIONISQUE SYRORUM MARONITARUM
PROTECTORI VIGILANTISSIMO.

JOSEPH SIMONIUS ASSEMANUS

SEMPITERNAM FELICITATEM

QUOD primum animo conceperam, quum edendis Rerum Slavicarum Commentariis manum admovi; ut illos scili-

LIBER TERTIUS

DE KALENDARIIS ECCLESIÆ SLAVICÆ, SIVE GRÆCO-MOSCHÆ.

P A R S I.

DE SANCTIS CYRILLO ET METHODIO SLAVORUM APOSTOLIS:
DEQUE CHAZARIS, BULGARIS, ET MORAVIS AD CHRISTI FIDEM CONVERSIS.

C A P U T I.

De Sanctis Cyrillo ac Methodio, Chazarorum, Bulgarorum, & Moravorum Apostolis.

Uum mihi propositum fuisset in Secunda Secundi Libri Parte, non solum de *Russis* & *Bulgaris*, sed etiam de *Moravis* agere, id propemodum in me sum expertus, quod sæpe sæpius in summo altissimorum montium jugo fieri solet, ut nivis flocculi ex arboribus decidentes, in seseque conglobati, præcipiti progressu tandem in immensas moles excrescant. Ubi enim ad Ecclesiæ Bulgaricæ origines deventum est, plura, eaque fortasse non inutilia, neque inju-

I
S. Cyr[illegible] & Constant[illegible] Philosophus, [illegible] Photium, [illegible] animas in [illegible] homine constituebat.

KALENDARIA
ECCLESIÆ UNIVERSÆ

IN QUIBUS

TUM EX VETUSTIS MARMORIBUS, TUM EX CODICIBUS, TABULIS, PARIETINIS, PICTIS, SCRIPTIS, SCALPTISVE, SANCTORUM NOMINA, IMAGINES, ET FESTI PER ANNUM DIES

ECCLESIARUM ORIENTIS, ET OCCIDENTIS.

PRÆMISSIS UNIUSCUJUSQUE ECCLESIÆ ORIGINIBUS

[illegible]

STUDIO, ET OPERA

JOSEPHI SIMONII ASSEMANI
BIBLIOTHECÆ VATICANÆ PRÆFECTI, ET SACROSANCTÆ BASILICÆ PRINCIPIS APOSTOLORUM DE URBE CANONICI.

TOMUS QUARTUS.

KALENDARIA ECCLESIÆ SLAVICÆ, SIVE GRÆCO-MOSCHÆ.

ROMÆ, MDCCLV

SUMPTIBUS FAUSTI AMIDEI
BIBLIOPOLÆ IN VIA CURSUS.

[illegible]

SANCTISSIMO PATRI

BENEDICTO XIV.

PONT. OPT. MAX.

JOSEPH SIMONIUS ASSEMANUS

SEMPITERNAM FELICITATEM.

I qua eſt ullius gentis, aut ævi hiſtoria, BEATISSIME PATER, quæ ad poſterorum memoriam tranſmitti mereatur, ea eſt profecto Sla-

LIBER QUARTUS

DE KALENDARIIS ECCLESIÆ SLAVICÆ,

SIVE

GRÆCO-MOSCHÆ.

PARS PRIMA

ORIGINES ECCLESIASTICÆ SLAVORUM RUSSIÆ, HUNGARIÆ, BOHEMIÆ, ET POLONIÆ.

CAPUT PRIMUM.

Russorum res gestæ ab anno Christi 774. ad annum 1043. Prima eorum ad Christi fidem conversio sub Basilio Macedone. Altera sub Constantino Porphyrogenito. Tertia sub Basilio Bulgaroctono & Constantino. Regum Russorum series a Rurico usque ad Uladimirum II. Monomachum. Turcorum sive Hungarorum Reges Arpades, Soltan, Toxus, Geysa: necnon Bultzus seu Bologudes, & Gyias.

QUONIAM de Russorum nomine, primordiis, atque incrementis nonnulla hactenus ex veteribus Annalibus eruta literis mandavi; operæ pretium facturum me arbitror, si una eademque perpetua narratione Ecclesiasticas eorumdem Origines, ex quo scilicet Christianam sunt fidem amplexi, in hoc Tomo exponam. I. [illegible]

Sigismundus Herbersteinius in Rerum Moscoviticarum Commentario, primum ex Annalibus, Russicæ gentis Prin-

KALENDARIA
ECCLESIÆ UNIVERSÆ

IN QUIBUS

TUM EX VETUSTIS MARMORIBUS, TUM EX CODICIBUS, TABULIS, PARIETINIS, PICTIS, SCRIPTIS, SCALPTISVE, SANCTORUM NOMINA, IMAGINES, ET FESTI PER ANNUM DIES

ECCLESIARUM ORIENTIS, ET OCCIDENTIS

PRÆMISSIS UNIUSCUJUSQUE ECCLESIÆ ORIGINIBUS

[illegible]

STUDIO, ET OPERA

JOSEPHI SIMONII ASSEMANI

BIBLIOTHECÆ VATICANÆ PRÆFECTI, ET SACROSANCTÆ BASILICÆ PRINCIPIS APOSTOLORUM DE URBE CANONICI.

TOMUS QUINTUS

KALENDARIA ECCLESIÆ SLAVICÆ, SIVE GRÆCO-MOSCHÆ.

[illegible]

SUMPTIBUS FAUSTI AMIDEI
BIBLIOPOLÆ IN VIA CURSUS.

SANCTISSIMO PATRI
BENEDICTO XIV.
PONT. OPT. MAX.

JOSEPH SIMONIUS ASSEMANUS

SEMPITERNAM FELICITATEM

UANTUM conniti animo potui, quantum labore contendere, tantum facere semper curavi, BEATISSIME PATER, ut ex tenui meo penu Scriptiunculam aliquam in publicum emitterem, quam SANCTITATI TUÆ munus non ingratum offerrem. Hoc enim patet, & notum est omnibus, Sapientissimi Principis animum ita esse affectum, ut nihil ei accidere possit gratius, nihil acceptius, quàm genu

I M P R I M A T U R,

Si videbitur Reverendissimo Patri Sacri Palatii Apostolici Magistro.

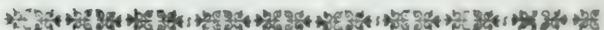
F. M. de Rubeis Patriarcha Constantinopolitanus Vicesgerens.

APPROBATIO

LEGI ex mandato Rmi Patris Augustini Orsi Magistri Sac. Pal. Apost. Librum Quintum DE KALENDARIIS ECCLESIÆ SLAVICÆ, ab Illmo D. Jo: Simonio Assemano Vatic. Basilicæ Canonico, & Bibliothecæ Præfecto, singulari studio, atque doctrina elucubratum, in quo quum rara, ac recondita rerum cognitio cum Catholicæ Fidei præceptis, ac regulis Ethices verè Christianæ concors sit, omnium eruditorum hominum lectione, atque approbatione dignissimum judico. In quorum fidem &c.

Franciscus Marianus Vatic. Basil. Benef. & Bibliothecæ Scriptor Græcus.

I M P R I M A T U R.

Fr. Vincentius Elena Magister Socius Reverendissimi Patris Sac. Pal. Apost. Mag. Ord. Prædic.

LIBER

LIBER QUINTUS

DE KALENDARIIS ECCLESIÆ SLAVICÆ, SIVE GRÆCO-MOSCHÆ.

PARS PRIMA.

ECCLESIASTICÆ ORIGINES SERBLORUM, ALBANENSIUM; BOSNENSIUM, VALACHORUM, ET BULGARORUM.

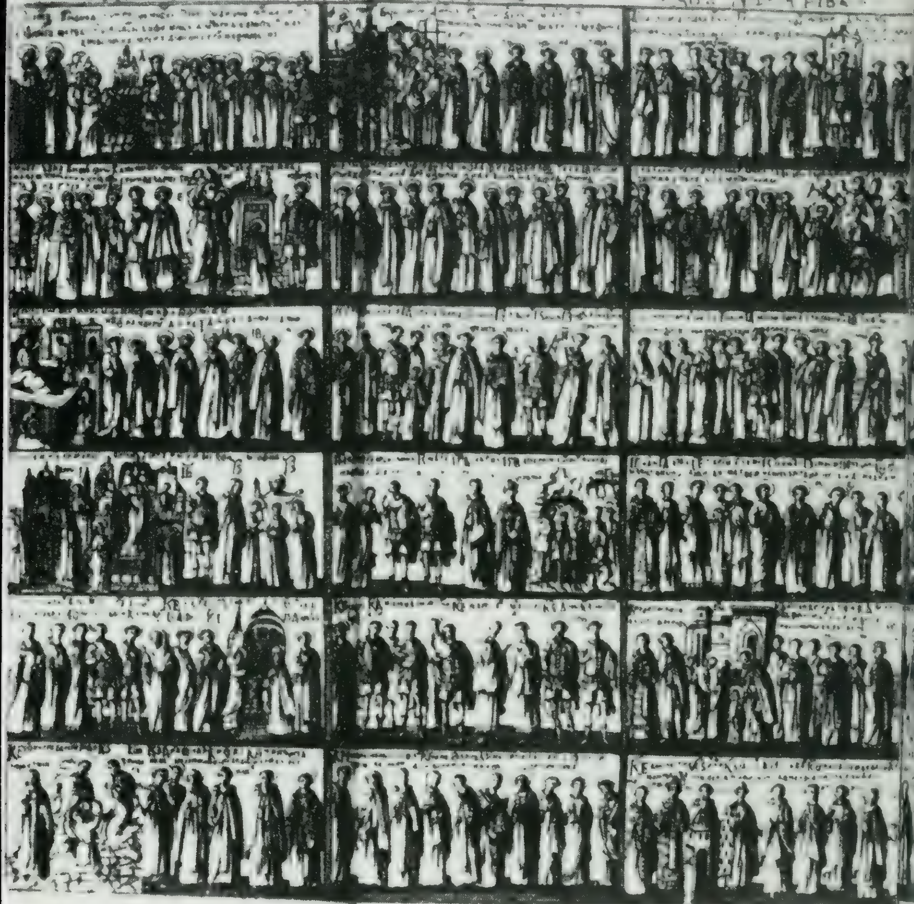
CAPUT PRIMUM.

Serbliæ, & Albaniæ Descriptio: Urbes, & Populi.

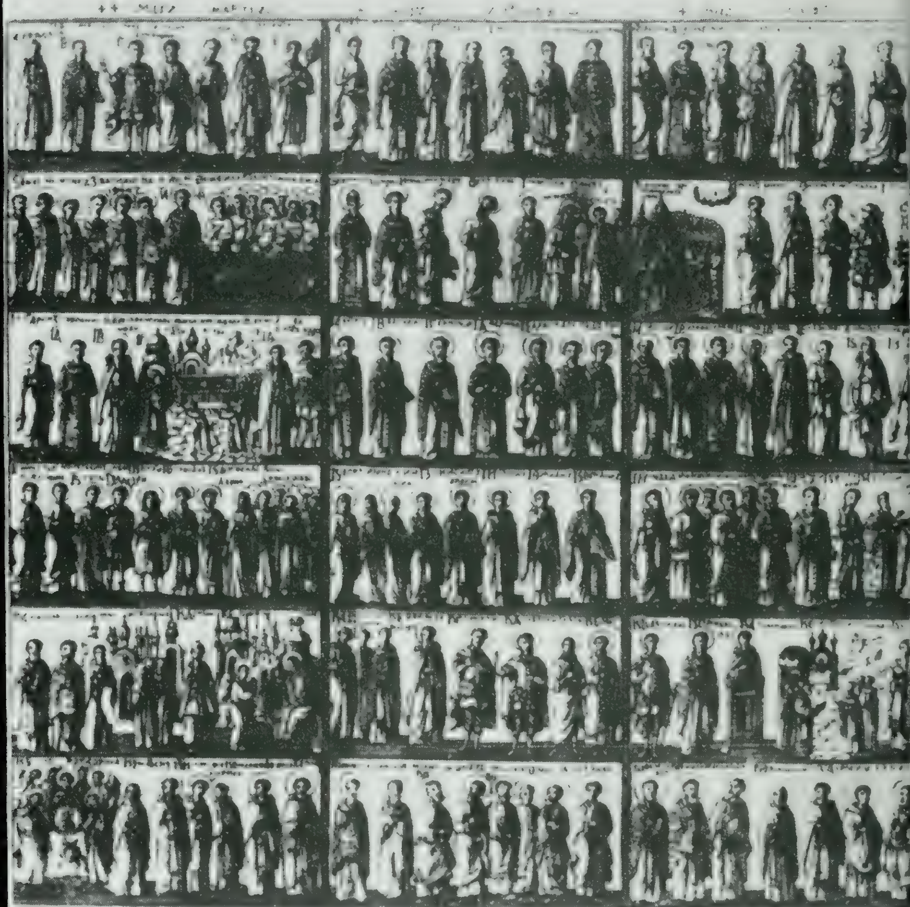

NIMADVERSIONIBUS meis in Ecclesiasticas Slavorum Origines Tomo Quarto finem imponere ita decreveram, ut initio hujus Tomi Quinti Græco-Moschas Caponianas Ephemerides illustrandas aggrederer. Verum quia multa adhuc supersunt, eaque non levis, ut puto, momenti, de Slavis Græcum Ritum colentibus, Serbliis scilicet, Bosnensibus, Valachis, Bulgaris, dicenda; ideo necessarium esse duxi, Primam Tomi hujus Partem Slavicis ejusmodi rebus exponendis addicere.

A Serbliis initium facio. *Serbliam*, sive, uti hodie vocamus, *Serviam*, descriptam habes Tomo Quarto anteceden- 1.

бургски митрополит, а също и архикапелан на император Арнулф (както видяхме горе), полагащ усилия винаги да защищава привилегиите на своята църква, не само не е понесъл Вихинг да възстанови (както се е стремял) митрополитските права под предлог, че Лавреакската църква в миналото е била митрополитска, а по това време е била обединена с Патавийската, но не е понасял именно той [Вихинг] да получи управлението на Патавийската църква. Затова, когато едва-що била изтекла годината, откакто е бил преместен в Патавийската епархия, Арнулф, без да се противопоставя безмилостно на каноническото решение, го свалил, по свидетелство на Продължителя на Фулденските анали към 899 г. у Фрехер, със следните думи: „Почина Патавийският епископ Енгилмар; като негов приемник го замести с позволението на краля, против постановлението на Отците, един аламанец Вихинг, преди това определен от Апостолика за марахунски[171] епископ. Но не много след това е свален с каноническо решение от архиепископ Деотмар и другите негови суфрагани, против волята на краля, и в същата епархия по същото това време е назначен за епископ Рихард (чети *Рихарий)*.“

XVII

Вихинг, принуден през 900 г. да напусне Патавийската църква, се е върнал в Нитренската или е свидетелствувал някъде другаде в Моравия.

Император Арнулф е поддържал сваления Вихинг според силите си и, както разказват някои автори на бойските анали, въпреки натиска на Теодмар заповядал да запази мястото си. Но след смъртта на Арнулф на 29 ноември на изтичащата 899 г. декретът за освобождаването му е продължавал да бъде в сила и Рихарий, поставен начело на Патавийската църква от Залцбургския синод, е встъпил в длъжност в

165 края на годината, защото и в писмото на епископите на Бавария до папа Йоан IX, от 900 г. *Рихарий* е наречен *епископ на Патавийската църква,* и у Продължителя на Фулденските анали, също към 900 г. — *епископ на Патавийската епархия,* и най-после — в грамотата на краля на Германия Людовик, син на Арнулф, от 901 г., се назовава *достопочтеният мъж, на име Рихарий, Патавийски предстоятел.* А опрян на тези документи, Ханзиций, на с. 173, очевидно правилно опровергава разказа на Бруший: „междувременно въпросът бил разрешен в Рим. Защото Рихарий, подкрепен от гласовете на епископите, които започнали спора, е отишъл при върховния първосвещеник, който тогава е бил Йоан IX , и и го е помолил за неговата поддръжка срещу Вихинг. Но неговите усилия са били съвсем неуспешни, докато е бил жив Арнулф. Най-

после, по времето на сина на Арнулф — Людовик, понеже дворцовите работи не позволявали Вихинг да се отделя от краля, са постигнали това — Рихарий да стане участник в епископството, и в града, който е бил построен наскоро при река Аназус, да има седалището, палиума и титлата на архиепископ на Лавреак. Защото и това измисля Бруший *(казва Ханзиций)*, че Рихарий, докато е бил в Рим, е бил удостоен през 899 г. с палиум от споменатия Йоан и че е притежавал този сан в продължение на три години, именно до 902 г., когато в края на живота си бил предал, като възобновено от дейността му, Лавреакското архиепископство на Вихинг, който обаче му се бил радвал не повече от 15 месеца, понеже не доживял след 903 г.“ Този не зная откъде почерпан разказ на Бруший (добавя Ханзиций), въпреки че изобилствува от многобройни заблуждения, съобщава, по мое мнение, почти същото. Защото и пътуването на Рихарий до Рим е несигурно, тъй като няма никакво свидетелство за това. Че е бил допуснат до участие в епископството — това, без съмнение, е било чуждо на практиката на това време, защото в писмото на баварските епископи до същия Йоан IX и у Продължителя на Фулденските анали и в грамотата на Людовик, Рихарий, както казах горе, е наречен просто *Патавийски* епископ, а не *Лавреакски*, нито пък *архиепископ*. В грамотата, която Людовик е дал през 901 г. на Рихарий заради нанесените му от унгарците щети, именно на същия Рихарий се предава в попечителство град Аназия[172], но няма никакво указание за това, което казва Бруший — че той е бил въздигнат в положение на митрополитско седалище. И найпосле, дали Вихинг после се е задържал на своето място
166 в кралския палат, за това все пак няма никаква следа в бойската история. Явно, измислица е онова, което е казано без наличието на свидетелство — че след смъртта на Рихарий епископството е било изцяло възвърнато на Вихинг. Биха ли понесли това Теодмар и останалите епископи, които са държали във властта си момчето Людовик? Именно, да отдадат на момчето това, което са били отказали на баща му Арнулф? Дотолкова — Ханзиций: той смята, че Вихинг, свален през 899 г. от Патавийската епархия, се е върнал в Моравия и че там е получил нова епархия. Защото той заключава това от цитираното писмо на Теодмар и неговите суфрагани до папа Йоан IX, в което Теодмар се жалва пред папата така: „Дошли са от Ваша страна трима епископи — архиепископ Йоан и епископите Бенедикт и Даниел, в земята на славяните, които се казват мараци (*моравци*), . . . и от Ваше име, както сами-

те те са казали, са назначили в една и съща епархия един архиепископ и трима епископи, негови суфрагани, и то без знанието на архиепископа *(Ювавенския)* и без съгласието на епископа *(Патавийския)*, в чиято епархия са били." Това е станало (казва Ханзиций), малко след като Вихинг е бил свален от Патавийския престол, откъдето лесно може да се стигне до заключението, че самият той е бил главният подстрекател на моравците да поискат от първосвещеника нови епископи.

XVIII

Йоан — архиепископ на моравците след Методий, и неговите суфрагани Бенедикт, Даниел и Вихинг.

Впрочем, понеже Теодмар казва, че в *Патавийската епархия са били назначени един архиепископ и трима суфрагани,* оттук става несъмнено: първо, че св. Методий по никакъв начин не е продължавал да живее след 899 г., защото е ясно, че ако той е бил жив, не би имало причина нито да се иска от моравците, нито да се ръкополага от папа Йоан IX новият архиепископ *Йоан*. Второ, че онзи архиепископ, даден на Моравия от папа Йоан IX в края на 899 г. или в началото на 900 г., след смъртта на Методий, не е бил различен от *Йоан*, за когото предстоятелите на Ювавенската епархия пишат: „Дошли са от Ваша страна трима епископи — архиепископ Йоан и епископите Бенедикт и Даниел, в земята на славяните, които се казват моравци", каквото и да пише в противовес Ханзиций в том 2, с. 141, където обявява, че на мястото на Методий за архиепископ е бил назначен Вихинг, със следните думи: „Но скоро след това ново безпокойство предизвикали у него *(Теодмар Ювавенски)* изпратените в началото на 900 г. от папа Йоан IX *в земята на славяните, които се казват
167 мараци, архиепископ Йоан, заедно с епископите Бенедикт и Даниел,* които назначили там нов архиепископ с трима суфрагани. Смятам, че архиепископът е бил Вихинг, който, свален неотдавна от Патавийския престол, се е бил върнал в Моравия и използувайки смъртта на Методий, се е постарал да получи Моравската митрополия." Самите тези Йоан, Бенедикт и Даниел са били архиепископът и двамата епископи, изпратени от папа Йоан в Моравия, за да ръководят тази именно епархия, а не като папски легати да се върнат в Рим, след като назначат архиепископ и епископи. Думите на Ювавенските епископи са повече от ясни, за да се нуждаят от пояснение. Трето, от казаното се стига до заключението, че онези трима суфрагани, придадени *към архиепископ Йоан,* са били същите тези *Бенедикт* и *Даниел* (за които определено споменава Теодмар), а също и *Вихинг*, който следователно или се е бил върнал

в своето старо епископство в Нитрава, както пише Средовски в „Свещена история на Моравия“, или е бил поставен от архиепископ Йоан за епископ на някое селище в друга част на Моравия, както заключава същият Ханзиций, който обаче, струва ми се, се отдалечава от правдоподобността, когато на същото място прибавя, че *това явно е станало, както са разказали хронографите*[173]*, по времето, когато той е искал да създаде митрополия в Секлавия,* а в краткия списък на Патавийските епископи, в притурките към том 1: „че Вихинг, свален [по решение на] събора през 899 г., се е върнал в Моравия, където, очевидно избран за архиепископ, се е постарал да учреди моравска митрополия“. Защото не самият *Вихинг*, а *Йоан* е бил избран за *архиепископ* на моравците след *Методий*, както става ясно от цитираното писмо на Теодмар, нито пък Вихинг *е искал да създаде по него време митрополия в Секлавия, която самият той да държи,* а той я е имал преди това, когато, отивайки в Патавийската църква, е носил званието митрополит на същата църква, както казах по-горе.

XIX

Разглежда се списъкът на Оломоуцките предстоятели, където са изброени: 1. Кирил. 2. Методий. 3. Йоан. 4. Силвестър. 5. Друг Йоан, ръкоположен по времето на епископа на Прага Север.

От тези неща се уличават в грешка Йоан Дубравий и Августин във връзка със списъка на архиепископите на Моравия. Защото те твърдят, че *първи епископ на Моравия* е бил *св. Кирил*, за когото казват, че е ръководел *Велеградската* епархия от 887 г., в продължение на почти пет години, до около 892 г. После, че втори е бил *св. Методий*, братът на Кирил, който, след като същият Кирил се отказал и се оттеглил в Рим, е държал тази епархия чак до 907 г. след Хр., през която година „понеже крал Сватоплук преследвал духовенството и като кръволок бил обхванат от вся-
168 какви пороци, блаженият Методий, не можейки да понесе погубването на своето паство, отново отишъл в Рим и там се поминал, като бил погребан в църквата „Св. Климент“.“ Че трети архиепископ е бил *Йоан*, същият и първи епископ в Моравия, наследил в архиепископството починалия, както е казано горе, през 907 г. в Рим „свети Методий, след петгодишно отсъствие на епископи, и владял в продължение на почти 16 години епископския престол в град *Полесович**[174], *в църквата „Свв. апостоли Петър и Павел“* и управлявал благочестиво по времето, когато Венцеслав, докато управлявал княжество Бохемия, убит от нечести-

*Разночетене — в *Кунович*.

вия си брат Болеслав (който, поради желание да царува, завиждал на неговите добродетели и на светостта на живота му), приел славния лавров венец на мъченичеството." Най-после, четвъртият архиепископ „Силвестър, същият — и втори епископ на Моравия, след смъртта на Йоан получил епископската тиара през 942 г. след Христа и управлявал като епископ в продължение на 19 години", именно до 961 г. „След неговата смърт (казва Августин в списъка на Оломоуцките епископи) епископството е било обединено за 35 години *(т. е. до 966 г.)* с Ратисбонската църква (която тогава е била митрополия на баварците). След това пък, благодарение на Болеслав Благочестиви, е било свързано с Пражката църква от Бенедикт VII[175] по времето на Пражкия архиепископ — блажения Адалберт. Това обединение продължило 92 години, чак до времето на Пражкия епископ Север и на първия крал на Бохемия Вратислав[176], благодарение на когото, със съгласието на върховния първосвещеник Александър[177], епископството е било върнато на моравците; именно когато със съгласието на пражкия епископ Север е бил ръкоположен от Зегефрид Могунтински за трети моравски епископ *Йоан*, през 1063 г." Тези неща [пише] Августин в съгласие с Дубравий.

Обаче много неща тук са напълно чужди на истината. А именно, първо, по-горе посочих, че Кирил е починал в
169/Y монашество и с чин презвитер около 868 г., въпреки че някои, без доказателство, напротив —в противоречие с автора на неговото житие, довеждат неговия живот чак до 880 г. Второ, изтъкнато е, че през 868 г. Методий е бил ръкоположен от папа Адриан II за *епископ*, а после, през 880 г. — от папа Йоан VIII — за *архиепископ*, като е бил изпратен в Моравия заедно с посветения за Нитренски епископ *Вихин*. Трето, доказано е също, според писмото на Теотмар Ювавенски и суфраганите му, че след смъртта на Методий е бил избран от папа Йоан IX през 899 г. или 900 г. *за архиепископ Йоан,* заедно с епископите *Бенедикт* и *Даниел,* като дотогава е бил между живите *Вихин*, епископ — първо на *Нитренската*, после на *Патавийската* църква, който най-после се е върнал в Моравия било в първата, било в друга църква. От тези неща следва, че не само на *Моравия*, а и на подчинената на моравските крале Панония, както и на Бохемия, са били предстоятели споменатите погоре от нас архиепископи и епископи. Защото *Нитрия* и *Патавия*, на които е бил предстоятел Вихин, са близо до Панония, а и Методий е наричан в писмата на папа Йоан VIII ту *Моравски*, ту *Панонски* архиепископ; най-после, също така, Методий като архиепископ на всички славяни,

живеещи в Бохемия, Моравия и Долна Панония, е имал властта (както пише папа Йоан VIII) да ръкополага „презвитери, дякони и клирици с всякакъв сан, било славяни, било от който и да е народ, които са се намирали в пределите на страната, подчинена на кралете на Моравия — Сватоплук и неговите синове“; а той е ръкополагал също и в Бохемия по времето на князете Боривой и Вратислав[178], както предава Дубравий, казвайки: „Доста дълго бохемците са научавали принципите на богослужението и на вярата от свои собствени свещенослужители.“ Именно, дотогава, докато на бохемците е бил даден епископ от Апостолическия престол, т. е. до 967 г., когато папа Йоан XIII[179] е заповядвал да бъде посветен от Могунтския архиепископ за *първи епископ на Прага Дитмар,* по молба на Болеслав Благочестиви и на неговата сестра — светата дева Млада, и със съгласието на император Отон[180], но при условие да следва не религиозния обред, или сектата на народа на България и Русия, т. е. на славянски език, а повече апостолическите принципи и норми и Римския религиозен обред на латински език“, както предава Козма Пражки според поправената грамота на същия папа Йоан.
170 Защото преди това, както в Моравия, така и в Бохемия, богослуженията са се извършвали именно според Римския религиозен обред, но на славянски език, както тази практика е била въведена от Методий и с позволението на папа Йоан VIII, както съобщих по-горе според писмо № 247, от 880 г., на същия папа до моравския крал Сватоплук. И следователно, от това неопровержимо свидетелство се доказва, че е напълно измислено това, което казва Дубравий: че „бохемците са поискали от Методий да изпълнява богослуженията и тайнствата не на латински език, който те не разбирали, а на употребявания от тях бохемски. Той донесъл за това в Рим на съмишленика си Кирил, а Кирил — на папа Николай. Поради този доклад двамата колеги се представили, за да се оневинят, не само пред папата, но и пред многочисления конклав на отците. Когато всред толкова големия брой присъстващи прокънтяло внезапно и непринудено това слово: „Нека всяка душа да прославя Бога и всеки език да Го изповядва.“ Разтърсен от тези думи, папа Николай сметнал, че трябва да отговори на Кирил в полза на искането на бохемците.“ Това са измислици на новите писатели, на чиито думи твърде заслужаващи доверие в останалото писатели, доверявайки се повече, отколкото трябва, са добавили върху измислиците измислици, когато говорят за употребата на славянски език в богослужението. Но ние, подкрепени от автори-

тета на даденото приживе и лично свидетелство на папа Йоан VIII, който първо забранил, а после — след като го изслушал и проверил добре — разрешил на Методий да отслужва на славянски богослужението, отричаме две неща: а именно, че това се е случило по времето на папа Николай, и че Кирил, брат на Методий, е положил някакво усилие в защита на славянския език пред папата, тъй като е починал дълго преди това. Най-после, с увереност твърдим, че няма нищо чудно, че папа Йоан е склонил да разреши употребата на славянския език при богослуженията, но след предварителна проверка както на правоверното учение на Методий, така и на точния превод на Светото Писание и на богослуженията на славянски език. Най-после, ако след повторната молба на краля и народа на Моравия папата е откажел да изпълни исканията им, те несъмнено са щели да се обърнат към гръцката църква, от която лесно са щели да получат това, подобно на българите. Затова, след като междувременно отхвърлихме измислиците от по-ново време, твърдо решихме и определихме да бъдат събрани в следващия том и да бъдат приведени
171/Y2 от началото до края на труда автентичните и най-стари паметници, колкото и малки да са те, които имат отношение както към въпроса, който обсъждаме, така и към останалите въпроси на историята на славяните.

XX

Доказва се, че архиепископи на Моравия са били: 1. Кирил[131]*. 2. Йоан. 3. Силвестър, и то от 880 г. до 935 г.*

Междувременно, от казаното се изясни, че това, което твърди Августин в списъка на Оломоуцките епископи, е погрешно: именно, че първи епископ на Моравия е бил *Йоан*, втори — *Силвестър*. Защото именно преди Методий за първи епископ на славяните е бил назначен от Залцбургския митрополит Арнон *Теодорик*, за втори — *Отон* — от Адалрам, също Залцбургски митрополит, за трети — *Освалд* — от Луитпрам, както свидетелствува авторът, почти съвременник на историята на „Покръстването на баварците и каринтийците". Затова, понеже тези трима епископи са отслужвали богослужението на латински език, трябва да се каже, че *Методий* е първият епископ на славянски език, който е ръководел моравците, а също — и архиепископ на същите моравци; втори — *Йоан*, който е бил посветен от папа Йоан IX не през 912 г., както погрешно смята авторът на този списък, а през 899 г. или 900 г., както свидетелствуват предстоятелите на Залцбургската епархия в писмото си до същия папа Йоан. За *Силвестър* именно не открих нищо у надеждните писатели. Но понеже авторът на онзи списък определя на

Йоан 16 години, следва, че *Силвестър* е бил избран на мястото на Йоан не през 942 г., а през 916 г., а понеже се казва, че той е ръководел епископството в продължение на 19 години, той трябва да е умрял през 935 г., а не през 961 г. Най-после, периодът, през който не е имало предстоятели, който е изминал от смъртта на Силвестър до извършеното от Могунтинския митрополит ръкополагане на Йоан за Моравски епископ, разбира се, не може да остане непроменен, защото *Йоан* е бил посветен със съгласието на *Север* Пражки през 963 г., според свидетелството на Козма Пражки, а не през 1063 г., както погрешно твърди авторът на списъка. И следователно, престолът на Моравия трябва да е останал свободен в продължение на 28 години, каквото и да казва онзи автор — че онзи престол след смъртта на Силвестър е бил присъединен към Ратисбонската църква в продължение на 35 години, а после — към Пражката— в продължение на 92 години, защото изчислението твърде много се различава от истината.

БЕЛЕЖКИ

ГЛАВА ПЪРВА

[1] Анастасий Библиотекар (800—880) — средновековен римски книжовник и църковен деец. Като папски легат, изпълнявайки и политическа мисия в Константинопол, възложена му от император Людовик II (844—875), той е присъствувал на последното заседание на църковния събор, смятан от Западната църква за Осми вселенски събор, и е предал в Рим бележките си, които са заместили изчезналите протоколи на събора. Както предполагат някои изследвачи, Анастасий е бил в личен контакт със славянските апостоли Константин-Кирил и Методий. Неговите свидетелства, като съвременен на събитията автор, в кореспонденцията му с папа Адриан II, с епископ Гаудерих Остийски и с император Карл Плешиви и данните в житиеописанията на папа Николай I и на Адриан II се смятат за първостепенен извор за живота и дейността на Кирил и Методий. По-подробно за Анастасий Библиотекар вж. в ЛИБИ, II, 1960, 182—183 и цит. там литература. Срв. също Дуйчев, И. Анастасий Библиотекар. — В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. I. С., 1985, 65—70 и цит. там литература.

[2] ANASTASII BIBLIOTHECARII Praefatio in Consilium Constantinopolitanum, IV=ANASTASII BIBLIOTHECARII Epistola ad Hadrianum papam. — In: MGH, Ep., VII, p. 407, ep. 5=ЛИБИ, II, 1960, 195—196.

[3] Фотий — двукратно Цариградски патриарх (858—867 и 877—886). Светският му произход определя и църковната му политика. Смята се, че е имал лично познанство с Кирил и Методий. По негово време е станало покръстването на българите. За него вж. HERGENRÖTHER, J. Photius, Patriarch von Constantinopel. Sein Leben, seine Schriften und das griechische Schisma. I—III. Regensburg, 1867—1869; срв. и ГИБИ, IV, 1961, с. 59. По-нова литература вж. в The Nature of the Bibliotheca of Photius by W. T. Treadgold. Washington, 1980, 191—195 (Bibliography).

[4] Игнатий — Цариградски патриарх (846—857 и 867—877), син на император Михаил I Рангаве. По време на неговото патриаршество е бил ръкоположен първият български архиепископ.

[5] Съборът се е състоял през 869—870 г. в Цариград. Източноправославната църква не признава този събор, защото на него именно са били отправени обвинения против патриарх Фотий.

[6] G. HENSCHENII Commentarius praevius, §. IV. de SS. Cyrillo et Methodio, num. 29. — Acta Sanctorum, Martii Tomus II, ed. 1⁰, Antverpiae 1668; ed. 2⁰, Parisiis et Romae 1865, p. 18. Хенсхен е продължителят на започнатото от йезуита Боланд дело по издаването на житията на светците в корпуса „Акта Санкторум".

[7] A. PAGII Critica historico-chronologica in universos annales ecclesiasticos eminentissimi et reverentissimi Caesaris cardinalis Baronii. Tomus primus, Parisiis 1689. Tomus secundus (-quartus), Geneve 1705. Пагий (1624—1699) е френски монах, изследвач на църковната история. Повече за него вж. в Enciclopedia Italiana di Scienze, Lettere ed Arti, t. XXV, Roma 1949, p. 928, col. 2.

[8] Анонимен автор от XII в. Асемани вероятно е работил по изданието De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex, ed. J. Lucius. Amsterdami 1666. Подробности за Дуклянската летопис и по-нови издания вж. в ЛИБИ, III, 1965, с. 170. Най-нови публикации — Мавро Орбини и българските историци през XVIII век. — В: Мавро Орбини. Царството на славяните [1601]. С., 1983, 15—17 и бел. 6, с. 37; ДРАГОВА, Н. Старобългарската летописна традиция в „Летописа на Дуклянския презвитер". — В: Доклади на

международния симпозиум „Йоан Екзарх Български" — Шумен, 1979 (под печат).

[9] Стефан VI — римски папа от 885 до 891 г. Коментарът на Асемани вж. подолу в текста.

[10] Става дума за моравския княз Светополк (870—894), приемник на Ростислав. В различните текстове името му се среща под следните форми: Sfendoplecus, Sfendoplocus, Sfentipulcus, Sfentopluchus, Sfentoplucus, Sfetopelek, Sphendoplectus, Sphendopluchus, Sphentopelech, Suatoplucus, Svatoplukus, Sventopluchus, Sventoplucus, Sventopulchus, Sveopilus, Sveropolis, Svetopelechus, Svetopelecus, Swadopluk, Swantoplucus, Swatoplucus, Swatopluk, Zuantoblok, Zuentepluck, Zuentibaldus, Zventobolch, Zwentibaldus, Tuventabar, Tuventarus. На места ще се посочва конкретно употребената форма на името.

[11] Старо славянско княжество. Днес се намира в централните части на Чехословакия. Най-нова литература вж. Великая Моравия — её историческое и культурное значение. Отв. ред. Г. Э. Санчук, Й. Поулик. М., 1985 .

[12] Цариградският патриарх Методий (843—847), първият патриарх иконопочитател след възстановяването на иконопочитанието, идеолог и мъченик на движението.

[13] Михаил I Рангаве (Куропалат), византийски император от 811 г. до 813 г. Разбит от Крум, бил принуден да абдикира. Починал в монашество през 843 г.

[14] През този период Хазария, или Хазарският хаганат, е обхващала земите от р. Днепър до Кавказ и р. Волга.

[15] Античното име на Цариград според епонима Бизас, вероятно от тракийски произход.

[16] Някои сведения за този автор се съдържат в пълното заглавие на цитирания от Асемани труд: Sacra Moraviae historia: sive Vita SS. Cyrilli & Methodii, genere civium Romanorum: praerogativa. Patriciorum Constantinopolitanorum: eruditione, perspicacissimorum Philosophorum: gradu Ecclesiastico, Welehradensium Archiepiscoporum; gentis Moraviae, Bohemiae superioris, Silesiae, Gazariae, Croatiae, Mongreliae, Circassiae, Bulgariae, Triballiae, Bosniae, Russiae, Dalmatiae, Pannoniae, Daciae, Carinthiae, Carniolae & universae pene Slavoniae, zelantissimorum Apostolorum: ex diversis historicorum, tum manu impressorum, tum scriptorum codicibus: ex continuata majorum traditione, & publicis fide dignis instrumentis, atque Romanorum Pontificum bullis: acerbo sudore collecta; cui ob concatenatam temporum & rerum seriem, diversa Antiquitatum monumenta, uti sunt Moravorum bella, paces, foedera, calamitates, veteres superstitiones &c. adjiciuntur: luci publicae exposita a Johanne Georgio Stredowskio Protonotario Apostolico &c. necnon Paulowicii Parocho, Solisbaci 1710. in quarto. Solisbacum се идентифицира със Sulzbach в Бавария. Вж. GRAESSE, J. G. TH. — F. BENEDICT. Orbis latinus. Berlin, 1980, S. 285, col. 2. Днес в Бавария това име имат две селища — Sulzbach am Main и Sulzbach-Rosenberg.

[17] IOANNIS PETRI KOHLII Introductio in historiam et rem literariam Slavorum, imprimis sacram, sive Historia critica versionum slavonicarum maxime insignium, nimirum codicis sacri et Ephraemi Syri duobus libris absoluta. Accedunt Duo sermones Ephraemi Syri, nondum editi, de Sacra coena, Fidei Lutheranae testes ac vindices. Altonaviae, Impensis Ionae Korten Bibliopolae, 1729. Altonavia е Altona, гр. в Прусия. Вж. GRAESSE—BENEDICT. Op. cit., p. 13, col. 2.

[18] Византион е бил преименуван в Константинопол в 330 г., когато Константин I Велики (274—337) е пренесъл там столицата на Римската империя.

[19] Управлявала като регентка вместо малолетния си син Михаил III от 842 г. до 857 г., когато е била прогонена от двореца и изпратена в манастир.

[20] Михаил III, по прякор Пияницата (842—867), византийски император от

842 г. до 867 г. По негово време са били осъществени хазарската и моравската мисия на Кирил и Методий и е станало официалното покръстване на българите.

[21] Отнася се за т. нар. „Моравска легенда", която според Добровски е съставена в края на XIV в., вероятно около 1380 г. Подробности вж. у БИЛЬБАСОВ, В. А. Кирилл и Мефодий. II.СПб., 1871, 40—41; 228—237; 320—326, където са посочени изданията и изследванията върху това житие.

[22] Късен чешки писмен паметник. Подробности за него засега не са известни.

[23] Името е предадено под формата Metudius.

[24] В този Оломоуцки бревиарий от 1495 г. очевидно има смесване между Константин-Кирил Философ и Кирил Александрийски — архиепископ на Александрия, живял през IV—V в. (починал през 444 г.) и канонизиран за непримиримата си борба против несторианството.

[25] Якоб де Ворагине е живял от 1230 г. до 1298 г. Бил избран за Генуезки епископ през 1292 г. Съставил коментари към събрани от него жития — в един том, т. нар. „Златна легенда" [Legenda aurea] или Historia Lombardica. За него вж. The Oxford Dictionary of Christian Church, 2⁰ ed.F. L. Cross and E. A. Livingstone. London, 1974, p. 721.

[26] Petrus de Natalibus е известен като Pietro Echilino или Pietro Vescovo Echilino; писател от XVI в., автор на каталог на светците. Вж. ЂИРКОВИЋ, СИМА. Орбинов списак извора. — В:Мавро Орбин. Краљевство словена. Београд, 1968, с. 412. Срв. също HENSCHENIUS. Op. cit., §. II. N⁰ 11, p. 15, col. 1, според когото Петрус де Наталибус е живял през XIV в. и е съставил своя каталог на светците между 1369 и 1371 г.

[27] Карл II Плешиви (840—877).

[28] Папа Адриан II (867—872).

[29] ANASTASII BIBLIOTHECARII Epistola ad Carolum Regem anno 875= MGH, Epistolae, VII, pp. 413 sq., ep. 13 — ЛИБИ, II, 1960, с. 207.

[30] Т. е. — в Константинопол.

[31] Папа Николай I Велики (858—867).

[32] Става дума за т. нар. „Италианска легенда", за чийто автор се смята съвременникът на Кирил и Методий Велетрийският епископ Гаудерих. Подробности около историята на това съчинение, издания и книжнина вж. ЛИБИ, II, 1960, с. 294. MEYVAERT, P., P. DEVOS. Trois énigmes cyrillo-méthodiennes de la „Légende Italique", resolues grâce à un document inédit. — Analecta Bollandiana, LXXIII, fasc. III—IV, 1955, 375—461.

[33] Константинопол е започнал да се нарича и „Нов Рим" след пренасянето на столицата от Рим, за да се подчертае приемствеността на властта и връзката на Византия със старата Римска империя.

[34] Т. е. — в Хазария.

[35] IGNATII KULCINII (CULCINII & KULCZYNSKI) Specimen Ecclesiae Ruthenicae. Romae 1733.

[36] Т. е. Ростислав, княз на Моравия (846—870). В „Календари"-те се срещат следните форми на името: Radislaus, Rasisthlavus, Rastices, Rastilaus, Rastilavus Rastislaus, Rastizi, Rastizius, Ratislavus, Ratzidus, Restitius.

[37] Асемани препраща към своята бележка към страница 4. Вж. и тук, бел. 22.

[38] Георги Кедрин е византийски писател, живял вероятно в края на XI или в началото на XII в. Автор е на хроника с компилативен характер, която на места дословно предава свидетелствата на предхождащия го Йоан Скилица (от втората половина на XI в.). Подробно за двамата хронисти вж. ГИБИ, VI, 1965, 198—199. За цитирания пасаж вж. GEORGII CEDRENI Compendium historiarum=Scylitzes-Cedrenus, ed. Bonn., II, p. 152; ed. Thurn, Berolini et Novi Eboraci, 1973, p. 91-ГИБИ, VI, 1965, с. 237.

[39] Константин VII Багренородни, византийски император (911—959). От него или по негова заповед са съставени няколко съчинения, съдържащи сведения и за българската история. Вж. ГИБИ, V, 1964, 190 сл.

[40] CONSTANTINI PORPHYROGENITI Chronographia, lib. 4, num. 15=

THEOPHANIS CONTINUATI Chronogrpahia, IV, 15, ed. Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus, rec. J. Bekker. Bonnae 1838, 162—165=ГИБИ, V, 1964, с. 117.

41 Българският княз Борис (852—889). Средновековните автори го наричат Богор [-ис], форма, възприета и от Асемани.

42 Вж. Полное собрание русских летописей, т. XXI, част 2.

43 Пълното заглавие вж. тук, бел. 17.

44 Vetus MS. Breviarium Olomucense=Lectiones ecclesiasticae de iisdem Sanctis Cyrillo et Methodio, ex veteri MS. Breviario Olomucensi. — Acta SS, Martii T. II, ed. 2⁰, 24, col. 2 — 25, col. 2.

45 Acta SS, Martii T. II, ed. 2⁰, p. 24, col. 2.

46 Някои наблюдения за употребата на термините Graeci — Romani — Romaei вж. у TĂPKOVA-ZAIMOVA, V., A. MILTENOVA, M. KISKINOVA, Réflexions sur l'identification théorique des termes „Romanus" et „Romaeus" et le problème des empires dans la littérature dite apocryphe. — In: Da Roma alla terza Roma. III Seminario internazionale di studi storici. La nozione di „romano" tra cittadinanza e universalità. Relazioni e communicazioni, III. Università degli Studi di Roma „La Sapienza", 1983, 473—483.

47 „Италианска легенда" № 1. — Acta SS, M. T. II, ed. 2⁰, p. 20, col. 2.

48 „Моравска легенда" № 1. — Acta SS, M. T. II, ed. 2⁰, p. 22, col. 2.

49 Acta SS, M. T. II, ed. 2⁰, p. 24, col. 2.

50 Bohemorum conversio per S. Methodium Episcopum, ex MS. coenobii Budecensis in Vita S. Ludmillae Martyris. — Acta SS, M. T. II, ed. 2⁰, p. 25, col. 2.

51 ANDREAE DANDULI Chronica per extensum descripta ab anno 46 ad annum 1280. — Scriptores rerum Italicarum, T. 12, P. I, 1938. Андреа Дандоло е бил венециански дож от 1343 до 1354 г. За него вж. АНГЕЛОВ, Д. Италиански извор за българската средновековна история. — Исторически преглед, 1972, № 6, 86—99.

52 Orso I Participazio е бил дож на Венеция от 864 г. до 881 г.Срв. CAPPELLI, A. Chronologia, Chronografia e Calendaria Perpetuo, ed. 4⁰. Milano, 1978, p. 345.

53 Участието на Константин-Кирил при покръстването на българите се оспорва от повечето съвременни изследвачи. Свидетелства за замонашването на Борис и възцаряването на Владимир (889—893) се съдържат в хрониките на Зигеберт и Регинон. Вж. SIGEBERTI GEMBLACENSIS Chronographia, edidit D. Ludowicus Conradus Bethmann. — MGH, SS, VI, p.341=ЛИБИ, III, 1965, с. 45; REGINONIS Chronicon, ed. G. Pertz, MGH, SS, I, p. 580=ЛИБИ, II, 1960, 306—307.

54 Област по източното Адриатическо крайбрежие.

55 Възможно е тук Дандоло да обърква събитията и да смесва моравския княз Светополк с някакъв далматински княз.

56 Остготски първенец.

57 Крал на италианските остготи от 541 г. до 552 г. През 548 г. прабългарски дружини са участвували като наемници във византийската армия в Италия по време на военните действия срещу него. Вж. MARCELLINI COMITIS Chronicon, ed. Th. Mommsen. — MGH.AA, XI. 1.Berolini 1893, p. 108=ЛИБИ, I, 1958, с. 318.

58 Висш чиновник във Византия, който предавал заповедите или отговорите на императора.

59 Папа Климент I (90—100) е бил третият поред римски епископ, по предание — загинал мъченически в Херсон, където е бил изпратен на заточение от император Траян (98—117). За различните версии вж. КОДОВ, ХР. — В: Климент Охридски. Събрани съчинения. Т.III. С., 1973, с. 150, бел. 9.

60 В случая има плеоназъм, тъй като би трябвало да се преведе „Морско море" — прилагателното е образувано от гр. πόντος — море. Отнася се за Евксинския понт, т. е. Черно море.

[61] Църквата „Сан Клементе" в Рим, където е погребан Константин-Кирил.
[62] Византийският император Теофил (829—842).
[63] През античността за artes liberales, т. е. „свободни изкуства", са се смятали граматиката, диалектиката, реториката, аритметиката, геометрията, астрономията и музиката, като към тях по-късно са били присъединени и философията, медицината и гимнастиката. В Източната Римска империя, имаща претенциите, че е законен наследник на древноелинската култура, широко се е застъпвало изучаването на споменатите дисциплини.
[64] Михаил II Балба, византийски император от 820 г. до 829 г. Очевидно тук Асемани го бърка с Михаил III.
[65] Варда, вуйчо на Михаил III, след отстраняването на Теодора и Теоктист от регентството през 856 г., засилил влиянието си във византийския двор и получил през 862 г. титлата кесар. Бил убит от Василий I на 21 април 865 г. Срв. BURY J.-B. A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I (802—867). London 1912, p. 161; OSTROGORSKY, G. History of the Byzantine State. Oxford 1956, p. 194.
[66] Лъв Солунски или Философ, византийски учен от IX в. Бил назначен от император Теофил за архиепископ на Солун, а по-късно бил повикан от кесар Варда като висш педагог в Магнаурската школа. В науката е известен като Лъв Математик. Вж. SPECK, P. Die kaiserliche Universität von Konstantinopel. München, 1974, 14 sqq.
[67] SCYLITZES-CEDRENUS, ed. Bonn., 165—166; ed. Thurn, p. 101.
[68] Пак там.
[69] Дворец в Цариград, в който се е намирала прочутата школа, в която е учил и Константин-Кирил.
[70] Патриарх Анис, наричан и Йоан Граматик (843—847), упорит привърженик на иконоборството, свален от патриаршеския престол след събора, състоял се през 843 г. През 847 г. Кирил е влязъл в остър диспут с него, в който удържал победа. Срв. КОДОВ, ХР. — В: Климент Охридски, Събр. съч. Т. III С., 1973, с. 145, бел. 1.
[71] „Италианска легенда", № 11. — Acta SS, M. T. II, ed. 2⁰, p. 22, col. 1.
[72] „Моравска легенда", № 12. — Пак там, p. 24, col. 1.
[73] Фактически става дума за т. нар. продължител на Теофан. Съчинението е съставено по нареждане на император Константин Багренородни.
[74] Т. е. византийският хронист Йоан Скилица.
[75] Това е един от главните елементи на християнското вероучение: формулираната в християнския Символ на вярата представа за бъдещото идване на Христос на земята за Страшния съд на живите и мъртвите.
[76] „Италианска легенда", № 1 и 2. — Acta SS, M. T. II, ed. 2⁰, p. 20, col. 2.
[77] „Италианска легенда", № 6. — Acta SS, M. T. II, ed. 2⁰, p. 21, col. 2.
[78] Употребеният термин е numen.
[79] Вж. бел. 12.
[80] Хазарите са тюркско племе от клона на източните тюрки, което в началото на VII в. е заемало земите между р. Дон, Каспийско море и Кавказ. В началото на VIII в. хазарите завладели Кримския полуостров. Хазарският хаганат е бил унищожен в началото на XI в. Вж. MORAVCSIK, GY. Byzantinoturcica. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker. Zweite durchgearbeitete Auflage, I, Berlin, 1958, 81—87. Вж. АРТАМОНОВ, М. И. История хазар. Л., 1962 и цитираната там литература.
[81] Т. е. от Библията.
[82] Едно от най-сложните произведения на Стария завет. Традицията приписва авторството на Еклезиаста на цар Соломон. Научната критика на Библията обаче е установила, че Еклезиастът е бил написан през III в. пр. н. е. под влияние на гръцката философия.
[83] Трудно е да се каже дали Хенсхен дава това описание въз основа единствено на аналогията с източната йероглифна писменост, или е имал известно

понятие за съдържащите се в Кириловото пространно житие сведения за т. нар. „роско писмо". За „роското писмо" вж. ГЕОРГИЕВ, Е. Кирил и Методий. С., 1969, с. 46.

[84] Полуостров в Южна Русия, между Черно и Азовско море, дн. Крим.

[85] HENSCHENIUS. Op. cit., § IV, N⁰ 30. — Acta SS, M. T. II, p. 18, col. 1.

[86] Саркел, в руските летописи — Белая Вежа. Тази хазарска крепост е била построена от византийците на р. Дон, за да утвърдят там влиянието си и да държат по-здраво в ръцете си Херсонес. Срв. MORAVCSIK, GY. Byzantinoturcica, II, p. 268.

[87] GEORGII CEDRENI Compendium. — PGr, CXXI, col. 795 — 796. В същност става дума за VI г. на Ираклий; вероятно е печатна грешка.

[88] Византийският император Ираклий (617—641).

[89] Средновековна област, намираща се между Дон и Днепър.

[90] Предадено е със славянската дума boēbodus.

[91] Chidmas, неидентифицирана.

[92] Chingilus.

[93] Неидентифицирано тюркско племе.

[94] Вероятно по името на вожда-епоним.

[95] Област на Петоречието, която се локализира различно, но главно между реките Днепър и Долни Дунав.

[96] Маджарски племенен вожд. Името е предадено под формата Salmutzas. Става дума за Алмус.

[97] Маджарски племенен вожд от края на IX в., основател на прочутата Арпадска династия. Вж. MORAVCSIK, GY. Op. cit., II, p. 71.

[98] С името „турки" Константин Багренородни нарича тук маджарите, назовавани и „западни турки". Вж. MORAVCSIK, GY. Op. cit., I, 131—145; II, с. 321. За движението на маджарите към Панония и различните мнения за хронологията на събитията вж. общо БОЖИЛОВ, И. Анонимът на Хазе. България и Византия на Долни Дунав в края на X век. С., 1979, passim. Срв. и ФОДОР, И. Българите в унгарски земи по време на заселването на унгарците. — Векове, 1984, № 4, 18—23; Сб. Българо-унгарски културни отношения. С., 1981. В 896 г., когато маджарите предприели грабителски поход срещу съседите си, българите и печенегите нахлули в страната им и я разорили. Тогава маджарите се преселили в областта на Средния Дунав и Тиса в днешните си земи. Срв. MORAVCSIK, GY. Op. cit. I, 87—89.

[99] От контекста става ясно, че кабарите са едно от хазарските племена.

[100] Sphendoploch. Вж. тук, бел. 10.

[101] Abulpharagius. За Abu 'l-Farağ=Gregorius Barhebräus вж. Lexicon für Theologie und Kirche, T. I. Freiburg im Breisgau 1930, coll. 57 und 967—969. Не разполагам с оригиналното наименование на цитирания труд, но вероятно става дума за Buch der Leitungen, тъй като според автора на статията в лексикона именно този труд на Abu 'l-Farağ е превеждан от Й. С. Асемани, публикуван у Маи. Вж. MAI, A. Scriptorum veterum nova collectio ex Vaticanis codicibus edita (10. Bd., Rom 1925/38), 10, II, 3/ 268.

[102] Иверия или Георгия, дн. Грузия.

[103] Колхида е област при югоизточния бряг на Черно море.

[104] Менгрелия е част от Грузия.

[105] Очевидно се отнася за Грузия.

[106] Меотидско езеро (Меотида) — дн. Азовско море.

[107] Херкулесови стълбове — име, дадено от древните на европейските и африканските скали, които образуват протока Гибралтар.

[108] Абазгите са кавказко племе, живеещо южно от р. Кубан.

[109] Прокопий е най-видният историк от времето на Юстиниан I (527—565). Роден е в Кесарея, град в Палестина. Починал е вероятно след 562 г. Повече за него вж. ГИБИ, II, 1959, с. 103.

[110] Лазика е провинция по Източното Черноморско крайбрежие, дн. Лазистан.

[111] Тавър е планинска система в южната половина на Мала Азия, която се простира от западното крайбрежие срещу остров Родос до Александрийския залив.

[112] Фазис, река в кавказката област Грузия — днешната р. Кура.

[113] Византия се е намирала в непрекъснати сблъсъци с персите. По времето на Юстиниан I военните действия са започнали през 528 г. и са продължили до 532 г., когато бил сключен мир, който обаче бил нарушен от персийския шах Хозрої (531—579) през 540 г. През 551 г. било сключено примирие, а окончателен мир със срок за 50 години е бил подписан през 562 г. Вж. АНГЕЛОВ, Д. История на Византия, I. С., 1976, с. 140 и цитираната там литература.

[113а] Асемани очертава историко-географската картина на областта между Каспийско и Черно море, отбелязвайки както едновременното съжителство на няколко народности там, така и постепенната им смяна във времето, или, ако си послужим със съвременния термин, той прави една своего рода хронологическа стратиграфия на изворите и на племената.

[114] В превод — „Гостоприемно море“, античното име на Черно море.

[115] Константин I Велики (307—337), източноримски император.

[116] Асемани представя една своеобразна езикова карта на областта между Каспийско и Черно море.

[117] Вж. тук, бел 36.

[118] „Моравска легенда“, № 4 и 6.— Acta SS, M. T. II, ed. 2⁰, p. 23, coll. 1—2.

[119] Под Илирик обикновено се разбира областта, която е обхващала западните земи на Балканския полуостров покрай Адриатическото крайбрежие. Може да се има предвид обаче и диоцезът Илирик.

[120] Lectiones Ecclesiasticae de Sanctis Cyrilli et Methodii, ex veteri MS. Breviario Olomucensi, N⁰ 1. — Acta SS, M. T. II, ed. 2⁰, p. 24, col. 2.

[121] HENSCHENIUS. Op. cit., I, N⁰ 2 sq. — Acta SS, M.T. II, ed. 2⁰, p. 13, coll. 1—2.

[122] Сарматия, област на изток от Азовско море, обитавана в античността от аланското племе сармати.

[123] Трибали — в античността тракийско племе, населявало Нишката равнина на север до Дунав. През средновековието като анахронизъм името е било пренесено върху част от славяните в Мизия. Често се употребява като синоним на сърби, българи и др.

[124] HENSCHENIUS. Op. cit., § IV, N⁰ 31. — Acta SS, M. T. II, ed. 2⁰, p. 18,col. 2.

[125] Idem, op. cit., §. IV, N⁰ 35. — Ibidem, p. 19, col. 2.

[126] ASSEMANUS. Kalendaria, II, p. 149.

[127] Т. е. „Световната хроника от Мец“, започната през XII в. в гр. Мец (Лотарингия) и продължена след това от различни автори. Срв. ЛИБИ, III, 1965, с. 135.

[128] Людовик II Немски (840—876), син на Людовик Благочестиви (813—840).

[129] Богоявление се пада на 6. I. Следователно покръстването на четиринадесетте чешки князе е станало на 14. I.

[130] Столицата на Велика Моравия.

[131] Старата римска провинция Панония обхваща днешна Унгария, Словения, част от Босна, Хърватско, източната част на Крайна, Щирия и Долна Австрия. Разделя се на Горна и Долна Панония.

[132] Област между Дунав, Черно море, р. Днепър, Карпатите и р. Тиса.

[133] Област в Южна Австрия.

[134] Латинското име на Крайна=Словения.

[135] В случая се разбират земите, обитавани от славяни.

[136] Т. е. главен нотариус.

[137] „Италианска легенда“, № 7. — Acta SS, M. T. II, ed. 2⁰, p. 21, col. 2.

[138] „Моравска легенда“, № 4. — Acta SS, M. T. II, ed. 2⁰, p. 23, col. 1.

[139] Вж. бел. 137.

[140] Т. е. на Исус Христос.

[141] „Моравска легенда", № 5.—Acta SS. M. T. II, ed. 2⁰, p. 23, coll. 1—2.

[142] Lectiones Ecclesiasticae, ex veteri MS. Breviario Olomucensi, N⁰1. — Acta SS, M. T. II, ed. 2⁰, p. 24, col. 2.

[143] „Италианска легенда", № 7. — Acta SS. M. T. II, ed. 2⁰, p. 21, col. 2.

[144] „Моравска легенда", № 6. — Acta SS. M. T. II, p. 23, col. 2.

[145] „Моравска легенда", № 7. — Пак там.

[146] Мартиролог — жанр от агиографията, разказващ за мъчениците и светците. В Източната църква мартирологът носи наименованието миней и менологий.

[147] Папа Йоан VIII (872—882).

[148] ASSEMANUS. Kalendaria, II, 371—375.

[149] Теофан Изповедник, византийски хронист от IX в. В хрониката му се съдържат важни сведения за основаването на славянобългарската държава и за събитията по времето на хан Крум. По-подробно вж. ГИБИ, III, 1961, с. 226.

[150] Лъв V Арменец, византийски император (813—820).

[151] Има се предвид 30-годишният мирен договор, сключен по времето на Омуртаг, чийто срок е изтекъл в 845 г. Срв. БЕШЕВЛИЕВ, В. Първобългарски надписи. С., 1979, с. 152 сл.

[152] Т. е. да се поднови 30-годишният мирен договор.

[153] Според Асемани, той е имал голям дял за решението на Борис да приеме кръщението.

[154] Дн. Одрин.

[155] Хан Крум (803—814).

[156] В случая се има предвид темата Македония, която е обхващала земите на днешна Югоизточна Тракия с областта около Одрин.

[157] Въпросът за авторството на хрониката на Лъв Граматик е спорен. Тя се приписва на различни хронисти. Самият Лъв Граматик е живял през XI в. Подробности вж. в ГИБИ, V, 1964, с. 140. Вж. бел. 174. Този пасаж е общо място у византийските хронисти. В случая Асемани е използвал свидетелството на продължителя на Георги Монах. Вж. GEORGII MONACHI DICTI HAMARTOLI Chronicon, V, 2, 9. Petropoli 1859, pp. 725 sq. =ГИБИ, VI, 1965, 136—137; у ASSEMANUS. Kalendaria, II, 365—367.

[158] Съвременната историография приема, че този поход срещу Солун е осъществен през 837 г. от хан Пресиан, който е поел властта една година по-рано. Вж. ЗЛАТАРСКИ, В. Известия за българите в хрониката на Симеон Метафраст и Логотет. — Избрани произведения, I. С., 1972, с. 403 сл.; 406—412; *Същият*. История, I/1, с. 431; За времето на управлението на Маламир и Пресиан срв. общо ЗЛАТАРСКИ, В. Маламир не е Пресиан. — В: История, I/1, с. 585—602; *Същият*. Приемниците на Омуртаг.— В: Избрани произведения, I, 155—180.

[159] Става дума за свидетелството на продължителя на Теофан. Вж. THEOPHANIS CONTINUATI Chronographia, I, 13, ed. Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus. Rec. J. Bekker. Bonnae 1838, p. 25=ГИБИ, V, 1964, с. 112.

[160] Други извори говорят за настъпил по времето на Борис глад в България.

[161] Предполагаемото от някои автори, включително и от Асемани, тъждество между споменатия тук византийски зограф Методий и славянския апостол Методий, няма сериозни основания. Ако в тази легенда има достоверност, то тя насочва към извода за проникването на зографи византийци в България към средата на IX в. Срв. ГИБИ, V, 1964, с. 117, бел. 1 и 2.

[162] Мотивът за обръщане в християнската вяра поради страх от „Страшния съд" се среща няколко пъти у средновековните писатели. Вж. ГИБИ, V, 1964, с. 117 и цитираната там литература.

[163] Покръстването късно през нощта насочва към мисълта, че то е трябвало

да остане в тайна, вероятно поради опасение от съпротива от страна на българската езическа аристокрация.

[164] Ферея е калка на Сидера. Сидера — Демир-капу в Западна Странджа. Вж. ЗЛАТАРСКИ, В. История, I/2, 31 и бел. 8.

[165] Девелт, стара римска колония, продължила съществуването си и през ранното средновековие. Развалините ѝ са при с. Дебелт, Бургаско.

[166] Според ЗЛАТАРСКИ, В. История, I/2, с. 31, с това име е означена областта между вододела на Сакар-планина към Странджа и пограничния окоп Еркесия.

[167] THEOPHANIS CONTINUATI Chronographia, IV, 13—16, ed. Bonn., 162—165=ГИБИ, V, 1964, 115—118.

[168] Отнася се за византийския император Михаил III и за майка му Теодора, която управлявала като регентка.

[169] SCYLITZES-CEDRENUS, ed. Bonn., II, 151—153; ed. Thurn, 90—92= ГИБИ, VI, 1965, 236—238.

[170] Византийски хронист, живял през първата половина на XII в. Първоначално заемал висша служба във византийския двор, а по-късно станал монах. По-подробно за него вж. в ГИБИ, VII, 1968, 148 сл.

[171] IOANNIS ZONARAE Epitome Historiarum libri I—XVIII, ed. M. Pinder, I—II, Corp. Bonn. (1841—1844), ed. Th. Büttner-Wobst, Corp. Bonn. 1897 (libri XIII—XVIII), 387—389=ГИБИ, VII, 1968, 170—171.

[172] Цезар Бароний (1538—1607), станал кардинал в 1596 г. и библиотекар на Ватикана в 1597 г. Наричан е баща на църковните анали. Вж. CAESARIS BARONII Annales Ecclesiastici a Christo natu ad annum 1198. I—XII. Romae 1588—1607.

[173] Теоктист е бил византийски сановник и съветник на Теодора, регент на Михаил III, убит през 856 г.

[174] Въпросът около личността и творчеството на Симеон Магистър и Логотет е сложен и объркан. Вж. ЗЛАТАРСКИ, В. Известията за българите в хрониката на Симеон Метафраст и Логотет.— Избрани произведения, I, 359—573; ΜΑΡΧΟΠΟΥΛΟΣ, Α. Φ. Ἡ Χρονογραφία τοῦ Ψευδοσυμέων καὶ οἱ πήγες τῆς Διδακτορικῆς διατριβῆς. Ἰωάννινα 1978.

[175] Отнася се за продължителя на Георги Монах — анонимна хроника, чието авторство някои изследователи приписват на Симеон Магистър и Логотет. Вж. ГИБИ, VI, 1965, с. 133.

[176] Във византийското, а по-късно и в древноруското летоброене съществува т. нар. ера от Сътворението на света, която започва условно в 5508 г. преди християнската ера. Т. е. първата година според тази ера съответствува на 5509 г. пр. н. е. Изчислението на годината от съответната ера става като се извади от посочената година 5508.

[177] Хронологически период от 15 години, въведен от Константин I Велики през 313 г. Византийската индикционна година започва на 1 септември.

[178] LEO GRAMMATICUS, ed. Bonn., p. 235=ГИБИ, V, 1964, с. 157.

[179] Патрицият и доместик на схолите Антигон, син на кесар Варда, бил роден към 854—855 г. Вж. ГИБИ, V, 1964, с. 120, бел 1.

[180] С титлата доместик на схолите се е назовавал наместникът на гвардейския отряд при императорския двор.

[181] Т. е. Константинопол.

[182] Отнася се за мелитинския емир Омар, който нахлул в малоазийските владения на Византия през лятото на 863 г. Вж. ЗЛАТАРСКИ, В. История, I/2, 45 сл.

[183] Град в северната част на днешна азиатска Турция, пристанище на Черно море.

[184] MANSI, J.-D. Annales Baronii. T. 38. Lucques, 1738—1759.

[185] GENESIUS, rec. C. Lachmann. Bonnae 1834; MIGNE, PGr, CIX, coll. 991—1056.

[186] Има анахронизъм в употребата на името. Борис е приел името Михаил след кръщението си.

[187] Под Романия обикновено се разбират византийските владения в Тракия. В конкретния случай обаче се има предвид изобщо Византия.
[188] Византийският пълководец Петрона, брат на кесар Варда и на императрица Теодора, е бил стратег на темата на Тракезийците в Западна Мала Азия. Победата му над арабите се датира на 3 септември 863 г. Вж. ЗЛАТАРСКИ, В. История, I/2, с. 46.
[189] Стратег на темата Букеларион в Мала Азия.
[190] Темата Букеларион е била образувана по времето на император Лъв III Исавър (717—741). Намира се в Северна Мала Азия, източно от гр. Никея.
[191] Река в Мала Азия. Според ЗЛАТАРСКИ, В. История, I.2, с. 46, тя протича през долината Гирин.
[192] Циркът е бил място не само за провеждане на публични игри, но и културно средище, където са се състояли различни тържества и са се изнасяли театрални представления.
[193] LEO GRAMMATICUS, ed. Bonn., p. 237 sq.
[194] Древен град в Северна Сирия на р. Ефрат.
[195] Византийска тема в Мала Азия, обхващаща планинската област на Армения и достигаща на юг до пл. Тавър, а на север включваща част от южния бряг на Черно море, между темите Пафлагония, Харсиопол, Колония и Халдея. Тема се е наричала войсковата част, която се набирала от дадена област, и самата област. По-подробно вж. ГИБИ V, 1964, с. 192, бел. 5.
[196] Византийска тема в Мала Азия.
[197] Тема Пафлагония обхваща част от южното Черноморско крайбрежие и граничи с темите Букеларион на запад и Армениакон и Харсианон на изток и югоизток.
[198] Обсикион (Опсикион)— на запад от Букеларион, южно от Никея и Кизик.
[199] В Североизточна Мала Азия по южния бряг на Черно море, между р. Халис и Ефрат.
[200] Селевкия — древен град в Азия, основан в 307 г. пр. н. е. от Селевкт I Никанор. Развалините му са близо до Багдад.
[201] Харсиан, селище в Кападокия.
[202] Войсково отделение, което е било 1/10 част от легиона и се е подразделяло на три манипули и шест центурии. Състояло се е от 360 до 600 души.
[203] Тема Тракезион — в югозападната област на Мала Азия, на север граничела с тема Опсикион, а на юг — с темата на киверионите.
[204] Хонориас е област в Мала Азия.
[205] THEOPHANIS CONTINUATI Chronographia, IV, ed. Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus, rec. J. Bekker. Bonnae 1838, 23—31.
[206] PSEUDO-SYMEONIS Chronograrhia, N⁰ 12, ed. Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus, rec. J. Bekker. Bonnae 1838, p. 619=ГИБИ, V, 1964, с. 174.
[207] Пак там, N⁰ 21 сл. , 664—665=ГИБИ, V, 1964, с. 174.
[208] Пак там, N⁰ 25, 665—666=ГИБИ, V, 1964, 174—175.
[209] Текстктритична бележка на Асемани, свързана с неправилно употребената форма в текста Debellum.
[210] Турма — конен отряд от 30—32 души, 1/10 част от римската ала.
[211] GEORGIUS MONACHUS CONTINUATUS, Chronicon, V, 3, 16, ed. Muralt, 732—733=ГИБИ, VI, 1965, с. 137
[212] Никита Пафлагонец, византийски летописец от IX в. Автор на житие на патриарх Игнатий. Срв. ГИБИ, IV, 1963, с. 130 сл.
[213] NICETAE PAPHLAGONIS Vita Ignatii. — Migne, PGr, CV, col. 488 sq.
[214] В случая се отнася за Рим.
[215] Елогиум — възпоменателно слово, възхвала.
[216] „Италианска легенда“, № 7. — Acta SS, M. T. II, p. 21, col. 2.

[217] Летописи по името на манастира „Св. Бертин" във Франция. В третата им част, съставена от Хинкмар Реймски, се съдържат сведения за покръстването на българите. Вж. ЛИБИ, II, 1960, с. 286.

[218] NICOLAI I PAPAE Epistola ad Ludovicum Regem Germaniae, IX, MGH, Ep. CCVI, p. 293=ЛИБИ, II, 1960, с. 62.

[219] Вж. ASSEMANUS, Kalendaria, II, 167—177. Асемани не датира конкретно писмото на папа Николай до Людовик Немски. Въз основа обаче на свидетелствата във Франкските анали, в които се споменава за съюз и за преговори на Борис с Людовик и които отнасят събитията към края на 863 г. — началото на 864 г., той стига до извода, че писмото на Николай, в което се коментира решението на българския княз да приеме християнството, се отнася именно към 864 г.

[220] Павел Популонски е бил легат в първата мисия на папа Николай за преминаването на България в лоното на Римската църква.

[221] Формоза Портуенски, епископ на Calensis portus, т. е. на гр. Порто или Опорто в Португалия. Участвувал в мисията в България. Отлъчен от папа Йоан VIII от църквата. След смъртта на Йоан той бил реабилитиран и дори избран за папа (891—896).

[222] ANASTASII BIBLIOTHECARII Vita Nicolai I papae, 608. — Migne, PL, CXXVIII, col. 1373—1374=ЛИБИ, II, 1960, 184—185.

[223] NICOLAI PAPAE Epistola ad Hincmarum, MGH, ep. C, pp. 601 sq. = ЛИБИ, II, 1960, с. 63.

[224] Става дума за пратениците на Борис I — Петър, Иван и Мартин, които пристигнали в Рим през месец август 866 г. и представили на папа Николай I допитвания по верски въпроси, на които той отговорил с известните „Отговори на папа Николай I по допитванията на българите". Вж. ЗЛАТАРСКИ, В. История, I/2, 105 и сл.

[225] Папските легати, участвували в първата мисия на Николай I, са били епископите Формоза Портуенски, Павел Популонски и Донат Остийски, презвитер Лъв и дякон Мартин.

[226] Папските легати не били допуснати в границите на Византийската империя и се върнали в Рим. Вж. ЗЛАТАРСКИ, В. История, I/2, 133—134.

[227] Съдържанието на писмото на император Михаил III и кесар Варда, което е загубено, се узнава от писмото на Николай I до Хинкмар Реймски.

[228] Вж. тук, бел. 223.

[229] Т. е. от пристигането на българските пратеници в Рим до завръщането на папските легати в Рим.

[230] Според ЗЛАТАРСКИ, В. История, I/2, с. 56, покръстването е било извършено между 1 и 19 септември 865 г. За датата на покръстването вж. История на България. Т. II. С., 1981, с. 324, бел. 28.

[231] Изразът е mediocres vero, seu minores.

[232] NICOLAI PAPAE Responsa ad consulta Bulgarorum, № XVII, ed. D. Detschew, Serdicae 1932=ЛИБИ, II, 1960, 80—81.

[233] THEOPHANIS CONTINUATI Chronographia, IV, 15, ed. Bonn., p. 164= ГИБИ, V, 1964, с. 117. В латинския превод за народ вместо populus е употребена думата gens, която в средновековния латински има значение „езически народ".

[234] MICHAEL QUIENUS, Oriens Christianus, T. I. de Patriarchatu Constantinopolitano cap. 14, num. 6 et 12.

[235] IOANNIS PAPAE Epistola ad Michaelem regem Bulgarorum, MGH, Epistolae, VII, ep. 198, pp. 158 sq.=ЛИБИ, II, 1960, 166—167.

[236] Основното доказателство на Асемани, че покръстването на Борис е станало именно в България, е че то е било извършено късно през нощта, т. е. тайно, нещо, което не би било необходимо да се прави, ако князът е бил кръстен в Константинопол.

[237] Срв. ANASTASII BIBLIOTHECARII Epistola ad Hadrianum papam, MGH, ep. 5, p. 411 sq.=ЛИБИ, II, 1960, с. 196.

[238] PHOTII PATRIARCHAE Encyclica epistola ad archiepiscopales thrones per Orientem obtinentes, N° 4. — Migne, PGr, CII, col. 721 A=ГИБИ, IV, 1963, с. 101.

[239] Летописи, съставени от монасите в манастира Фулда. Състоят се от пет части. Автори на първите две са съответно, както се предполага, Енхард и Рудолф; другите три части са от анонимни съставители. В тях са предадени ценни сведения за българската история по времето на Крум, Омуртаг, Борис и Симеон.

[240] Василий I Македонец, византийски император (867—886).

[241] Отнася се за превземането на Одрин от българите през юли 813 г. По-подробно вж. у ЗЛАТАРСКИ, В. История, I/1, 346—348.

[242] В „Синаксар на Цариградската църква" е описана мъченическата смърт на този Одрински епископ. Вж. DELEHAYE, H. Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae. Propylaeum ad Acta SS. Novembris. Bruxelles,1902, pp. 414 sqq. Вж. ГИБИ, V, 1964, 287—288.

[243] Т. е. Омуртаг. Формата Муртагон вероятно се е получила, понеже византийските преписвачи са схванали началното О на името като определителен член. За формите на името вж. MORAVCSIK, GY. Op. cit., II, с. 188.

[244] THEOPHANIS CONTINUATI Chronographia (Vita Basilii), V, 4, pp. 216 sqq.=ГИБИ, V, 1964, 118—119.

[245] SCYLITZES-CEDRENUS, ed. Bonn., 184 sq.; ed. Thurn, 116—117 =ГИБИ, VI, 1965, 239—240.

[246] Конфирмация означава утвърждаване, заякчаване. В католическата църква конфирмацията е тайнството миропомазване, извършено от епископ в тържествена обстановка. Конфирмацията цели да укрепи религиозната вяра.

[247] В това заключение очевидно е отразено различието между католическата и православната религиозна практика, според която покръстването в Западната църква е било валидно, когато е било извършвано от духовно лице с епископски сан, докато в Изтока това е било допустимо и за по-низшите санове.

[248] Вж. тук бел. 238.

[249] NICOLAI I PAPAE Responsa, cap. 78=ЛИБИ, II, 1960, с. 112.

[250] Пак там, гл. 106=ЛИБИ, II, 1960, 123—124.

[251] Пак там, гл. 14=ЛИБИ, II, 1960, 77—78.

[252] Пак там, гл. 104=ЛИБИ, II, 1960, с. 122.

[253] ANASTASII BIBLIOTHECARII Epistola ad Hadrianum papam, MGH, ep. 5; p 411 sq.=ЛИБИ, II, 1960, с. 196.

[254] Вж. ЗЛАТАРСКИ, В. История, I/2, 120—121.

[255] NICOLAI I PAPAE Responsa, cap. 72=ЛИБИ, II, 1960, с. 72.

[256] Пак там, гл. 73=ЛИБИ, II, 1960, с. 111.

[257] Пак там, гл. 106=ЛИБИ, II, 1960, с. 125.

ГЛАВА ВТОРА

[1] В Orbis latinus Лавреак е идентифициран с Lorsch — град и манастир във Вюртемберг. Вероятно дн. Лор. Вж. GRAESSE, J. G. TH. — F. BENEDICT. Orbis latinus. Berlin 1980, p. 176, col. 2.

[2] Архиепископ на Лавреак през първата четвърт на IX в.

[3] Duces в късния латински означава „по-низши князе".

[4] Моймир, моравски княз (818—846). Вж. ЛИБИ, II, 1960, с. 369.

[5] Привина — панонски княз, отстранен от съперника си Моймир в 835 г. Около 848 г. бил възстановен от Людовик Немски. Бил привърженик на Залцбургския архиепископ Рахбалд.

[6] Rastices. Вж. тук, бел. 36 към гл. I.

[7] Sventoplucus. Вж. тук, бел. 10 към гл. I.

[8] Hezilo — Коцел. Син на Привина, по-късно княз на Панония (862—874). Друга форма на името му е Hebrilo.
[9] Браслав — княз на Посевска Хърватия и васал на крал Арнулф.
[10] Дн. Чехия.
[11] Светското име на папа Пий II [Пиколомини] — (1458—1464). Един от първите хуманисти.
[12] Славянското племе слезяни, обитавало земите между реките Висла и Одер.
[13] Дн. Бърно, гр. в Чехословакия, административен център в Моравската област.
[14] Трудно е да се идентифицира с някой съвременен град.
[15] Град в Моравия (Чехословакия).
[16] Rastizes. Вж. тук, бел. 36 към гл. I.
[17] Sventopulcus. Вж. тук, бел. 10 към гл.I.
[18] Славянска племенна общност в близост до Балтийско море, известна с имената венети, венеди, виниди, хенети и др. Срв. Winidi, Winithi, Winuli, Wilzi, etc.
[19] Албис или Албия е дн. р. Елба.
[20] Аварите били тюркско племе, сходно с хуните.Подробно вж. у MORAVCSIK, GY. Op.cit., I, 70—76. Влизали в хунския племенен съюз. Завладели Панония през VI в. и създали т. нар. Аварски хаганат, унищожен от Карл Велики в края на VII в.
[21] Римският император Траян (98—117).
[22] Sphendoplochus. Вж. тук, бел. 10 към глава I.
[23] CONSTANTINI PORPHYROGENITI De Administrando Imperio, cap. 13, ed., Gy. Moravcsik — R. J. H. Jenkins. Budapest 1949, pp. 72 sqq.
[24] Пак там, с. 182.
[25] Дн. град Белград на Дунава.
[26] С името „турки" Константин Багренородни нарича тук маджарите.Вж. MORAVCSIK, GY. Op. cit., I, 131—145; II, p. 321.
[27] Sphendopluchus. Вж. тук, бел. 10 към глава I.
[28] Вероятно е печатна грешка. Отнася се за гл. 1.
[29] CHRISTOPHORI CELLARII Geographiae antiquae libri 3. Вж. Notitiae Orbis Antiqui, sive Geographiae plerioris, exponens Christophorus Cellarius. T. I—III. Lipsiae 1701—1706.
[30] Нахлуването на маджарите в Моравия е станало вероятно през лятото на 892 г.
[31] CONSTANTINI PORPHYROGENITI De Administrando Imperio, cap. 41, ed. Moravcsik — Jenkins, 180—181. Този пасаж може да се разглежда като едно от т. нар. „общи места" в средновековната историография. Сравни сходната легенда за Кубрат и неговите синове у Никифор [NICEPHORI PATRIARCHAE CONSTANTINOPOLITANI Opuscula historica, ed. C. de Boor, p. 33 sq.=ГИБИ, III, 1961, с. 295, у ASSEMANUS. Kalendaria, I, p. 447]; за братята Лех, Чех и Рус у Петър Лукарич [PETRI LUCCARII Ragusana historia, lib. 1], у ASSEMANUS. Op. cit., p. 297 (PEL) и др.
[32] Вж. тук, бел 239 към гл. I.
[33] Издател и коментатор на „Силезийски хроники".
[34] Формата на името е Zechus. Легендарен вожд-епоним на чехите.
[35] Дн. р. Заале, приток на Елба.
[36] Lexicon geographicum. . . nunc M. A. Baudrand parisinus. . . hanc editionem emendavit. . . Ed. Filipo Ferrari, Parisiis 1670. Срв. BAUDRAND, MICHEL ANTOIN. Dictionnaire géographique universel, contenant une description exacte des états, royaumes, villes. . . Le tout tiré du Dictionnaire géographique latin de Baudrand. . . Autrect, Chez Guillaume Broedelet, 1711.
[37] Дн. Майсен, гр. в ГДР (Саксония).
[38] Dalemincia. Срв. Glomaci, Dalamancia, Dalmincia в Orbis latinus, p. 140, col. 1, идентифицирано с Lommatzsch (Дрезден).
[39] GEORGII FABRICII Misnicarum rerum libri.
[40] REINECCII Appendix ad Helmoldi Chronicos Slavorum.

41 Вж. тук, бел. 18 към гл. II.
42 Полабско славянско племе.
43 Вж. тук, бел. 18 към гл. II.
44 Svevus е другото име на р. Viadrus, Odora и т. н., дн. р. Одер.
45 Формата на името е Lechus. Легендарен прародител на поляците.
46 Вж. общо ASSEMANUS. Kalendaria, II, 66—86.
47 JOANNIS DUBRAVII Historiae Bojemicae libri 4.
48 Thaysa, Thaya, приток на Морава в Чехословакия.
49 Niger fluvius=Schwarzenbach. Вж. Orbis latinus, p. 221, col. 2.
50 Дн. р. Звитава в Чехия, приток на Шварца. Срв. Orbis latinus, p. 295, col. 2.
51 Znoyma, Znoima, Snewnia, река в Моравия. Срв. Знойно, гр. в Чехия.
52 Германският император Сигизмунд (1368—1437). Носи титлата император от 1411 г. Крал на Чехия от 1436 г.
53 Iglavia, Giglavia, дн. Йихлава, река и област в Моравия.
54 Eburum=Olomucium, дн. гр. Оломоуц. Вж. бел. 15 към гл. II.
55 Константин IV Погонат, византийски император (668—685).
56 Sclavini. Вероятно тук се има предвид славянското племе словаци.
57 Област със спорно местоположение, в която са се установили Аспаруховите българи. По въпроса вж. БЕШЕВЛИЕВ, В. Съобщението на Теофан за основаването на българската държава. — ИНМ Варна, 18 (33), 1982, с. 34 и цитираната там литература; БОЖИЛОВ, И. Към историческата география на Северозападното Черноморие: I. Ὄγγλος (Ὄγλος) — ИНМ Варна, XI (XXVI),1975, 25—36.
58 Raslaus. Вж. тук, бел. 36 към глава I.
59 Става дума за Людовик II Немски (844—875). Император от 849 г.
60 Svatoplucus. Вж. тук, бел. 10 към глава I.
61 JOANNIS DUBRAVII Historiae Bojemicae lib. 4, p. 23. Интересен е опитът на Дубравий да обясни произхода на княжеската власт в Моравия.
62 Асемани се спира на признаването на българската държава чрез сключения договор. Използваният от него израз е: Constantinus coactus sit annua pensitatione promissa pacem cum iis facere (Константин бил принуден да сключи с тях мир, като им обещал ежегодна плата). Макар че той е използвал една по-малко определена дума от tributum например, все пак с pensitatio — „плащане, плата" е изразено и неговото разбиране за смисъла на израза πάκτα παρέχειν у Теофан и pacta praebere у Зигеберт. За значението на думата πάκτα — „договор" или „данък" вж. DUJČEV, I. Protobulgares et slaves. — Annales de l'Inst. Kondakov X, 1938, p. 145. ДУЙЧЕВ, И. Проучвания върху българското средновековие. — СбБАН, XLI, 1945, с. 7, заб. 5; срв. БЕШЕВЛИЕВ, В. Надписите около Мадарския конник. — В: Мадарският конник. С., БАН, 1956, с. 60, и ВОЙНОВ, М. За първия допир на Аспаруховите българи със славяните. — ИИБИ, 6, 1956, 460—464, който доказва, че ὑπὸ πάκτον ὄντας = на федерати.
63 Текстът у Nicephorus, ed. C. de Boor, p. 35: κρατοῦσι δὲ καὶ τῶν παρῳκημένων Σκλαβηνῶν ἐθνῶν в латинския превод е предаден: sed et Salavinorum gentem, quae illic in propinquo degebat, in potestatem redigunt.
64 У THEOPHANIS Chronographia, p. 360: τὰς ὑπολοίπους ἑπτὰ γενεὰς ὑπὸ πάκτον ὄντας. В латинския превод е: reliquas gentes septem sibi vectigales factas.
65 ASSEMANUS. Kalendaria, I, 451—453.
66 Античен град при дн. Варна.
67 Съвпада с днешна Северна България и част от Югоизточна Румъния.
68 Т. е. дунавската граница. Така се е наричала системата от укрепления, създадена по времето на император Юстиниан I (527—565), за да се възпрат варварските нападения южно от Дунав. За организацията на защитата на лимеса вж. ТЪПКОВА-ЗАИМОВА, В. Нашествия и етнически промени на Балканите VI—VII в. С., 1966, с. 47 сл. Срв. История на България. Т. II, с. 30.

[69] Очевидно е, че в невралгичните точки на държавата си Аспарух е разположил на югоизток, т. е. към границата с Византия, славянското племе севери, а на североизток — към Аварския хаганат — т. нар. Седем славянски племена.
[70] Валент, римски император от 364 г. до 378 г. Самостоятелен император от 375 г.
[71] Вандали — племена от източногерманската група.
[72] Готи — племе от източногерманската група. Делили са се на остготи, вестготи и гепиди.
[73] Император Маркиан (450—457).
[74] Атила (434—453) е стоял начело на хунския племенен съюз.
[75] Германско племе от групата на готите. Основало през V в. кралство в Италия по времето на Теодорих.
[76] Става дума за Юстин I (518—527).
[77] Племена от западногерманската група, основали в Италия през VI в. мощна държава.
[78] Албоин, лангобардски крал. Установява се в Италия в 568 г. Убит през 573 г.
[79] Карл Велики, франкски император (724—814).
[80] Франкски историк (~770—840). Автор на животоописанието на Карл Велики и на „Летописи“, в които се описват и събития, имащи отношение към българската история.
[81] Славянско племе, обитавало Мизия и включено в славянобългарската държава.
[82] Проходът Берегава не е отъждествен точно. Според Дуйчев това е Върбишкият проход. Вж. ДУЙЧЕВ, И. Проучвания върху българското средновековие. — СбБАН, XLI, Клон Историческо-филологичен, 1949, с. 163, където се излагат и други мнения.
[83] THEOPHANIS CONFESSORIS Chronographia, ed. C. de Boor, I—II. Lipsiae 1883, pp. 359 sqq.=ГИБИ, III, 1961, 263—264.
[84] Вероятно Асемани има предвид Провадийската река.
[85] NICEPHORUS, ed. de Boor, p. 35.
[86] Suatopluchus. Вж. тук, бел. 10 към глава I.
[87] Sventibaldus. Вж. тук, бел. 10 към глава I.
[88] Папа Евгений II (824—827).
[89] Терминът е duces.
[90] Monachium е дн. гр. Мюнхен.
[91] Rathfredus.
[92] Ругите са били германско племе.
[93] Панония, първоначално римска провинция, продължава да се нарича така и през Средновековието. Имат се предвид земите по Средния Дунав.
[94] WOLFGANGI LAZII Chronographia Austriae. Francofurti et Lipsiae 1730.
[95] Vetuar или Vetvar.
[96] Wettau.
[97] Vesprinium, дн. Веспрем в Унгария.
[98] Формата е Wellihradum. Вж. тук, бел. 130 към глава I.
[99] Т. е. на старонемски.
[100] Формата е Hradesium.
[101] Този случай добре характеризира комплексния метод на Асемани, който привлича в подкрепа на историческото си изследване постиженията на историческата география и етимологията.
[102] Викарий — епископ, който помага на титулярния епископ в управлението на епархията. Изобщо наместник на духовно лице. В католическата църква викарий на Исус Христос наричат Римския папа.
[103] Текстк ритична бележка на Асемани, който предлага вместо със съюза quia изречението да бъде въведено с местоимението quam.
[104] Гепиди — племе от източногерманската група. Обитавали Дакия и покъсно земите около Сирмиум (дн. Сремска Митровица) и Сингидунум (дн. Белград).

[105] Гудуски — далматински племена. Тимочани — славянско племе от българската група по Средни и Долни Тимок. Вж. NIEDERLE, L. Slovanské starožitnosti: Díl II: Původ a počatky slovanů Jižních. Praha 1906, 417—418.

[106] Sabaria, Sarabia, дн. Сомбатхей, гр. в Унгария.

[107] Карнунт е древен келтски град в Горна Панония на Дунав, източно от Виена, по-късно — римска муниципия. През средновековието — град в провинция Каринтия.

[108] Вж. бел. 127 към глава I.

[109] Ratisbona, Ratispona, Regenspurch, дн. Регенсбург, гр. във ФРГ.

[110] Fiskaha, Vischa — според Graesse — Benedikt — 1. Fischa — приток на Дунав в Долна Австрия; 2. Fischbach, село в Австрия (Щирия). Вж. Orbis latinus, p. 331, col. 1.

[111] Patavium, Batavia, Pattavia, дн. Пасау, гр. в Бавария, при вливането на реките Ин и Илц в Дунав, близо до Мюнхен. През ранното средновековие — важен религиозен център.

[112] Ото Фрайзингски, епископ на Фрайзинген, Бавария. Автор от XII в. В съчиненията му се съдържат интересни сведения за българската история по времето на Тервел, Крум и Омуртаг. Повече вж. в ЛИБИ, III, 1965, с. 166.

[113] Cetius, Comagenus mons — дн. Виенската гора.

[114] Canzaucus, Canizaucus, Canizauci — хунски владетел. У Саксонския аналист формата на името е Canizave.

[115] Aquae, Aquisgranum — дн. Аахен.

[116] Tudun, Thudun, Tutundus — аварски княз.

[117] Annalista Saxo, ed. G. Waitz, MGH, SS, VI, p. 568=ЛИБИ, III, 1965, 140—141. За личността и творчеството му вж. подробно ЛИБИ, III, 1965, с. 140.

[118] Cuffinstang, Cuffinstanium — според Graesse — Benedict — Kostheim, Хесен (Рейнски Хесен). Вж. Orbis latinus, p. 164, col. 1.

[119] Moguntia, Magontia, Maguntia — дн. гр. Майнц във ФРГ, на левия бряг на Рейн. Играл важна роля в борбата между Залцбург, Пасау и Регенсбург за религиозно надмощие в Панония и Моравия.

[120] Вж. тук, бел. 19 към глава II.

[121] Hiliuni — неидентифицирано.

[122] Абодрити, ободрити, бодричи — това славянско племе от българската група се деляло на три клона: една част населявала земите по левия бряг на Дунав, между Дунав и Тиса — до устието на р. Тимок, а друга част под името преденеценти или браничевци — по десния бряг на Дунав в областта на р. Млава. Вж. ЗЛАТАРСКИ, В. История, I/1, с. 400.

[123] Вж. тук, бел. 115 към глава II.

[124] Wellehradum — вж. тук, бел. 130 към глава I.

[125] Adalrammus, Adelrammus — Залцбургски архиепископ от IX в.

[126] Boicae, Boii — келтско племе (оттук ie hum — Бохемия), изчезнало през I в. след н. е. Боите са изтласкани от маркоманите от областта, която са заемали в дн. Южна Чехия. По-късно тази област е била заета от славянски племена с общо име „чехи“.

[127] Nitrava, Nitria, Nitra, дн. гр. Нитра в Чехословакия.

[128] Вж. тук, бел. 5 към глава II.

[129] Radbodus, Ratbodus — стоял начело на баварските графове. В 859 г. изпаднал в немилост и бил отстранен.

[130] Геролд заедно с Албрик в 826 г. бил военачалник на „limes Avaricus“. Вж. MGH, SS, XI, p. 11, not. 47.

[131] Отнася се за похода на Людовик Немски срещу българите.

[132] Quomodo Bajoarii et Carantani facti sunt Christiani.

[133] Hildebertus III (695—711).

[134] Vormatia, Wormacium et al. — дн. гр. Вормс на р. Рейн във ФРГ.

[135] Roudbertus, Rudbertus, Rodbertus — първият епископ, полагал усилия за християнизирането на Бавария и Панония.

[136] De conversione Bajoariorum et Carentanorum ad fidem Christianam. Item de Juvavensis sive Salisburgensis Ecclesiae origine et Dioecesi. Fragmentum pervetus scriptum circa ann. Domini DCCCLVIII.

[137] Асемани е първият, който датира правилно „История на покръстването на баварците и каринтийците“. За нея вж. ЛИБИ, II, 1960, с. 132. Вж. KOS, M. Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani, II. Historični odsek, v Ljubljani 1936.

[138] Theoto, Theodo. Асемани дава годините на управлението на Теодон I (649—680). У Капели за този период не са отбелязани никакви баварски князе, а годините на управлението са посочени — на Теодон I (690—717), на Теодон II — (777—778). Вж. CAPPELLI, A. Cronologia ecc., p. 481.

[139] Walarium — дн. Seehausen, село в Бавария.

[140] Употребеният термин е Pontificus, вероятно защото Рудберт е основоположникът на Ювавенската, т. е. Залцбургската епархия.

[141] Viadrus, вж. тук бел. 44 към глава II.

[142] Левгата е стара келтска мярка за път с различна големина в разните страни и провинции и през различните периоди.

[143] Цифрата напомня за дванадесетте ученика — апостоли на Исус Христос, на които той възложил да проповядват Евангелието.

[144] Конгрегация — братство, дружество на духовни лица, подчинени на утвърден от папата устав.

[145] На лат. vocatio, onis (f).

[146] На лат. transitus, us (m).

[147] Ottilo. Има известен анахронизъм. Според Капели баварският херцог Одило е управлявал от 737 до 748 г. Пипин през 747 г. още не е бил крал, а майордом на кралския дворец. Вж. CAPPELLI, A. Cronologia ecc., p. 481.

[148] Бонифаций от Майнц, апостол на Германия, епископ и мъченик през 754 г. Паметта му се чества на 5 юни.

[149] Пипин Къси (752—768).

[150] Виргилий, проповедник в Каринтия, епископ на Залцбург. Умира на 27. 11. 780 г.

[151] Hibernia е античното име на Ирландия.

[152] Karisiacum, Carisiacum, Cresiacum. Трудно е да се отъждестви точно. Възможно е да е селото Quierzy (Orbis latinus, p. 70, col. 1, срв. Queyras — дн. долина в Алпийската област), или тържището Crécy — en Ponthieu (пак там, с. 91, col. 2) във Франция.

[153] Формите, които дава Асемани, са: Dabda Graecus, Dobda Graecus, Dobdagrecus, Dobdagreus, Dabdanus.

[154] Суфраган — католически викарен епископ, помощник на митрополит.

[155] Chiemensis. Хиемското епископство вероятно е наречено по името на езерото Химзее в Бавария.

[156] У Асемани — XVIII Kalendas Iulii; XVII Kalendas Iulii.

[157] Japidei (Gepidi), вж. тук, бел. 104 към глава II.

[158] Дагоберт I, крал на Австразия от 622 г., крал на франките от 629 г. или 630 г. до 639 г.

[159] Произходът на Само е спорен. Независимо от това дали е франк, или славянин, в историческата литература се смята, че след отцепването си от франките е основал т. нар. „Държава на Само“. Вж. Słownik starożytności słowańskich. T. V. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk, 1975, 39—40.

[160] Chemingus lacus, Chemiagus. Вж. тук, бел. 155 към глава II.

[161] Solium (vetus) според Graesse — Benedict e Altsohl, гр. в Унгария. Вж. Orbis latinus, p. 285, col. 2. Дн. гр. Зволен в Чехия.

[162] Liburnia=Liburnicus portus=Herculis Labronis portus — гр. Ливорно в Италия. В случая обаче очевидно се отнася за Tiburnia=Ratisbona, т. е. Регенсбург.

[163] В текста е неразбираемото adundrinas.

[164] Carinula. Очевидно се отнася за изопачено предаване на думата „крамола“.
[165] Liburnia civitate suae Admidrinas, id est suae administrationis.
[166] Формите на името са: Walinck, Walthinth, Waltunc и Walchuno.
[167] Вж. ASSEMANUS. Kalendaria, II, 23 sqq.
[168] Очевидно в случая става дума за Юстиниан II Ринотмет (704—711).
[169] Теодеберт I (534—547).
[170] Норик е стара римска провинция. През Средновековието е обхващала областта между дн. река Ин, Винервалд, Дунав и Алпите.
[171] Thiburnia, Tiburnia. Вж. тук, бел. 162 към глава II.
[172] Сбирка от отделни кратки летописи от VII в., известна под името на схоластика Фредегарий. Повече за него вж. ЛИБИ, I, 1958, с. 386.
[173] Urbii.
[174] Народ от германски произход, основал през VI в. мощна държава в Италия.
[175] Павел Дякон (≈720—797). Първият значителен историк на средновековието. Вж. ЛИБИ, I, 1958, с. 404.
[176] Zellia — Zilah, гр. в Унгария. Вж. Orbis latinus, p. 347, col. 1. Дн. гр. Залау в Румъния — Трансилвания.
[177] Virbii — неидентифицирано.
[178] Префектът е бил управител на град или област.
[179] Glossarium mediae et infimae Latinitatis, conditum a Carolo Du Fresne Domino Du Cange, T. I — X. Niort 1883—1887.
[180] Colonia Agrippina — дн. гр. Кьолн във ФРГ.
[181] Регинон е автор от края на IX — началото на X в. Хрониката му е един от първите опити през средновековието да се изложи световната история. Вж. ЛИБИ, II, 1960, с. 305.
[182] Wilzi. Вж. тук, бел. 18 към глава II.
[183] Austrasii. Название на населението, обитавало земите на дн. Австрия.
[184] Изглежда, става дума за Хлотар II, самостоятелно поел властта през 613 г. Починал между октомври 629 г. и април 630 г.
[185] Изразът toto coelo фактически съответствува на българското „от небето до земята“.
[186] HELMOLDI PRESBYTERI BUZOVIENSIS Chronicae Slavorum cum supplemento Arnoldi Abbatis Lubecensis. Francofurti 1581.
[187] Dani et Sveones.
[188] Pomerani — славянско племе, живяло в областта Померания (Pommern), крайбрежна на Балтийско море.
[189] Odora. Вж. тук, бел. 44 към глава II.
[190] Hammenburgensis civitas, Hamaburgensis civ., Hammonia — дн. гр. Хамбург във ФРГ, на десния бряг на Елба и на притоците ѝ Алстер и Биле.
[191] Anasus, Anesus — дн. р. Енс, приток на Дунав.
[192] Senogagus. Очевидно се отнася за Senonagus pagus, Sonegia, Sennonegia, област близо до Soigniens, град в Белгия. Срв. Orbis latinus, p. 279, col. 1.
[193] Traunus, дн. р. Траун, приток на Дунав в Австрия.
[194] Windisch Garsten — най-вероятната идентификация е с Vindonissa, Windoniense castrum, Windischi — навремето Windisch, село в Швейцария, дн. Windischmatrei, вж. Matrei — тържище в Източен Тирол.
[195] Chrems-Munsterensis — дн. Кремс, град на Дунав в Средна Австрия.
[196] Fundatio, onis (*f*) — основополагане. Обикновено се отнася за основаване на манастир.
[197] Tassilo — сигурно се касае за Тасило III (749—788), княз на Бавария, тъй като времето на неговото управление съвпада с управлението на Карл Велики (774—818).
[198] Forst на немски означава „лес“.
[199] У Graesse — Benedict е отбелязано Sirnicha, Syrnichka — Sierning, приток на Траун в Горна Австрия и село в Горна и Долна Австрия. Вж. Orbis latinus, p. 283, col. 2.
[200] Sumerberck — неидентифицирано.

201 Людовик I Благочестиви (813—840).
202 Enisa — дн. р. Енс. Вж. и тук, бел. 191 към глава II.
203 Формата е Sclavani.
204 Вероятно се отнася за крал Шарлеман (877—880).
205 Максимилиан, епископ на Лорш в Австрия. Убит мъченически в 308 г. Паметта му се почита на 12 октомври.
205a Т. е. в „Хронографията".
206 Otingae, Otinga, Oumitinga — дн. Öttingen, град в Бавария. Вж. Orbis latinus, p. 234, col. 1.
207 Trebina — може би Trebitsch в Йихлавия.
208 Buochun. Би могло да се отъждестви с Buochaugia, Bouchaugiense coenobium, Bocana silva, Puochowa — Buchau, гр. във ФРГ (Würtemberg). Вж. Orbis latinus, p. 60, col. 2.
209 Gotwicense monasterium, Godewicum, Getewicum monast. — Göttweig, абатство в Долна Австрия. Срв. Orbis latinus, p. 140, col. 2.
210 Trasama. Може да се идентифицира с Treisma, Treisema, Traisna, Triesma, Triesama — дн. р. Тразен (Traesen), приток на Дунав в Долна Австрия. Срв. Orbis, latinus, p. 307, col. 1.
211 Щирия (Steiermark),област в Южна Австрия, съседна на Югославия и Унгария. Марките или маркграфствата са били система на съдебно-административна организация на пограничните области, създадена от Карл Велики.
212 Hochenberg — възможно е да е дн. гр. Hohenberg.
213 Формата е reges. За значението на „rex" в късния латински вж. тук, с. 43.
214 Duces. С тази форма се отбелязват обикновено военните вождове или понизшите по ранг князе.
215 Boruthus, Karastus, Chetimarus, Marothus, Maravodus, Svathis, Svatosus, Witzan, Thrasinus, Miliduoh, Godelaibus, Ceadragus, Sclaomir, Liubus, Meligastus, Tunglo.
216 Т. е. Карл Велики.
217 Comes.
218 Rinch, Hring. През 795 г. била изпратена войска начело с маркграфа на Фриули Ерик, която преминала Дунав и завзела столицата на аварите „Ринга".
219 Rapa — дн. р. Рааб в Австрия и Унгария, приток на Дунав.
220 През 803 г. Великден се е падал на 16 април.
221 Вж. тук, бел 115 към глава II.
222 Вж. тук, бел. 119 към глава II.
223 Византийският император Никифор I Геник (802—811).
224 Вж. тук, бел. 35 към глава II.
225 Regenesburch. Вж. тук, бел. 109 към глава II.
226 Alemannia — Германия.
227 Формата е Salzpurgensis.
228 Папа Лъв III (795—816).
229 Padus, Padua. В случая се отнася за Batavia, Pattavia etc. дн. Пасау. Вж. тук, бел. 111 към глава II.
230 Папа Григорий IV (827—844).
231 Формите на имената са: Ingo, Brivvizhluuga, Prinnihlauuga, Cemicas, Ceincias, Zhtoimar, Hroymar, Etgar. Князе на Карантия по времето на Карл Велики и неговите наследници.
232 Leodium, Leudicum, Luticha etc. — дн. Лиеж (Lüttich), град в Белгия.
233 Hujensis urbs, Hoium — дн. Huy, град в Белгия.
234 Colonia — дн. гр. Кьолн.
235 Tungri, Tongrum — дн. Tongern, град в Белгия.
236 Flavium Solvense — дн. Seckau, село в Щирия.
237 Денарият е стара римска сребърна монета, чиято стойност се е променяла. Първоначално е съдържал 10, а по-късно — 16 аса. Стойността ѝ в конкретния случай е трудно да се определи.

[238] Svatopelecus. Вж. тук, бел. 10 към глава I.
[239] Gonterannus. В разночетение — Goterammus. Бил убит в 802 г. Вж. ЛИБИ, II, 1960, с. 133, бел. 7.
[240] Prinnihlavuga. Вж. тук, бел. 231 към глава II.
[241] Hebriwinus. Друго разночетение — Helmwinus. Вж. ЛИБИ, II, 1960, с. 133.
[242] Prinnina. Вж. тук, бел. 5 към глава II.
[243] Hecilo. Вж. тук, бел. 8 към глава II.
[244] Ratimarus. Ратимир бил хърватски княз.
[245] Т. е. Людовик II Немски.
[246] Бенефиций през средновековието е било землено владение без право за наследяване, подарено от феодал на васал.
[247] Формата на името тук е Chozil. Вж. тук, бел. 8 към глава II.
[248] Sana. Вероятно не се касае само за разночетение, а за притока на р. Сава — р. Сан.
[249] Celeja, Cilia — дн. Cilli, гр. на р. Сан в Словенско, Югославия. Срв. Orbis latinus, p. 75, col. 2.
[250] Cileensis comitatus.
[251] Pala salude, Palasselede. Такава река, протичала покрай Блатноград (от лат. Urbs Paludum—„град на блатата"), не е засвидетелствувана. Блатноград е столицата на Блатненското княжество, намиращо се около езерото Балатон (срв. Bala- и Pala-, с Lautverschiebung). Според някои автори Блатноград се е намирал в близост до дн. гр. Салашвар. Вж. Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. I. С. , 1985, с. 201 и приложената карта на с. 200. В името Салашвар може да бъде открит коренът sal-/sel-.
[252] Mosburch, Moseburch, Moseburg — Блатноград, столицата на Панонското княжество на славянския княз Коцел. Вж. бел. 251.
[253] Petovium, Petenas, Bet(t)obia, Bet(t)ovia, Bethovia е отъждествен от Graesse — Benedict с Pettau, град в Щирия. Вж. Orbis latinus, p. 239, col. 2.
[254] Формата е Bettovia. Вж. тук, бел. 253 към глава II.
[255] Формите на имената са: Chezhil, Unzhat, Chotemir, Liwtemir, Zeurbens, Silizz'Wulckma, Witemir.
[256] Релация означава съобщение, известие, доклад, отчет.
[257] Т. е. на епископите на Пасау.
[258] Формата е Salburgensis civitas.
[259] Форма Salisburg.
[260] Йоан Кръстител (Йоан Предтеча) съгласно евангелската легенда възвестил идването на месията — Исус Христос. В евангелията на Новия завет се разказва, че той кръстил Исус и много евреи във водите на р. Йордан. В негова чест има няколко църковни празника, между които рождеството му — на 24 юни, и отсичането на главата му — на 29 август. Повече вж. в Атеистический словарь. М., 1983, с. 193.
[261] Dudlepi. Dudlebi urbs Graesse — Benedict идентифицират с Daudleb, село в Чехия. Вж. Orbis latinus, p. 107, col. 1. Дн. Doudleby nad Orlici.
[262] Може би Beatus-Kirchen. Неидентифицирано.
[263] Изброените селища са неидентифицирани. Формите на имената им са: Usiti (s), Busiviha, Stepileperch, Lindolues-Chircen, Risi(s), Vvieidbieres-Chirchen, Isangrimes Chirchen, V. Basilicae, Otachers Chirchen, Palprumes-Chirchen.
[264] Businiza, Keisi Beatus Chirchen, Paldmunster-Chirchen. Според Graesse — Benedict е засвидетелствувано наименование Keisi, идентифицирано от тях с Geissen, село в Щирия.
[265] Rasticius. Вж. тук бел. 36 към глава I.
[266] Бреве е послание на римските папи по въпроси с второстепенно значение. Отличава се от булите по по-малко тържествената си форма. Удостоверява се с папски печат, но се подписва не от папата, а от кардинал-секретар.

[267] Сеньор е титлата, с която феодалите са назовавали краля или по-високостоящ.

[268] Altfridus Presbyter et Magister cujusque artis.

[269] Архипрезвитерът е бил главен, старши презвитер. Презвитерите са имали право да извършват самостоятелно богослужението, обредите и тайнствата.

[270] Св. първомъченик и архидякон Стефан — първият мъченик на християнството, убит с камъни под стените на Йерусалим през 33 г. На мястото, където загинал, императрица Евдоксия (422—461) издигнала великолепна църква, в която са прибрани предполагаемите мощи на мъченика. Тленните му останки са били намерени — според преданието — на 3 август 415 г. Паметта му се почита в Източноправославната църква на 27 декември.

[271] У Graesse — Benedict са отбелязани две селища със сходни имена, но с различна локализация. Werda, Donaverda — Donauwörth, град в Бавария (Orbis latinus, p. 104, col. 1). Verda, Fardium — Verden, град в Прусия (Orbis latinus, p. 121, col. 2). Географски би трябвало да се отнася за първото.

[272] Св. дева и мъченица Маргарита. Умира в Антиохия към 275 г. Паметта ѝ се почита на 20 юли у латинците, а на 17 юли у православните.

[273] Св. Лаврентий — архидякон, загинал мъченически в 258 г. при управлението на Валериан (253—259). Паметта му се почита на 10 август.

[274] Fiskere, Vischa — Fischbach, село в Щирия. Вж. тук, бел. 110 към глава II.

[275] Cella. Вероятно се отнася за Celeja. Вж. тук, бел. 249 към глава II.

[276] Quartinaha — дн. Schwarzenbach, село в Долна Австрия. Вж. Orbis latinus, p. 249, col. 1.

[277] Йоан Евангелист (Богослов) се почита като един от 12-те апостоли, любим ученик на Исус Христос. Автор е на 4-тото евангелие, на три послания и на Откровението (Апокáлипсис). Смята се, че е проповядвал Христовата вяра сред партите, а после — известно време на о-в Патмос. Починал в Ефес през 101 г. Източноправославната църква почита паметта му на 8 май.

[278] Dimissoria epistola. Това е писмо за освобождаване от длъжността, която даден презвитер е заемал другаде. Изразът може да се тълкува и като demissoria epistula — отправно, т. е. назначително писмо.

[279] Анонимният автор на „Покръстването на баварците и карантийците" погрешно приписва на Методий както създаването на славянската азбука, така и прозвището „Философ". ДРАГОВА, Н. Познаваме ли обвинителния акт срещу Методий? — Доклад, изнесен на симпозиума „Извори за кирилометодиевистиката". Кирилометодиевски студии, № 3 (под печат).

[280] Св. Иероним Блажени — отец на латинската църква, роден в Стридона (Далмация) през 342 г. (според други — през 347 г.), починал във Витлеем на 30 септември 420 г. (или 419 г.). Познавал отлично класическите и еврейската литератури. Направил превод на Библията на латински, известен под името Вулгата. Този превод е признат за каноничен на Тридентския събор на католическата църква (1545—1563). Написал е и няколко екзегетически (от екзегетика — наука за тълкуване и обясняване на текстове) съчинения върху Библията и по църковната история. За живота и съчиненията му вж. повече в Lexicon für Theologie und Kirche, T. V., Freiburg im Breisgau, 1933, coll. 13—17.

[281] Трудно е да се установи по кои ръкописи са направени изданията, които е използувал Асемани (вж. тук, бел. 132 и 136 към глава II). Очевидно е обаче, че в тях или в един от двата ръкописа — кралския или фрехерския — е било написано superdicens, т. е. „добавяйки". Тексткритичната бележка на Асемани с предложената от него поправка superducens, т. е. „превеждайки", отговаря на приетото и в по-модерните издания четене. Вж. KOS, M. Conversio etc., p. 139=ЛИБИ, II, 1960, с. 134.

282 Изразът е „linquas auctorabiles Latinas".

283 Асемани и тук подлага на текст-критика използуваните от него ръкописи и издания и предлага следния прочит: literas auctorabiles Latinas. В изданието на Кос е прието именно такова четене. Различието е в термина auctorabiles — у Кос е auctorales. Вж. KOS, M. Conversio etc., p. 139. Срв. ЛИБИ, II, 1960, с. 134.

284 LAMPII Historia Hungariae Ecclesiastica, p. 14.

285 Hircanus saltus, Gabreta silva, Bohemicus saltus. Това е дн. Чешки лес (Бохемската гора), планина между Чехия и Бавария. Срв. Orbis latinus, p. 132, col. 1.

286 Hercynius. Такава форма у Graesse — Benedict не е засвидетелствувана, но може да се отъждестви с Hercynia silva —Mittelgebirge. Вж. Orbis latinus, p. 153, col. 2. Срв и Hercynius — Hircanus. Вж. бел. 285.

287 Отнася се за папа Николай I.

288 Отпечатано е Crebsmunster. Вж. тук, бел. 195 към глава II.

289 Gurcensis Sedes. Най-вероятно е наречена по Gurca, Gurke, Gurcensis villa — Gurk, градче в Каринтия. Вж. Orbis latinus, p. 146, col. 1.

290 Sabionensis — от Sabiona, Sabana, Sabona. Според Graesse — Benedict това е манастирът Säben в Тирол. Вж. Orbis latinus, p. 265, col. 1.

291 Употребеният термин е Antistites.

292 Specu-Juliensis. Вж. коментара на Асемани към страница 56.

293 Epininga вероятно е изопачено от ad Otingas. За Otingae, Otinga вж. тук бел. 206 към глава II.

294 Според Graesee — Benedict Aquilejense, Aquilense, Brennovicum, Mauromonasterium etc. — дн. гр. Maursmünster в Елзас. Вж. Orbis latinus, p. 21, col. 2. По-вероятно е обаче да се отнася за Аквилея на Адриатическо море в Истрия. В нея са се състояли два църковни събора (381 г. и 556 г.).

295 В текста е отпечатано XVIII Kalendas Junii. Вероятно е печатна грешка, защото такава дата не съществува. XVII Kalendas Junii е 16 май. Предхождат го майските иди — 15 май.

296 Маркграф — титлата на управител на марка (погранична област с военно управление).

297 Истрия — полуостров на северното Адриатическо крайбрежие.

298 Либурния се наричала през Античността и Средновековието областта по най-северната част на Балканския полуостров, южно от Истрия. Обхващала днешно Хърватско и северното Далматинско крайбрежие.

299 Hebrwinus=Хелмвин. Вж. тук, бел. 241 към глава II.

300 За Фулденските анали вж. тук, бел. 239 към глава I.

301 Карломан е син на Людовик II Немски.

302 Възможно е тук да има поради объркване на имената и смесване на личностите. С други думи, смесване на хърватския княз Ратимир с българския хан Маламир (831—836), който е бил на власт по време на прогонването на Привина от Моймир в 835 г.

303 Салона — античен град в Далмация на Адриатическо море, родно място на император Диоклециан (284—305). Диоклециан основал в близост до него през 303 г. град Спалатум, дн. Сплит. След разрушаването на Салона от славяните в 639 г. митрополията била пренесена от Салона в Спалатум.

304 Лотар I (820—855), император от 840 г. Син на Людовик Благочестиви.

305 Bladin. Става дума за сръбския княз Властимир, управлявал през IX в. Смята се, че е починал около 850 г.

306 CANGIUS in Familiis Dalmaticis. Slavonicis etc. Paris, pag. 273 et seqq. Пълното заглавие на съчинението на Дюканж е: DU CANGE, CAROLUS DU FRESNE. Historia Byzantina duplici commentario illustrata. Lutetiae Parisiorum. Billaine, 1680. II. Familiae Dalmaticae, Sclavonicae, Turcicae seu Series Genealogicae ac historicae Regum et Toparchum Dalmatiae et Sultanorum Turcorum, sub Imperatoribus Constantinopolitanis, 265 — 363.

[307] Дюканж превежда на латински името Svetopelech като Sanctus puer.

[308] Превалитана или Привалитана е наименование на староримска провинция в диоцеза Дакия, запазено и през ранното средновековие. Главен град е бил Скодра.

[309] Император Маврикий (582—602).

[310] Alba Serblia. Обикновено се приема, че се е намирала в областта Галиция, северно от Карпатите. В случая обаче се отнася за Рашка.

[311] Polonia. С това име обикновено е наричана Полша. Някои изследвания обаче показват, че така е назована и civitas Apolonia, която се е намирала в дн. област Фиери в Албания.

[312] Византийският император Ираклий I (610—641).

[313] Delmitanus е неправилно предадено прилагателно от Dalmatinus (от Dalmatia).

[314] Папите Мартин I (649—655), Евгений I (655—657), Виталиан I (657—672), Адеодат II (672—676), Доно I (676—678), Агатон I (678—682).

[315] Византийските императори Константин III (март — юни 641), Констанс II (641—688), Константин IV Погонат (668—685).

[316] Отнася се за публкуваните от Хенсхен в Acta SS жития на Кирил и Методий, т. е. „Италианска легенда" и „Моравска легенда", на житието на мъченица Людмила и на четенията от Стария Оломоуцки бревиарий. Вж. Asta SS, M. T. II, ed. 2⁰, p. 21, col. 2 — p. 26, col. 2. Тук те са наречени Антверпенски житиеписци, тъй като Фарлат е ползувал първото издание на Acta SS. Вж. тук, бел. 6 към глава I.

[317] Прохронизъм означава по-ранно датиране на събития.

[318] Altha, Altaha —дн. Nideralteich, село в Бавария. Вж. Orbis Latinus, p. 13, col. 1.

[319] Маврикий (св.), военачалник на Тебаидската (от р. Тива в Египет) легия, загинал мъченически в Галия през 286 г. Католическата църква почита паметта му на 22 септември.

[320] От изброените имена Salapiugiti, Sbongenzis Marcha, Stresmaren, Waltungespuch, Chiristetin, само Hrabagisreit може да се свърже с известно географско понятие, именно с река Raba, Hraba, Rapa и др. — дн. Рааб. Вж. тук, бел 219 към глава II.

[321] In Comitatu Pannoniae inferioris.

[322] Hin, Hinus, Enus etc. — дн. р. Ин, приток на Дунав.

[323] Употребеният термин е ducatus.

[324] Comes Sventoplucus. У Асемани това писмо носи наслов IOANIS VIII,PAPAE Epistola 247 ad Sfentopulcrum Comitem, data mense Junii, Indict. XIII, anno Chr. 880 (Kalendaria, III, 115/P2)=MGH, Epistolae, VII, ep. 255, 222—224=ЛИБИ, II, 1960, 173—176.

[325] Отнася се за Арнулф, херцог на Каринтия от 880 г., крал на Бавария; после — крал на Германия от 887 г., император от 899 г.

[326] Панонии, т. е. Горна и Долна Панония.

[327] В текста е 783 г. — очевидно е печатна грешка.

[328] Sventibaldus. Вж. тук, бел. 10 към глава I.

[329] Карл III Дебели (879—888).

[330] Вж. тук, бел. 204 към глава II.

[331] Архикапелан — главен капелан. Капеланът е бил помощник на енорийския свещеник.

[332] Turnawa — възможно е да се отнася за дн. гр. Търнава в Чехословакия. От друга страна, коментарът на Асемани е твърде приемлив, тъй като през IX в. едва ли е съществувало селище или град с подобно име. Метатезата в случая (Turnawa — Nitrava) е очевидна.

[333] Tullina e der Grosse Tulln, приток на Дунав. В Orbis latinus, p. 310, col. 1, Tullina, Tulna, Commagenus е отъждествен с град Tulln в дн. Австрия.

[334] Comianus mons. Според Graesse — Benedict това е някогашната местност Kumberg, т. е. Kőnigstetten, село в Долна Австрия. Вж. Orbis latinus, p.

86, col. 1.
335 Формата тук е Carenta.
336 Papia — Павия, гр. в Северна Италия, бивша столица на Ломбардското
кралство, на р. Тичино.
337 В текста — Duringi. Турингите са германско племе, обитавало областта
между планината Харц и Тюрингската гора.
338 Forahhem. Възможно е да е идентично с Forchemium, Forchena=Forchheim,
град в Бавария. Вж. Orbis latinus, p. 127, col. 1.
339 Zuuentibulchus. Вж. тук, бел. 10 към глава I. Светополк е бил смятан за
син на крал Арнулф, може би защото по-рано се е намирал под върхов-
ната власт на немския крал.
340 Формата на името е Zuuentibolch. Вж. тук, бел. 10 към глава I.
341 Olma (Suevorum) — Улм, град във ФРГ (Вюртемберг), на р. Дунав.
За формите на името на моравския княз Ростислав вж. тук, бел. 36 към
342 глава I. С това свое твърдение Асемани подкрепя предположението, че е
познавал и славянски езици.
. . . eundemque Ducem sive Regem Moraviae. . .
343 Sfetopelek. Вж. тук, бел. 10 към глава I.
344 Флавио Биондо е италиански хуманист от XV в. Главно съчинение:
345 FLAVII BLONDI Historiarum ab inclinatione Romanorum imperii deca-
des. Venetia, Olbaviano Scoto, XVII Kal· Aug. (=16. VII) 1483 —.
Формите са Margenses, Marchenses, Maruani.
346 Moravi et Maravi.
347 . . . apud caeteras Slavinorum phylarchias. .
348 HENSCHENIUS. Op. cit., §. IV, N⁰ 3i. — Acta SS, M. T. II, ed. 2⁰,
349 p. 18, col. 2.
Терминът е princeps.
350 Suatoplucus. Вж. тук, бел.10 към глава I.
351 Йоан Боланд е бил монах от ордена на йезуитите. Основоположник на
352 делото по издаването на житията на светците в корпуса Acta Sanctorum.
По негово име продължителите на делото му са наричани боландисти.
Т. е. в „Моравска легенда".
353 HENSCHENIUS. Ibidem. — Acta SS, ibidem. Вж. тук, бел 349 към
354 глава II.
Йерархията на местните князе е отразена в употребените термини — rex
355 за Ростислав и duces за останалите. За значението на rex вж. тук, бел. 213
към глава II, за duces вж. тук, бел. 3 към глава II.
Латинският термин е Comes Palatii. През ранното Средновековие пфалц-
356 граф е титла на управител на област.
Средновековният термин е civitas. По организация и структура обаче
357 средновековният град-държава значително се е отличавал от античния
полис.
Формата е Cziztibor (us).
358 За племето слезяни вж. тук, бел. 12 към глава II.
359 Луций Сергий Катилина (108 — 62 г. пр. н. е.) е римски патриций, при-
360 върженик на диктатора Сула. Понеже не бил избран за консул през 63 г.,
организирал заговор против сената, разкрит и потушен от Марк Тулий
Цицерон (106—43 г. пр. н. е.). Прогонен от Рим, загинал в битката при
Пистоя. Името на Катилина станало нарицателно за съзаклятник, готов
да пожертвува интересите на родината си заради личния си интерес.
Purificatio S. Mariae. Чествува се на 2 февруари. Смята се, че празни-
361 кът е учреден от папа Гелазий (492—496) в 492 г. Към 689 г. папа
Сергий I (687—701) въвежда при празнуването и процесия със свещи. От-
там на празника е дадено и името Candelora или Candelaia.
Вайнгартенското продължение на хрониката на монаха Хуго (1065—
362 1102?) е съставено в края на XII в.Вж. общо HUGONIS Chronici Continuatio
Weingardensis, ed. G. Waitz, MGH, SS, XXI, 473—480. Вж. ЛИБИ, III,
1965, с. 130. По-вероятно е обаче тук да се касае за самата хроника на

Хуго. G. H. PERTZ. Chronicon Hugonis monachi Virdunensis et Divionensis et abbatis Flaviniacensis, MGH, SS, VIII, 280—502. Вж. ЛИБИ, III, 1965, с. 9. Манастирът Вайнгартен се е намирал в Швабия.

363 Жан Мабийон (1632—1707), френски бенедиктинец — хуманист, издател на византийски текстове.

364 Манастирът Сен Гал се е намирал в швейцарския кантон Saint-Gall или Sankt-Gallen.

365 Barium — гр. Бари в Италия (Апулия).

366 Т. е. Методий.

367 „Моравска легенда", № 9. — Acta SS, M. T. II, ed. 2⁰, p. 24, col. 1.

368 Т. е. Адам. На староеврейски означава човек. Съгласно Библията той е първият човек на земята, създаден от Бога по негов образ и подобие на 6-ия ден от Творението.

369 Lectiones ecclesiasticae etc., NN⁰ 5 и 6. — Acta SS, M. T. II, ed. 2⁰, p. 25, col. 1.

370 Формата на името тук е Methudius.

371 Summus Pontifex. Такава е била през античността титлата на върховния жрец. През Средновековието pontifex обикновено наричат папата. В случая трябва да се разбира архиепископът.

372 Вж. тук, бел. 35 към глава I.

373 Lectiones ecclesiasticae etc., N⁰ 4. — Acta SS, M. T. II, ed. 2⁰, p. 25, col. 1.

374 „Италианска легенда", № 7. — Acta SS. M. T. II, ed. 2⁰, p. 21, col. 2.

375 Вж. тук, бел 13 към глава II.

376 Hanovia — дн. Хановер, град във ФРГ, на р. Лайне.

377 Rerum Bohemicarum Scriptores ex Bibliotheca Marquardi Freheri. Hanoviae, typis Wechelianis, anno 1602.

377а Vistula, Vistla, Visula, Wisla, Wissula etc. — дн. р. Висла (Weiches). Влива се в Балтийско море. Срв. Orbis latinus, p. 331, col. 2.

377б Vagus, Waha, Cusus — дн. р. Ваг (Вах, Waag), приток на Дунав. Вж. Orbis latinus, p. 318, col. 1.

378 Borivorius, Borivojus, Boriwoy. Чешки княз, управлявал между 870 г. и 890 г. Някои автори приемат, че посочената 894 г. е анахронизъм и че Боривой и жена му Людмила са били покръстени между 874 г. и 885 г. от Методий. Вж. ЛИБИ, III, 1965, с. 136, бел. 1. Капели обаче го нарича Borziwoy, определя царуването му между 873 г. и 894 г. и приема, че е бил кръстен през 894 г. Вж. CAPPELLI, A. Cronologia ecc., p. 492. Свидетелството на Козма Пражки очевидно се основава на т. нар. Градишки летопис, съставен през XII в. в манастира Hradisch при Оломоуц. Вж. Annales Gradicenses, ed. W. Wattenbach, MGH, SS, XVII, p. 644. Срв. ЛИБИ, III, 1965, с. 136.

379 Melicensis civitas — Мелник, град в Чехия.

380 Unus Deus може да се тълкува и като единния, т. е. триединния Бог, или unus да бъде синоним на unicus, т. е. единствения Бог.

381 Aedes profanae. Неосветени сгради означава, че често службите са били извършвани в стари езически храмове.

382 Laeta curia. Laetus може да означава весел, приятен, плодороден. Мястото не е идентифицирано. Възможно е laetus да е латинизирана форма на славянска дума.

383 Vicegradensis. Вероятно се отнася за средновековен град (? Вишеград?) на територията на дн. Чехия.

384 Изглежда има грешка в името. Син на Боривой е бил Вратислав I. Болеслав I (935—967) е син на Вратислав.

385 Конклав обикновено се нарича събранието на кардиналите за избор на нов папа, което се свиква 18 дни след смъртта на предишния папа.

386 Вратислав I. Според Капели той е управлявал от 895 г. заедно с брат си, а сам от 912 г. до 926 г. По отношение на цитата срв. Псалом 117, 1.

387 По Graesse — Benedict може да се направи аналогия с Boleslavia nova, Boleslai fanum — Jungbunzlau, град в Чехия. Вж. Orbis latinus, p. 50,

col. 2. Дн. е Mladá Boleslav, гр. на Изер, северно от Прага, в Северна Чехия.

388 Болеслав II Благочестиви, чешки княз (967—999).

389 Вж. тук, бел. 240 към глава I.

390 Изглежда, става дума за Оломоуцкия бревиарий от 1495 г.

391 Употребеният термин е pontifex. Тази титла се дава на Методий неколкократно вероятно защото е бил първият архиепископ на славянски език в Моравия и официално делегиран от Римската курия.

392 „Италианска легенда", № 9. — Acta SS, M. T. II, ed. 2⁰, p. 2, col. 1.

393 „Моравска легенда", № 8. — Acta SS, M. T. II, ed. 2⁰, p. 23, col. 2 — p. 24, col. 1.

394 Ad Tuventarum de Marauna, т. е. до Светослав Моравски. За формата вж. тук, бел. 10 към глава I.

395 IOANNIS VIII PAPAE Epistola 194 ad Tuventarum de Marauna, data XVIII Kal. Jul., Indictione XII, die 14 Junii anno 879=IOHANNIS VIII PAPAE Epistola ad Zvuentapu. . . de Maravna, data XVIII Kal. Julii, indictione XII=MGH, Epistolae, VII, ep. 200, p. 160=ЛИБИ, II, 1960, с.168.

396 В текста е написано quodam — аблатив от местоимението quidam — някой. Вероятно обаче тази форма се е явила от неправилно разчитане и развиване на абревиатурата. Quondam означава „някога, едно време", а в средновековните текстове, отнесено към човек, може да добие значението „покойния".

397 Заглавието у Асемани и идентификацията със съвременното издание вж. тук, бел. 324 към глава II. Става дума за писмо № 255.

398 Асемани е направил грешка при изчислението на датата. XVI Kalendas Martii отговарят на 14 февруари.

399 Кантика в случая означава църковно песнопение.

400 „Италианска легенда", № 10. — Acta SS, M. T. II, ed. 2⁰, p. 2, col. 1.

401 Става дума за папа Адриан II.

402 Lectiones ecclesiasticae etc., N⁰ 4. — Acta SS, M. T. II, d. 2⁰, p. 25, col. 1.

403 HENSCHENIUS. Op. cit., §. IV, NN⁰ 37 сл. — Acta SS, M. T. II, ed. 2⁰, p. 20, col. 1.

404 Давид (края на XI в. пр. н. е. — до около 950 г. пр. н. е.). Втори цар на Израел. Създал централизирана държава със столица Йерусалим. Религиозната традиция му приписва авторството на псалми с дълбоко лирическо съдържание.

405 Латинският текст гласи: in omnes eius Gades.

406 „Моравска легенда", № 10. — Acta SS, M. T. II, ed. 2⁰, p. 24, col. 1.

407 Пак там, № 12. — Пак там, с. 24, coll. 1—2.

408 Lectiones ecclesiasticae etc., № 6. — Acta SS, M. T. II, ed. 2°, p. 25, col. 1.

409 „Моравска легенда", № 13. — Acta SS, M. T. II, ed. 2⁰. p. 24, col. 2.

410 Вж. тук, бел. 9 към глава I.

411 Папа Марин I (882—884).

412 Папа Адриан III (884—885).

413 Cimbri. Кимврите са били варварско племе, нахлуло през II в. пр. н. е. в Галия заедно с тевтонците. Chersonessus Cimbrica се е наричал полуостров Ютланд в Дания.

414 Рутените са били от варяго-славянски произход; населявали някога земите от двете страни на Карпатите. В по-късните текстове под рутени обикновено се разбира тогавашното население в земите на дн. Украйна. През XVIII в. в западната историопис с това наименование се означават и славяните изобщо, и руситe.

415 Владимир I Велики (980—1015). Киевски велик княз. Син на Светослав (945—973). Въвел официално християнството в Киевска Рус.

416 Willegradum. Вж. тук, бел. 130 към глава I.

417 HENSCHENIUS. Op. cit., §. IV, N⁰ 31. — Acta SS, M. T. II, ed. 2⁰, p. 18, col. 2.

[418] Luitprannus, т. е. Луитпрам, Залцбургски архиепископ през IX в. Другаде формата на името е Liuprammus. Срв. KOS, M. Conversio etc., p. 140= ЛИБИ, II, 1960, с. 135.

[419] Вж. KOS, M. Conversio etc., p. 139. Richpaldus — Рихбалд (Рифалд) е бил архипрезвитер в Панония около 850 г. Цитираният откъс представлява перифраза на преди изложения у Асемани текст. Очевидно се касае за цитиране по памет. Срв. двата текста тук към пагина 121/Q и пагина 80—81/L.

[420] Вж. KOS, M. Conversio etc., p. 139. Отново в цитирания пасаж има различия и пропуски в сравнение с цитирания на пагина 81/L текст.

[421] Вж. KOS, M. Conversio etc., p. 140. Срв. и тук, бел. 279 към глава II.

[422] Папа Йоан IX (898—900).

[423] HATTONIS MOGUNTINI ARCHIEPISCOPI EIUSQUE SUFFRAGANEORUM Epistola ad Joannem IX Papam, anno 900 data; у Labbé, T. IX. Concil., p. 496.

[424] Людовик IV (899—911), крал на Германия.

[425] Ако се приеме вариантът „posse bene contingere“, т. е. „може да стане благополучно“ — в такъв случай се отнася до евентуална намеса на папата. Ако се приеме предлаганата от Асемани поправка — „non posse bene contingere“, т. е. „не може да стане благополучно“, контекстът се променя и изразът се отнася до изострените политически отношения между франките и моравците.

[426] THEOTMARI ARCHIEPISCOPI JUVAVENSIS ET ALIORUM EPISCOPORUM Epistola ad Joannem IX Papam, anno 900 data; у Labbé, T. IX. Concil., p. 244.

[427] Frisingensis, от Frisinga — Freisingen, град в Бавария. Срв. Orbis latinus, p. 130, col. 2.

[428] Eystatensis ecclesia, Eisteta, Aichstadium etc. — Eichstätt, град в Бавария. Срв. Orbis latinus, p. 7, col. 1.

[429] Хинкмар Реймски (845—882) — архиепископ на Реймс.

[430] Вж. тук, бел. 90 към глава II.

[431] Тук формата е Wichinus. Вихинг е бил епископ на Нитра, немец по произход. Противник на славянското богослужение, той оглавил опозицията срещу Методий.

[432] Употребената форма е Sclavi.

[433] Paganus — езичник, идолопоклонник. Срв. славянския вариант поганец — неверник.

[434] Асемани е първият автор, който разграничава по характер хазарската и моравската мисия. Той определя хазарската мисия като чисто проповедническа, а моравската (пак според него) е имала предимно просветителски характер — да се преведат и тълкуват на моравците на понятен за тях език Светото Писание и Евангелието. По-подробно вж. тук, 44—45.

ГЛАВА ТРЕТА

[1] ANASTASII BIBLIOTHECARII Vita Nicolai I papae, 608. — PL, CXXVIII, col. 1373=ЛИБИ, II, 1960, с. 184.

[2] NICOLAI PAPAE Epistola ad Hincmarum. — MGH, Epistolae, VI, Karolini aevi IV, ep. C, p. 601 sqq.=ЛИБИ, II, 1960, 62—64.

[3] Павел Популонски и Формоза Портуенски. За тях вж. тук, бел. 220, 221 и 225 към глава I.

[4] За участниците в мисията вж. тук, бел. 225 към глава I.

[5] „Италианска легенда“, № 8—9. — Acta SS, M. T. II, ed. 2°, p. 21, col. 2 — p. 22, col. 1=ЛИБИ, II, 1960, 299—300.

[6] „Моравска легенда“, № 8. — Acta SS, M. T. II, ed. 2°, p. 24, col. 1.

[7] Отнася се за писмо № 200. Вж. тук, бел. 395 към глава II.

[8] Презвитер Йоан Венециански бил враг на славянското богослужение и на

славянската писменост. Като пратеник на Светополк, който бил изпаднал под влияние на немското духовенство, Йоан обвинил архиепископ Методий в отклонение от правата вяра. За Йоан Венециански вж. повече у ЗЛАТАРСКИ, В. История, I/2, с. 190 и 763—766.

9 Tuvennatabare de Moravia. Вж. тук, бел. 10 към глава I.

10 Латинският израз е in finem seculi.

11 Вж. тук, бел. 395 към глава II.

12 IOANNIS VIII PAPAE Epistola 195 ad Methodium archiepiscopum Pannoniensis Ecclesiae, data XVIII Kal. Jul., Ind. XII, die 14 Junii anno 879= MGH, Epistolae, VII, ep. 201, 160—161=ЛИБИ, II, 1960, 168—169.

13 Т. е. от 14 юни 879 г.

14 Анкона е град в Италия, пристанище на Адриатическо море. Павел е бил Анконски епископ между 861 г. и 887 г.

15 Вж. Псалом 117, 1; Послание на апостол Павел към филипяните, 2, 11.

15a Може би вместо devotio — „набожност“, тук трябва да се чете devotatio — „молба“.

16 Вж. тук, бел. 255 към глава I.

17 Става дума за писмо № 255. Вж. тук, бел 324 към глава I.

18 В текста — Belogradensis Episcopatus.

19 Писмото според съвременните издания има пореден № 66.

20 Георги е бил гръцки епископ или архиепископ, ръкоположен от патриарх Игнатий. Вж. HERGENRÖTHER, J. Photius I, Patriarch von Constantinopel, II. Regensburg, 1867, S. 302. Срв. ЛИБИ, II, 1960, с. 151,бел.1.

21 Тук терминът е gentilitas.

22 IOANNIS VIII PAPAE Epistolae passim collecta, ed. E. Caspar, MGH, Epistolae, VII, ep. 66, p. 60=ЛИБИ, II, 1960, 150—151.

23 MSS. Florarium. Вероятно се отнася за S. Florae mons — град Флоренберг, също и манастир при Фулда. Вж. Orbis latinus, p. 125, col. 2.

24 Vvelligrad. Вж. тук, бел. 130 към глава I.

25 Гръцката форма на името трябва да бъде Гавриил.

26 Съвременната наука приема, че Методий е починал на 6 април 885 г. На тази дата Българската църква чествува и неговото успение.

27 Veneta — дн. гр. Венеция.

28 Папа Климент XI (1700—1721).

29 THEOPHANIS Chronographia, ed. C. de Boor, p. 495=ГИБИ, III, 1961, с. 284.

30 За Муртагон вж. тук, бел. 243 към глава I.

31 Дякон Марин е участвувал в първата мисия на папа Николай в България. Вж. тук, бел. 225 към глава I.

32 GULIELMUS BIBLIOTHECARIUS in Vita Hadriani II. Съвременната историография приписва това житие на Анастасий Библиотекар.

33 В Kalendaria текстът е: Qui Legatos cum donis regalibus. Сигурно е печатна грешка, тъй като е ясно, че само Петър е бил изпратен от Борис. Срв. текста в ЛИБИ, II, 1960, 193: Qui legatus cum donis regalibus.

34 Tarvisium, Tarvesium — дн. Тревизо, град в Италия.

35 Някои изследвачи смятат, че тъй като в текста има вероятен пропуск, би могло да се чете: „да се изпрати за архиепископ (дякон Марин) или епископ Формоза“. Вж. ЛИБИ, II, 1960, с. 194, бел. 1. За тълкуването на това място вж. ЗЛАТАРСКИ, В. История, I/2, с. 142, бел. 70.

36 ANASTASII BIBLIOTHECARII Vita Adriani II papae, 639—640, ed. Migne, PL, CXXVIII, coll. 1395—1396=ЛИБИ, II, 1960, 193—194.

37 ALLATIUS in Rob. Creyghtoni Apparatum, Versionem et Notas ad historiam Concilii Florentini, scriptam a Sylvestro Syropulo, (exercitationes). Заглавието на труда на Лъв Алаций е: De ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua consensione libri tres et eiusdem dissertationes. Coloniae Agripinae 1648.

38 Т. е. византийският император Василий Македонец. Вж. тук, бел. 240 към глава I.

[39] Вж. тук, бел. 22 към глава III.

[40] CANGIUS in Familiis Augustis Byzantinis, cap. 28, de stemmate Comnenorum, p. 174=GELZER, H. Das Patriarchat von Achrida. Abh. der philologisch-historischen Cl. Königliches Sächsisches Gesellschaft der Wissenschaften, Bd. XX. Leipzig, 1902, 6—7=ИВАНОВ, Й. Български старини из Македония. С., 1970, 564—569=ГИБИ, VII, 1968, 109—111.

[41] Протоген е бил Сердикийски епископ през първата половина на IV в. Гелцер отбелязва, че Протоген е бил поставен като предшественик на българските патриарси, за да се свърже косвено българският патриаршески престол с византийската църква, съответно с Първа Юстиниана (вж. тук, бел. 68 към главаIII). Вж. GELZER, H. Op. cit., S. 7. Срв. ГИБИ, VII, 1968, с. 109, бел. 2.

[42] Sardica, Serdica е античното тракийско име на дн. София.

[43] На Първия Вселенски събор, открит на 20 май 325 г. във витинския град Никея, било осъдено учението на Арий, което отричало една от основните догми на официалната християнска църква — за единосъщието на Бог Син и Бог Отец. Според строгото арианство Бог Син имал съвсем друга природа, неподобна на природата на Бог Отец, а според умереното течение природата на Бог Син е подобна по своята същност на природата на Бог Отец.

[44] Общо за арианството и за Първия Вселенски събор вж. подробно у МАЛИЦКИ, П. И. История на християнската църква, II, С., 1956, 45—48.

[45] Духоборци били наричани последователите на патриарх Македоний (342—348 и 350—380), според когото Свети Дух по своята същност стои по-нисско от Отца и Сина; по произхода си той е ограничен, извикан към битие от нищото по волята на Бог Отец. В случая обаче така са наречени последователите на Вихинг.

[46] Тивериопол обикновено се идентифицира със Струмица. Вж. ЗЛАТАРСКИ, В. История, I/2, с. 241.

[47] В текста латинските форми са: ad Hiericho, et Bannina sive Sepiati. Селищата не са локализирани. В гръцкия текст освен посочените у Асемани разночетения има разлика и в предлога — у ЗЛАТАРСКИ, В. История, I/2, с. 233, бел. 70 (по GELZER, H. Op. cit., S. 6) и в ГИБИ, VII, 1968, с. 109 се чете ἄχρις Ἱεριχῶ κτλ., а у Асемани — по посочения ръкопис — μέχρι Ἱεριχῶ κτλ.

[48] Доростол е тракийското име на дн. Силистра.

[49] Византийският император Роман I Лакапин (919—944). Умира в 948 г.

[50] Византийският император Йоан I Цимисхи (969—976).

[51] Според ИВАНОВ, Й. Български старини. . . с. 60, българският патриарх Герман бил погребан в църквата на с. Герман, Ресенско, откъдето селото получило и името си. Воден е град в Македония, днес в територията на Гърция. Според ЗЛАТАРСКИ, В. История, I/2, 30—31, Преспа се е намирала на дн. остров Ахил в Малкото Преспанско езеро. Там са се намирали дворците на Самуил (997—1014) и църквата „Св. Ахил", специално построена от Самуил, в която са били положени мощите на епископа на Лариса Ахил.

[52] Филип заемал патриаршеския престол приблизително между 1000 г. и 1015 г. Вж. СНЕГАРОВ, И. История на Охридската архиепископия, I. С., 1924, с. 29.

[53] Йоан би трябвало да идва хронологически след последния български патриарх Давид. Повече вж. в ГИБИ, VII, 1968, с. 110, бел. 1 и цитираната там литература.

[54] Лъв Пафлагонски принадлежал към средата на висшите духовници на Константинополската църква. Получил Охридската архиепископия в края на 1036 г. или в началото на 1037 г. Срв. ГИБИ, VII, 1968, с. 110, бел. 3.

[55] У Асемани името е Теодор. Всъщност става дума за Теодул (1056—1064), родом от гр. Триполи в Икония (Кония в Азиатска Турция). Бил игумен на манастира „Св. Мокий" в Константинопол. Вж. ЗЛАТАРСКИ, В. Исто-

рия, II, с. 120. У Скилица-Кедрин името на града е Тетраполис. Вж. SCYLITZES-CEDRENUS, ed. Bonn., p. 611; ed. Thurn, p. 479.

[56] Йоан (1064—1079), родом от гр. Лампи на о-в Крит. Вж. ЗЛАТАРСКИ, В. История, II, 120—121.

[57] Теофилакт Охридски (1090—1109), комуто традицията приписва авторството на житието на Климент Охридски, бил родом от Евбея. За него вж. посочената литература у MORAVCSIK, GY. Op. cit., I, 537—539.

[58] Лъв, по прозвище Мунг (ням), заемал архиепископския престол между 1108/9 г. и 1120 г. По-подробно вж. ГИБИ, VII, 1968, с. 110, бел. 13 и цитираната там литература.

[59] Михаил е бил Охридски архиепископ от 1120 г. до 1133 г. Вж. ЗЛАТАРСКИ, В. История II, 515—516, вж. ГИБИ, VII, 1968, с. 110.

[60] Йоан Комнин заемал архиепископския престол в Охрид от 1142 г. до 1157 г. (?). По въпросите около личността му вж. ЗЛАТАРСКИ, В. История, II, 351—352, бел 4. При изброяването на имената на Охридските архиепископи Асемани е пропуснал 12-ия според Дюканжовия списък архиепископ — Янис Аин. Смята се, че той е получил охридския архиепископски престол през 1079 г. Повече за него вж. в ГИБИ, VII, 1968, с. 110, бел. 10.

[61] Византийският император Исак I Комнин (1057—1059). Починал в 1061 г.

[62] Византийският император Алексис I Комнин (1081—1118).

[63] Троицата представя трите лица на Бога — Бог Отец, Бог Син и Бог Дух. Догмата, че Бог съществува в 3 лица, е утвърдена на Втория Вселенски събор, състоял се в Константинопол в 381 г. Съгласно постановения на Първия и Втория Вселенски събори Символ на вярата Свети Дух произхожда от Бог Отец. На Толедския църковен събор в 589 г. било формулирано като допълнение към християнския символ на вярата filioque (и от Сина), т.е. че Свети Дух изхожда и от Бог Отец, и от Бог Син, докато Бог Син се ражда само от Отца. Гръко-византийската църква не приела добавката filioque, понеже тя приема равенството на Свети Дух с Отца и Сина (Свети Дух се нарича „Господ животворящ, съпокланяем и славим с Отца и Сина"), и се противопоставила решително на съборите в 867 г. и 879 г. Това противоречие по 2-ия член на Символа на вярата било и формалният повод за разделянето на християнската църква на Западна и Източна в 1054 г., когато папа Лъв IX (1048—1054) и патриарх Михаил Керуларий (1042—1058) взаимно се отлъчили от църквата. Подробно вж. у МАЛИЦКИ, П. И. Цит. съч., II, 57—62, 206—207, 222—224.

[64] Т. е. Теофилакт Охридски. По въпроса вж. БИЛЬБАСОВ, В. А. Цит. съч., II, 116—118 и цитираната там литература.

[65] Формата е Corasdus. Горазд е един от петимата канонизирани ученици на Кирил и Методий. Методий го е бил определил за свой заместник. След смъртта му обаче немско-латинското духовенство взело надмощие и учениците на двамата братя били прогонени от Моравия. Паметта на Кирил и Методий и на 5-имата им ученици — свв. Седмочисленици — Българската църква почита на 27 юли.

[66] Формите на името са Stromizza, Stramnitza, Strumnitza.

[67] Zyras, Ziras, Iuras, Ripa — тракийското име на дн. Батовска река в Добруджа. Вж. статията на Oberhummer в Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft. Begr. von Pauly, neu hgg. von Wissowa, Kroll u. a., T. X. Stuttgart, 1919, p. 1146.

[68] Prima Justiniana. От една новела на Юстиниан I (527—565) от 535 г. се узнава, че той е преименувал родното си място Ведериана, за което се знае, че се намирало в провинция Дардания (римска провинция, обхващаща приблизително на юг земите на Горна Македония, по Бели Дрин, р. Морава до Ниш и Тимок), което не е идентифицирано с точност, на Юстиниана Прима. Нейният митрополит добил голям диоцез и широки права. Свидетелствата за този град след VII в. липсват. Странно е, че Асемани, който добре се ориентира в историческата география на България

и с голяма точност описва местоположението на Одесос — Варна, от една страна, и е великолепно запознат с църковната история — от друга, отминава без коментар грешката на Льо Киен. Причината за това е може би, че Дардания е включвала земите на Горна Мизия и Асемани не е обърнал внимание, че Варна се намира в Долна Мизия.

[69] Византийският император Лъв VI Мъдри (Философ) (886—911).

[70] Българският цар Симеон (893—927). Годината на смъртта му дълго време не е била уточнена. Дюканж например определя като година на кончината му 932 г. Вж. CANGIUS. Familiae Sclavonicae, Turcicae etc., N⁰ XX, p. 313. Асемани е първият, който, анализирайки изворите, въз основа на текст-критика определя за година на смъртта на Симеон 927 г.

[71] Асемани допуска разпространената и преди него грешка — смята Симеон за син на Владимир. Михаил-Борис е българският княз Борис I.

[72] Христофор бил съимператор на баща си Роман Лакапин от 921 г. до 931 г., когато починал.

[73] Turci. Имат се предвид маджарите.

[75] Става дума за тема Македония. Вж. тук, бел. 156 към глава I.

[75] За монаха Калокир, по народност арменец, вж. ЗЛАТАРСКИ, В. История, I/2, с. 497.

[76] Пеге (Пиге) — дворците при т. нар. Живоносен извор, дн. Балъклъ. Вж. повече у JANIN, R. Constantinople byzantine. Paris, 1950 140—141. Патриарх Стефан II (925—928).

[77] Лиудпранд е най-значителният лангобардски историк от средата на X в. В съчинението си Antapodosis (Възмездие) дава свидетелства за българската история. PERTZ, C. *Liudprandi Antapodosis*, Relatio de legatione Constantinopolitana. MGH, SS, III, p. 311=ЛИБИ, II, 1960, с. 324.

[78] Ирина, гр. εἰρήνη очазнава мир, спокойствие.

[79] Текстът у Асемани е точен цитат на Дюканж. (Вж. тук, бел. 306 към глава II). Изворите, които е използувал Дюканж, по негови препратки са: Бароний, Лъв Граматик, Лиутпранд, Скилица-Кедрин и Константин Багренородни. Вж. CANGIUS. Op. cit., 313—314.

[80] Вж. тук, бел. 324 към глава II.

[81] Съвременната наука приема, че Климент е починал през 916 г.

[82] В използувания от Асемани текст вероятно името на Борис е било сгрешено (може би от самия Алаций) и е било отпечатано Борил (ὁ Βορίλας).

[83] Скитски у средновековните писатели обикновено е синоним на „варварски", „езически".

[84] Евмоний е един от апологетите на арианството. По негово име дори по-късното название на арианите е евномиани.

[85] Названието аномеи (от гр. дума ἀνόμοιος — неподобен) са получили привържениците на строгото арианство, които са поддържали тезата, че Бог Син има съвсем друга природа, неподобна на природата на Бог Отец. Вж. МАЛИЦКИ, П. И. Цит. съч., с. 44 сл.

[86] За Алаций вж. тук, бел. 37 към глава III. За текста вж. БИЛЬБАСОВ, В. А. Цит. съч., II, с. 280 и с. 345.

[87] Формата на името у Асемани е Vichnicus. У БИЛЬБАСОВ, В. А. Цит. съч., II, с. 288, формата е Βιχνῖκος.

[88] Асемани прави изчислението според т. нар. Византийска ера. За цитирания пасаж и неговия коментар вж. БИЛЬБАСОВ, В. А. Цит. съч., II, 280—283 и 345—349.

[89] Причината, която според мене възпира Асемани да използува като доказателствен материал познатото му „Житие на Климент" за дейността на Кирил и Методий, има религиозен характер и произтича от възникналага между двете църкви — Римокатолическата и Източноправославната — схизма. Очевидно според Й. С. Асемани, дори когато е в синхрон със собствена негова теза, един извор не може да бъде доказателство, ако изхожда от ръката на изявен схизматик — противник на католическата църква — в

случая за доказателство на тезата му за дейността на Кирил и Методий в България.

[90] Вж. тук, бел. 324 към глава II.

[91] Терминът е orthodoxa.

[92] Формата в публикувания у Асемани текст е Semisismus. Срв. Semisisna в MGH, Epistolae, VII, p. 222=ЛИБИ, II, 1960, с. 173.

[93] За термина викарий вж. тук, бел. 102 към глава II.

[94] Терминът у Асемани е venerabiles — почитани. Вж. universabiles, т. е. вселенски. Срв. ЛИБИ, II, 1960, с. 173.

[95] Капитул означава глава от закон. В случая — папско решение.

[96] Псалом 117, 1.

[97] Вж. тук, бел 16 към глава III.

[98] Първо послание на апостол Павел към коринтяните, 14, 4—5.

[99] Вж. тук, бел. 324 към глава II.

[100] Т. е. Лъв VI Мъдри. Вж. тук, бел. 69 към глава III.

[101] Формата е Calo-Joannes. Калоян е бил български цар от 1197 г. до 1207 г.

[102] Папа Инокентий III (1198—1216).

[103] In Regesto Epistolar. Innoc. III. PP. lib. 5. Epist. 115.

[104] Петър, син на цар Симеон (927—969).

[105] Самуил, български цар (997—1014).

[106] INNOCENTII Epistola 115. — PL, CCXIV, 1. V, ep. 115, coll. 1112—1113=ЛИБИ, III, 1965, с. 310.

[107] Dominus et Imperator отговаря на гр. κύριος καὶ βασιλεύς. Вж. ДУЙЧЕВ, И. Преписката на папа Инокентий III с българите. — ГСУ — ИФФ, XXXVIII. С., 1942, с. 96.

[108] Св. Петър. Според легендата рибарят Симон, наречен по-късно Петър (гр. — „камък") и неговият брат Андрей са били първите ученици на Исус Христос. По време на процеса срещу Исус Петър три пъти се отказал от него, но после се разкаял. Католическата църква го смята за първия епископ на Римската катедра, която ръководел от около 43 г. до 67 г.

[109] PL, CCXV, 1. VII, ep. 4, coll. 287—288=ЛИБИ, III, 1965, 334—335.

[110] In Gestis Innocentii III, cap. 70. Срв. ЛИБИ, III, 1965, 373—374.

[111] Principis Apostolorum Petri — с генетив.

[112] A Principe Apostolorum Petro — с предложен аблатив.

[113] Формата е Presiamus. Пресиан, български хан (836—852). За времето на управлението на Маламир и Пресиан срв. общо ЗЛАТАРСКИ, В. Маламир не е Пресиан. — В: История, I/1, 585—602; СЪЩИЯТ. Приемниците на Омуртаг. — В: Избрани произведения, 1. С., 1972, 155—180.

[114] Терминът е rex.

[115] MGH, Epistolae, VII, ep. 198, 158—159=ЛИБИ, II, 1960, 165—167. В ЛИБИ писмото не е точно датирано. Асемани дава дата 18 юли.

[116] CONSTANTINI PORPHYROGENITI De Administrando Imperio, cap. 32, p. 154=ГИБИ, V, 1964, с. 209. Поради липса на данни може само да се предполага, че тази сръбско-българска война се е водела през първите години от управлението на Борис. Вж. ЗЛАТАРСКИ, В. История, I/2, 38—39.

[117] Формите на името са Michael Borises, Vorises, Burichius.

[118] Вж. тук, бел. 116 към глава III. В случая Асемани следва дословно Дюканж. Вж. CANGIUS. Op. cit., cap. 6, NN° XX—XXII, 311—314.

[119] Т. е. византийският император Лъв VI Мъдри. За събитията вж. ЗЛАТАРСКИ, В. История, I/2, с. 289 сл.

[120] Употребеният от Асемани термин е pontificalis dignitas.

[121] Никифор II Фока, византийски император (963—969).

[122] Т. е. на Киевска Рус.

[123] Формата на името е Sphedostlavus. Святослав Игоревич, княз на Киевска Рус (945—973). За събитията вж. ЗЛАТАРСКИ, В. История, I/2, 551—558.

[124] Борис II (969—972), син на Петър. За тази втора война вж. общо ЗЛАТАРСКИ, В. История, I/2, 568—600; История на България, т. II, С., 1961, 390—397.

[125] Асемани вероятно приема, че сключването на договор между две държави с различно вероизповедание непременно е включвало и религиозен казус. В историческата литература обаче не е засвидетелствувано каквото и да е общение на България с Римската църква през този период. За събитията вж. ЗЛАТАРСКИ, В. История, I/2, с. 546 сл.
[126] Вж. тук, бел. 50 към глава III.
[127] Mocrus може би е Мъгленски. За идентифицирането на името вж. ГИБИ, VIII, 1972, с. 63, бел. 3; срв. ГИБИ, VIII, 1972, с. 121, бел. 4.
[128] Имат се предвид синовете на Петър (927—969) — Борис II (969—972) и Роман.
[129] Византийският император Роман II Млади (959—963).
[130] Византийският император Василий II, наречен Българоубиец (976—1025).
[131] Константин IX, син на Роман II Млади, управлявал заедно с брат си Василий от 976 г. до 1025 г. Самостоятелно е бил император от декември 1025 г. до ноември 1028 г.
[132] Варда Склир е бил шурей на Йоан Цимисхи. Отцепническото му движение започнало между 976 г. и 979 г. Вж. ЗЛАТАРСКИ, В. История, I/2, с. 632, с. 642.
[133] Името на българския патриарх Дамян като глава на българската църква се среща за последен път в списъка от времето на Йоан Цимисхи. Вж. ГИБИ, V, 1964, с. 242 сл.; VII, 1968, с. 109, бел.10. За него вж. СНЕГАРОВ, И. История на Охридската архиепископия, с. 26.
[134] Гаврaил-Радомир (1014—1015). Син на Самуил. Убит от братовчед си Иван Владислав, син на Аарон.
[135] Иван Владислав (1015—1018).
[136] Вж. тук, бел. 130 към глава III.
[137] Формата е Trymalia, т. е. областта Дукля (Зета), приблизително дн. Черна Гора в Югославия.
[138] Дирахиум (Драч), дн. Дурес.
[139] Поправката на Асемани е погрешна. За Трибалия вж. тук, бел. 123 към глава I.
[140] Формата на името е Bladisthlabus.
[141] SCYLITZES-CEDRENUS, ed. Bonn., p. 463; ed. Thurn, 353—354=ГИБИ, VI, 1965, 287—288.
[142] Формата е Strumpitza.
[143] SCYLITZES-CEDRENUS, ed. Bonn., p. 467; ed. Thurn, p. 357=ГИБИ, VI, 1965, с. 291.
[144] Вж. тук, бел. 63 към глава III.
[145] Константин X Мономах (1042—1054), византийски император.
[146] Византийската императрица Теодора (1054—1056).
[147] Debrecense coenobium. Вероятно става дума за манастир в Дебър в Македония (Югославия).
[148] Хартофилакт е висша църковна длъжност, един вид — архивар. Хартофилактът на църквата „Св. София" в Константинопол е бил и секретар на патриаршията. Вж. ГИБИ, VI, 1965, с. 300, бел. 8.
[149] Вж. тук, бел. 55 към глава III.
[150] Вж тук, бел. 55 към глава III.
[151] SCYLITZES-CEDRENUS, ед. Bonn., p. 611; ed. Thurn, p. 479.
[152] По съвременните издания писмото има пореден № 276.
[153] В MGH, Epistolae, VII, ep. 276, p. 243=ЛИБИ, II, 1960, с. 177 вместо quia съюзът е qui.
[154] Писмото на папа Йоан е писано по повод на оплакванията, които Методий е отправил до папата, поради своеволната разправа на немското духовенство с него.
[155] За това писмо вж. тук, бел. 395 към глава II.
[156] Става дума за Вихинг.
[157] Формата е enormiter вместо inormiter.

[158] MGH, Epistolae, VII, ep. 276, 243—244=ЛИБИ, II, 1960, 177—178.
[159] Т. е. германец.
[160] Ex Cod. Vaticano 7019, fol. 15, pag. 2. Вж. THOMAS ARCHIDIACONUS. Historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium. =RAČKI, F. Thomas archidiaconus. Historia Salonitana. — Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, XXVI. Zagrabiae 1894, p. 49=ЛИБИ, II, 1960, 370—371. Отнася се за местния събор в Сплит, състоял се около 1061 г.
[161] Папа Александър II (1061—1073).
[162] Виктор II (1054—1057). Трябва да е печатна грешка, тъй като Стефан IX е бил папа много по-рано — от 939 г. до 942 г. Стефан X именно застъпва Виктор II — папството му е траело от 1057 г. до 1058 г. Николай II (1059—1061).
[163] Григорий VII (1073—1085); Виктор III (1086—1087); Урбан II (1088—1099); Паскал II (1099—1118).
[164] Т. е. баварските епископи.
[165] Формата е Wichinch.
[166] Формата на името е Quirichengris.
[167] Regina civitas е калка на Регенсбург.
[168] В Orbis latinus, p. 277, col. 1, Sec(c)lavia, Seconium, Secovia, Sedavia е идентифицирана със Seckau, градче в Щирия.
[169] За Иглавия вж. тук, бел. 53 към глава II.
[170] Arabo, дн. р. Рааб. За други форми на името на тази река вж. тук, бел.219 и 320 към глава II.
[171] Marahunensis, т. е. моравски.
[172] Anasia, дн. Енс, село в Прусия, според Orbis latinus, p. 16, col.1. Селище с такова име днес съществува в Горна Австрия.
[173] Хронографът е стар писмен паметник, съдържащ преглед на всеобщата история и летопис на една държава. Може да означава и летописец.
[174] Формата на името е Polessowicz — днес нем. Poleschowitz, чеш. Polešovice, селище в Южна Моравия. Kunowicz — нем. Kunowitz, чеш. Kunovice, селище също в Южна Моравия.
[175] Папа Бенедикт VII (974—984).
[176] Вратислав II, княз на Бохемия от 28 януари 1061 г., крал от 16 юни. Коронясан на 3 юли 1086 г. Управлявал до 14 януари 1092 г.
[177] Става дума за папа Александър II (1061—1073).
[178] Асемани има предвид Борзивой (870—894) и Вратислав I, управлявал от 895 г. до 912 г. заедно с брат си Спитигнев, а сам — от 912 г. до 926 г. За тях срв. тук, бел. 378 и 386 към глава II.
[179] Папа Йоан XIII (965—972).
[180] Отон I (951—973). Император от 962 г.
[181] Името на Кирил вероятно е отпечатано поради невнимание. По-нататък Асемани говори за Методий.

ПОКАЗАЛЕЦ НА ИМЕНАТА

(Посочени са имената на лица, географски понятия, исторически места, племена и народи, които се срещат във встъпителната студия и преведения текст. В скоби се дават годините на управлението на владетелите. На места са прибавени някои определения и бележки)

Аарон, брат на цар Самуил 216, 217
Абазги, кавказко племе 75
Абланха, неидентифицирано село 146/141
Аботрити (абодрити), племе 25, 26, 29, 119, 131, 161, 162
Абрахам 115, 118
Абул-Фарадж, географ 75
Авари, племе 25, 112, 114, 118, 127, 129, 130, 143, 147
Авари-хуни, племе 109, 113
Авария 114, 115, 116, 117, 119
Августин 126, 169, 172, 228, 229, 231
Авентин, историк 115, 123, 182
Австрази, племе 128
Австразия 26, 111
Австрийци 109
Австрия 109
Abū Sākir ibn Butrus ar-Rāhib, копт 13
Агапит II, папа (946—956) 28
Агатон, архиепископ 197, 198, 200, 201, 204, 205
'Αγαθὼν Μωράβων 197
Агатон I, папа (678—682) 152
Адалберт, архиепископ 155, 229
Адалбин, архиепископ 144, 155
Адалвин, архиепископ 134, 140, 142, 144, 145, 146, 147, 180
Адалрам, Ювавенски архиепископ 119, 133, 137, 139, 144, 145, 146, 231
Аделбрехт, херцог (граф) 139
Аделвин, архиепископ 140, 141, 154, 180
Адеодат II, папа (672—676) 152
Адлпрад (Adlprhat) 139
Адриан, св. мъченик 138, 156
Адриан, син на Исак Комнин 203
Адриан II, папа (867—872) 29, 45, 46, 64, 70, 79, 81, 160, 166, 169, 172, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 191, 192, 193, 197, 198, 204, 229
Адриан III, папа (884—885) 178
Адрианопол 50, 82, 83, 104, 105
Азовско море 37
Aimoinus, историк 127
Айнхард, хронист 113, 118
Акве, дн. Аахен, град 118, 131, 165
Аквисгранум 118
Аламани (Алемани), племе 157, 164
Алаций, Лъв, средновековен писател 200, 204, 205, 207
Албания; Азиатска 35
Албанци 32, 33, 35
Албгарий, баварски херцог 136, 148
Ал-Бергенди, средновековен географ 37
Албигарий, херцог 148
Албис, река 109, 111, 128, 129, 130
Албия, река 119, 128, 129
Албоин, лонгобардски крал (568—573) 113
Албрик, граф 146
Алевин, Нитравски епископ 115, 137
Александрия 63
Александър II, папа (1061—1073) 220, 221, 229
Алексис I Комнин, виз. император (1081—1118) 203
Алемани, вж. *аламани* 187, 220, 221, 225
Алемания 132
Алепо, град 11, 13
Aleppo, вж. *Алепо* — 14
Алифрид, презвитер 180
al — Luwaiza, манастир 11, 12
Алпи, планина 129
Албрик 135, 147
Алрик, граф 131
Алта (Долна), село в Бавария 154
Алтаха 154
Altenburg, крепост 116
Алтенавия, град 63
Алтфрид, презвитер 140
Алусиан, син на Иван Владислав 41
Аманд, епископ 129
Амер, сарацински емир 92
Amila 14
Амиден, Фауст, издател 21, 24, 34, 52
Аназия, град 226
Аназус, река 129, 130, 226
Анастасий Библиотекар 43, 48, 49, 61, 62, 64, 65, 98, 99, 100, 102, 103, 107, 191
Ангелик, старейшина 176
Андреа, хърватски крал (1046—1061) 31

Андрей, руски светец 65
Анис, патриарх, вж. *Йоан Граматик* 69
Анон, Ветварски епископ 116
Ансолог, абат 123
Антигон, син на Варда 89, 92
Антиохия 12
Араби 75, 76
Арабон, дн. река Рааб 224
Армениакон, византийска тема 90
Арменци 67, 76, 107
Арнолф (887—899), вж. и *Арнулф* 155, 156, 157
Арнон (Арн), Залцбургски архиепископ 117, 131, 132, 133, 135, 141, 143, 144, 145, 147, 185, 231
Арнулф, вж. и *Арнолф* 28, 157, 182, 183, 187, 188, 209, 223, 224, 225, 226
Арпад, унгарски крал (894—907) 28, 30, 74
Асемани, Елиас 10, 14
Асемани, Йосиф Симоний 9 сл. passim
Асемани, Стефан Еводий 10, 12, 15
Асен I, български цар (1187—1196) 42
As-Sim'ānī, Yūsuf Ni'ma 9
Атанасий, Девелтски епископ
Ателкуза, област 74
Атила 113
Атон, полуостров и планина в Гърция 22
Атон, Могунтински архиепископ 182, 183
Аува, езеро 125
Аудулф, граф 147
Ахрида 197, 198, 201, 203, 205
'Αχρίδα 203

Бавария 25, 45, 115, 121, 124, 126, 127, 131, 132, 137, 143, 145, 146, 147, 165, 166, 168, 183, 184, 185, 187, 188, 222, 225 Източна 136
Баварци 25, 45, 109, 120, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 135, 136, 141, 144, 146, 148, 154, 163, 164, 166, 179, 180, 182, 184, 186, 189, 194, 220, 229, 231
Байоари, племе 132
Байоварня 156
Балбин, историк 115
Балдрик, Фороюлиенски управител 148
Балкани 35, 37, 38
Балтийско море 128, 129
Бандурий, Анселм, историк 26, 150, 151
Банина 203, 215
Βαννίνων 203
Бари, град 166
Бароний, Цезар, кардинал и писател 24, 26, 47, 82, 87, 93, 95, 98, 173, 175, 200, 201
Баян, син на цар Симеон 41
Бейрут, град 12
Белармин, историк 24
Белгия 129
Белица, град 203, 205
Белоград, град 109, 110
Белорусия 30
Бен-Алварди, средновековен географ 37
Беневентско дукатство 37
Бенедикт, моравски епископ 172, 185, 188, 226, 227, 229
Бенедикт VII, папа (974—984) 229
Бенедикт XIV, папа (1740—1758) 17, 21, 27, 29, 30, 32
Берегава, клисура 114
Беренгарий, син на Еберхард 157
Бернард, монах в Кремсмюнстер 144
Бертински аналист 118
Бетобия, срв. *Патавиум* 136, 138, 156
Бетовия, срв. *Патавиум* 136, 138
Биакус 149
Б. Кирхен, селище 138
Βιχνικός, вж. *Вихинг* 208
Bladus, вж. *Влад* 42
Блондус, Флавиус, хуманист 159
Богорис, български княз (852—889) 66, 70, 82, 83, 85, 86, 88, 91, 93, 96, 102, 105, 106, 107, 108, 189, 198, 207, 208, 215
Богоявление 78
Βόδινοι, вж. *Воден* 203
Бодран, Мишел Антоан, географ 111
Бои, племе 25, 119, 129, 182
Боици, племе 119
Боланд, Жан 134, 160, 179
Болеслав, син на Бориворий 171, 172
Болеслав I (935—967), син на Вратислав 171
Болеслав I Храбри, полски владетел (992—1025) 30, 171
Болеслав II Благочестиви (967—999), 172, 229, 230
Болеславия, местност 171, 172
Бонифаций, апостол на Германия, епископ и мъченик 123
Бораб 202
Βόραβος 202
Borabi 202
Борзивой, княз на Бохемия 167

Боривой, княз на Бохемия 135, 169, 170, 230
Бориворий, чешки княз (870—890) 169, 170, 171, 172
Борил, български цар (1207—1218) 207
Βορῖλας 207
Борис I, български княз (852—889) 27, 38, 39, 40, 47, 48, 49, 50, 82, 203
Борис, син на Петър I 216
Βορῖσος 203
Βορίτου 203
Борут, княз на карингийците 124, 125, 130, 135, 148
Босна 36, 78
Босненци 32, 33, 35, 162
Бохемия 29, 30, 109, 110, 111, 128, 135, 161, 167, 169, 170, 172, 228, 229, 230
Горна 78
Бохемци 27, 29, 64, 65, 67, 68, 78, 109, 110, 128, 129, 142, 161, 163, 165, 170, 171, 172, 230
Бракславон 156
Браслав 109, 155, 156, 157, 158
Браслави — 157
Браславон 155, 157, 158
Братислав 154, 155, 156
Брибин, срв. и Хецило 154
Бривицхлууга, срв. и *Принихлавуга* 134
Британски океан 129
Бруна, град в Моравия 109, 111, 175
Бруший, историк 225, 226
Брюксел 129
Будимир 150, 151, 152, 159
Бузивиха, селище 138
Бузиница, селище 138
Букеларион, византийска тема 89, 90, 93
Βουλγαρία 203
Буох, ? град 130
Бурихий, срв. *Богорис* и княз *Борис I* 215
Българи 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 61, 65, 67, 68, 74, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 117, 136, 148, 149, 150, 171, 172, 173, 179, 181, 191, 193, 195, 198, 199, 200, 201, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 213, 214, 215, 216, 217, 231
България 27, 29, 35, 37, 38, 41, 42, 46, 48, 49, 50, 78, 82, 84, 85, 87, 89, 93, 95, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 136, 149, 150, 163, 179, 182, 189, 191, 198, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 213, 214, 215, 216, 217, 218
Велика 37
Волжка 37
Дунавска 37 Североизточна 41

Ваг, река 169
Wādī Naṭrūn, манастир 10, 14
Валариум, село 122
Валдон, Фризингски архиепископ 185
Валент, император (364—378) 113
Валинк, моравски княз 126
Валтинт, вж. *Валинг* 126
Валтунгеспух, селище 154
Валтунк, вж. *Валинг* 126
Валхун, вж. *Валинг* 126
Ванинх, херцог (граф) 139
Вандали, племе 113, 128
Валтхунон, княз на Карнития 146
Варда, кесар 47, 69, 70, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 100, 178
Варман, презвитер 126
Варна, град 37, 113, 114, 205
Варда Склир 216
Варна, река 114
Василий I Македонец, византийски император (867—886) 22, 26, 38, 39, 104, 105, 108, 173, 200, 205, 206, 207, 213, 214, 215, 217
Василий II Българоубиец, византийски император (976—1025) 41, 216, 217, 218
Ватикан 10, 22
Ватон, презвитер 125
Везприм, град 115
Велетаби, племе 131
Велехрад, столица на Велика Моравия 115, 119, 160
Велиград 115, 160, 197, 224
Великоморавия 30
Велихрад, вж. *Велехрад* 115
Велхиний, презвитер 204
Венеди, племенно име 25
Венете, дн. Венеция 197
Венети, вж. *Венеди, Винди,* Виниди 111, 127
Венеция, град 13, 16, 22, 31
Вениамин, син на цар Симеон 41
Венцеслав, бохемски княз 228
Верде, селище 140
Вердюн, град 26
Веренхарий, граф 135, 139, 147
Веренхер, херцог (граф) 139
Ветау, град 115
Ветвар, крепост 115, 116, 119

Виадер, вж. и *Одора и Виадрус*, река 128
Виарус, река 122
Виадрус, река 128, 129, 130
Вивилон, архиепископ 224
Виена, град 115
Виейдбиерес-Кирхен, селище 138
Византийци 41, 204, 205, 217
Византион, дн. Цариград 63, 105, 199
Византия 25, 28, 39, 41, 42, 44, 45, 47, 50
Визтрах, бохемски княз 161, 162
Виктор II, папа (1054—1057) 221
Виктор III, папа (1086—1087) 221
Вилехрад, вж. Велехрад 179
Вилзи, вж. велетаби и венеди, племе 25, 127, 129, 131
Виниди, вж. *Венеди* 128, 130
Винди, вж. венеди, племенно име 111
Виндиш-Гарстен, селище 130
Виндобона, дн. Виена 115
Виндомана, вж. *Виндобона* 115
Виндомина, вж. *Виндобона* 115
Виниди, вж. и *венеди* 109, 127, 155, 162, 163, 166
Винули, вж. *виниди* 128, 129
Вирбии, племенно име 127
Виргилий, Залцбургски архиепикоп 25, 123, 125, 126, 132, 138, 144, 145
Вискаха, селище 118
Вистула, река 169
Виталиан I, папа (657—672) 152
Виталис, архиепископ 122, 123
Витеймар 137, 140
Витемир 137
Витримар 180
Вихин, срв. Вихинг, епископ 185, 195, 196, 198, 205, 207, 208, 209, 211, 212, 213, 218, 220, 221, 223, 229
Вихинг 185, 187, 190, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228
Вихник, срв. *Вихинг* 208
Вицан, славянски княз 131
Вичин, княз на аботритите 119
Влад, влашки войвода 42
Владимир, български княз 39, 205
Владимир,вж. *Иван Владимир* 217, 218
Владимир, Велики, руски княз (980—1015) 26, 30, 178
Владин, княз 150, 151
Владав, вж. *Владин* 150
Власи, племе 32, 33, 35, 42, 215
Властимир, сръбски княз 215
Влахия, област 42, 214
Влашко, област 42
Воден, град 203
Волга, река 37
Володимир, вж. *Владимир Велики* 178
Волфреги, херцог (граф) 139
Вономир, славянски княз 131, 153
Ворис, вж. *Борис* 215
Вормация, дн. Вормс, град 120, 121, 132
Вратислав I (895—912) 155, 156, 171, 172, 229, 230
Вулгари, срв. *българи* 149
Вулгаризи, срв. *българи* 136
Вулгария 136
Вулпий, Йосиф Рико, учен йезуит 18

Габриел, епископ на Ахрида 197, 198, 199, 201, 202, 203
Γαβριήλ 198, 203
Габриел, вж. *Гавраил-Радомир* 216, 217, 218
Гавраил-Радомир, български цар (1014—1015) 41, 216
Гебехард, Залцбургски архиепископ 145
Гевоад, вж. *Геволд* 115
Геволд, Христофор, издател 184
Гейза, унгарски крал (1074—1077) 30, 31
Геласий Кизикски 202
Генесий, византийски хронист 89
Георги Войтех 41
Георги Монах, византийски хронист 47, 88, 92, 106
Georgie, la 75
Georgiens, les 75
Георгий, епископ 196, 198, 201, 202, 204, 205, 206
Гепиди, племе 116, 124, 126
Герасим Фока, свещеник във Венеция 22
Герман, български архиепископ 203, 218
Германия 28, 29, 103, 111, 114, 115, 117, 118, 120, 121, 123, 124, 129, 131, 137, 141, 147, 153, 155, 156, 158, 161, 163, 166, 181, 183, 187, 193, 200, 209, 221, 223, 224, 225
Γερμανός 203
Германци 28, 29, 119, 182
Геролд, херцог (граф) 120, 133, 135 147, 148
Геролт, вж. *Геролд* 139
Гибурния, селище 145
Gilles de Loches, френски капуцин 11
Глукий, Ернест 77
Годелайб, княз на аботритите 131
Гоборис, вж. *Богорис* 91
Голдаст, историк 182
Гонтарий, презвитер 125, 126
Гонтерам (Гонтеран), граф 135, 146

Горазд 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 213
Γοράσδος 202
Готефрид, граф 135, 146, 147
Готи, племенно име 113, 124, 126
Гравесдорф, селище 130
Граф, Георг, писател 9, 12, 13, 15
Григорий Нисский (Нисийский) 22
Григорий IV, папа (827—844) 133
Григорий VII, папа (1073—1085) 35, 221
Грузинци 22, 75
Грунцвит, крепост 130
Гудускани, племе 117
Гулиелм Библиотекар 199
Гундахар, граф 163
Gurgistan 75
Гуриел, страна 75
Гърци (Грък) 28, 33, 43, 44, 67, 76, 77, 96, 98, 106, 107, 112, 115, 142, 169, 180, 181, 182, 190, 193, 194, 195, 198, 200, 204, 205, 206, 207, 208, 213, 214, 215, 216, 217, 221
Гърция 44, 69, 76, 206

Дабда 123
Дабдан 123
Давид, български архиепископ 213, 217, 218
Дагоберт I (629/630—639) 25, 124 126, 128
Дадан, вж. *Дабда* 123
Дакия 109
Далеминция, област 111, 159
Далмати 28, 161, 162
Далматинци 31, 111
Далмация 29, 30, 31, 68, 78, 148, 149, 150, 151, 153, 178, 220
Западна 152, Източна 152, Отвъдалпийска 148, Средиземна 148
Дамаск 11
Δαμιάνος 203
Дамян, св. Безсребреник 22, 203
Дамян, български архиепископ 207, 213, 216, 217
Дандоло (Дандуло), Андреа, хуманист 43, 67, 68, 159
Даниел, моравски епископ 172, 185, 188, 226, 227, 229
Дания 78
Daraūnī, J. Notain 12
Датчани 25, 128
Debeltum 92
Девелт, град 84, 86, 87, 88, 92, 198
Деотмар, архиепископ 225
Дервиан, княз на урбите 127
Деруан, вж. *Дервиан* 127, 128
Dschebel Makmel, планина 9
Diyarbakr, дн. град в Турция 14
Диктерих, херцог (граф) 139
Дирахиум, дн. Драч 217
Дитер, херцог (граф) 139
Дитмар, автор 111, 230
Дитмар, архиепископ 155
Диценг, срв. *Цок* 38, 39
Добда, вж. и *Дабдан* и *Дадан* 123
Добда, вж. и *Дабда, Дадан* 123
Добда Грекус, вж. *Дабда* 123
Добдагрекус, вж. *Дабда* 123
Добдагреус, вж. *Дабда* 123
Добдан, вж. *Дабда* 123
Доменико Георгий, учен от XVIII в. 17
Доминик, презвитер 137, 139
Доминик Тарвизиенски 199
Домициан, моравски княз 135
Домициан, император (81—96) 12
Домициан Тунгренски, епископ 134
Доно I, папа — 152
Доростол, дн. Силистра 203
Δωρόστολος 203
Драва, река 110, 113, 114, 129, 131, 133, 136, 138, 143, 144, 147, 148, 154 155, 157, 158, 195, 196
Дракула (Dracules), влашки войвода 42
Dracules, вж. Дракула 42
Драна, река 133
Δρήσια вж. и *Доростол* 203
Дриста вж. и *Доростол* 203
Дубравий, Йоан 110, 111, 112, 114, 115, 120, 159, 169, 171, 172, 229, 230
Дудлепи, селищно име 138
Дукля, област 35
Дуклянски презвитер 62, 150, 152, 153, 159, 177
Дукум, срв. *Диценг и Цок* 38, 39
Дунав 37, 74, 82, 83, 109, 111, 117, 118, 119, 121, 126, 129, 131, 133, 137, 138, 143, 144, 147, 151, 157, 158, 161, 169, 182, 216
Дуплитер, презвитер 126
Дуранги, срв. *туринги,* племенно име 157
Дюканж, Шарл Дю Френ, френски хуманист 38, 39, 40, 127, 150, 151, 202, 203, 206, 215, 216, 217
Дюшен, Франциск, издател 64, 67, 120, 166, 179

Еберхард, херцог 157
Еборак, срв. *Йорк* 24
Eborodunum 111
Eburum 111
Евгений II, папа (824—827) 115, 119,

120, 133, 137, 146, 152, 224
Евксински понт 76, 78, 205
Евксинско море 76
Евномий, еретик 208
Европа 25, 28, 51, Западна 26, Средна 28, 29, 46
Евстасий, абат 129
Евстратий, Девелтски епископ 198
Егилолф, херцог (граф) 139
Египет 10, 11, 12, 14
Езий, абат 123
Елиас, вж. *Асемани* 10, 14
Елий Публий Юлий, Девелтски епископ 198
Емерам, светец 164
Енгелдих 138
Енгелмар Патавийски 223
Енгилмар Патавийски, срв. *Енгелмар Патавийски* 220, 224, 225
Еней Силвий, вж. и *Пий II, папа* 109, 115
Ениса, река 130
Епининга 146
Еремберт (Еренберт), презвитер 138
Еренруда, света дева 122
Ерик, граф 131, 141
Ернст, херцог 139
Ернуст, вж. *Ернст* 162
Ерхамбалд, граф 147
Ерхенберт, презвитер 126, 139
Ерхенпалд, Ейщатски епископ 185
Ерхенфрид, епископ 139
Етгар, княз 135, 147, 148
Euthymius Saifī 12
Ефрем Сирин, църковен писател 14, 16

Загора, област 38, 47, 48, 50, 84, 86, 87, 92, 98, 106
Зала, река 111, 131, 154
Залабургис, вж. *Залцбург* 138
Залапургис, вж. *Залцбург* 138
Залапюгити, област 154
Залахон, граф 136, 148, 149, 150
Залц, селище 131
Залцбург, град 132, 138, 143, 146, 148
Залцбурх, вж. *Залцбург* 138
Залцпург, вж. *Залцбург* 138
Зандрат, презвитер 138
Zani, народ 76
Зауци, вж. и *Канзаук и Канизаук* 118
Захарий, апостолически легат 94
Захарий, епископ на Себонската църква 185
Званимир, сръбски княз 151, 152
Звантоблок, вж. *Светополк* 160
Звендопулх, вж. *Светополк* 198
Звентибалд, вж. *Светополк* 158, 160, 161, 164, 165, 167, 168, 185, 187, 188, 189, 190, 223
Звентиболд, вж. *Светополк* 155, 157, 158
Звентиболх, вж. *Светополк* 158
Звентибулх, вж. *Светополк* 158
Звентоболх, вж. *Светополк* 188
Звитава, река 111
Звонимир, далматински княз 153
Зегефрид Могунтински, архиепископ 229
Зеурбенс 137
Зета, област 35
Зигеберт I (561—575), франкски крал 25
Зидерас, хълм 170
Зира, река 205
Знойма, река 111
Зодан, панонски първенец 132, 143
Золтан, унгарски крал (907—947) 30
Зонара, Йоан, византийски хронист 47, 82, 85, 86, 88, 95, 106
Зтоймар, княз на Каринтия 134, 148
Зуварнагел, презвитер 139
Zuentepluck, вж. *Светополк* 79
Зумерберг, планина 130

Иван, син на цар Симеон 41
Иван-Александър, български цар (1331—1371) 43
Иван-Владимир 218
Иван-Владислав, български цар (1015—1018) 41, 216, 217
Ивац, български болярин 41
Ивери 22, 75, 76 азиатски 75, в Испания 75, в Персия 75
Иверия 75
Игла, река 111
Иглавия, област 111, 223
Игнасио Домингес, францисканец 34,52
Игнатий, Константинополски патриарх (846—857; 867—877) 47, 62, 63, 65, 72, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 100, 106, 108, 179, 200, 201
Игор I, руски княз (912—945) 30
Иероним (Блажени), св. 32
Иерусалим 75
Изангримес-Кирхен, селище
Икония, област 218
Илирик 29, 30, 31, 77, 193, 199, 221
Свещен 150, 151, 159
Ин, река 155
Инго (Ингон), княз (дук, граф) 132, 134, 135
Инокентий III, папа (1198—1216) 29, 35, 42, 214
Инокентий VI папа (1352—1362) 35
Инокентий XIII, папа (1721—1724) 14
Иоил, пророк 82
Ираклий, император (610—641) 35, 36 73, 151, 153

Илириец (илирийци) 31
Ирина, вж. и *Мария,* внучка на Роман Лакапин 206
Yrolphus, вж. *Уролф* 116
Исак I Комнин, византийски император (1057—1059) 203
Испания 75
Истрия, област 148
Истър, вж. и *Дунав,* река 74
Исус Христос 77, 117, 123, 192, 195, 212, 214, 219
Италия 9, 22, 111, 113, 147, 149, 157, 165, 183, 188, 209, 222
Ихи, херцог (граф) 139

Йерихо, област 203, 215
Ἱεριχώ 203
Йоан, български (Охридски) архиепископ след Давид 203, 218
Йоан, български (Охридски) архиепископ (1064—1079) 203, 218
Йоан (Венециански), презвитер 193
Йоан (Граматик), Константинополски патриарх (843—847) 69
Йоан, евангелист 140
Йоан, моравски епископ (архиепископ) 172, 185, 188, 221, 226, 227, 228, 229, 232
Йоан, първият епископ на Моравия 231
Йоан, Ювавенски архиепископ 123
Йоан I, архиепископ на Спалато 152
Йоан VIII, папа (872—882) 26, 28, 29, 45, 46, 101, 102, 155, 160, 174, 177, 178, 184, 185, 187, 190, 192, 194, 195, 196, 197, 201, 202, 204, 205, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 215, 218, 220, 221, 229, 230, 231
Йоан IX, папа (898—900) 28, 172, 182, 184, 185, 187, 220, 225, 226, 227, 229, 230
Йоан XIII, папа (965—972) 81, 142
Йоан XXII, папа (1316—1334) 35
Йоан XVI, коптски патриарх (1676—1718) 10
Йоан Златоуст 22
Йоан Комнин, монах 123, 203
Йоан Кръстител 138
Йоан Скилица Куропалат, вж. *Скилица* 85, 217, 218
Йоан I Цимисхи, византийски император (969—976) 41, 203, 216, 217
Ἰωάννης ὁ Τιμισκής 203
Йоан, вж. *Калоян* 42
Йоаниций, вж. *Калоян* 214
Йоахим Портокареро, кардинал 27
Йовин, Девелтски епископ 198
Йорк, графство 24
Joseph Augustinus Orsi 21
Йосиф, Антиохийски патриарх (XVIII в.) 33
Йосиф IV, маронитски патриарх (1733—1742) 11
Йосиф Симоний, вж. и *Асемани* 9, 10, 16, 33
Кабари, племе 74, 75
Кабуан 118
Кайро, град 11
Какаций, вж. и *Караст*, син на Борут 124, 125
Кало-Йоан, вж. и *Калоян* 214, 216, 217
Калокир, херсонец 216
Калоян, български цар (1197—1207) 42
Камвзанци, вж. и *Канзаук* и *Канизаук,* аварски владетел 119
Кангар 74
Канзаук, вж. и *Камвзанци* 118, 119
Кани, вж. и *Канзаук* и *Канизаук* 118
Канизаук, вж. и *Канзаук* 118
Канзаух 115
Канизауци, вж. и *Канзаук* 118
Канизий, Хенрик, историк 120, 121
Καννίνων 203
Кападокия, византийска тема 90
Капони, Александър Григорий, маркиз 16, 17, 22
Караман, Матей, Ядренски архиепископ 23
Карантания, вж. и *Каринтия,* област 128, 129, 130, 146
Караст, княз 124, 130, 135
Кардили, Франческо Мария, римски патриций 17
Каризиак, селище 123
Каринтийци 25, 45, 109, 120, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 154, 163, 164, 180, 186, 189, 194, 220, 231
Каринтия 45, 78, 109, 126, 128, 129, 130, 131, 134, 144, 145, 147, 148, 155, 156, 157
Карл, син на Людовик Благочестиви 26
Карл, син на Людовик II Немски 26, 164
Карл I Велики (768—814, имп. 800) 25, 113, 117, 118, 119, 127, 130, 131, 132, 135, 141, 143, 146, 147, 153, 180
Карл II Плешиви (840—877) 28, 64, 164, 165, 191
Карл III Дебели (879—888, имп. 881) 156, 157, 223
Карломан II (877—880) 130, 139,

148, 154, 155, 156, 157, 161, 162, 164, 165, 166, 168
Карниола, област 78, 148
Карнунт, град 118, 119
Карпати, планина 109
Каспийско море 44. 75, 76
Кастра Фабиана, дн. Виена 115
Катилина, Луций Сергий (108—43 г. пр. н. е.), римски патриций 164
Квартинаха, селище 140
Квирини, Анджело Мария, кардинал 14, 16
Квирихенгрис, срв. *Вихинг* 222
Кедрин, Георги, византийски хронист 37, 39, 42, 47, 66, 69, 70, 73, 82, 85, 95, 98, 104, 106, 113, 114, 198, 217, 218
Кейзи Беатус-Кирхен, селище 138
Кетимар, вж. и *Кетумар,* карантийски княз 124, 125, 126, 130, 135
Кетумар 166, 167
Кецил (Коцел), панонски княз 137
Киликия, област 25
Кимври, племе 178
Кипър, остров 11
Кирил, вж. и *Константин, Константин-Кирил, Кирил Философ, Константин Философ,* славянски апостол 22, 26, 27, 43, 44, 45, 46, 4[illegible], 49, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 97, 103, 104, 109, 115, 142, 151, 158, 159, 160, 161, 166, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 186, 188, 189, 190, 191, 192, 196, 197, 205, 207, 209, 212, 228, 229, 230, 231
Кирил Александрийски, св., архиепископ 22
Кирил Философ, вж. *Кирил* 32, 49, 159, 160, 173, 178, 202, 203
Κύριλλος ὁ Φιλόσοφος 202
Кирищетин, селище 154
Κλήμης, вж. Климент Охридски 203
Клермон, град 24
Климент I, папа и мъченик (90—100) 64, 65, 67, 68, 71, 73, 77, 79, 81, 170, 173, 192, 197
Климент V, папа (1306—1314) 35
Климент XI, папа (1700—1721) 10, 11, 14, 197
Климент XII, папа (1730—1740) 11
Климент Охридски 46, 203, 204, 205, 207, 213, 214, 215, 217
Козма, св. Безсребреник 22
Козма Пражки, епископ 169, 172, 230, 232
Колий, Йохан Петер, литературен историк 23, 43, 44, 63, 66, 68, 71, 72, 76, 78, 142, 159, 160, 178, 182
Колония, византийска тема 90
Колония Агрипина, дн. Кьолн, град 127
Колумбан, абат 129
Колхи, народ 75, 76
Колхида, област 75, 76
Комагенска планина, вж. и *Цеций* 118
Комарек 21
Комианус, планина 157
Конрад, архиепископ 205
Конрад, херцог (граф) 157, 204
Конрад I, германски крал (911—918) 29
Констанс II, византийски император (641—668) 152
Константин, вж. и *Кирил* 32, 43, 49, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 72, 150, 152, 159, 160, 169, 173, 174, 175, 178, 179, 181, 189, 212
Константин, баща на Кирил и Методий 66
Константин I Велики, византийски император (307—337) 76
Константин III, византийски император (641) 152
Константин IV Погонат, византийски император (668—685) 37, 112, 113, 114, 152
Константин VII Багренородни, византийски император (911—959) 39, 40, 66, 70, 73, 74, 75, 82, 83, 84, 88, 90, 91, 93, 95, 96, 97, 98, 101, 104, 105, 109, 150, 151, 160, 215
Константин IX, византийски император (976—1028) 216, 218
Константин X Мономах, византийски император (1042—1054) 218
Константин Бодин 41, 42
Константин-Кирил, вж. и *Кирил* 26 сл., 43, 44, 45, 66
Константин Манаси, византийски хронист 42
Константин Солунчанин, вж. *Кирил* 68, 152
Константин Философ, вж. *Кирил* 47, 61, 62, 64, 65, 66, 68, 71, 96, 169, 178, 189, 196, 212
Константинопол 26, 28, 30, 47, 63, 64, 65, 66, 69, 70, 71, 73, 77, 79, 93, 96, 97, 100, 101, 102, 106, 189, 199, 200, 206, 216

Констанций, срв. Константин IV Погонат 111
Контраги, прабългарско племе 3
Коразд, вж. и *Горазд* 204

Корантана, дворец 157
Корбат, княз на Западна Далмация и Хърватско 152
Кордезий, Йоан, издател 184
Кормесий, вж. *Кормисош* 38
Кормисош, български хан (721—728) 38
Котемир 137
Котригури, прабългарско племе 36
Крейгтон (Крейтън), Роберт 200, 204, 206, 207
Кремсмюнстер 144
Кресимир II, крал на Хърватско и Далмация 31
Кресимир III, крал на Хърватско и Далмация 31
Крум, български хан (803—814) 38, 39, 50, 82, 83, 104, 105, 198
Кулцински, Игнатий, хуманист 18 22, 30, 33, 65, 168, 172
Кундахар, вж. и *Кундахар,* граф 163
Кунович, град 228
Kurge, срв. *Гуриел, грузинци* 75
Курей, Георги, историк 110, 111
Куфинстанг, селище 119
Лабе, Филип, издател 62, 102, 115, 182, 184, 192, 196, 201
Лавреак, град 26, 122, 224, 226
Лаврентий, архиепископ 140, 220
Ладислав, унгарски крал (1077—1095) 31
Лази, народ 76
Лазийско море 76
Лазика, област 75, 76
Лалакаонт, река 89, 90, 92, 93
Ламберт, хронист 139
Лампий, историк 143
Латин, презвитер 125, 126
Латинци 98, 137, 146, 200, 204, 205, 208, 213, 216, 218
Лаций, Волфганг, историк 115, 135
Лебедий, войвода на сабартасфалите 73, 74
Лебедия, област 73
Левакович, Рафаел, Охридски архиепископ 32
Леопард Анконски, епископ, папски легат 199
Лета Курия, местност 170
Лех, легендарен прародител на поляците 111
Либурния, град 125, 148
Liburnia 125
Ливан 9, 11, 25
Ливетолт, граф (херцог) 139
Ливтемир 137
Линдолуес-Кирхен, селище 138
Линони, племе 28, 162
Литва 30
Лихнида, вж. и *Ахрида*, град 203
Лонгобарди, племена от западногерманската група 113, 127
Лотар (Лотарий) I (820—855, имп. 840), син на Людовик Благочестиви 26, 149, 165
Луидпранд 206
Луитберт Могунтински 156
Луитвард, епископ 157
Луитпрам, архиепископ 133, 137, 138, 139, 140, 144, 145, 146, 147, 156, 180, 231
Лупус, презвитер 125
Луций, Йоан, историк 149, 177
Лъв III, папа (795—816) 132, 133
Лъв VII, папа (936—939) 28
Лъв V Арменец, византийски император (813—820) 25, 82, 83, 88
Лъв VI Мъдри, византийски император (886—911) 205, 206, 214, 215
Лъв (Мунг), Охридски архиепископ (1108/9—1120) 203, 218
Лъв (Пафлагонски), Охридски архиепископ (1036—?) 203
Лъв, хартофилакт на Константинополската църква 218
Лъв Философ, Солунски епископ 69, 70
Лъв Граматик, византийски хронист 39, 47, 83, 88, 89, 90, 92, 95
Лъв Солунеца, баща на Константин-Кирил и Методий 66, 174
Льо Киен, Мишел 26, 101, 102, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 214, 217, 218
Люб, княз на вилзите 131
Людевит, хаган на хуните 115
Людмила, св. мъченица 67, 169, 171
Людовик I Благочестиви (814—840) 25 сл., 130, 137, 153, 159
Людовик II Немски (817—876) 25, 26, 49, 78, 103, 112, 114, 120, 136, 139, 149, 153, 154, 155, 156, 158, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 200
Людовик III (880—882), син на Людовик II Немски 26, 139, 150, 163, 164, 165
Людовик IV (899—911), син на Арнулф 183, 187, 188, 225, 226
Λυχνίδη 203

Мабийон, Жан, хуманист 166
Мавриций, вж. *Маврикий*, император 151
Мавриций, св. 154
Магнаура, школа 69
Магонция, вж. *Магунция,* дн. Майнц,

град 131
Магунция 119
Мадалход, презвитер 126
Маи, Анджело, кардинал, префект на Ватиканската библиотека 9, 13
Mai, Angelo 16
Майнард, издател 168, 220
Майоран, дякон 126
Майоран, презвитер 125, 126
Майсен, град 111
Македония, византийска тема 40, 82, 88, 90, 91, 206
Македония, област 77
Максим, вж. и *Михаил,* Охридски архиепископ 203
Максимилиан, св. 130
Маламир, български хан (831—836) 39, 40
Mamachius, Fr. Tomas Maria 21
Манголт, херцог (граф) 139
Манзи, Жан-Доменик, хуманист 89, 98
Мануил, Адрианополски епископ, мъченик 104, 105, 198
Маравенци, вж. и *моравци* и *морави* 185
Марави, вж. *моравци, морави* 185
Маравия 192
Маравод, княз на славяните виниди 130
Мараунa, срв. *Моравия* 174, 192
Марахи, вж. *моравци* 160
Мараци, слав. племе 226, 227
Маргарита, св. дева 140, 141, 180
Маргенци, вж. *моравци* 158
Марин, брат на Герасим Фока 22
Марин, дякон 199
Марин I, папа (882—884) 178
Мария, св. Богородица 125, 137, 165
Мария, внучка на Роман Лакапин, вж. и *Ирина* 206
Мария, жена на Иван Владислав 217, 218
Маркиан, византийски император (450—457) 113
Маркомани, племе 110, 169
Марн, вж. и *Морава,* река 111
Маронит (маронити), християнин католик в Сирия и Ливан 9 сл., 27
Марот, вж. *Маравод* 130
Мартин I, папа (649—655) 152
Мартин, св. 157
Маруани, вж. и *моравци* 158
Марулич, Марко, хуманист 150, 151, 152
Марус, срв. *Морава,* река 111
March, вж. *Морава,* река 111
Мархенци, вж. и *моравци* 158
Мегингох, херцог (граф) 139
Мегисер, историк 134, 136
Medostanius, вж. и *Знойма,* река 111
Мелигаст, княз на вилзите 131
Мелхиор Инхофер, хуманист 39
Менгрелия, област 75, 78
Меотидско езеро (блато), дн. Азовско море 37, 75
Методий, св., Константинополски патриарх (843—847) 63, 65, 69, 72, 88, 90, 91, 95, 96, 106, 140
Методий, монах, ромейски живописец 43, 47, 48, 49, 66, 70, 84, 92, 96, 103, 106
Методий, св., славянски апостол 26, 27, 28, 31, 32, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 86, 96, 97, 102, 103, 104, 109, 115, 135, 142, 143, 146, 150, 151, 155, 156, 158, 159, 160, 161, 166, 167, 168, 169, 170, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 186, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 198, 201, 202, 203, 204, 205, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 227, 228, 229, 230, 231
Методий, епископ на Спекули — Юлиенската църква 115, 145
Μεθόδιος 202
Методий Философ 141, 181, 182
Метудий, вж. *Методий, св., славянски апостол* 137, 168, 170, 171, 172
Мец, град 118, 131, 146, 158
Мецки аналист 118
Мизия 37, 41, 112, 113, 114, 116, 117, 171
Долна 113, 117, 205
Горна 117
Милидух, княз на славяните сораби 131
Милослава, моравска княгиня 160
Милчани, слявянско племе 111
Мирча, влашки войвода 42
Myrxas, вж. *Мирча* 42
Мисна, град 111
Михаил, вж. и *Борис I,* и *Михаил-Борис, Богорис* 82, 83, 85, 88, 89, 90, 95, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 179, 181, 191, 192, 195, 196, 199, 201, 206
Михаил, св. архангел 140, 180
Михаил, син на цар Симеон 41
Михаил, сръбски крал (1050—1084) 42
Михаил, Охридски архиепископ (1120—1133), вж. и *Марин* 203
Михаил I Рангаве Куропалат, византийски император (811—813) 63,

72, 82, 88, 91, 198
Михаил II Балба, византийски император (820—829) 69
Михаил III Убриак (Пияницата), византийски император (842—867) 45, 46, 47, 48, 63, 64, 66, 67, 68, 70, 72, 76, 82, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 98, 100, 106, 152, 159, 161, 168, 174, 178, 181, 189
Михаил-Борис, вж. *Борис I* и *Богорис* 82, 92, 93, 215
Михаил Керуларий, Константинополски патриарх (1042—1058) 218
Михилихес-Кирхен, селище 140
Млада, св. дева, сестра на Болеслав Благочестиви 230
Могемир, вж. и *Моймир*, моравски княз 119
Модест, епископ 125, 145
Мозабунх 222
Мозабурх, абатство 156
Мозебурх, вж. и *Мосбург*, и *Мосбурх*, столицата на Коцел Блатноград 140, 154
Моймир, моравски княз 109, 115, 116, 118, 119, 120, 136, 137, 139, 144, 146, 147, 149, 150, 153, 154, 155, 158, 161, 180, 187, 188, 223
Мокрус, прякор на Самуил 216
Монахиум, дн. Мюнхен, град 115, 184, 185, 186, 187, 188
Монтакуций, хуманист 26
Монте Амиато 222
Мора, вж. и *Марус, Морава, Моравус, Марн*, река 111
Μοράβος (Μοράβοι), вж. *моравци* 202
Морава, река 109, 111
Морави, вж. *моравци* 136, 137, 185, 189
Моравия 26, 28, 29, 30, 45, 46, 47, 48, 49, 62, 63, 65, 66, 67, 70, 77, 78, 79, 80, 97, 103, 104, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 128, 135, 137, 139, 144, 146, 150, 158, 159, 160, 161, 162, 166, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 189, 190, 191, 192, 194, 195, 196, 197, 198, 202, 207, 209, 210, 213, 218, 220, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, Велика 74, 104
Моравус, река, вж. и *Морава* 111
Моравци 23, 26, 27, 28, 48, 49, 61, 64, 65, 67, 68, 77, 78, 81, 82, 103, 104, 109, 110, 114, 115, 116, 117, 119, 124, 128, 134, 140, 150, 154, 155, 158, 159, 161, 162, 168, 171, 172, 176, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 195, 197, 198, 200, 201, 202, 203, 209, 220, 221, 223, 226, 227, 228, 229, 231
Морани, вж. *моравци* 197
Моретус, Теодор, отец 175
Морикс, вж. *Моравия* 202
Mortago, вж. *Омуртаг, Murtago* 38
Μόρυξος, вж. *Морикс* 202
Мосбург, вж. и *Мозебурх* 155
Мосбурх, вж. *Мозебурх* 136
Московци 21, 23
Мотудий, вж. *Методий, славянски апостол* 197
Муратори 15
Murtago, вж. *Омуртаг, Mortago* 38
Муртагон, вж. *Омуртаг* 104, 198

Назар, стратег на тема Букеларион 89, 92, 93
Неман, Стефан, сръбски крал (1159—1196) 36
Нигрис, река 111
Никита, византийски летописец 47, 48, 88, 93, 94, 95
Nicetas 93
Никифор, Константинополски патриарх, хронист 36, 37, 39, 113, 114
Никифор I Геник, византийски император (802—811) 131
Никифор II Фока, византийски император (963—969) 25, 41, 216
Никифор III Вотаниат, византийски император (1078—1081) 43
Николай I (Велики), папа (858—867) 29, 48, 49, 64, 65, 77, 79, 80, 81, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 106, 107, 108, 133, 144, 151, 160, 169, 171, 172, 174, 177, 179, 180, 191, 195, 199, 202, 208, 230, 231
Николай II, папа (1059—1061) 221
Николай IV, папа (1288—1292) 35
Νικόλαος (I) πάπα 202
Нил, река 10, 11
Нитерво, срв. *Нитрава* 137
Нитра, вж. *Нитрава, Нитравия, Нитрия*, град, епископско седалище 221, 223
Нитрава, вж. *Нитра, Нитравия, Нитрия*, град, епископско седалище 120, 228
Нитрава, вж. *столицата на княз Привина* 137, 156
Нитравия, вж. *Нитрава, Нитра Нитрия* 137 9,
Нитрия, вж. *Нитрава, Нитра* 137, 22
Нитрия, пустиня 11
Нов Епир 35
Нов Рим, вж. *Константинопол* 64, 67
Норик, област 127, 129
Норика, вж. *Норик* 185

Норикум, вж. *Норик*
Нормани, племенна група 24, 26, 27, 28, 29, 128, 158

Обсикнон, византийска тема 90
Одер, река 111
Одесос, вж. и *Варна* 113, 114
Одон, син на Родберт 157
Одора, вж. *Одер* 128, 129
Одроил, брат на готския крал Тотила 68
Олма, дворец 158
Оломоуц, вж. и *Юлиомонтанус, Юлиомонциум, Спекули Юлиензис* 109, 111, 115
Омуртаг, български хан (814/816—831), вж. и *Мортагон, Муртагон* 25, 38, 39, 40
Онгъл 112
Орбини, Мавро, хуманист 150, 151
Оркаб, селище 140
Orsi, Fr. Joseph Augustinus 21
Освалд, моравски епископ 133, 144, 145, 186, 231
Остготи, племе 113
Остроивой, вж. *Остроил, Строил* 150
Остроил, вж. и *Строил, крал на Далмация и Хърватско* 150, 151
Отахерс-Кирхен, селище 138
Отгарий, абат 154, 162
Отилон, херцог на баварците 123
Отинга, град 130, 147
Ото Фрайзингски, епископ 118
Отон, моравски епископ 133, 144, 231
Отон I, император 230
Отперхт, граф 147

Пабо, херцог 136, 139, 148
Павел, св. апостол 20, 140, 210, 212
Павел, римски презвитер 102, 107
Павел Анконски, папски легат 194
Павел Дякон, хронист 36, 127
Павел Популонски, папски легат 49, 98, 99, 106, 191, 199, 202
Паган, български хан (767—768) 39
Пагий, Антоан, хуманист 26, 39, 43, 44, 48, 62, 63, 88, 89, 91, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 106, 115, 121, 123, 157, 159, 160, 166, 177, 179, 183, 196, 197, 200, 201, 206, 212
Падус, вж. и *Пасау* 132
Паласеледе, река 137
Пала-селуде, вж. *Паласеледе* 136
Палестина 27
Палпрумес-Кирхен, селище 138
Панония, област 25, 28, 29, 37, 45, 46, 78, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 127, 131, 132, 137, 139, 141, 143, 145, 146, 148, 153, 156, 187, 188, 193, 195, 196, 202, 209, 223, 229
Горна 138, 148, 153, 154, 155, 156, 158, 179, 180, 181, 182. Долна 113, 121, 124, 126, 132, 136, 137, 146, 148, 149, 230, Източна 141, 142, 180
Pannonia 202
Παννόνια 202
Панонци 145
Панцирол, Октавий 175
Папеброх, хуманист 18, 23, 33
Папия, град в Северна Италия 157
Париж 150, 184, 185, 186, 188
Пасау, град 26
Паскал II, папа (1099—1118) 221
Патавиум, град 136
Патавия, срв. *Патавиум* 186, 222, 223, 224, 229
Патагер, граф? 130
Пафлагония, византийска тема 90
Пеге (Пиге) 206
Пелеса, Долна, местност 131
Перенгер, херцог (граф) 139
Перси 75, 76
Персия 74, 75
Песина, хронист 115
Петава, вж. *Патавиум* 156
Петовиум 136
Петрона, византийски пълководец 89, 90, 92, 93, 94
Петропол, град 178
Petrus Benedictus (Mubārak), йезуит маронит 15
Petrus Franciscus Fogginius (Fugginius) 23, 29
Петрус де Наталибус, епископ, писател 43, 64
Петър, пратеник на княз Борис при папа Николай I 199, 200
Петър, св. апостол 20, 100, 108, 122, 138, 139, 192, 210, 215
Петър, син на цар Симеон 41
Петър I, български цар (927—969) 29, 40, 41, 206, 214, 215, 216
Петър II, брат на Асен, български цар (1196—1197) 42
Петър I Велики, руски император (1721—1725) 16, 22, 25
Петър Делян, водач на въстание 41
Печенеги, племе 27, 28, 73, 74, 75, 109
Пий II, папа (1458—1464) 109
Пипин (Къси), каролингски крал (752—768) 123, 125, 131, 143
Подолие, област 30
Полесович, град 228
Полония, днешна Полша 29, 30, 128, 151

Полша 25, 29, 30, 31
Поляци 25, 30, 31, 64, 109, 128
Померани 128, 129
Понтийско море 68, 114
Порин, княз на Западна Далмация и Хърватско 152
Посевино, Антонио, хуманист 18, 23, 33
Прабългари, народност 38
Прага, град 170, 228, 230
Превалитана, област 151
Прескан, български хан (836—852) 40, 215
Преспа, град 203
Πρεσπή 203
Привина, вж. *Принина, Пруно, Privina, Privvina, Privvininus,* панонски княз 109, 115, 118, 119, 120, 137, 138, 139, 140, 146, 149, 150, 153, 154, 155, 156, 158, 180
Privina 137
Privvina 137
Privvininus 137
Привицлавга, вж. *Привицлавуга* 147
Привицлавуга, княз на Каринтия 146 147, 148
Принина, вж. *Привина* 136, 137, 153, 180, 181
Приниxлавуга, вж. *Привицлавуга* 134, 135
Прокопий Кесарийски, византийски историк 75, 76
Протоген, архиепископ на Сардика 202
Пруно, вж. *Привина* 138, 154
Пруси 128
Псевдо-Симеон, византийски хронист 47
Пуобо, граф (херцог) 139

Равенски екзархат 37
Радасбона, вж. *Ратисбона, Ратиспона* 165
Радбод, вж. и *Ратбод*, баварски граф 120, 147, 148, 149, 153
Радислав, вж. *Ростислав* 159, 160
Радомир, вж. *Габриел (Гаврил) — Радомир* 41, 216
Рапа, река 131
Рапот, херцог (граф) 139
Расистлав 208
Раслав, вж. *Ростислав* 112, 114, 115, 159
Растислав, вж. *Ростислав* 65, 79, 159, 160, 161, 189, 198, 209
Rastislaus, вж. *Ростислав* 79
Растица, вж. *Ростислав* 109, 114, 154, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 176, 181, 186, 188, 189, 190, 223
Растици, вж. *Растица, Ростислав* и др. 160
Растиций, вж. *Ростислав* 139, 155, 166
Ратбод, вж. и *Радбод* 136, 150, 155
Ратимар 136
Ратимир, княз на Далмация и Хърватско 148, 149, 150, 153
Ратисбона, вж. и *Радасбона, Ратиспона,* град 121, 139, 143, 222
Ратисбонски аналист 118
Ратислав, вж. *Ростислав* 159, 161, 166, 176, 178
Ратиславус, вж. *Ростислав* 158
Ратислаус, вж. *Ростислав* 158
Ратиспона, вж. *Радасбона, Ратисбона* 157
Ратолд, син на Арнулф 158
Ратомир, вж. *Ратимир* 150, 151
Ратфред, епископ 115
Рацид, вж. *Ростислав* 159
Рашка, област 35
Регенесбурх, вж. *Регенсбург* 143
Регенсбург, град 132, 164
Регенспург, вж. *Регенсбург* 139, 154
Регенспурх, вж. *Регенсбург*
Регенбалд, вж. и *Регинбалд*, презвитер 126
Регенхард, презвитер 126
Регинбалд, вж. *Регенбалд*
Регинон, аналист 127, 147
Регинсберт, презвитер 125
Регинсбург, вж. *Регенсбург* 166
Реймс, град 26
Рейн, река 127
Рейнекций, писател 111, 128
Рестиций, вж. *Растица, Растиций, Ростислав* 155, 159, 166
Ризи, селище 138
Рим 9 passim 45, 47, 48, 49, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 79, 81, 94, 97, 98, 99, 101, 102, 132, 141, 160, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 182, 185, 191, 192, 195, 197, 200, 202, 208, 210, 212, 221, 222, 225, 226, 227, 228, 230
Римляни 66, 67, 86, 102, 107, 116, 124, 126
Ринх, вж. и *Xринг,* столица на Аварския хаганат 131
Рихапалд, вж. и *Рихбалд, Рихпалд,* архипрезвитер 140
Рихард, дякон 125, 225
Рихарий, Патавийски епископ 185, 224, 225, 226
Рихбалд, вж. и *Рихапалд, Рихпалд*

140, 142, 146, 180
Рихпалд, вж. и *Рихапалд, Рихбалд* 180, 181
Родберт, Ювавенски архиепископ, вж. и *Рудберт* 120, 122, 157
Родоалд, апостолически легат 94
Родолф, пфалцграф 162
Ῥώμη 202
Роман, син на цар Петър I 216
Роман, вж. и *Габриел (Гаврил)-Радомир* 216
Роман I Лакапин, византийски император (919—944) 203, 206, 216
Ῥωμάνος ὁ Λακαπήνος 203
Роман II Млади, византийски император (959—963) 216
Романия 89
Ромеи 28, 36, 37, 40, 41, 43, 47, 50, 66, 67, 83, 84, 86, 88, 89, 91, 92, 93, 104, 105, 113, 114
Ростислав, моравски княз (846—870) 28, 45, 77, 97, 114
Руги, племе 115
Рудберт, вж. и *Родберт* 120, 121, 122, 123, 129, 138, 139, 145
Рудперт, св. 138
Рудолф, син на Конрад 157
Ruggerius, Constantinus 21
Руперт, св. 138
Рус, Киевска 30
Руси 19, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 41, 61, 65, 76, 128, 191
Русия 16, 22, 30, 63, 65, 78, 216, 230. Долна 216
Рюрик, руски княз (862—879) 30

Саба, вж. *Сава* 110, 154
Сабария, град в Унгария 118
Сабартасфали, племенно име 73, 74
Сабин, български хан (763—766) 39
Сава, св., архиепископ на Сърбия 22
Сава, река 110, 136, 143, 148, 149, 150, 153, 155, 157, 158, 180
Савол, абат 123
Saidanāyā, град 11
Сакси, племе 25
Саксони 164
Саксония 25 сл. 119
Саксонци 119, 128, 129, 157
Салмуца, маджарски племенен вожд 74
Салона, град 32, 149, 151, 152
Саломон, унгарски крал (1063—1074) 31
Само, каринтийски княз 25, 124, 126, 127, 128, 129, 130
Самосата, град 90
Самуил, български цар (969—1014) 41, 214, 215, 216, 217, 218
Сана, река 136
Sani, народ 76
Сан Салваторе, манастир 222
Santa Maria Deipara, манастир 11
Сарацини, народност 24, 25, 64, 71, 89, 90, 166
Сардика, дн. София, град 202
Саркел, крепост 73
Сармати, племе 23
Сарматия, област 78
Сатимир, сръбски княз, срв. *Светмир, Званимир* 151
Свадоплук, вж. *Светополк* 161, 166, 177
Svvadopluc, вж. *Светополк* 79
Свантоплук, вж. *Светополк* 159
Сватис, вж. и *Сватос,* княз на славяните виниди 131
Сватобогий, моравски княз 113, 114
Сватопелек, вж. *Светополк* 45, 135
Svvatoplucus, вж. *Светополк* 79
Svvatopluk, вж. *Светополк* 79
Сватоплук, вж. *Светополк* 28, 113, 114, 115, 160, 166, 167, 169, 176, 177, 228, 230
Сватоплук Млади 169, 209
Сватоплух 114, 161
Сватос, вж. *Сватис*
Свев 111
Свевлад, вж. и *Севудилад, Севиолад, Севулад,* крал на Далмация и Хърватско 150
Сведостлав, вж. *Светослав,* рус. княз 216
Свелад 150
Свендоплок, вж. *Светополк* 109, 110
Свендоплох, вж. *Светополк* 74, 110
Свендоплук, вж. *Светополк* 110
Свентибалд, вж. *Светополк* 115, 156, 158, 161, 209, 221, 223, 224
Свентипулк, вж. *Светополк* 160, 178
Свентоплох, вж. *Светополк* 109
Свентоплук, вж. *Светополк* 109, 155, 159, 160, 178, 209, 210
Свентоплук Стари 159
Свентоплух 159
Свентотопулх, вж. *Светотопол*
Сверопил, вж. и *Сверополис, Светополк* 159
Сверополис, вж. *Сверопил, Светополк* 159
Св. Антоний, манастир 11
Св. Антоний, орден на монасите сиромаронити 13
Св. Богородица, базилика 137

Св. Богородица, манастир 218
Св. Богородица, църква 137, 206
Св. Василий, орден монашески 168
Св. Георги, гръцка църква във Венеция 16, 22
Св. Георги, храм в Моравия 172
Св. Йоан Евангелист, църква 140
Св. Йоан Кръстител, църква на Маронитската колегия в Рим 10
Св. Кирил и Методий, църква 172
Св. Климент, църква 175, 177, 197, 228
Св. Лаврентий, църква 140
Св. Макарий, манастир 11
Св. Мария, църква 125
Св. Мартин, църква 120
Св. Павел, манастир 11
Св. Петър, базилика в Рим 10
Св. Петър, манастир 123
Св. Петър, църква в Бруна (Бърно) 140, 175
Св. Петър и Павел, параклис 171
Св. Петър и Павел, църква 228
Св. София, църква 216
Светимир, вж. и *Сатимир, Званимир* 150, 151
Светмир, вж. *Светимир* 150
Светопелек, вж. *Светополк* 151, 152, 159
Светопелех, вж. *Светополк* 62, 150, 151, 153
Светополис, княз на Далмация 68, 150
Светополк, моравски княз (870—894) 28, 45
Светоплук, вж. *Светополк* 158
Светослав, вж. и *Свендослав,* руски княз (945—973) 30, 41
Светотопол 207, 213
Север Пражки, архиепископ 228, 229, 232
Севери, племе 114
Севиолад, вж. и *Своевлад* 150
Севудилав, вж. и *Своевлад* 150
Севулад, вж. *Своевлад* 150
Секлавия, градче 223, 228
Селевкия, крепост 90
Селимир, крал на Далмация и Хърватско 150, 152
Семисисм 210
Сеногаг, село 129
Sentivanius, хуманист 116
Сенулад 150
Сепиат, област 203, 215
Σηπιάτου 203
Serbii 111
Servii 111
Сервия, вж. *Сърбия* 217
Сервон, воевода на Сремска област 41
Сергий, Белоградски епископ (евнух) 196, 197, 201, 202
Сигизмунд, германски император (1368—1437, имп. 1411) 111
Сидера, срв. *Ферея,* селище 92
Силвестър, иподякон, български епископ 198, 199, 200, 202, 204
Силвестър, Оломоуцки архиепископ 228, 231, 232
Силвестър II, папа (999—1003) 30
Силвий, Ений ,вж. и *папа Пий II*
Силези, племе 28, 109
Силезия, област 78, 109, 111
Силимир, вж. и *Звонимир* 153
Силиц-Вулкма, херцог (граф) 137
Симеон, български цар (893—927) 28, 29, 40, 41, 206, 214, 215, 216, 217
Симеон, Девелтски епископ 197, 198
Συμεών Δεβελτοῦ 198
Симеон Магистър и Логотет, византийски хронист 47, 88, 89, 90, 91, 92, 95, 96, 98, 106
Симон, баща на Йосиф Симоний Асемани 9
Симон Еводий, вж. *Асемани* 12
Синопе, град в Мала Азия 89, 91, 93
Сирийски манастир 11
Сирийци 67, 76
Сирия 9, 11, 12, 13, 17, 25, 27
Сирмиха, вж. и *Форст при Сирмиха* 130
Сиропул, Силвестър, църковен историк 200
Сиусли, вж. и *слези, силези,* племенно име 163
Сицилия 13
Скилица, Йоан, византийски хронист 37, 39, 42, 47, 85, 106
Скилица—Кедрин, вж. *Скилица, Йоан, Кедрин, Георги* 37, 39, 42, 47, 70, 88
Скилица Куропалат, вж. *Скилица, Йоан* 70, 95, 98
Скити, племе 23, 104, 178
Склави, вж. и *славяни* 132
Склавини, вж. и *славяни* 112, 113, 114, 130
Склавиния 130, 223
Склавитаг, син на княза на Бохемия Визтрах 161, 162
Склавия 132
Славиборий Мелнишки, чешки княз 170
Славини, вж. и *славяни* 130
Славомир, княз на аботритите 131
Славония 25, 132, 133
Славиния 78, 147
Славяни, племенна общност 19, 21,

23, 24, 25, 26, 29, 31, 37, 44, 61, 62, 65, 67, 68, 73, 76, 79, 80, 97, 111, 112, 114, 118, 119, 120, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 141, 145, 146, 153, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 166, 172, 173, 177, 178, 185, 186, 187, 188, 189, 201, 205, 211, 213, 221, 226, 227, 229, 230, 231
Славяни аботрити 127, 131
Славяни бохемци 163
Славяни венеди 25
Славяни виниди 126, 128, 129, 130
Славяни, западни 26
Славяни карантани 130
Славяни каринтийци 126, 144
Славяни маргенци 158, 161
Славяни моравци 110, 146, 158, 160, 163, 188
Славяни, полабски 29, 126
Славяни, северни 25, 27, 28
Славяни сораби 131
Славяни, югозападни 31
Слези, вж. *силези* 109, 111, 163
Словаки 131
Словакия 25
Слузи, вж. *силези, слези* 161
Солисбачи, град 63, 78
Солнум, град 125, 133
Солун, град 28, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 77, 83, 109
Сораби, славянско племе 111, 127, 128, 129, 131, 161, 162, 163, 164, 165
Сорабия 111
Спалато, град 31, 32, 151, 152, 220
Спекули Юлиензис, срв. *Оломоуц* 115
Speculuna, срв. *Оломоуц* 115
Speculunensis, срв. *Оломоуц* 115
Спираза, река 224
Спихун, селище 140, 141, 180
Станислав, Оломоуцки епископ 169
Степиреперх, селище 138
Стефан II, Константинополски патриарх (925—928) 206
Стефан, св. първомъченик (33 г.) 140
Стефан V (VI), папа (885—891) 62, 63, 178
Стефан IX, папа (939—942) 221
Стефан (Ищван) I, св., унгарски крал (997—1038) 30
Стефан I, крал на Хърватско и Далмация 31
Стефан II, крал на Хърватско и Далмация 31
Стефан Войслав, сръбски крал (1040—1042) 35, 42
Стефан Неман, вж. *Неман, Стефан* 36
Стоимир, чешки княз 170
Страданията на Богородица, женски орден 13
Страдах, селище 140
Страмница, вж. *Тивериополис* 205
Средовски, Йохан Георг, писател 42, 44, 48, 63, 66, 67,68, 69, 70, 71, 76, 77, 78, 115, 160, 228
Стрезмарен 154
Строил, вж. и *Остроил,* княз на Далмация и Хърватско 150
Стромица, вж. *Тивериополис* 205
Струмница, вж. *Тивериополис* 205, 217
Струмпица, вж. *Тивериополис*
Судетски планини 110
Сфендоплек, вж. *Светополк* 160, 209
Сфендоплект, вж. *Светополк* 204, 207, 208
Сфендоплок, вж. *Светоплок* 159
Сфендоплох, вж. *Светополк* 74
Сфендоплух, вж. *Светополк* 160
Сфендостлав, руски княз 41
Сфентипулк, вж. *Светополк* 159
Sfentipulcus, вж. *Светополк* 79
Сфентоплук, вж. *Светополк* 159, 218
Сфентоплух Стари, срв. *Светополк* 160
Сфентопулкр(ус), вж. *Светополк* 160, 174, 209, 219
Сфетопелек, вж. *Светополк* 159
Сърби 22, 31, 32, 33, 35, 36, 65, 111, 151, 215
Сърбия 35, 41, 42, 117, 150, 151, 152, 153, 206, 215. Бяла 35, 151
Сърмати, племе 111
Табамуицил, княз на аботритите 161, 162
Таврика, дн. полуостров Крим 73
Тавър, планина в Мала Азия 76
Тайза, река 111
Тасилон (Тасило) III, баварски княз (749—788) 130, 145
Татари 75, 76
Татон, Ратисбонски епископ 185
Тахоф, херцог (граф) 139
Тега, река 115
Текла, сестра на Михаил III 72
Телериг, български хан (768/9—777) 38
Темарус, вж. *Теотмар* 222
Теод (Теодон) I, дук на Бавария (690—717) 121
Теод (Теодон) II, дук на Бавария (718—778) 121
Теодеберт I, франкски крал (534—547) 127
Теодмар, архикапелан 222, 223, 228
Теодмар, Ювавенски архиепископ

224, 226, 227, 228, 229
Теодор, Охридски архиепископ, вж. и *Теодул* (1056—1064) 203, 218
Теодор, Салонски архиепископ (880—890) 32
Теодор, хаган на хуните 117, 118
Теодор Куфарà, монах 47, 50, 82, 83, 85, 87, 91, 96, 102, 105, 106, 198
Теодора, майка на Михаил III, регентка (842—856) 40, 50, 63, 68, 69, 70, 71, 72, 76, 82, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 98, 105, 188
Теодора, византийска императрица (1054—1056) 218
Теодорик, моравски епископ 133, 144, 145, 147, 186, 231
Теодосий Куфарà, вж. *Теодор Куфарà* 47, 85, 198
Теодул, вж. и *Теодор,* Охридски архиепископ (1056—1064) 218
Теоктист, византийски сановник, съветник на Теодора 88, 91
Теот I, вж. *Теод I* 121
Теот II, вж. *Теод II* 121
Теотмар, вж. и *Теодмар,* Залцбургски архиепископ 155, 156, 184, 185, 220, 225
Теофан, византийски хронист 36, 47, 82, 113, 114
Теофил, византийски император (829—842) 68,69, 70, 82, 83
Теофил, вж. *Тома* 175
Теофилакт Охридски 40, 203
Теофилакт, български архиепископ 195, 198, 200, 201, 202, 205
Тервел, български хан (700—721) 38
Тесалоника, вж. *Солун* 203, 215
Θεσσαλονίκη, вж. *Солун* 203
Tzani, вж. *Sani, Zani*, народ 76
Τιβεριούπολις, вж. *Тивериопол* 203
Тибурния, град в Норик 127, 145
Тивериопол, срв. *Белица* 203, 205
Тивериополис,вж.*Страмница,Струммица, Струмница, Струмпица* 205
Τιβεριούπολις, вж. *Тивериопол* 203
Тимочани, славянско племе 117
Тир, гр. във Франция 10
Тирпимир, хърватски княз 149
Тодиха, вж. *Форст при Тодиха* 130
Токс (Taksony), унгарски крал (947—972) 30
Токту, български хан (766—767) 39
Тома 175
Тома, архидякон на Спалато 220
Тотила, готски крал (541—552) 68, 151
Тотиха, селище 130
Тразама, вж. и *Трейсма* река, 130
Тразикон, княз на аботритите 131
Тракия 40, 88, 90, 91, 112, 114
Траун, река 130
Трахолф, граф (княз на сорабската граница) 162
Трахулф, вж. *Трахолф* 162
Траян, римски император (98—117) 109
Требина, град 130
Трейзма, местност 120
Трейсма, река и местност, срв. *Тразама* и *Трезма* 130, 136
Тремберх, селище 140
Трибали, племе 78, 169
Трибалия, област 78, 217
Трималия, вж. *Трибалия* 217
Триполи, град 9, 11.
Тувентабар Моравски, вж. *Светополк* 192
Тувентар от Мараунa, вж. *Светополк* 192, 194
Тудум, вж. *Тудун, Тудунт* 119
Тудун, вж. *Тудунт, Тутунд* 118, 119, 143, 144
Тудунт, вж. *Тутунд, Тудун* 118, 119, 146
Тулина, река 156
Тунглон, княз на сорабите 131
Туринги, племе 157, 163, 164
Турки 76, 109, 110, 205, 206, 214
Турци 36, 42, 75
Тутунд, хунски хан 115, 116, 144
Тюрингия, област 25, 126, 128
Тюрки 73, 74, 75, 216 — източни 75
Тюркия 74
Търнава, град в Чехия 156

Убии, племенно име 127
Убурния, град, срв. и *Либурния* 125
Удалрих, херцог (граф) 139
Узитис, селище 138
Украйна 30
Умар, български хан (716) 39
Унгария 29, 30, 31, 109
Унгарци 27, 28, 29, 30, 31, 40, 110, 111, 119, 162, 183, 187, 188, 222, 223, 226
Унзаторис 140
Унцхат, херцог (граф) 137
Урбан II, папа (1088—1099) 24, 221
Урбан V, папа (1362—1370) 35
Урбан VIII, папа (1623—1643) 22
Урби (урбии), племенно име 127
Урбини, град 16
Уролф, Лавреакски архиепископ 109, 115, 116, 117, 119, 137, 146, 224

Урош IV, сръбски крал (1355—1366) 36
Урсо Партициак 68
Утизис, селище 138
Uurolphus, вж. *Уролф* 116

Фабриций, Георги, историк 111
Фавиана, дн. *Виена* 118
Фазис, река 76
Фалкони, Николай Карминий, Мартирански епископ, по-късно архиепископ на „Св. Северина" 23, 33
Фарлат, хуманист 150, 151, 153, 159, 221
Фелицитас, св. 103
Фердинант VI, испански крал (1746—1759) 27
Ферея, вж. и *Сидера*, селище 84,86, 87, 88, 92
Филип, вж. *Константин-Кирил* 64
Филип, Охридски архиепископ 203, 218
Φίλιππος, вж. *Филип,* Охридски архиепископ 203
Филип II, римски крал 156
Финикия 25, 27
Фискаха, вж. и *Вискаха,* селище и река 118
Фискере, село в Щирия 140
Флавиум Солвенсе, римска колония 134
Флобаргис, Ювавенски епископ 123
Форахем, имение 157
Фороюлиум, град 127, 148
Формоза Портуенски 49, 98, 99, 106, 191, 199, 202, 206
Формоза, папа (891—896), вж. и *Формоза Портуенски* 206
Форст при Сирмаха, вж. и *Сирмаха* 130
Форст при Тодиха, вж. и *Тодиха* 130
Форум-Юлиензе, вж. и *Фороюлиум* 157
Фотий, Константинополски патриарх (858—867; 877—886) 48, 49, 50, 61, 63, 65, 72, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 102, 103, 106, 107, 193, 198, 199, 200, 201, 203, 204
Франки 25, 74, 117, 124, 125, 126, 127, 129, 135, 150, 157, 164, 166, 183, 184, 186, 187—източни 157
Франкия 74, 109, 123, 158, 222. Източна 154
Франконофурт, дн. Франкфурт, град 157, 165
Франциск от Залес, св. 13
Franciscus Marianus 21, 23, 27, 29, 32, 35
F/ranciscus/ M /arianus/ de Rubeis 21
Франция 28, 147
Фредегарий, хронист 127
Фрехер, Маркард, издател 137, 138, 140, 141, 142, 169, 183, 225
Фридерик 144
Фрисхий, хуманист 142
Фрител (херцог/граф) 139
Fugginius (Fogginius), Petrus Franciscus 21, 23, 27

Хадриан, св. мъченик 138
Хазари, народ 27, 28, 44, 61, 63, 64, 65, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 97, 159, 168, 171, 178, 181, 189, 191
Хазария 63, 65, 73, 74, 78, 79, 189
Хазарско море 75
Hasrun, местно име 9
Хана, река 111
Ханзиций, Хенрих 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 126, 127, 129, 131, 134, 136, 137, 138, 139, 141, 144, 145, 147, 149, 154, 155, 156, 193, 209, 221, 223, 224, 225, 226, 227, 228
Ханောвия, град 169
Хардуин, издател 197
Харсиан, крепост 90
Хартувиг (Хартуиг), Патавийски епископ 139
Хебрвин, вж. *Хебривин* 148
Хебривин, баварски херцог 136
Хебрило, вж. и *Кецил, Хецило, Хехбрило=Коцел* 140, 154, 180
Хеймон, презвитер 126
Хейрик, Фороюлиенски дук 131
Хелмолд, хронист 25, 111, 128
Хемингско езеро 125
Хенети 111
Хенрик, Фороюлиенски граф, вж. и *Хейрик* 143, 153
Хенрик, принц, син на Яков III 24
Хенрик (Хенрих) I Птицеловец (919—936) 29
Хенгистфелдон, селище 158
Хенсхен, Годефрид, боландист 43, 44, 47, 48, 62, 63, 64, 67, 68, 72, 76, 77, 78, 82, 87, 95, 97, 115, 159, 160, 175, 178, 179, 197, 212
Herbelot 75
Херберщайн, Зигмунд, хуманист 30, 34
Херманик, Патавийски архиепископ 224
Хермундури, племе 110
Херсон 44, 65, 68, 71, 72, 73, 76, 169, 170. Понтийски 169, 170

Херсона 68
Херсонци 75, 76
Херциний, вж. и *Хиркан,* дн. Чешки лес (Бохемска гора) 143
Хехбрило, вж. и *Кецил, Хецило, Хебрило*=Коцел 180
Хецил, вж. и *Кецил, Хебрило, Хебрило*=Коцел 137, 138
Хецило, вж. и *Кецил, Хебрило, Хехбрило, Хецил*=Коцел 109, 136, 138, 140, 146, 149, 154, 155, 156, 180
Хиберния, дн. Ирландия, остров 123
Хидма, река 73
Хилдебалд Колонски, архиепископ 134
Хилдеберт III, франкски крал (695—711) 120, 121
Хилкуни, селище 119
Хингил, река 73
Хинкмар Реймски, архиепископ 49, 99, 184, 191
Хиркан, вж. и *Херциний* 143
Хлотар II (613—629/630) 128
Holmonz, вж. *Оломоуц* 115
Holmunz, вж. *Оломоуц* 115
Хонарий, област в Мала Азия 90
Хонорий III, папа (1216—1227) 35
Хонорий, кардинал 68
Хоразмии, народи 75
Хормидор, моравски княз 112, 114
Хосбалд, моравски епископ 144
Хохенберг, град 130
Хофман 135
Хоцил, вж. и *Кецил, Хецило* и т.н.= Коцел 136
Храбагисрайт, селище 154
Хризостом, вж. и *Йоан Златоуст* 200
Хринг, вж. и *Ринх* 131
Христа-Царя 166, 167
Христос 19, 20, 43, 62, 67, 71, 75, 76, 78, 80, 81, 86, 88, 91, 92, 93, 94, 95, 99, 103, 105, 114, 115, 116, 118, 120, 121, 122, 126, 134, 137, 139, 141, 142, 145, 147, 151, 152, 154, 155, 158, 160, 169, 170, 172, 173, 174, 176, 178, 179, 180, 181, 184, 191, 192, 195, 196, 200, 201, 207, 210, 211, 212, 216, 229
Христофор, син и съимператор на Роман Лакапин (921—931) 206
Христофор Йордан, хуманист 144
Хроймар, княз 134, 135
Хуйензис, градче 134
Хундий, Хенрик, средновековен географ и църковен историк от XVIII в. 123, 154, 185
Хуни 24, 25, 76, 112, 113, 117, 118, 119, 124, 126, 127, 129, 131, 132, 134, 135, 141, 143, 144, 153
Хуни-авари 25, 115
Хуния 116, 117, 127, 131, 146
Хуногундобългари 36
Хуногундури, прабългарско племе 36
Хървати 31, 35, 36, 40, 41, 74, 109, 110, 149, 206
Хърватия, Бяла 109
Хърватско 31, 41, 78, 148, 149, 151, 152, 153, 178, 220

Цейнция, вж. и *Цемика*, княз 134
Цела, селище 140
Целарий, Христофор, географ 109, 111, 127
Целейска мера 127
Целейя, град в Югославия 136, 137
Целия, славянска област 127
Цемика, вж. и *Цейнциа* 134, 135, 148
Цемицна, вж. и *Цейнциа, Цемика* 147
Цеций, планина 118, 119
Цок, срв. и *Омуртаг* 38, 39

Чедраг, княз на вилзите 131
Черказко 78
Черно море 44
Чех, легендарен прародител на чехите 110, 111
Чехи, вж. и *бохемци* 25, 26, 27, 28, 30, 31
Чехия, вж. и *Бохемия* 25, 29, 30, 31
Чизтибор, княз на сорабите 162

Шведи 128
Щирия 129, 136
Щирска марка 130

Ювавиум, вж. и *Ювавум*, град (крепост) 146
Ювавум 122, 146
Юдеи 64, 70, 71, 107
Юлиомонтанус, вж. и *Спекули Юлиензис, Юлмонциум, Оломоуц* 115
Юлмонциум, вж. *Юлиомонтанус, Спекули Юлиензис, Оломоуц* 115
Юстиниан=Юстин I, византийски император (518—527) 113
Юстиниан II Ринотмет, византийски император (704—711) 127
Юстиниана Първа, митрополия 205

Якоб де Ворагине, Генуезки епископ, писател 43, 63, 197
Яков II (VII) Стюарт, крал на Великобритания (1685—1688; †1701) 24
Япиди, вж. и *гепиди* 124, 126
Ярополк, руски княз (973—980) 30
Ярослав, руски княз (1019—1054) 30

ЙОСИФ СИМОНИЙ АСЕМАНИ

КАЛЕНДАРИ НА ВСЕЛЕНСКАТА ЦЪРКВА

Първо издание

Съставител
МАРГАРИТА КИСКИНОВА

Рецензенти
НАДЕЖДА ДРАГОВА
КЪНЧО ГЕОРГИЕВ

Редактор
ВАСИЛКА ТЪПКОВА-ЗАИМОВА

Техн. редактор
ТЕМЕНУЖКА ХАДЖИИВАНОВА

Коректор
ТАТЯНА ПУНЕВА

Дадена за набор на 17. VII. 1986 г.
Подписана за печат на 27. III. 1987 г.
Излязла от печат през април 1987 г.
Печатни коли 18,50
Издателски коли 18,94
Условно издателски коли 21,52
Издателски № 25752
Формат 16/60/90
Цена 3,47 лв.
Код 02/9531417581/0606—16—87

Издателство
„НАУКА И ИЗКУСТВО“, София

Печатница
„ГЕОРГИ ДИМИТРОВ“, София

